

СВЕНДАН

Пријеполје, 27. јануара 2017. | Година XXVII број 27 | Цена 200 дин. | ISSN 0354-883X

Фреска из манастира Милешево, XIII в

КРАЉ СТЕФАН ПРОВОЕНЧАНИ 1217 – 2017

25 ГОДИНА МИЛЕШЕВСКОГ КЛУБА „СВЕТИ САВА“

Прва страна Уписнице Клуба

Са седнице Главног одбора Клуба 1. сазива

Промоција Савиндана 2011. године у Пријеполу

Промоција Савиндана 2014. године у Новој Вароши

Традиционална додела награде најбољим ученицима

Музичка група Путуюћи ђутук на промоцији Савиндана

Издаје
Милешевски културни клуб
„СВЕТИ САВА“
Пријепоље

e-mail: zomalesic@mts.rs
www.savindan.org.rs
тел: 033/713-280

Издаје сваког Савиндана

Председник Главног
одбора Клуба
Зоран Малешкић

РЕДАКЦИЈА:
Милева Малешкић,
главна и одговорна уредница,
Гордана Боранијашевић,
Љубомир Шуљагић,
Мирјана Тешевић,
Зоран Шапоњић

ФОТОГРАФИЈЕ:
Зоран Павловић
Влада Милинковић
Драган Боснић

ЛИКОВНО РЕШЕЊЕ ЗАГЛАВЉА:
Веселин Нишавић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК:
Милутин Марјановић

ШТАМПА:
„Пузовић ГРАФИКА“ Пријепоље

Ж. рачун Клуба 180-5121210009326-72

У ОВОМ БРОЈУ

АКТУЕЛНО

Мило Ломпар
Радиша Филиповић
Влада Милинковић

Маја Ђорђевић

НЕОДОБрене мисли
ДА СЕ НЕ ЗАБОРАВИ САВИНО СЛОВО
ПАРАЛЕЛЕ ПОВОДОМ ПОСЛЕДЊЕГ БОРАВКА
У ПАРИЗУ
СТЕЋИЦИ НА ЛИСТИ СВЕТСКЕ БАШТИНЕ

ГОДИШЊИЦЕ

Ђурица Крстић
Салих Селимовић

Бошко Копуновић

Драгица Премовић Алексић
Драгица Премовић Алексић

СРПСКА АВИЈАТИКА У ВЕЛИКОМ РАТУ
ПОДРУЧЈЕ КЛАДНИЦЕ У ЈАВОРСКИМ
РАТОВИМА 1876-1878.
СПОМЕНИЦИ РАТНИЦИМА И ЖРТВАМА
РАТОВА 1912-1918 ПОДЈАВОРСКИХ СЕЛА (III)
Манастир Бањска
Манастир Градиште у Паштровићима

ИСТРАЖИВАЊА

Зорица Златић Ивковић
Драгиша Милосављевић
Младен Томашевић
Живојин Андрејић

Зоран Малешкић
Љубомир Шуљагић

Данило Станојевић

Индира Генџић

ПРАВО ЛИЦЕ АРХАНЂЕЛА ИЗ БЕЛЕ РЕКЕ
СТЕЋИЦИ ИЗ КЛОТИЈЕВЦА
МИЛШЕВА - СВЕТЛОСТ СВЕТА
СРПСКА СРЕДЊОВЕКОВНА ЗЕМЉА ДАБАР И
ЊЕНЕ ЖУПЕ
МИЛШЕВСКА ПИСАНИЈА
ЧУВАРИ ВЕРЕ, ПРИМЕРИ НАРОДНОГ
ГРАДИТЕЉСТВА
СЕОБА СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА КРОЗ
ПРИЈЕПОЉСКИ И НОВОВАРОШКИ КРАЈ У
XVIII И ПРВОЈ ПОЛОВИНИ XIX ВЕКА
ЦИКЛУС УСКРШЊИХ ОБИЧАЈА

ЉУДИ И ВРЕМЕ

Новак Недић
Зоран Малешкић
Новица Бојовић
Љубиша Вуковић

Милинко Бујак
Миљко Биочанин

Миле Вуловић

ДОБРИВОЈЕ С. БОЖИЋ
НЕИМАР МИЛАДИН СА ГОЛИЈЕ
ФАП НЕСТАЈЕ - СЕЛО ОЖИВЉАВА
ВИШЕДЕЦЕНИЈСКА ПАСИЈА БРАЋЕ
КАРИШИК
БРАТСТВО БУЈАЦИ
ЛЕКОВИТЕ ТРАВЕ ИЗ ВРЕМЕНА СВЕТОГ
САВЕ
О СМРТИ, ОПЕЛУ и ПОГРЕБУ

УМЕСТО ПРИЧЕ

Велибор Јовановић
Добрило Аранитовић
Бошко Станић

ПИСМО ПРИЈАТЕЉУ
ОТКУП ВУНЕ
НЕМА ИСПРАВКЕ ПОГРЕШНО ИЗАБРАНОГ
ПУТА

ПУТОПИСИ

Боса Росић
Драган Бабовић

БЕРАТ, ГРАД СА ХИЉАДУ ПРОЗОРА
УКРАЈИНА И СРБИ

ПРИЧЕ

Зоран Шапоњић
Мирко Иконић
Миленка Цица Чоловић
Мирослав Тодоровић
Славољуб Васојевић
Томаш Ђоровић

ЈОВАЊДАН, ДАВНИ, НЕЗАБОРАВЉЕНИ...
БЕКСТВО
ШАМАР
СЕДМО НЕБО
НА СЛАВИ КОД МИЛАДИНА
ЂЕ САМ ЈА ОВО (избор)

IN MEMORIAM

Љубиша Вуковић
Милан Цмиљановић
Салих Селимовић

АКАДЕМИК ПЕТАР ВЛАХОВИЋ
СЛОВО О ЧОВЕКУ ОД КЊИГЕ
Мр СЛАВОЉУБ ВАСОЈЕВИЋ

ПРИКАЗИ

Жарко Лековић
Светлана Чековић
Милева Малешкић

С ПАЦИФИКА НА СКАДАРСКО БЛАТО
ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ СТАРЕ РАШКЕ
ПРОМОЦИЈА 26. БРОЈА САВИНДАНА

НЕОДОБРЕНЕ МИСЛИ

Понекад се човек зачуди вртлогу у којем се нађе. У последње време новинар једног портала замолио ме је за разговор. Желео је да сними оно што ћу казати, па да садржај прекуца и пошаље ми на ауторизацију. Тако је и било. Интервју није уопште објављен.

Околност да ме нико није о томе обавестио потпуно је безначајна за данашње време. Но, околност да је сам новинар тражио интервју изазива пажњу. Јер, моја политичка и културолошка схватања су сувише позната – и сувише документована – да би било ко био у недоумици око могућих одговора. Одакле идеја да ме позову? То је питање.

Садржај мојих одговора – јер питања која су их изазвала не објављујем – дочарава који ставови нису одобрени у јавности: као да су оивичене границе политичке коректности и цензуре која – у наше време – све снажније обавија како европско мишљење тако и јавни простор наше земље.

1.

Духовна ситуација времена је испуњена снажним садржајима американизације. То се некад именује као глобализам. На делу је одлучујући утицај америчког животног стила као доминанте културног тока. Отуд је ваљано разликовати – како предлаже Ридигер Сафрански – глобализацију, која је незауостављива по природи техничког кретања, од идеологије глобализма која подразумева висок степен унификације јавне свести. Ту унификацију видимо свуд.

Када сам у Берлину, у данима грузијског напада на јужну Осетију и потоњих акција руске војске, у години 2008, упоредио писања немачке штампе, од левце преко центра до деснице, о том сплету догађаја, видео сам само један садржај и један тон. Једино су се разликовали крајњи левичари, *Junge Welt*, и наглашени десничари, *Junge Freiheit*. Тако је и у садашњим реакцијама на британски референдум. Имамо доминацију псовачког речника у европској штампи. Плес јавних псовки упућен је онима који су гласали за излазак из Европске уније.

Нико не жели да освести чињеницу да је реч о 17 милиона људи, што је бројније од многих европских држава, него сви говоре о неким социјално деградираним белцима средње животне доби који су вођени својим уским погледима гласали за излазак из ЕУ. Да ли наредни референдум треба да искључи грађане ових особина? Најважнија карактеристика ове тоталне медијске унификације јесте околност да пролази непримећена и отуд остаје неосвешћена.

2.

Није истина да је реч о критичком односу према онима који су гласали за излазак из ЕУ. Сводиће људе – због њиховог политичког става – на социјално деградирана бића није критички него дискриминаторски однос. Ако себи дајете за право да обезвредите 17 милиона људи, зато што се они не слажу са оним како мислите да је требало да гласају, онда је то недостатак основног демократског регистра. И то је основно обележје живота данас. Јер, то је живот у симулакруму: позовете људе да гласају, они гласају дружиче него што сте очекивали, па их прогласите социјално деградираним бићима. Шта да је било обрнуто? Тада би 17 милиона било проглашено весницима новог времена. Живимо, дакле, у једном инструментализованом простору у којем су сужени простори демократије.

У култури је последица то што се појачавају унифицирајуће тенденције политичке коректности. Политичка коректност објективно омогућава инструментализацију културе, јер доводи у питање битни постулат модернистичког духа – субверзивност. У данашњем свету не можете бити субверзивни у уметности уколико желите да будете присутни. А

присутни можете бити преко тржишног механизма, у којем је новац *modus operandi*. Њиме се – *nota bene* – обликује доминантан идеолошки спектар.

Тај спектар, за разлику од комунистичке доминације, нема тежњу да покрије целину него само главни ток. Унутар главног тока јасно је назначено да рубове не смеће додиривати, док у дозвољеном простору можете говорити шта год хоћете. Тако је обиље шанси у уметности присутно тамо где је та уметност безбедна, а апсолутна рестриktivност ступа на позорницу која приказује опасне теме.

3.

Једна од опасних тема је национална култура. Она је опасна зато што доводи у питање процес глобализацијског идеолошког уједначавања свести. Та тема одјекује на свим тачкама европског простора, али не на свима једнако. Тако се Француска или Немачка налазе у извесном степену ерозије својих културних садржаја, али оне имају и врло старе културне институције: отуд њихова културна ерозија може трајати стотинама година. Људи који воле да ствари гледају у економским параметрима, то „унификујуће једно“ обично повезују са неолибералним концептом друштва. Мени се чини да се ради о резултату хегемонијалног положаја Сједињених Америчких Држава након пада Берлинског зида, када се појавио један свет који личи на *Pax americana*, у којем САД диктирају начин живота на свих пет континената.

4.

Моје речи су нужно упрошћене, па их треба разумети *cum grano salis*, јер унутар Америке постоје различита мишљења о овим проблемима. Но, недавно је потпредседник САД казао да њега не интересују националне културе када је реч о правима ЛГБТ заједница. Та је изјава добар пример. САД процењују, дакле, неку ствар као универзалну ако им тако одговара, да би ултимативно тражили од оних који гледају другачије да се потчине њиховом виђењу ствари. Њихово виђење је наравно недоследно, јер оно што САД траже од Европе у овом случају не могу да траже од Саудијске Арабије. Тамо имају друге интересе. Отуд су лицемерје и лаж неопходни.

Поента је прецизна: треба одржати позицију америчке моћи тако што ће се она универзалитизовати и тако што ће се интереси западног (америчког) света учинити глобално обавезујућим. То је репресивно кретање, које не води рачуна о разноликости људског живота и људског избора. Оно је свакако репресивно и за грађане западних (америчких) држава. У Изворима тоталитаризма Хана Арент тврди да је Хитлер и Немце сматрао малим шрафићима великог система.

5.

Појмом секуларно свештенство Исаија Берлин је означио комунистичке интелектуалце који су бранили злочине власти, називајући их комесарима и противстављајући им дисиденте као интелектуалце који су осуђивали исте те ствари. Но, појам може обухватити различите политичке системе. Касније га је – ослањајући се на Орвелове назнаке – дефинисао Ноам Чомски. Секуларно свештенство чине интелектуалци који аплаудирају западној моћи, игноришу западне злочине и отуд су веома поштовани на Западу. Оличава их тзв. невладина интелигенција коју је – како је показала Франсис Стонор Саундерс – током хладног рата обликовала ЦИА.

У нас је дошло до премештања управо тих интелектуалаца – међу којима има истакнутих партијских функционера, као што су били Лагинка Перовић или Живорад Ковачевић – у срце западних (америчких) интереса. Њихов циљ је

да наметну појам српске кривице целокупној јавности, да жигуше оне који се томе противе и тако их истисну из јавног постојања, да управљају јавном, културном и политичком сфером у правцу који оправдава тоталну западну (америчку) доминацију у свим подручјима живота.

Свака власт – после 5. октобра 2000. године – била је под њиховим утицајем, док је садашња власт – у бројним аспектима јавног живота и политичког садржаја – постала њихов сервис. Јер, они не воле личности које су на власти, али безусловно подржавају њихову политику: Бриселски споразум, антиреферендумски став у Републици Српској, подршка подгоричком режиму, потпуна приватизација. Они чак тврде – попут Пешчаника од 12. 09. 2016. године – да нема рационалне алтернативе настојањима председника српске владе да свом двомилионском бирачком телу подметне европско опредељење. То значи да он спроводи – и они га подржавају у томе – језуитску политику по којој циљ оправдава средства. Тако садашња власт – будући ренегатска – спроводи невладину политику на начин симулакрума, на преварни начин и популистичким средствима, пошто су сви претходни начини пропали.

У критикама мојих схватања често се открива запрепаштајућа идеолошка затвореност следбеника политике која исповеда безусловно поверење у Европску унију. То поверење очитује паролу Европа нема алтернативу, коју сам подвргао детаљној критици још у првом издању своје књиге Дух самопорицања из 2011. године. Та критика је превасходно постављена на идеју безалтернативности као такву, у којој сваки познавалац нашег комунистичког дискурса – с обзиром на наше наслеђе – може уочити тоналитет његове дикције.

Но, оспоривши – у својој критици шестог издања моје књиге – тврђење о суштинској неравноправности у Европској унији, човек који је написао књигу против мојих схватања, књигу надахнуту колонијалном апологетиком, посегао је за узорном аргументацијом: „Заиста, ако постоји сушта неравноправност, зашто онда нико не жели да изађе из ЕУ, већ сви желе да уђу?“ Он је то објавио у марту 2016. године. Већ у јуну 2016. године – само три месеца после овако беспризивне тврдње – људи су на референдуму у Великој Британији одлучили да напусте ЕУ.

Овакав распоред чињеница показује како идеолошки и колонијални погледи – тако обавезујући у свету секуларног свештенства – немају никакву свест о реалности, очитују настојање да се историја затвори и не-рефлектовано приањају уз задати налог моћи. Ово су елементи који образују заробљени ум апологета вишеструког поробљавања наше јавне свести.

То постаје још драстичније ако се сетимо скорашње изјаве – дате 23. октобра 2016. године Südeutsche Zeitung-у – немачког министра спољних послова – и социјалдемократе – Франка Валтера Штајнмајера. Он каже: „Ewiger Frieden auf unserem Kontinent, Europa ist ohne Alternativen – das ist einfach nicht mehr zu halten.“ Он, дакле, пет година после појаве моје књиге, каже како паролу Европа нема алтернатива представља нешто неодрживо. Управо сам то тврдио 2011. године, залажући се за постојање националног становишта у српској политици, као становишта које омогућава – што сам такође написао – плуралне и вишестране односе и са ЕУ.

6.

Српска култура, онда када је формирана, била је култура контакта. Држава Немањина имала је своју православну и католичку област. То се види у целокупном политичком и културном животу: имате архитектуру и пластику у Дечанима или Студеници која потиче из мајсторских школа из Котора или Италије. То вијугаво води и до традиције латини-

тета. Фреске су увек биле, као симбол православног целокупне поруке, византијских својстава.

Потом је дошло до тога да је исламска култура оставила дубок траг и постала део српске традиције. Двадесет посто првог издања Вуковог Српског рјечника представљају турцизми. Идеја српске националне државе, као и у другим европским државама, повезана је у 18. и 19. веку са успоном секуларизма. То обеснажује инструментализовано мишљење по којем је национална држава везана за верску компоненту. И светосавска и косовска традиција стално су биле у контакту са другим традицијама. Јер, српски народ се – у тзв. метанастазичким кретањима на Балкану – померао са југа на север и са истока на запад. Тако је дошао у дубок дотицај и са средњоевропском традицијом. Сретен Марић је тачно рекао: „Црњанскове Сеобе носе име наше судбине.“

7.

У тренутку када је Велики рат завршен, у 1918. години, Србија је имала своју државу и једина је – од јужнословенских земаља – била на страни сила победница. Имала је очврслу националну идеју (национално уједињење), државну идеју (једна држава) и војну идеју (потврђена војска). Требало је створити јединствен културни образац који би премостио различите културне моделе: православно-византијски модел, средњоевропски културни модел, све до снажног утицаја протестантског модела, везаног за Доситеја Обрадовића, снажне личности српског и јужнословенског секуларизма. То је подразумевало сто година изградње једног културног обрасца који ће бити довољно флексибилан да уважи различите традиције, да споји социјално различите људе, динарску и равничарску структуру, свет градова и рурална подручја.

8.

Стварање југословенске заједнице није морало бити само по себи погрешно. То је била врло сложена заједница различитих традиција и крупних антагонизама. Она је, међутим, значила престанак рада на српском културном интегралizmu. Како је много касније писао Слободан Јовановић: „У Југославији су Срби извршили националну демобилизацију.“ Започет је рад на концепту југословенског интегрализма. То није могло да успе: због историјског наслеђе му није било дато да успе. Сам југословенски интегралizam имао је велике унутрашње противнике. Реч је о католичкој акцији везаној за католичко становништво источне обале Јадрана, које је било предмет сталне бриге Ватикана. Југословенска идеја је била сумњива, али не зато што је била српска, него зато што је била наднационална, можда масонска: није било вероватно да би католички Хрвати могли постати православни Срби, али је било могуће да – у секуларном концепту – постану Југословени. Тада у њиховом идентитету католички чинилац не би имао одлучујући досег.

Но, тек је комунистички концепт задао смртни ударац укупној егзистенцији српске културне идеје, зато што је тај концепт – насилним друштвеним инжињерингом – стварао нове нације. Људи то не разумеју, јер полазе од здраворазумске идеје да је култура неко природно стање. Не, као што само име каже, култура је нешто што се обрађује, то је један конструкт. Отуда и борба култура: намеће ли нама неко свој концепт или ми њему, или се одвија неутрализација два кретања. Комунистичка идеологија у Југославији наметала се тако што је између осталог негирала и српску грађанску традицију. Она је то чинила на насилан, беспризиван и тоталитаран начин. Да би је могли спроводити, српски комунисти су – програмски – пристали на самопорицање.

9.

Треба ставити знак питања изнад тврдње да је српски народ „пригрилио“ југословенство и комунизам. Ту не треба

бити једнозначан. Са једне стране, Србија није имала снаге да наметне силама Антанте, Француској и Енглеској, решење јужнословенског питања, нарочито зато што је Русија 1917. победом бољшевика испала из игре. Унутар српске традиције дошло је до идентификације са југословенском идејом, а унутар хрватске, односно словеначке традиције, није до тога дошло. Хрватска и словеначка традиција имале су – у свом доминантном току – неку врсту уговорног односа са Југославијом, док је српска традиција образовала идентификациони однос. Пренела је сва обележја идентификације српства на југословенство и отуда је унутар хрватског и словеначког доживљаја ствари то било схваћено као национално наметање, а са српске стране је њихово понашање доживљено као одрицање.

10.

Српско југословенство обележава поистовећивање са нечим што је била будућност, за коју нису знали каква ће бити. Уместо тога је требало да имају уговорни однос са југословенском заједницом, као што су то имале хрватска и словеначка заједница. Имате полемику српских интелектуалаца, Љубомира Стојановића, Милана Ђурчина и Лазе Поповића, 1923. године у часопису „Нова Европа“, који је излазио у Загребу, у којој се каже како је „српска идеја умрла“. У тренутку док се тврди како јасно постоје и словеначко и хрватско становиште наглашава се како је најопасније ако би се појавило и посебно – српско становиште. Какав је то начин мишљења? То се говори у време када Стјепан Радић још није признао Видовдански устав.

Уговорни однос са дистанцом и рефлексijом, када знате шта добијате, шта губите, могао је бити много здравији и повољнији за Србе. Они тада нису могли утицати на спољашње односе у Европи, али су могли утицати на унутрашње односе у Југославији. Између два светска рата највећа брига је било понашање Италије. То је много мање погађало српске од хрватских и словеначких интереса. Тај идентификациони синдром Срба према Југославији полази од недовољно промишљеног критичког односа према традицији Запада. Ти пројугословенски српски интелектуалци – још пре Првог светског рата – „били су јаче осетљиви за лепе него за ружне стране западне културе“. То каже Слободан Јовановић у емиграцији: када је све већ било иза њега. Толико времена му је било потребно да се помири са туробном истином и онда је саопшти.

11.

Србија је имала образован француски културни модел, док је у бившим хабзбуршким земљама доминирао средњоевропски. У неким областима је предњачила – имате то код Матоша – а негде је заостајала. Требало је да дође до постепеног неутралисања супротности. То је процес до ког се долази временом. Србија је постајала спремна да се одрекне многих својих традиција, постепено је пристајала и на федерализам (Бановина Хрватска), као што их се – после Другог светског рата – и одрекла.

Срби нису били спремни да се одрекну државне идеје, чак више него – националне. То је било катастрофално. Хрвати су имали искуство пасивног отпора и опструкционог деловања према угарском сабору, као и Чеси према бечком двору у мирним временима, док су Срби имали искуство буна и устанака у ратним временима или у временима окупације. Процена енглеског историчара Ситон-Вотсона 1911. године била је да су Срби „храбри и војно спретни“, али да ће Хрвати и Словенци у новој држави преузети вођство као културно зрелији.

Да је то значило да ће их западне државе у томе здушно помагати, показује његово мишљење да би „победа српске идеје у новој држави значила победу источне над западном културом“, чему би се он „као неко ко припада западној кул-

тури“, како каже, „јачо противио“. То је нека врста оријентализма о којем је говорио Едвард Саид у својој чувеној књизи. Јер, Ситон-Вотсон источну традицију посматра као мање вредну, као нешто што мора потчинити и чиме треба да управља.

12.

Тај спој погрешних и стереотипних представа о источној и западној култури као политички спој је у основи немогућ. Учињен је очигледно немогућим након Јасеновца. Од тада споразум између Срба и Хрвата више није могућ. Јасеновац представља границу која је непрелазна. То је нешто што није могуће неутралисати и нешто што обелажава трајно искуство српског националног постојања. Искуство геноцида је неупоредиво са било којим искуством тешких српско-хрватских размирица пре њега. Отуд више није могућ неки политички хрватско-српски спој. То не значи да нису могући индивидуални односи Хрвата и Срба. Како ће се уредити појединачни животи и међусобни односи, свако може да одлучи како год жели, јер је то ствар индивидуалних избора. Но, у колективним формацијама ти спојеви више нису могући.

Уосталом, тај спој више није могућ ни између Јермена и Турака, а између Јевреја и Немаца је могућ на један вештачки начин – тако што Јевреја у Немачкој практично више нема. Тај однос са Јеврејима више није ствар немачког актуалитета већ немачког сећања. а том сећању се у Немачкој јако много радило од 1945. до данас, на начин да се у немачко сећање утисне искуство погрома Јевреја. У Титовој Југославији се никад тако није понашало због доминантне идеолошке матрице о великосрпској хегемонији. Као да било каква хегемонија може бити разлог за – геноцид. Или можда може: ако је реч о народу „источне културе“?

13.

Тврђење да убиство хрватских представника на челу са Стјепаном Радићем у Скупштини 1928. године значи да је „у неколико секунди уништена идеја Југославије“ представља прост начин размишљања, нетачан и идеолошки инструментализован. Убиство краља Александра 1934. године, који је спровео бугарски ВМРО у сарадњи са хрватским усташким покретом, било је такође индивидуални политички атентат. Ако је једним политичким атентатом била немогућа Југославија, онда је она сигурно била немогућа и другим политичким атентатом. Јасеновац је колективно, дуготрајно и систематско убијање читавог једног народа; између осталих и старца, жена и деце, свих који нису имали никакве одговорности ни кривице. То нису упоредиве ствари.

Убиство Стјепана Радића је атентат велике политичке тежине који је изазвао природну реакцију широких маса у Хрватској. Али, подсећам да је Влашко Мачек, у годинама после убиства Радића и после убиства краља Александра, водио удружену хрватско-српску коалицију и у Србији имао предизборне скупове пред неколико десетина хиљада људи. Показало се да није проблем да један Хрват буде на челу хрватско-српске листе. Као што је један Хрват 35 година – дуже од свих Карађорђевића – владао Југославијом. Оно што се догодило 1941. могло је остати таквим само под комунистичком владавином.

14.

Један од значајних српских интелектуалаца, Борислав Михајловић Михиз, говорио је да „у сваком Србину чучи Југословен и једва чека да поново појури у своју стару пропаст“. То је Михиз рекао 1990. Но, у том кретању је мање спонтаног него што се сугерише. Поента је у томе што је тај осећај деценијама подстицан и награђиван: од стране свих наших власти. Разговарамо у Београду, у којем можете видети како је креирано писање штампе и како је структурисан

ТВ програм. У јавном простору тај Београд, осим нешто српских фолклорних елемената, делује као потпуно југословенски град. У њему је могуће радити најнеобичније ствари. У својој књизи Дух самопорицања наводим да је директор Лексикографског завода „Мирослав Крлежа“ одабран да обликује српско лексикографско одељење у Службеном гласнику у Београду. Ако је могуће да један државни службеник из Хрватске креира једно државно предузеће у Србији, онда питам: је ли могуће и обратно? Није могуће.

Када је, 4. јула 2016. године, исти тај времешни човек докторирао на Новосадском универзитету, са слабом тезом о Крлежи, већ 7. јула 2016. године (узгред: на дан рођендана Мирослава Крлеже), на РТС-у, у централном термину политичке емисије ОКО-магазин, имате извештај о том догађају. У истом јулу 2016. године, једна знатно млађа и несравњиво супериорнија кандидаткиња, одбранила је – под мојим менторством и менторством колегинице Рихтер из Халеа – први двојни (српско-немачки) докторат на Филолошком факултету у Београду. То значи да је истовремено постала доктор књижевних наука и у Србији и у Немачкој: две дипломе, никаква нострификација. Рад о утицају Хале-Лајпциг круга на просвећеност Доситеја Обрадовића написан је и на немачком и на српском језику, тако је и браћен, комисија је имала три српска и два немачка члана. О томе није било ни речи у јавности: ни на РТС-у. Каква је то онда јавна и медијска окренутост Европи? Није, дакле, реч о Европи, него о подстицаном и награђиваном занемаривању европских у корист југословенских засада.

15.

Има људи који пишу како је Београд симпатичан, па наглашавају његов шарм и космополитски дух, шаренило латинице и ћирилице. Они наравно не говоре истину. На јавним местима доминира латиница, ћирилица је у ишчезавању. Њен дозвољен простор су натписи на пекарама, понекој занатској радњи и на гробљима. Ако бисмо се сада прошетали по Кнез Михајловој и по Теразијама, лако бисте се у то уверили. Тако је било деценијама у Хрватској. Зар је то нормално? Београд – за оне који не негују нежан однос према титоистичком југословенству – није отворен него затворен град. Степен његовог космополитизма и елитизма утврђује се према јавно и прикривено непријатељском односу према српској традицији. То није космополитизам, него програмирана нехајност. Његов шарм је облик његове неуређености, несолидности и одсуства нормe. Тако је могуће – у срцу овог наводног космополитизма, у „Политици“ – на основу човековог имена и презимена, рођеног Београђанина одређивати као „једног Црногорца“. Када је то могуће? Када он заступа политичко мишљење са српског становишта. Ко га тако дискриминише? Најватренији заступници наводног космополитизма. Београд је и данас главни град мртве Југославије. Откад су мртваци постали тако симпатични?

16.

Једини нормални односи између српског и хрватског народа – као колективних и организованих формација – могу се образовати на начелу узајамности: колико тамо, толико овде. Пошто је титоистичко наслеђе такво да подстиче асиметричне односе а не односе узајамности, онда се сваки покушај уравнотежења тих односа сматра проблематичним. Неколико дана након проглашења независности Косова и Метохије хрватска премијерка Јадранка Косор водила је делегацију привредника у Приштину. Она је тако показала подршку независности Косова и Метохије. Та подршка је директно супротна српским интересима. У исто време постоји доминантни трговински ланац у Србији који својим кредитима подржава хрватска држава. Да ли је то нормално?

Или: Штефан Филе, као европски комесар за придруживање, тражи – то све пише у мојој књизи са подацима и да-

тумима – да фабрика дувана Ровињ продаје своје цигарете у Србији по нижој пореској стопи, иако је Хрватска постала чланица ЕУ и отуд би требало да буде већи порез на те цигарете: као и код других чланица ЕУ. Премда су се побуниле америчке фабрике дувана из Ниша и Врања, остало је онако како је повереник ЕУ рекао. Дакле, ЕУ сматра да би зарад ровињске фабрике требало деградирати на српском тржишту произвођаче из Ниша и Врања. Зар није нормално инсистирати на равноправности?

Или: српска јавна позорница је увек била отворена за гостовања из Загреба, док на супротној страни није тако. Околност да доста позоришних представа из Београда гостују у Загребу не објашњава ништа. Јер, простор театра није једини јавни простор. Не пратим театар, јер га не волим. Тешим се да је о њему лоше мислио и Тин Ујевић. Што се тиче индивидуалних избора и дружења, никада се о томе не изјашњавам. Изјашњавам се против ствари које је наметнула државна политика.

Остајем у својој струци: Службени гласник штампа „Теорију књижевности“ Миливоја Солара из 1994. године из које су избачени сви српски писци. Напомињем да постоји и Соларова „Теорија књижевности“ до 1990. када су у тој књизи српски писци били заступљени. Да државни српски издавач штампа „Теорију књижевности“ у којој нема ни једног српског писца, то ми се не чини нормалним. У Београду је такође штампана „Теорија књижевности“ сарајевског професора Зденка Лешића, која је била далеко уравнотеженија, у којој су сразмерно били заступљени хрватски и српски писци, где је друго издање штампано на ћирици. То је у реду. Јер, таква књига је саображена средини у којој се појављује.

Подсећам да је Миливој Солар био последњи министар културе леве владе у Хрватској пре распада Југославије. Недавно је председник странке левице, Зоран Милановић, рекао да је поносан што му је деда био усташа. Србија је са том и таквом левицом правила државу од 1945. до 1990. После свега, најмање што можемо је да ствари именујемо правим именом. Ако пажљиво читате моју књигу, онда ћете видети да немам примедби на хрватску политику, премда о тој политици имам изразито негативно мишљење. Сама по себи, она ме не занима. Имам примедбу на српску државну политику која овде обезбеђује промоцију хрватских интереса као да је то нормално.

17.

Понављам да треба образовати нормалне међудржавне односе на принципу узајамности. Али тога овде, у Србији, нема. Зашто? Зато што доминира концепција титоистичког југословенства, у којој на сваком кораку морате доказивати своју оданост нечему што више не постоји. Моја књига заправо има врло умерену тезу, која позива да извучемо конвенције из новонастале ситуације. Постоје две државе са тешким историјским наслеђем. То није разлог да се људи убијају. Али, није разлог ни да се грле. Довољан је државни саобраћај по начелу узајамности. Ви овде на сваком кораку имате огромне билборде који позивају да се летује у Хрватској, обавештавају о данима хварске кухиње. Ниједан од њих није уништен ни оштећен – за разлику од ћириличних табли у Хрватској. Почнимо од проверљивих ствари.

18.

Идеје неслагања, полемике и отпора, као витална средина сваког аутентичног интелектуалног ангажмана, представљају бивше теме. Оне су од значаја за свет модерне. Постмодерна их је склонила са хоризонта младог човека. Основни импулс младог човека данас није побуна, каква је била актуелна пре 50 година. Последња таква побуна, артикулисана или не, била је побуна 1968. Можда ју је због тога Жил Липовецки назвао елегичном побуном. Њен природни

моменат био је бунт. Основни импулс данашњег младог човека је како се уклопити у систем, а не питати какав је поредак. Данашњи млади људи су везани за културу медија. То парадоксално олакшава процес идеологизације. Када дођу до проблема на индивидуалном нивоу, млади људи га не дижу на ниво општости, него га решавају на прагматичан начин.

Систем данас има механизме да побуну неутралише: она се везује за ексцентрике, лудакe, за радикалне политичке оријентације. Она се делегитимизује тамо где поставља битна питања смисла живота. Интересантно је да се побуна поспешује тамо где она разграђује традиционална схватања и облике живота. Тако и ослобађање постаје облик идеологизације. Овакав систем има врло моћан инструмент рестрикција преко система стимулација, стипендија и контролисаних ставова. У таквој ситуацији млади људи немају обавезујући порив према истини и према моралу, јер је то превазиђено. Више није у питању истина него је питање шта они имају од те истине.

19.

У понашању људи у Србији у односу на власт увек је постојао страх од исказивања властитог мишљења. Зато овде постоји велика идентификација са влашћу, пажљиво праћење ритма власти и борба за привилегије. Не можете знати какво је расположење грађана у дубини у односу на оно што је на површини, јер нема искрености. Отуд имате исте људе који спроводе сасвим различите политике, јер су се околности промениле. Наш премијер је најбољи пример таквог понашања. За његове власти ментални и медијски терор секуларног свештенства добија разобручено простирање.

Треба ствар вратити у европску резонанцу. Шта је европска резонанца? Секуларно свештенство тврди да се европско понашање доказује ако се слепо извршава оно што тражи Брисел, Берлин или Вашингтон. То можда мора да се уради, али то није европско понашање. Европско понашање у својој најбољој традицији је да човек својим разумом и сазнајним способностима изврши прецизан увид у чињенице и одабере оно што је најбоље по њега и у складу са општим начелима. Таква разумна оријентација је утолико важнија, када се постави питање: шта урадити ако Европа од Србије тражи самопорицање?

20.

Мира Ступица је у свом последњем интервјуу рекла да је Србија у новијој историји свима говорила 'не' – и Аустро-Угарској и Хитлеру и Стаљину и НАТО пакту, па је данас 'нема'. Занимљиво је да је пропустила да уочи још једну могућност у објашњењу стварности. Можда би требало казати: нема нас, јер нисмо рекли не – Титу. У том случају, додуше, она не би могла бити жена председника Председништва СФРЈ, јер не би било тог државног тела.

Ако сте прочитали моју књигу, онда сте могли видети да се залажем за културу пасивног отпора. Та традиција се може видети код Масарика. Он је у полемици са Младобосанцима рекао „просветом до слободе“. Младобосанци су рекли, у складу са нашом традицијом, „револуцијом до слободе“. Масариково становиште ми се чини исправним, јер верујем да се Србија налази у колонијално-окупационом стању. Отуд је потребно створити алтернативно подручје да бисмо се могли одбранити од наметања нечега против чега смо.

Ако је смисао Европске уније да овде уђу јединице НАТО, онда сам јако скептичан према могућности да Србија може то да заустави. Али, ту није крај живота и не би требало да буде крај отпора. Тако нешто је насиље и наметање и ако се не сложимо са тврђењем да само моћ и сила у људском животу нешто представљају, онда се на једном дру-

гом нивоу, на пољу истине и на пољу вредности, можемо томе супротставити.

Али, за то је потребна једна култура која показује спремност за упорно понављање оног облика неслагања који има најмање ризике под најгорим могућим условима. Тако нешто у нашој култури није обликовано и нема реалну подршку: због социјалне уједначености, због сиромаштва, недостатка националне интелигенције и неповерења у било какав други облик егзистенције осим присуства у главном вектору историјског кретања, који се препознаје у актуелној власти. Јер, само ако се ту налазиш, имаш привилегије.

21.

Не могу казати да не утичем на стање ствари у нас. Тако је један универзитетски професор, који годинама није добио никакву награду за читав низ својих књига, одмах пошто је мене – који сам наступао у Јеврејској општини у Београду – осумњичио за „антисемитизам“, добио две награде за једну књигу. Човек који је написао књигу против мојих схватања, пак, добија – у 73. години живота – први пут неку награду, премда је објавио двадесет филозофских књига пре тога. Читава његова филозофска биографија остала би ненаграђена да није написао књигу против Духа самопорицања. Овакав распоред чињеница показује да је интелектуална вредност њихових дела увек била јавно занемарљива, јер је остала ненаграђена и непримећена, али је њихова политичка оријентација одмах препозната и промовисана. И уместо да ми буду захвални, они су љути на мене. А мени је драго да сам помогао да им јавност упути толике почасте. Зар то није путоказ и за млађе нараштаје?

22.

Када процењујем учинак комунизма у нас, остављам по страни оно што је опште у њему и карактеристично за све земље – социјална једнакост, индустријализација, репресија према критичком мишљењу – већ полазим од завршног биланса. Шта може српски комуниста да каже историји свог народа у 1990. години? Словеначки комуниста може да каже како је изнео идеју словеначке државности. Хрватски комуниста може да каже да је спречио сврставање хрватске државе на страну поражених снага 1945. године, да је избегао одмазду, да је пронео идеју државности (то тврди Макс Лубурић шездесетих година – имате у књизи Улриха Фишера, која је објављена у Загребу) и верификовао је 1990. године. Црногорски комуниста може да каже да је обновио идеју црногорске државности. Македонски комуниста може да каже да је створио идеју македонске државности, премда је сваки педаљ границе македонске државе утврдила српска војска у Балканском рату 1912. године.

А шта може да каже српски комуниста? Шта је он урадио? Он је Косово и Метохију правно изместио из састава Србије уставним амандманима 1971. године и Уставом из 1974. године. Он је 1959. године без икаквог разлога подручије испод Копаоника припојио Косову и Метохији. Он је поништио резултате свих ослободилачких ратова Србије. Српски комуниста може да каже да је пристао на уставну дискриминацију српског језика у Хрватској. Јер, од 1974. постојала је одредба о хрватском књижевном језику која је одлуком Уставног суда Југославије 1988. године проглашена неуставном. То никад није спроведено. Српски комуниста је пристао на уставну дискриминацију српског народа у Црној Гори. Јер, српски народ је био једини постојећи народ у Црној Гори према попису из 1909. године: за време владавине књаза Николе. Српски комуниста је пристао на дискриминацију носилаца српске националне свести у Македонији, ма колико да их је било. Биланс српских комуниста је дубоко поразан. То је најбоље рекао политички комесар Друге пролетерске бригаде и песник Танасије Младеновић у једном

интервјуу 1989. године: „Ми српски комунисти објективно смо издали свој народ“.

То – узгред буди речено – никада није казао Добрица Ћосић. Пред распад југословенске државе, у години 1989, Добрица Ћосић – партизан, носилац Споменике 1941, писац, Титов функционер па противник – каже: „Поново да се родим, са свим поразним искуствима револуције, опет бих се борио против четника.“ Фрањо Туђман – партизан, историчар, Титов генерал па противник – у исто то време (1990) каже: „НДХ није била само квислиншка творевина него израз историјских стремљења хрватског народа.“ Како то српски комуниста – ни кад се наизглед удаљи од комунизма – не може да се сретне са противничком страном у грађанском рату, док хрватски комуниста управо то може?

Да би се спречило јавно освешћивање ових чињеница, комунисти су измислили да је главни разлог историјског пораза Слободан Милошевић који је крив за распад Југославије. Одакле је дошао Слободан Милошевић? Из Српске православне цркве или из емиграције? Он је дошао из Савеза комуниста који га је школовао и довео на власт. Одигран је унутрашњи преокрет да би се избегла застрашујућа историјска одговорност српских комуниста. Потом су почели да објашњавају како су за пораз криви Срби и српска традиција, а не комунисти који су имали монопол на власт педесет година.

Комунизам је однеговао један посебан тип човека – то је човек без савести. Тај постхришћански човек не тематизује питање кривице: он се не пита шта је он погрешно, него увек упира прстом у другог као кривца. Сматрам да – као представник изразите мањине у интелектуалној и политичкој заједници, лишен било какве институционалне подршке – браним етички смисао историјских догађаја и процеса, који су се истински одвијали, при чему исказујем свест о српском делу одговорности у њима. То сам прецизно навео у својој књизи.

Као припадник народа који је претрпео геноцид, имам на уму речи које је у телевизијској емисији *Zur Person*, 28. октобра 1964. године, изговорила Хана Арент: „Схватила сам и то поновила много пута: 'када сте нападнути као Јевреји, морате се бранити као Јевреји'. Не као Немци или грађани света или заговорници људских права. Не, него: шта могу конкретно да урадим као Јеврејин.“ Слично је говорила и када је примала Лесингову награду слободног града Хамбурга.

23.

Степеновање одговорности за ратове деведесетих је изведено у мојој књизи: „Диференцирано схватање одговорности за распад титоистичке Југославије подразумева међузависност више чинилаца: историјско наслеђе титоизма као структурну претпоставку свих сукоба; активности спољашњих чинилаца као епохални вектор обликован после пада Берлинског зида; одлуке и поступци владајућих унутрашњеполитичких чинилаца у часу распадања земље.“ Буржоазije су 1939. године доказале – стварањем Бановине Хрватске – да се могу договорити око прекомпозиције Југославије. Каснијим стварањем додатних нација – црногорска нација је еклатантан пример – титоизам је етничким инжењерингом утро крвави пут распада као неминован.

Ако бисмо провизорно – и само у илустративне сврхе, јер је све друго потпуно неприхватљиво – разликовали Србе према попису становништва из 1991. године, добили бисмо прецизну слику. Најбројнији народ су били Срби у Србији, други су били Хрвати на читавом подручју Југославије, а трећи су били – испред Муслимана – Срби изван Србије, њих око 2. 340. 000, плус нека стотина хиљада од око 700.000 декларисаних Југословена. Та трећа групација по бројности била је – *nota bene* – државно правно измештена Уставом из

1974. према амандманима из 1971. На то се позивао Бадинтер у решењу о раздруживању Југославије. Сада настаје питање: ко је дао легитимитет за одлуку да се 2,5 милиона људи државно правно измести? Комунистичка партија. На шта се позива комунистичка партија? На срећну будућност човечанства. Петнаест година касније та срећна будућност се распала у крви и ужасу. Зашто српски комунисти не желе да признају ову страшну грешку?

24.

Постоји одговорност свих актера унутар сукоба деведесетих. Српску политичку одговорност – као одговорност владајућег режима – овако сам одредео: „то су грешке власти, злочини власти, грехови према човечности.“ Ово су најтеже могуће оцене. Моје становиште је прецизно: „Неспреман да прихвати поразни биланс идеологија југословенства и комунизма у српској историји, да га прихвати са јасном и јавном свешћу о историјском поразу, ауторитарни режим деведесетих није означио тачку са које треба кренути на дуги пут опоравка: без рата, уколико би и други желели да он буде избегнут – што баш није било извесно.“ Имам у виду бројне и различите историјске чињенице о ратовима деведесетих: изјаве Фрање Туђмана пре и после рата, сазнања о међународним чиниоцима. Но, поред политичке, постоји и криминална одговорност, и морална одговорност, и конкретна одговорност за одређени злочин.

25.

Сваки народ – па и српски народ – има извесну снагу и може – и у неповољним околностима – да се избори за нешто. Не видим разлога зашто би се шест милиона Срба у Србији и милион и по Срба у Републици Српској и Црној Гори осећало инфериорно у односу на хрватски или албански народ. У Нагорно Карабаху, који је величине Косова и Метохије, Јермена има сто хиљада, док Јермена у Јерменији има три милиона. Јермени су окружени Азарбејџаном, Турском, Грузијом. Зар би они сада требало да дигну руке од себе зато што им је положај тежак? Срби само морају да разумеју прилике и околности у којима треба да обликују своју националну индивидуалност. Према никад нисам био за владајућу политику у деведесетим – о чему сам подастро довољно доказа у својој књизи – морам рећи да је нико није тако оправдао као политика Запада после 5. октобра 2000 године.

26.

Нико се није тако насмејао оним људима који верују у либерална и демократска начела као што је то учинио Запад након рушења Милошевића. Тада је Запад показао да никакве вредности, начела, споразуми и договори више не вреде, једино што остаје је слепи диктат силе над пораженим народом. Тај диктат спроводе сви режими у Србији након 5. октобра, неки са више а неки са мање ентузијазма. Но, то свакако компромитује идеју Запада. Ни три године после потписивања нису биле довољне Западу да спроведе одлуку о стварању СЗО по Бриселском споразуму, одлуку која представља тек смоквин лист *de facto* независног Косова и Метохије, јер ни ту одлуку о заједници српских општина, која практично не значи ништа, он не жели да спроведе.

Запад каже „ви сте поражени и ми ћемо вас дотући до краја“. (Тако је Медлин Олбрајт, тадашњи државни секретар САД, казала: „Средићемо Србе да се неће опоравити за сто година.“) То је чињеница коју треба узети к знању. Треба рећи – макар у себи, ако није целисходно наглас – „добро, поражени смо, али размислимо да ли треба да помогнемо да будемо дотучени или треба тој намери да се супротставимо.“ То је смисао пасивног отпора. Није смисао да све одобравате својим целатима.

Људи такво мишљење о пасивном отпору не желе да виде, јер је оно компликовано, тражи одрицање, као и то да вас именују „фашистом“, да не читају оно што сте написали, да доводе у сумњу интелектуалну биографију на темама које нису политичке. Неко то ипак мора да ради, јер то је једина политика која даје право овом народу да постоји у некој културној форми. То је политика српског становишта, коју су моји критичари нетачно назвали 'етничком', иако сам одредио српску културу као контактну културу три вере, иако прихватам припадника било које националности који бира да буде део српске културе, као што су то учинили Иво Андрић, Меша Селимовић, Петар Лубарда, иако сам јасно у књизи рекао да је темељ српског становишта – политика националне просвећености.

Просвећеност је универзални и либерални критеријум: моја два основна појма су слобода и избор, јер сваки човек мора имати могућност да слободно изабере. Али, пошто људска бића живе у простору колективног препознавања, иначе не могу да функционишу, предлажем појам националне културе као категорију колективног препознавања. Осим тога, не оспоравам другима да успоставе друге типове препознавања: грађанског или глобалистичког на пример. Једино се не бих сложио са тим да неко глобализам прогласи националном културом, јер то национална култура сигурно није. Моје становиште је становиште националног либерала. То становиште је одавно познато у традицији европске мисли.

27.

Запад не води принципијелну политику, већ је дубоко циничан, зато што је циничност и себичност инхерентна Западу. Број злочина које су направиле европске империје је немерљив; злочини које је Америка направила пре и након Другог светског рата су незапамћени. Нећемо се ваљда уверавати у то да су европске политике нееогиотичне, нециничне и несебичне или да су наивне?

Погледајте шта је примас Угарске Леополд Колонић говорио када је Хабзбуршка монархија (прва привилегија Леополда I, август 1690) позвала српски народ да пређе Саву и Дунав, јер им је био потребан за осигурање границе са Османском империјом: „Треба Србима давати привилегије на довољно неодређени начин, да им се оне у промењеним условима могу одузети.“ То је аксиом европске политике: себичлук, гледање властитог интереса и експлоатација другог. То су европски интереси.

Но, постоји и свет европских вредности. Европска култура их осведочава у појмовима демократије, толеранције, солидарности, људских права, рационализма. Вредности и интереси у једној култури нису сагласни, свет културе није хомоген, него почива на колизијама. Увек је питање шта је – у одређеном времену – магистрални правац историјског и културног кретања.

Хиљаде Пољака који живе у Великој Британији забринут су због резултата референдума по коме та земља излази из ЕУ. Јер, има притисака на њих да се врате у Пољску, иако у Британији живе годинама. Но, ти исти Пољаци солидарни су са одлуком Пољске да сама не прими мигранте, јер су Пољаци „цивилизацијски изнад миграната“. Зар није на делу исти поглед: и Британаца према Пољацима и Пољака према мигрантима? То је срце европског себичлука.

Не могу променити правац европских интереса, али могу да узмем знању њихову природу и да осмислим сопствени одговор. То је рационално понашање. Ако морате нешто да претрпите на политичком плану, тражићете компензацију на културном: разблажићете тај притисак у сложеној стратификацији друштвених односа, у којој нема дефинитивног резултата. Државе се воде својим интересима, док је доброта само индивидуална категорија.

28.

Српски народ није на путу опоравка, јер нема јасну свест о узроцима, размерама и околностима које одређују његов положај: уместо некадашње саблазни самопрецењивања, подлегао је саблазни самопорицања. Нараштаји којима припадамо – радикално конформистички – нису у стању да се сучоде са тешким историјским бродоломом који се распростро преко читавог једног века. На њих је пао терет тог тешког биланса. Људи то не могу ни да схвате, него је то схватање могуће тек у времену: кроз неколико нараштаја.

Укупни вектор епохе, осим тога, није позитиван и не иде у корист оздрављења. Јер, он није постављен на начело стварања, него на начело трошења. То је константа читаве пост-модерне цивилизације. Начело стварања је по дефиницији начело одрицања, а данашње кључно начело је начело задвољства. Ово нису прилике за обликовање културне нити државне свести. Људи понекад и разумеју шта хоћете да им кажете, али помисле у себи: преслаби смо да бисмо се таквог тешког задатка подухватили.

Све што се Србима догодило, тешко и поразно, било је зато што су њихове елите увек и безрезервно биле за Југославију. Оно што би се могло лоше догодити Хрватима – да потону у један специфичан и безначајан рукавац историје – могло би се догодити зато што су увек били против Југославије: и против унитаристичке (1921), и против споразумашке (1939), и против федералне (1963), и против конфедералне (1974). Ниједна држава није толико обезбеђивала светску промоцију и досег хрватских културних и политичких интереса као Југославија. Било је људи међу Хрватима који су то јако добро разумели: као Тито и Крлежа.

То би требало да буде – по мом суду – заувек готово. Што не значи да ће бити: историја је пуна наказних понављања. Но, противим се обнови југословенског простора на старим постулатима. Карте треба ставити на сто, играти чистим рачунима и казати шта ко хоће – ако хоће, јер није обавезно – да направи у једном или другом правцу. Такво гледање не подразумева нови рат него папир и оловку и прецизно рачунање шта су чији интереси.

29.

Пасиван отпор је рецимо референдум у Републици Српској о питању као што је Дан Републике Српске. То уопште није државно-правно питање. Ту такође можете видети карактеристично понашање ЕУ: када је 1992. организован референдум о издвајању БиХ из СФРЈ без учешћа једног од три конститутивна народа (Срби наиме у њему нису учествовали), онда је ЕУ тај референдум сматрала легитимним. Но, референдум у Републици Српској, посвећен једној потпуно симболичкој теми, ЕУ сматра проблематичним. То нису само двојни стандарди него један дубоко промишљен цинички однос Европе према ономе ко је „источне културе“ и ко је поражен. И докле год се у Србији инсистира на томе да ми нисмо поражени и да нисмо изгубили 20. век, и докле год се не жели повући консеквенца из југословенског и комунистичког искуства, ми ћемо лутати у једном правцу који је бесциљан.

Много је боље повући ту консеквенцу и направити данас што се више може. То значи дуготрајно васпитање и стрпљиви рад: ништа од овог што говорим не претендује да сутра постане реалност, нити може. То је реална политика са српског становишта, и ако будемо водили политику са таквог становишта, онда ћемо је моћи водити и према ЕУ, и према Русији или неком другом. Можда ћемо сутра бити чланови НАТО-а, и ако будемо гласали о томе, свакако ћу гласати против, али ако се то и догоди, и даље је могућа и неопходна – борба.

ДА СЕ НЕ ЗАБОРАВИ САВИНО СЛОВО

Мало је људи заслужно што смо се као народ одржали на овој ветрометини разапети између спољашњих сила и својих унутрашњих неспоразума. У оне највеће убрајам онага чије име и дело славио као школску славу. Када славио Светог Саву требало би да знамо да је то прилика да у свакодневној пролазности живота осетимо вечност, да у општој неизвесности и несигурности продужимо своје постојање.

Био је трећи по рођењу, али је по ономе што је радио и шта је све урадио, постао први у роду своме. Он је данас већи него што је икад био. У Христовом учењу нашао је излаз и смисао људског живота, препоручио га свом народу са којим корача од врачарских ломача до вечности. Са његовим кораком ушли смо у историју, као народ озбиљног лика, сређен у својој православној побожности, патријархалном моралу и самосвести. Са његовим крстом изашли смо из беспућа на пут и изборили ко зна колико спасенија и колико васкрсенија. Уведе обавезан пост, а и обавезно читање како би се прочистило и тело и душа.

Прво је спаљен, па онда прогањан. Када је поробљивач помислио да је завршио посао ватром на Врачару, почео је да разгорева жар. Иако су је дуго гасили, постојала је нека запретена жишка коју су умни предводници заветно чували и распаљивали када су за то долазила боља времена. Да се то огњиште угасило, можда бисмо нестали, а нисмо: захваљујући Савиној слави и Савиној светлости.

Он је једини из нашег рода за кога се и у нашем времену може рећи оно што је златоусти монах хиландарски Теодосије рекао о њему:

*„свѣтѣише љ боџоносан
ѡасѣиѣр ѡсѣиѣниѣ
сѣѡуб неѡмѣчан
ѡеме љ вере неѡдѡвиѣжан
бедѣм Цркѡе неѡѣруѡиѡи“.*

Његовим делом оверена је лична карта српског народа. Она је била неопходна роду српском јер је и у време својих највећих падова знао ко је, шта је и коме припада. Као први учитељ одредио је језик којим говоримо и писмо којим пишемо. А језик то је живот како онај свесни тако и онај несвесни, како онај видљиви тако и онај невидљиви. Јер изван језика постоји, како рече Иво Андрић, само смртно ћутање. Подучи народ свој како се светлост у кућу пушта и како се мрак из себе избацује; како се држава води, како се у вери опстаје, како се закони поштују и браћа воле. Засновао је српску цркву, једини кров над српском народном кућом који никад не прокишњава.

Његовим именом освештано је толико места, извора, врхова, страна и вода. Његовим именом омеђена је географија српског народа и оверене тапије светих српских земаља. Разговарао је и са царевима и са краљевима, али је

као босоноги мисионар силазио и међу најниже и најсиромашније, учећи их вери и добрим делима, оном што су његове очи виделе, уши чуле, књиге његовој души дале. Са својим оцем, великим жупаном Немањом, изградио је идеологију јединства интереса државе и цркве и њиховом заједничком служењу духовности народа као целине. Само духовно сређен у свом православљу, српски народ је могао опстати и издржати све оно што су донела потоња времена. А потоња времена донела су борбу са силама немерљивим. Предводници српског рода су добро знали да би се род почео осипати и растурати да их на окупу није држала светлост светих лаври и лик Светог Саве који их је мотрио са њихових зидова.

Зашто бисмо данас, у времену умља и безумља, губили компас? Ако су наши неписмени преци умели да нађу пут из таме уз помоћ светосавске светлости, како то ми, писмени и образовани често лутамо зачараним путањама разних омамљивих идеологија које нам нуде културу повијених глава и малограђанске послушности. Како ми не умемо да читамо Савина слова, већ се увек изнова питамо „шта ће с нама бити до пошљетка“ што рече песник. Потребно је да се тргнемо и дозвемо, да се сетимо себе и сретнемо са својом свешћу и својим образом. Да додирнемо светост и да постанемо оно што смо већ били, поносни, непоколебљиви, часни, а не оно што некакви Ешдауни и Солане траже.

Можда зато, никад као данас, требало би послушати смисао Савиног слова. Пијући воду са Савиних извора, свест ће нам се избистрити, идући Савиним путевима стићићемо до циља, пењући се на Савине врхове далеко ћемо видети. Тако ће нам нарасти савест и одговорност да не доно-

симо брзе и лаковерне одлуке. Да се зна морални ред и чува наслеђено, да одлуке не доносимо својевољно него договорно и саборно. То нам је постало неопходно јер смо у очима великих сила постали народ који се нерадо подноси, народ који је, наводно, узрочник нереди. Устајући против великих, Срби су свршавали и послове својим суседима који искористише српску муку да би се ослободили. За узврат, ти исти су успоставили омразу против свега што је српско, оглашавајући и геноцид.

Живимо у времену где нас обасипа језа тероризма и сиромаштва, породичних трагедија, разних страхота. Да ли у овом глобалном лудилу можемо наћи неку светосавску причу и светосавско слово који буде наду, оптимизам и самопоуздање? Можемо, у вишечлавној породици која живи у селу надомак Ивањице, у породици која се носи са сиромаштвом, бедом, неизвесношћу коју буди свако јутро, а потврђује ноћ. У новинарско перо, глава куће рече да би све у њиховом животу било боље када би имали макар једну краву јер би онда деца имала млека. Реаговали су добри људи и кртва је стигла. То је она тиха, светосавска Србија која има душу и образ чист попут оног млека којег су попила деца из околине Ивањице. То није ни прва, ни друга, ни трећа Србија; то је она тиха, подржавајућа, осетљива и лепа Србија коју већина препознаје и прижељкује. Само да ово не буде усамљена прича! Немамо право на то јер светосавље није инцидентна појава већ вечна мисија.

Да ли смо на светосавском путу, свако од нас може проверити свакодневно. Ако свом комшији не окренемо леђа већ га поздравимо и у ходнику и на улици и у трговини; ако посетимо болесну комшиницу и купимо јој лекове; ако у аутобусу уступимо место старијој особи или трудници, а не да окренемо главу према прозору; ако...

Наше су горе размеђе и спона два света што се преко нас гложе и сукобљавају. Да би опстали и као народ и као људи на раскршћу ова два света, Истока и Запада, светитељ нам остави поруку да прихватимо само оно што су праве тековине људског прогреса. Ту смо једино своји на своме, ту светосавска слова најјасније читамо. Ваљда нам разум још није толико помућен да не видимо да је у овом времену божанство новац, а главно оружје оних који владају светом то што им је лаж истина, а дрскост достојанство. Зато је Савиндан увек прилика да схватимо све своје заблуде и погубне заносе. Да се успоставимо на својим темељима и да изборимо своје спасење. Да извршимо демографску обнову, да нам рађа и у породицишту и на њивама, да нам одзвања и дечји плач и саборно црквено звоно. Јер ако нас има, имаће свега. Зато се у памет узети морамо.

СВЕТИ САВА СА ХРИСТОМ

Дечански потеси, испости, келије
Саве видоносца са рашког кармела
Ступи на капију коју дух жели је
Оставља царска радогосна села

Тукли су громовска длета и брадѡе
Принц искоса згледну на слеђени стеник
Омражен реп Пилатове свадбе
Агнец крете на свети жртвеник

Бесловес, бесуђе, плач базо ослова
Рутина пука целатских послова
Озар јер праги Саву Последника

Запуст нечастиви гану Поседника
Што устављаше реке и вал смрти
Стазом небницом коју и сад прти.

новембар, 2016.

Свѣтѣислав Влаховић

Рагиша Филиповић

ПАРАЛЕЛЕ ПОВОДОМ ПОСЛЕДЊЕГ БОРАВКА У ПАРИЗУ

Путовања су утолико значајнија ако су изазвала она поређења и размишљања која ће се трајно памтити.

Истичем да путников доживљај мање зависи од места у којем као гост борави, пре свега, пресудан је његов интелектуално - духовно-емотивни хабитус као «сензор» којим препознаје спецификуме и изазове окружења и изграђује свој јединствени доживљај - има људи којима је свеједно да ли су, рецимо, у Москви или Парми само ако имају прави пармиђано.¹

Провести месец дана у Паризу (непосредно пре закључења овог броја) значило је исто толико времена интензивног доживљавања и свакојаким упоређења, од оних «сасвим овоземаљских» (такорећи пармезанског типа, од којих временом преостане само општи утисак) до, рецимо, усхићења изазваног обиласком библиотеке Франсоа Митеран - (тек) једног од одељака Националне библиотеке Француске која се распростире на више локација.

Библиотека Ф.Митеран чини посебан бисер Париза и пуно говори о њему. То здање је настало због потребе за проширењем НБФ, а изграђено је посебним доприносом поменутог политичара и отворено 1996. г. на левој обали реке Сене. Најлакше га је представити као грађевину која основом подсећа на фудбалски стадион чије су трибине покривене али не и сам терен. На угловима таквог објекта, уместо рефлектора, треба замислити велике угаоне куле (у облику отворених књига), где су заправо и смештене архиве. «Терен» је засађен разноликим дрвећем, читавом ботаничком баштом под отвореним небом. Прилаз библиотеци, стадионски по размерама, са свих страна изведен је дугачким широким степеништем којим се пење као на Акропољ (до Партенона). То степениште, иначе повезано пешачким мостом с другом обалом реке, бива доживљено као међупростор - чистилиште кроз које се пролази између два света: оног из кога се долази, света буке, брзине и

површности и оног контемплативног, у који се улази - а смирујућа шума у средини и мирис књига у рукама од највеће су помоћи за такав исцелитељски прелазак.

Рекох: поређења...

Народна библиотека Србије никада није проширена здањем које би се требало и могло изградити на месту оне њене (прве) зграде у Београду на Косанчићевом венцу, коју су Немци срушили бомбама (или паљевином изнутра?) у априлу 1941.г. То је простор ограђен импровизованом оградом из кога, без икаквог ваљаног разлога, и даље зјапи закоровљена руна...

Када би се Библиотека Ф. Митеран неким чудом могла преместити на Саву, у нашу престоницу, заузела би добар део простора такозваног Београда на води /Belgrade Water-

јатеље или што га нису интересовали хотели, тржни центри...што је радио само свој посао, а не туђи... што је зазирао од струке и јавности... или... просто, што је био културан човек - тек, после њега Паризу и Француској остала је грађевина која битно доприноси да Париз бива најпосећеније место на свету, а Француска најпосећенија држава (само Париз годишње посети 30 милиона људи)! И то није једино што подсећа на Митерана, ту су и Пирамида Лувра, Опера Бастиља... Сличан однос имали су и други француски државници пре њега, међу којима је најзапаженији Ж. Помпиду који је иницирао изградњу Центра модерне уметности Бобур (касније названог Центром Помпиду).

Кроз замишљену (а доследну) визуру твораца Belgrade Waterfronta, ни

Лувр

front/. Али, где би онда стали толики шеикови хотели, тржни центри, стамбене куле?

Ф. Митеран се залагао за законско обезбеђивање повољних средстава код националних финансијских институција за изградњу објекта од културног, дакле, националног значаја и био иницијатор саме изградње. Следио је идеје које нису обавезно његове, а које су претходно прошле верификацију идејне и функционалне оправданости свих стручних и релевантних институција. Да ли зато што, можда, није имао шеике за при-

Париз се не налази на води: уз реку нема великих хотела, тржних центара ни облакодера; иако у најужем центру, десном обалом Сене протежу се «празни простори» - паркови између којих се налазе поједине знаменитости: Лувр, Парк Тилерије, Трг Конкорд, онда следе два мања парка око Музеја модерне уметности до Трга Трокадеро. Наспрам њега је Ајфелов торањ, а иза њега опет парк, Марсова поља. Уз саму Сену, на два наспрамна смера Париза налазе се и две велике шуме, Булоњска и Венсенска. На северу прве, Фондација Луј

¹ Алузија на вапај - осуду власти од стране једног руског политичког либерала по увођењу економских санкција Русији од стране ЕУније: како ћу сада јести шпaгетe без италијанског пармезана?

Витон отворила је (још један) Музеј модерне уметности чији је пројектант светски познати архитекта Френк Гери. Дакле, житељи Париза и његови посетиоци свакако јесу на реци, макар и да Париз није!

Идући поменути просторима, не једном, помишљао сам како би добар музеј могао настати од садашње зграде Главне железничке станице, Антрополошки на пример... да би можда и неки наш Витон могао оставити оперицу престоници у којој номинално живи, можда школу или макар галерију месту из кога потиче...

Не волим када се на путовању осећам као да сам код куће.

Откуд одједном горња реченица?

Њу је неко негде записао, а призвавала се сама опоменом реалности париских улица. Схватио сам да је прошло двадесет година од отварања Митеранове библиотеке, да је од тада Француска имала немали број председника и премијера који су са културног и националног аспекта сасвим препознатљиви, да ниједан објекат и ниједна институција те врсте за њихова века није угледала светлост дана... да се све што сада ниче у Паризу налази на Дефансу, новој четврти високих стакластих кула, густо збијених, изграђених по захтевима безличних инвеститора, пројектованих пре по мери киборга него савремених људи...

Колико ми је пре пет година ова (тада знатно мања) четврт изгледала занимљивом појавом, толико ми је сада рогобатна, хладна и неприродна.

Француски политичари из последње две деценије утркивали су се у глобализацији и њеном екстрему, глобализму - кога еуфемистички називају ширењем демократије. Другим речима, заступали су глобализацијско становиште, а не француско - служили су химери, а не Француској. Један Саркози неће остати упамћен ни по чему другом до по предводништву у нападу на Либију и њеном уништењу. Од тог доба, најмоћније светске банке, финансијске институције и мега - корпорације су још богатије, стандард већине грађана је опао, а државне касе једва опстају пред социјалним захтевима стновништва. Целим централним делом Париза данас се не може проћи ни стотину метара, а да се не наиђе на појединца или читаву породицу са децом која проси, непрестано седећи (или лежећи) на улици, из дана у дан, на температури која се креће око нуле! То су најчешће избеглице из земаља

које је и сама Француска "демократизовала", најсиромашнији слојеви бивших(?) колонија али и становници источноевропских чланица ЕУ. Међу њима се налази опомињујући број оних који не одају природну скрушеност свог статуса, штавише, не крију озлојеђеност на основу које очекују помоћ од сваког пролазника лично као своје посебно право... Такав набој се свакодневно осећа и повећава, генерише ирационалности, непредвидљиве (ре)акције... и тероризам, као један нежељени плод глобализма за Француску.

А шта је то што је као код куће?

Свакако се не може рећи да ми неке широме демократију (али нисмо баш ни гласни у заштити невиних народа и држава, чак ни свог народа), али суштински смо на истом: не водимо своју политику, воде нас - опсеђене медијима, овдашњим политичарима, псеудоелитом, привидом лагодног живота и безбрижне забаве... само да се још мало стрпимо.

Препуштамо глобалистичкој стихији своју земљу, продаћемо све што буде затражено по цени која буде попуњена... Телеком, ЕПС... земљу, шуме и воду. Ваздух за сада нико не помиње, слутим да је значајно изгубио на вредности.

После тога ће се, под неком формалном влашћу, најзад завршити и вишедеценијска реконструкција два најзначајнија национална музеја и ми ћемо одахнути (бесплатни ваздух). Неки нови Весић, или овај исти (шта му фали?) испред Музеја савремене уметности саградиће - својом одлуком а нашим парама - још већи споменик Ендију Ворхолу од оног који му је већ наменио, Ворхолу који нас

је толико задужио својом поп уметношћу шездесетих година прошлог века... По угледу на Врли Велики Свет, прве изложбе у обновљеним музејима биће америчке. На пример, у Паризу од новембра прошле до јануара ове године, у (музеју) Кући европске фотографије одржава се изложба - *Једна америчка сезона*. Наравно, аутори су Американци, наравно, из седамдесетих година прошлог века, наравно, са доминантним приступом који би се могао описати са „Ја - Центар Света - у безброј ситуација или *selfi* пре *selfija*“...

Павиљон Цвијета Зузорић на своју обнову мораће да сачека још коју деценију (није ли се лепа Дубровчанка већ научила стрпљењу) док се и сам ваздух не прода (отме)...

Ако Француска и одустане од глобализма, она неће заузети наше становиште, већ своје, француско. А хоће ли нама Блер, Строс-Кан, Гузенабауер, Фратини... икад дозволити да заузмемо наше?

...

И на крају, један податак, који не говори ни за, а ни против изнетих размишљања, у сфери је дискурса о изградњи Париза, па је стога занимљив сам по себи: у октобру је завршена велика страна инвестиција у Паризу, вредности око сто милиона евра, на месту некадашњег Француског метеоролошког центра, надомак Ајфелове куле. Реч је о Руском православно-духовном центру са Храмом Свете Тројице у средишту.

Текст и фотографије:
Влада Милинковић

СТЕЋЦИ НА ЛИСТИ СВЕТСКЕ БАШТИНЕ

Уранијим бројевима Савиндана пратили смо реализацију и развој пројекта међудржавне серијске номинације Средњовековних надгробних споменика – стећака за упис на Листу светске баштине који је почео 2009. године потписом писма намера. Унеско је прихватио прелиминарну листу некропола 2011, досије и планови управљања су предати у јануару 2015, а Икомосови стручњаци обавили су експертску мисију у септембру 2015. године. Одлуку да се културно добро *Stećci – Medieval Tombstones Graveyards* упише на Листу светске баштине Комитет за светско наслеђе је донео 15. јула 2016. године.

У Републици Србији кључни тренутак да се започне припрема номинационе документације и плана управљања били су састанци са председницима општина и другим заинтересованим учесницима из установа културе, туризма и локалне заједнице, који су одржани у Бајиној Башти, 18. јуна и у Пријеполу, 26. октобра 2010. Сви присутни су се сагласили да се три средњовековна гробља са надгробним обележјима – стећцима Мраморје у Перућцу и Мраморје у Растишту, општина Бајина Башта, и Грчко гробље у селу Хрта, општина Пријеполје, укључе у заједнички пројекат номинације.

Стручњаци Босне и Херцеговине, Хрватске, Црне Горе и Србије систематично су се бавили израдом номинационог досијеа у којем су целовито приказали изабраних тридесет од 3.300 евидентираних и стручно обрађених средњовековних гробаља на целој територији простирања. Овај избор био је резултат студиозног промишљања и анализе свих потребних чинилаца, с намером да се испуне строги критеријуми за пријем на Листу светске баштине. Досије чини 1400 страница – седам свезака са тек-

стом и више од 500 графичких прилога (мапе и фотографије). Прва свеска је номинациони документ на 400 страница. Остале свеске садрже планове управљања за сваку државу и додатке са правном, планском и фото документацијом. Министри културе четири државе потписали су номинациони досије и симболично га предали Ирени Боковој, генералном секретару Унеска, у Охриду 29. јуна 2014. године. Представници сталних делегација при Унеску предали су номинациони досије 20. јануара 2015. Центру за културно наслеђе у Паризу.

Експертска мисија Икомоса

У циљу да Комитет за светско наслеђе добије независно мишљење о досијеу, у септембру 2015. обављена је експертска мисија. Икомосов експерт Синтија Данинг, археолог из Швајцарске, обишла је 13 локација у четири државе у току седам дана, а три налазишта у Србији прегледала је 25. и 26. септембра. Експерта Икомоса на сваком налазишту дочекали су представници локалне заједнице. На Грчком гробљу у селу Хрта експерта Икомоса су дочекали Добро Лазаревић, потпредседник општине Пријеполје, Вукосав Томашевић, председник Скупштине општине, Хитко Башовић, Санел Диздаревић, представници Месне заједнице, Зоран Малешкић, Милешевски културни клуб „Свети Сава“, Драгана Вараклић, Беанида Фазлић из Туристичке организације и Асим Бећировић из Музеја у Пријеполу. Аида Аличковић била је преводилац. Обилазак локације подразумевао је увид о споменицима и границама заштите, разговор са мештанима и консултације са стручњаком. С. Данинг је окупљене представнике локалне заједнице питала колико су заинтересовани за своју локацију, колико су повезани с културним добром и како виде своје будуће ангажо-

вање. Присутни су представили досадашње активности: реконструкцију локалног пута, туристичку посету и презентацију, европску пешачку и бициклическу стазу, развијање пољопривреде и туризма.

На државном нивоу, у Србији, успех пројекта заснован је на чврстом и квалитетном повезивању стручњака са институцијама привреде, природе и културе у општинама, а првенствено са мештанима. На иницијативу мештана Хрта, уз подршку општинске управе, изузетно лош сеоски пут до средњовековног гробља је асфалтиран. Сви локалитети су обележени информативним таблама, организовани су и веће групне посете. Сва три локалитета представљају добро уређене и редовно одржаване археолошке паркове. (Детаљније у: М. Ђорђевић, Грчко гробље, средњовековна камена надгробна обележја – стећци на археолошком налазишту Грчко гробље, општина Пријеполје, Београд 2013).

Извештај експерата Икомоса

У седишту Икомоса у Паризу, 1. децембра 2015, учесницима пројекта извештај је прелиминарни садржај извештаја и указано на могућност да се одређени делови досијеа дораде и те допуне доставе у посебном документу. Тошијуки Коно, потпредседник Икомоса, информисао је присутне да ће у извештају Икомоса препорука бити да се одложи упис стећака (deferral), а детаљно је објашњено на основу чега је дошло до овакве одлуке. Међудржавни стручни тим је брзо реаговао и додатне информације са одговарајућом допуњеном документацијом достављене су Центру за светско наслеђе у јануару 2016. године.

На овом месту издвајамо део Икомосовог извештаја, који је објављен на Унесковој интернет страници, у поглављу Менаџмент – укљученост локалне заједнице, где се каже да је Икомосова мисија утврдила добро успостављен однос између стручњака и локалне заједнице која се стара о одржавању добара у свом окружењу. Наведена су два локалитета у БиХ, један у Црној Гори и сва три у Србији.

Одлука о упису у Истанбулу

Комитет за светско наслеђе заседао је четрдесети пут у Турској у Истанбулу од 10. до 17. јула 2016. године. Домаћини су се потрудили да чланицама Комитета (представници 21 државе) и бројним посматрачима обезбеде изванредне услове за рад у модерном Конгресном центру. Лале Улкер, амбасадор и генерални директор Сектора за културу у турском Министарству иностраних послова, била је председавајућа током заседања. На 40-том заседању Комитета делегацију Републике Србије чинили су:

Старији део некрополе

проф. др Дарко Танасковић, амбасадор РС при Унеску, Мирјана Андрић, директор, Брана Стојковић Павелка, фокал поинт, Маја Ђорђевић, координатор израде номинационог досијеа у РС, из Републичког завода за заштиту споменика културе – Београд.

О предлозима за упис расправљало се 15. јула 2016. године, номинациони досије о стећцима био је пети на дневном реду заседања, а представио га је Алфредо Конти из Аргентине, потпредседник Икомоса. Његово излагање пратила је богато илустрована презентација стећака, од облика, орнаменталних мотива и натписа, до приказа сваке некрополе појединачно. Као што је речено, Икомосова препорука била је да се упис стећака на Листу светске баштине одложи док се не допуне и измене тачке које се односе на изјаву о универзалној вредности.

Први говорник Комитета за светско наслеђе који је уложио амандман на предлог одлуке о одлагању уписа био је Цад Табот, архитекта из Либана, потпредседник Наслеђа без граница са седиштем у Паризу. Он је истакао да овај пројекат показује снагу и способност прекограничне сарадње, да управо критеријум *vi* указује на нематеријалну суштину стећака која се заснова на предањима, веровањима, бајкама које трају вековима и присутне су до данас, као и да локалне заједнице поштују и чувају своје наслеђе, што најалост није пример у другим деловима света. Зато је Комитет препознао значај овог пројекта који носи снажну симболику. После представника Либана уложили су амандман и дискутовали су представници следећих држава, чланица Комитета: Португал, Турска, Индонезија, Пољска, Буркина Фасо, Куввајт, Казахстан, Кореја, Филипини, Перу, Азербејџан, Зимбабве, Финска, Куба, Тунис, Јамајка и Танзанија. Осим представника Финске, сви представници Комитета истицали су значај међународне сарадње, добру заснованост критеријума, а представник Азербејџана је указао да овај пројекат шаље снажну поруку дијалога и разумевања и да је њиме подигнут мост културе у овом региону.

Уследила је ревизија Одлуке 40 COM 8B.24 и културно добро *Stećci – Medieval Tombstones Graveyards* уписано је на Листу светске баштине Унеска. Поједине препоруке Икомоса су усвојене: допуњен је назив добра, изостављене су две некрополе у БиХ, чиме је уписано 28 некропола.

Некрополе у Србији које су уписане на Листу светске баштине налазе се на територији општине Пријепоље – Грчко гробље у селу Хрта, и на територији општине Бајина Башта – Мраморје у Перућцу и Мраморје у Растишту.

На дневном реду 40. заседања Комитета било је 26 предлога за упис културног, мешовитог и природног наслеђа.

Молим вас не газите мимо идући

Грчко гробље у Плужинама у Црној Гори, такође је уписано на Листу светске баштине. На овом гробљу налази се монументални стећак на чијим ширим бочним странама је уклесан натпис:

(Ево) поставих белег за живота: а чеках смрт у Соколу а у милоха г(о-споди)на војводе Стјепана¹ који ме поштено хранише: а Бог његову душу (у)сахнушем јер сам и ја Петко крстјанин.

Боже, ја Петко крстјанин, (при)ми душу моју – браћо и дружино молим вас не газите мимо идући јер сам ја био као и ви а ви ћете бити као и ја смртни.

Порука средњовековног човека, хришћанина, Петка, који је живео у 15. веку, симболично је, путем стећка на којем је уклесана, стигла до свих становника света. Сасвим је сигурно да ће бројни ходочасници светске баштине, радознали и авантуристи с великим дивљењем обилазити ова бајковита станишта душа наших предака која су препозната као универзална културна баштина света.

Средњовековни надгробни споменик – стећак сведочи о најдубљим коренима и пореклу европског народа на централном Балкану и о духовном животу наших предака. У средњем веку овај камени надгробни споменик био је постављен једнако на гробу војника, занатлија или монаха, као и владара и великана. Стећци су казивање средњовековног човека који нам шаље сложу поруку о времену ратова, тежног живота, бројних губитака и жртава. Тај човек је универзални филозоф и тумач живота, креативни геније који поседује изванредне техничке и уметничке способности. Стећак је родословно стабло на коме читамо наша имена, сагледавамо свакодневну радост и патњу, препознајемо историјски запис и народну причу, бајку која се увија са орнаменталном лозицом исклесаном на површини камена и која нас повезује са далеком прошлошћу.

Стећци су светско културно наслеђе.

¹ Стефан Вукчић Косача (око 1404–22. мај 1466) био је оснивач војводства Светог Саве, односно Херцеговине и носио је титулу херцега Светог Саве.

Комитет је расправљао о 14 културних добара, а на Листу светске баштине Унеска уписано их је 12.

Међународни координациони одбор

Уписом стећака на Листу светске баштине одмах су започеле и раније утврђене активности. Прва је била формирање Међународног координационог одбора (МКО) за имплементацију плана управљања стећцима. Радни састанак одржан је у Сарајеву 30. септембра 2016. године. Поред статутарних питања, први задаци су успостављање интернет стране и утврђивање начина обележавања локалитета таблом на којој ће се налазити лого Унеска и светске баштине.

Састанку су присуствовали чланови МКО које су решењима предложили Министарства културе у Босни и Херцеговини, Црној Гори, Хрватској и Србији. Већином су то чланови ауторског тима који су започели рад на номинационој досијеу и плановима управљања и били активни до завршетка пројекта. Оправданост уписа овог изванредног културног добра огледа се и у снажном интегритету пројекта који је реализован захваљујући квалитетном раду стручњака из четири државе, а који настављају сарадњу у области управљања добром.

На државном нивоу у Србији први састанак управљачке групе одржан је у Бајиној Башти 19. октобра 2016. Најважнија обавеза је успостављање буџета

за одржавање и друге планиране активности на општинском нивоу. Отворена је могућност међуопштинског повезивања, као и прекограничне сарадња са општинама у суседним државама где се налазе некрополе уписане на Листи светске баштине. На пример, општина Пријепоље може да успостави прекограничну сарадњу са општинама Фоча (БиХ) и Жабљак (Црна Гора), док Бајина Башта може да успостави сарадњу са општинама Шековићи, Соколац и Рогатица (БиХ).

Јубиларна поштанска марка

Пошта Србије је, у оквиру традиционалне акције објављивања пригодних марки у издању „Музејски експонати“, 3. новембра 2016. пустила у оптицај три марке различитих номинала, на којима су као мотиви приказани стећци. Номинале марака су 23, 46 и 50 динара, штампане су техником вишебојног офсета у београдском Заводу за израду новчаница у табацима од по 10 комада и у тиражу од 25.000 серија. На марки вредности 50 динара приказани су стећци украшени мотивом аркада са археолошког налазишта Грчко гробље у селу Хрта. Ликовна обрада марака дело је Анамари Бањац, креаторке марака Поште Србије, а стручну сарадњу у реализацији издања пружио је Републички завод за заштиту споменика културе – Београд.

СРПСКА АВИЈАТИКА У ВЕЛИКОМ РАТУ

(Народ који заборавља своју историју нема ни своју будућност)

Остогодишњици почетка Великог рата ових месеци много се говори и пише. После много деценија када се тај велики историјски догађај и његови хероји готово нису ни помињали, данас је то значајна тема у свим озбиљним медијима. При том, разуме се, највећа пажња придаје се приказу кључних битака за одбрану Србије, албанској голготи, нашим славним војсковођама и, наравно, онима који су у суштини изнели највећи терет рата – војницима пешадинцима, српским сељацима, ђацима знаним као 1300 каплара, интелектуалцима... То је било доба када је мала Србија уживала поштовање читавог слободољубивог света, и људи као што је велики пријатељ Срба, Арчибалд Рајс.

То је било и време стварања *српске авијатике* која је, нарочито на Солунском фронту, знатно допринела његовом пробоју. Њен настанак и деловање, по нашем мишљењу, заслужују посебну пажњу пошто је реч о значајном новом роду српске војске. У том смислу овај текст замишљен је као скроман прилог у евоцирању успомена на ову значајну страницу наше славне прошлости.

Први покушај стварања наше војне авијатике везује се за 1910. годину када је формирана прва летећа јединица у српској војсци. Састојала се од два балона и једног авијатичара – инжењеријског капетана Косте Милетића. Убрзо, децембра 1911, Министарство војно објавило је први конкурс за пријем у авијатику, а следеће године још један. Кандидати су обучавани у Француској – земљи пиониру развоја ваздухопловства уопште – у две постојеће школе летења у граду Етампу: Блериоа и Мориса Фармана. Блериови апарати били су моноплани (једнокрилци) са ротативним мотором, док су Фарманови били двокрилци. Наши питомци су били поручници Милош Илић, Живојин Станковић, Јован Југовић и још неколико наредника и поднаредника. У доба њиховог школовања вршене су припреме за рат против Турака и наша влада је, после њиховог повратка у земљу и мобилизације, наручила у Француској прве авионе. Да би појачала своју прву ратну флотилу и искористила авијатику као средство за рат, Србија је поред тога ангажовала за своју војску и четири Француза.

Наш први војни аеродром био је на Трупалском пољу код Ниша и на њега су возом стигли наручени авиони који су потом монтирани. У Нишу је пре тога, 1912, образована и Ваздухопловна команда у чији је састав улазила балонска

чета, голубија станица и новообразована аеропланска ескадрила. Са тог аеродрома наши аероплани бомбардовали су Скадар марта 1913. Прва жртва наше војне авијатике у тим летовима био је наредник Михаило Петровић. Иста аеропланска ескадрила била је активна и у бугарском рату 1913.

Пред почетак Првог светског рата наша Врховна команда наредила је интензивно вежбање пилота, а мала аеропланска ескадра пребачена је у Ваљево а потом на Ступничко поље код Осечине. Њени првенствени задаци били су извиђање из ваздуха. Непријатељска авијација у то време постајала је све активније и залазила је дубље у нашу позадину. Борбе у ваздуху тада још нису почеле. После битке на Дрини српска војска, бројно слабија од аустроугарске, морала је да се повлачи са циљем да на новим положајима пружи одлучан отпор и отпочне напад. Тако је Колубарска битка

Орестије Крстић

почела повлачењем 20. новембра, а завршила се поразом непријатеља 3. децембра 1914. У то време аеродром се налазио у Јаребицама са само једним исправним авионом, али су наши авијатичари поднели тачне податке о прелазу непријатељских трупа преко Саве и правцу њиховог наступања. У Крагујевцу је наша ескадра појачана једним апаратом двоседом запленим од Бугара, а касније са још два. По заузећу Београда она је премештена на нови аеродром – на Бањици. У Србију је марта 1915. дошла и једна француска флотила која је користила аеродроме у Пожаревцу, на

Бањици и у Паланци, а пред повлачење преко Албаније – и у Раљи. По наређењу војводе Радомира Путника та флотила била је самостална команда али је у погледу употребе стајала неспоредно под нашом Врховном командом, што је било битно и с обзиром на одбрану Београда.

Тада почиње и интензивније слање питомца на обуку у Француској. Тада се већ јављају прва познатија имена наше авијатике: Фридрих Рот, Матеја Хођера, Александар Дероко... Најважнији задатак у тој фази рата било је извиђање непријатељских положаја. Нови пилоти су, увек конкретним решењем Врховне команде, упућивани у групама на обуку у Француској. Тада почињу и прве ваздушне победе. Један од њих – Боровоје Мирковић касније ће, као генерал ваздухопловства ући у историју 27. марта 1941. као главни извршилац пуча.

По доласку наше војске, укључујући авијатичаре без аероплана, на Крф, формиране су нове ескадриле и набављени нови авиони, тако да је њихово бројно стање износило 40 авиона. Настављено је упућивање наших официра и подофицира из других родова војске на летачку обуку у Француској. Решењем Врховне команде од 23. априла 1917. изабран је као питомац за изучавање пилотаже и мој отац Орестије Крстић, тада ђак-наредник у Петом пешадијском пуку Прве армије. Обуку је завршио за само три месеца у малом месту Кротоа, на самој обали канала Ламанша а ратну обуку у авијатичкој школи Источне војске у Седесу, у Грчкој. Већ 19. маја 1918 унапређен је за пилота-ловца и прешао на аероплан *Њејор* на коме је летео до краја рата.¹ Посетио сам Кротоа једне давне године после Другог светског рата и од Француза који су ме срдечно дочекали сазнао да је аеродром за обуку у ствари био шљунчана обала са које се море са осеком повлачи! Врло кратка војна обука, међутим, обављена је тек по доласку пилота на Солунски фронт. Уз српску авијатику са пет ескадрила на том – Источном фронту – било је 1916. и седам француских. Авиони су били разних типова, од старих до најмодернијих, као што су ловачки *Њејор* и извиђачки *Фарман*, са тенденцијом брзе замене застарелих типова. За шефа српске авијатике постављен је француски мајор Роже Витра који је и на почетку рата био на тој

¹ За највећи део података у овом приказу коришћени су материјали из књиге Саве Микића *Историја југословенског ваздухопловства*, 1933, као и из комплекта часописа *Наша крила*, бројеви 1 – 31 (1924 – 1926).

дужности у Србији. Треба споменути да је поред француских на Солунском фронту било и неколико руских pilota добровољаца.

Занимљиво је да су 1916 (20. јуна) по одобрењу Врховне команде у Јужну Србију успешно пребачене четничке војводе Коста Пећанац и Василије Трбић са задатком да упознају прилике у окупираним крајевима.

Улога српске авијатике у првим борбама на Солунском фронту и заузимању Кајмакчалана и Доброг поља 30. септембра исте године, и Битоља (6. новембра) била је, по мишљењу историчара и авијатичара Саве Микића, неоцењива. Њена активност поразила је непријатеља. Наши авијатичари бомбардовали су непријатељске трупе, вршили коректуру артиљеријске ватре, митраљирали ровове и трупе у одступању и извиђањем доносила нашој команди драгоцене податке о кретању непријатеља. Акција наше авијатике на фронту и у непријатељској позадини много је допринела победи наше војске. Летело се преко целог дана, па и четири пута дневно. Тешки су али славни били они тренуци када се по четврти пут требало винути изнад Кајмакчалана, у сферу веома узнемиреног ваздуха од саме природе, а и од детонација артиљерије и бомби. Наша авијација бомбардовала је непријатељске аеродроме и резерве које су стизале у помоћ. Непријатељски заробљеници сведочили су да је њено дејство деструктивно деловало на морал њихових трупа. Једном речи, наша авијатика у овим борбама одиграла је улогу достојну дивљења, и у тим окршајима погинуло је шест наших авијатичара.

У овим првим великим борбама на Солунском фронту морал српске војске био је веома висок, и зато су њени први налети били незадрживи. У наредби француског генерала Сараја, команданта свих савезничких трупа, издатај по заузећу Битоља, истакнуто је да је то било у највећој мери заслуга српске војске. Наша команда, пак, одала је видно признање авијацији која је својом херојском акцијом, натчовечанским напорима и пожртвовањем много допринела успеху наше војске.

Треба поменути и да је са српском војском преко Албаније прешао и професор универзитета у Лозани доктор

Арчибалд Рајс. На фронту је био са нашим авијатичарима а 6. марта 1917. летео је нашим авионом да би осмотрио знакове Црвеног крста на крову две енглеске болнице у Вертекопу које је непријатељ бомбардовао упркос одредбама Хашке конвенције. Том приликом погинуле су и две енглеске болничарке. Рајса је тада упознао и мој отац, који је касније са њим одржавао везе и у Београду.

Ево једног детаља о дејствовању наше авијатике у пробоју Солунског фронта наведеног у *Историји југословенског ваздухопловства*:

"Палба из свих топовских цеви на читавом фронту почела је 1. септембра у 8 ч. изјутра. Дејство наше артиљерије бивало је све веће... Дан и ноћ трајала је ова страховита канонада. Положаји бугарски били су изорани... није било корака земље на који није пала граната или бомба. Артиљерија и авијација првог дана напада извршили су свој задатак. Вертекопски аеродром био је ван свог нормалног изгледа – у пуној ужурбаности. Простор у хангарима и ван њих био је закрчен аеропланима у припремању... Време је било ведро, али са доста ветра који се нагло појачао око 4 часа баш кад су извиђачи предвече требали да изврше осматрање и фотографисање непријатељских положаја... У овим одсудним моментима кад се водила највећа битка за југословенско народно ослобођење, врховни командант српске војске

Престолонаследник Александар био је на челу својих армија. Наши авијатичари добро су познавали душу и расположење наших пешака у овом тренутку, зато су тако ниско и летели. Појава наших авиона у тако великом броју у том одсудном тренутку одлично је деловала на полет и морал наших војника. Наша авијатика тукла је митраљезима и бомбардовала Бугаре у одступању. На вертекопском аеродрому припремала се следећа група аероплана да смени прву. После подне једна група од 40 аероплана бомбардовала је непријатељска слагалишта, логоре и мостове на Црној реци код Разумбеја. Ти циљеви већ су били у густом диму од експлозија бомби избачених од ескадрила Прве армије... Сви ови авиони вратили су се безбедно на свој аеродром, док су ловачки авиони још крстарили на фронту и спречавали појаву непријатељских авиона. Овим бомбардовањем завршен је рад 2. септембра када је стварно пробијен Солунски фронт и кад је почело наше славно наступање."

На крају треба рећи да је већина наших авијатичара из Великог рата и у миру наставила са највећим ентузијазмом да ради на развоју нашег ратног и, посебно, цивилног ваздухопловства. Основан је у Београду краљевски Аеро клуб чији је председник био кнез Павле Карађорђевић. Такви клубови оснивани су и у другим већим градовима. Покренут је 1. јуна 1924. и наш први лист у области авијатике – *Наша крила* који су уређивали наши ратни пилоти и књижевници, на пример, Милош Црњански. У годинама пред Други светски рат главни уредник тог часописа (који је имао и подлистак *Млада крила*) уређивао је мој отац, један од пионира наше авијатике инжењер Орестије Крстић (у то време и резервни ваздухопловни мајор). Основано је и прво друштво за ваздушни саобраћај – *Аеројуџ*, претходник ЈАТ-а.

др Ђурица Крстић

Господин Ђурица Крстић из Београда је летос, приликом свог боравка у Каменој гори, Библиотеци Милешевског клуба Свети Сава поклатио књиге:

1. САНУ: ЗАКОНИК ЦАРА СТЕФАНА ДУШАНА Књига IV – Том I
2. РОДОСЛОВНЕ ТАБЛИЦЕ И ГРБОВИ српских династија и властеле аутора Алексе Ивића
3. ЕТНИЧКИ ПРОСТОР СРБА (8 карата)
4. ОПИСАНИЈЕ ЈЕРУСАЛИМА Христифора Жефаровића из 1748. (фототипско издање, приредио др Динко Давидов)

На поклоњеним књигама Клуб благодари.

ПОДРУЧЈЕ КЛАДНИЦЕ У ЈАВОРСКИМ РАТОВИМА 1876-1878.

Пред Јаворске или Калипољске ратове (ослободилачки ратови Србије против Турске 1876-1878.) формиране су већ поменуте добровољачке јединице (Добровољачки кор). У Четвртог батаљону тог кора две чете су биле састављене од устаника од Јавора до Сјенице (села Лопиже, Ерчеге, Дивља Ријека, Кањевина, Дунишиће, Штаваљ, Бачија). Старешина једне чете био је поп Петар Каличанин Деспотовић из Штаваља, а друге Ристо Ракоњац из Вишњица код Штаваља. Турци су убрзано кулуком почели правити пут од Сјенице преко Кладнице до на Јавор ради извлачења топова и провијанта (снабдевања). Постојао је читав систем утврђења на подручју Кладнице. Утврђења, шанчеви, артиљеријски заклони постојали су на Љесковцу (артиљеријски заклони на Рожајском и Адиловом врху), Кладничком брду и Пашиној табији, као и јако утврђених ровова са палисадама за одбрану на средини Калипоља, који су познати као Али-бегов шанец, затим шанчеви, редути на Јастријевцу и Огоријевцу. Шанац у Урсулама из Карађорђевог времена је такођер био обновљен и оспособљен за одбрану. Посебно су Турци били добро направили читав систем утврђења - редути са траверзама и флешама на Калипољу па је овај турски војни положај изгледао као прави утврђени град. Распоред утврђења је био знатно урађен, како по ширини, тако и по дубини војишта.

Да би помогли устанак у Босни и Херцеговини и западном делу Старе Србије, Србија је објавила Турској рат 18. јуна 1876. године, а Црна Гора на Видовдан исте године. Главна битка на Јаворском фронту између српске војске (Ибарска војска), којом је командовао генерал Зах, и турске војске којом је командовао Мехмед Али-паша, одиграна је на Калипољу 24. јуна 1876. године. Уз огромне губитке српска војска је морала да се повуче са Калипоља па је тако спречено напредовање српске војске и освајање Сјенице као главног циља ове војне операције. У току битке у српској војсци показао се велики недостатак школованог официрског кадра, затим лоше командовање, слаб обавештајни рад и неадекватне процене турских снага и ситуације уопште. Српска народна војска није била ни адекватно, опремљена и борбено обучена, а владала је еуфорија и убеђење да ће сигурно по-

бедити Турке који су, наводно, били малобројни и без жеље да се боре. Да би ствар била још тежа, у забуни а и због магле, Шабачка бригада је отворила ватру на Ужичку бригаду, која је већ била пред турским рововима на Калипољу што је изазвало страшну пометњу и сигурно допринело катастрофалном поразу српске војске. Калипоље је било прекривено лешевима погинулих војника. Калипољска или Љепоевићка река је била толико загађена лешевима и људском крвљу да стока дуго времена није хтела да пије њену воду. Велика механа газде Вишњића на Јавору, која је била претворена у болницу, није могла да прихвати све рањене. Многи рањеници су умирали на попришту, многи су и тако рањени побијени од башибозука. Мали број рањених и залуталих српских војника успео је да се сам некако извуче и преживи. У Калипољској битки је погинуло око 3000 српских војника према ономе што је пекар Миладин Т. Радовић рекао да је сутрадан остало неподељено 3000 хлебова.

Причало се да је пре ове битке на Калипољу турска страна покушала да преко дунђера Лукице Иванковића подмити генерала Заха како би повукао војску или да омогући пораз српске војске. Наводно је два ћупа злата, које је Лукица добио од Турака, требала да преда његова жена Вида генералу Заху у његовом шатору на Јавору. Злато је при врху ћупова било преливено киселим млеком па је стражар поверовао Видиним речима да је донела генералу кисело млеко. Зах је примио ћупове и отпустио Вида да иде кући. Када је она отишла генерал Зах је истресао ћупове на шаторско крило и остао запрепаштен. Испод киселог млека било је само мало златника, све остало мало вредни бакарењаци. Даље се у тој причи каже да је генерал Зах био тако разочаран да је одмах издао наредбу за напад на турске положаје. Ову причу је забележио и публиковао Милосав Мишо Обућина у својој књизи „Ватре Калипоља“ коју је издала „Епоха“ из Пожеге 2008. Наводно злато је требало да стигне из Сјенице.

Данима су Љепоевичани на воловским колима превозили погинуле српске војнике на Јавор где су их сахрањивали одмах иза границе. На том месту је касније уређено гробље и подигнут споменик мајору Илићу, једном од најспособнијих и најхрабријих српских официра.

Турска војска је на Јаворском ратишту располагала са технички бољим наоружањем и борбено обученијим војничким саставом, а локални башибозук се добро сналазио на свом терену. Осим тога турском војском су командовали официри који су били добро војнички образовани и са великим ратним искуством на челу са веома способним и широко образованим генералом Мехмед-Али пашом.

Ибарску војску су чиниле јединице Западноморавске дивизије и Шабачка бригада I класе. Западноморавску дивизију су чиниле Ужичка бригада са шест батаљона I класе, Чачанска бригада са четири батаљона I класе и Рудничка бригада са три батаљона I класе. Шабачка бригада је имала пет батаљона I класе. У Другом Калипољском рату Ибарска војска је преименована у Јаворски корпус који је био састављен од Ужичке бригаде I и II класе, Ваљевске бригаде I класе, Чачанске бригаде II класе, две пољске, две брдске батерије и два ескадрона коњице.¹ Осим ових трупа Ибарска војска, касније Јаворски корпус има је једну пољску и две брдске батерије, два ескадрона коњице и један батаљон инжењерије. На целом простору од Дрине до Рашке стационирано је 24000 војника. На јаворском сектору је скоро увек било 12000 војника и око 3000 бораца Добровољачког кора и нешто несталних локалних устаника.

Тадашњи мајор српске војске Петар Борисављевић, је саслушавао заробљеног турског јузбашу (капетан) који је том приликом изјавио да Турци „имају спрам нас, у овом крају 8 батаљона низама, 8 батаљона редифа, 4000 башибозука, 5 батаљона Египћана, 4 брдска и 8 пољских топова. На Јавору, око механе, налазио се батаљон низама, 3 батаљона Арапа, 4 брдска топа, два тешка и 1 пашу“.² Уочи саме Калипољске битке Турци су на Пашину табљу изнад Кладнице лоцирали 10 крупних топова, а на Калипоље и три ескадрона коњице. Команда Ибарске војске о томе није знала ништа. Од Рашке, Новог Пазара, Сјенице па до Нове Вароши Турци су располагали са

1 С. Раговић-Костић, *Српска народна војска уочи српско-турских ратова од 1876. до 1887. године, Ибарска војска у српско-турским ративима од 1876-1878. године*, научни скуп поводом 120 годишњице Јаворског рата, Народни музеј, Чачак 1997, 54-56

2 П. Борисављевић, *Подаци за ратну историју из нашег рата са Турцима 1876. са Јавора*, Отаџбина, VIII, књ. 24, Београд 1890., 207

33000 војника. Око Јаворске границе по ширини и дубини држали су око 20 батаљона војника.

После Калипољске битке и српска и турска војска нису одмах предузимале веће борбене операције већ су се углавном ограничиле на утврђивање својих достигнутих или полазних борбених положаја и држали се тзв. активне одбране. Турци су још боље утврђивали Калипоље, Јастријебац, Огоријевац, Вучију пољану, Љесковац, Чаркацића и Кладничко брдо (Пашина табља), а Срби Велики и Мали Ограђеник, Васиљевиће и Василијин врх. Те године у марту је почела са ра-

дом и телеграфска станица на Јавору. Тек 12. јула српске јединице су у садејству са Добровољачким кором извршиле демонстративни артиљеријски напад уз употребу пешадије, али знатнијих померања борбених линија није било. У Добровољачки кор су се тада поново укључили и сељаци Дивље Ријеке, Кањевине, Дунишића и Бачије. После неуспелог напада српске војске породице тих сељака су морале са покретном имовином да се под заштитом јединице Добровољачког кора, којом је командовао чувени харамбаша Маринко Леовац, пребаце у ивањички крај. Многе српске породице из Љепо-

јевића су такође морале да се преко јаворске границе пребацују у Моравицу (ивањички крај) и даље у унутрашњост Србије. Из Дивље Ријеке су отишли Јелићи (12 кућа), Ђинђићи и Пешићи, затим са Кањевине Петровићи Кањевци и неки Ђалтури(?), са Јевика Драшковићи и Дудовићи, а из Дунишића Веснићи. Тада су потпуно опустела села Дивља Ријека и Кањевина, а делимично Бачија У ова села се више нико није вратио само су се неке српске породице вратиле у Љепојевиће (Обућине).

Мехмед Али-паши је са одморним јединицима дошао у помоћ Дервиш -

Поводом 140. годишњице Јаворског рата СЛАВНА ПРОШЛОСТ

Корак по корак, час за часом, месец за месецом, година за годином пролази време. Све се мења, али једно заувек остаје - славна прошлост. Погледом на давна времена враћамо се у нашу историју, на темеље нашег постанка, у времена наших предака.

Давно беше кад на бојно поље изађоше наши браниоци, хероји, борци, устаници, војници, официри, мајори, потпоручници, поручници, пуковници, очеви, мужеви, синови, браћа. Загледани у времена која долазе, храбрим корацима корачаше пољем смрти, газише васељену која ће хранити њихово потомство. Иза себе оставише уплакане мајке, жене, децу, своја имања, дом; испред себе видеше само своју вечну гробницу, аманет за будуће потомство. Сањаху, те 1877. године, слободу од Турака. У Саборној цркви и многим црквама широм Србије се окупише, помолише Богу и уз молитву и благослов кренуше у нове походе за ослобођење. Створише четири војске: Моравску, Ибарску, Тимочку, Дринску и с поруком кнеза Милана Обреновића (« Браћо! Пун поуздања у ваше родољубље и ваше војничке врлине, ја ћу с вама и пред вама, а с нама ће наша храбра браћа Црногорци под својим витешким вођом, мојим братом кнезом Николом. С нама ће наши дивни јунаци Херцеговци и наши многиокушани паћеници из Босне.») кренуше у борбу за бољи живот. Опрезним ходом, под заштитом јутарње магле која се спуштала са силних, неуништивих планина Старог Влаха иђаху борци. Планински мир поквари пушчана паљба која се проламаше пољима и каменитим планинским кланцима. Бригадир Петар Борисављевић нареди јуриш, отпоче Јаворски рат, преко Калипоља.

*Сћаром Влаху
шама да разбије,
земљи Рашкој
јоврајији шайије...*

Турска чизма згази јаворске висове, освоји их 26. јула 1876. захваљујући грешкама приликом командовања над Ибарском војском. Висовима Јавора, долином Моравице пружала се змија турске војске која закрчи путеве, а у Ивањицу, Ариље, Кушиће доне крваве јауке. Светла тачка рата постаде мајор Илић, Михаило Илић, српски официр, војни писац, преводилац, командант Друге ужичке бригаде, погинуо у 32-ој години, звани Други Обилић.

*На бојишту само три бригаде,
збеговима да враћају наде,*

*неће Илић да каља образа,
не боји се бишке и јоразе...*

На Мучњу се крвав бој вођаше, српска војска не одустајаше. Борба за живот и смрт се водила, преко гудура и шума, све у недоглед. И успеше српски соколови да одбране део своје земље. На ред је дошло да обаве своју синовљевску дужност према отаџбини, да врате Јавор српској деци. Врати га Илић, како је и обећао, али мајор паде, зали својом крвљу земљу јаворску. Храбри мајор отачества, вере и ослобођења изгуби битку за живот, али доби ону за век векова. Прошири се битка и кањоном Увца, преко Ужица, Златибора и Сеништа, Нове Вароши и Сјенице па све до Прибоја. Крваве сабље низаше венац смрти војника. Али уз Божију помоћ и молитву успеше Срби да спасу отаџбину од рањене отоманске звери. Доказ да Србија никада није сама показује и то да су јој у помоћ дошли са свих страна. Дошли су и они који су, попут Ђузепеа Гарибалдија, били овенчани славом светских бораца. Међу њима био је и пуковник Рајевски, алијас Вронски, који је дао живот за српско ослобођење. Громким говорима грмели су Виктор Иго у француској скупштини, Петар Чајковски, својом бесмртном музиком, Холанђанка Жана Меркус и многи други. Отеше чете српских јунака те љуте шанчеве од Турака и на Берлинском конгресу добише оно што су хтели, јуначку слободу, мајку Србију. Добише оно што заслужују, колевку будућег потомства. Заврши се рат, утихнуше топови. Сваки камен, до, пропланак, чува јунака свог. Са бојишта одоше право у легенду, да се памте за навек. Каменоресци их оживљаваху у камену, стварајући крајпуташе који ће вечно мотрити на друмове.

Нема сабора а да се не помене слава српских соколова, од Јавора до Рудника. Гусле памте историју, струне стварају вечну песму, наук потомцима. Њихов звук одзивања висовима, мешајући се са песмом вредних рабаџија, дрвосеча, ратара. Утихнути никада неће, остаће вечно на стражи.

Пешић Јелица III-1

Поштовани пријатељи,
Шаљем вам рад моје ученице за нови Савиндан.

Милана Перошевић Марјиновић
Техничка школа - Нова Варош

паша од Новог Пазара. Турска војска је на путу ка Јавору спалила села са српским становништвом Вапу и Дунишиће. Турци су 26. јула предузели добро припремљен напад на Јаворске положаје. Напад је био тако страховит да се српска војска морала повлачити и поред свих напора команданта Ужичке бригаде прве класе мајора Пере Борисављевића (био је пореклом од чувених Борисављевића из суседног Буковика) да спречи пад Јавора, главне тачке одбране. Због слабости главног командовања и силне турског напада српска војска је морала да напусти Јавор и да се повуче на Погледи и у Кушиће. После овог неуспеха, болесног и неспособног генерала Заха заменио је потпуковник Чолак-Антић који се са штабом евакуисао чак у Ивањицу. Тада је у Сјеници турска власт преко добошара саопштила наредбу у којој се упућује следећи позив грађанима: "Ко хоће да се напљачка блага и нароби девојака по Морави (Турци су под Моравом подразумевали Србију избегавајући на тај начин да њено име помињу) нек пође са војском". У пљачкању и суровости посебно су се истицали Арнаути (исламизирани католички Абанци). Турска војска је предузела офанзиван напад са Јаворских положаја према планинама Чемерници и Мучњу 23. августа. Само захваљујући невероватној снажљивости, енергичности и храбрости мајора Михаила Илића Турци су били заустављени и враћени на полазне положаје. Турци су се регруписавали и утврђивали и нису се надали да ће одмах поново доћи до напада српске војске на њихове положаје.

Мајор Илић је сматрао да се баш сада указала повољна прилика да се поврати утврђени Јавор и без сагласности претпостављене команде и довољне припремљености за тако тежак и ризичан подухват. Он је са својим јединицама извршио напад на утврђени Јавор 24. августа 1876. године. Том приликом је храбри мајор Илић погинуо, а напад је доживео неуспех. Много касније, 1906. године мајору Михаилу Илићу и осталим погинулим српским војницима је подигнут споменик у близини Василијине чесме и тадашње границе Србије и Турске. Линија раздвајања је остала и даље од Погледи до на Мучањ. Крајем септембра 1876. године за команданта Ибарске војске постављен је руски генерал Новоселов који је свој дивизијски штаб преместио из Ивањице у Кушиће. Од тада до 20. октобра су вођене само неке мање борбе.

На интервенцију великих сила закључено је примирје између Србије и

Турске 21. октобра 1876. године. Мировни уговор је потписан крајем фебруара 1877. године на бази status quo ante, односно успостављања предратног стања. Тако је уз огромне људске жртве и велике материјалне штете и на једној и на другој ратујућој страни завршен први Јаворски (Калипољски) рат без икаквих територијалних промена на Јаворској граници, као и на целој дужини границе према Новопазарском санџаку.

Русија је поново отпочела са ратним операцијама против Турске у мају 1877. године ради остваривања својих балканских геостратешких интереса. Главна битка је била за Плевну у Бу-

Мајор Михаило Илић

гарској коју ће Руси освојити после дуготрајне опсаде. Око Јаворске границе су избијали инциденти, а Турци су убијали поједине угледне Србе иако је султан био амнестирао учеснике у претходном устанку. У једном извештају команданта српске војске на Јавору наведена су имена 24 убијена међу којима је био Спасоје Дилпарић и неки Јефто из Буковика, затим тројица браће Басара из Тисовице и др. Други Јаворски рат је почео после пада Плевне објавом рата Србије Турској 1. децембра 1877. године. Јединице Јаворског кора ступиле су у борбу 7. децембра и пробиле фронт на планини Јавору (Василијин врх, Велики Ограђеник, Огоријевац, Вучија Пољана) који су углавном чували Кладничани. Затим су наставили наступање према Кладници са даљом намером ка Сјеници. Јединице Ужичке бригаде су успеле да 19. децембра 1877. године заузму Кладницу у којој ће остати до почетка фебруара 1878. године. Села Урсуле и Дивља Ријека (тада је припадала кладничкој јафти - сеоској оп-

штини) такођер ће том приликом бити заузета. Велике борбе су вођене и око оштећеног каменог моста (Лукове Ђуприје) код Жвала у Урсулама. Становништво Кладнице и Урсула је са неопходним пртљагом и са својом стоком, по великом снегу и јаком мразу, повукло се за турском војском и башибозуком у Сјеницу. Неке српске јединице тада су се сместиле у Кладници трошећи жито, сено и огрев избеглих Кладничана. У току борби за Кладницу спаљена је и разрушена џамија Јуса буљубаше. Велики снег, који је пао 11. децембра, као и хитна интервенција Русије да се не би изазвала Аустро-Угарска, зауставили су даље ратне операције на овом делу српско - турског ратишта.

Једна чета српске војске из Ваљевске бригаде, којом је командовао потпоручник Живојин Мишић, каснији прослављени српски војвода, стигла је до на реку Вапу недалеко од Сјенице. Ту је била заустављена, јер је настало примирје 22. јануара 1878. године. Тада је утврђена демаркациона линија на подручју Кладнице која је везивала следећа места: Василијин врх, Велики Ограђеник, Огоријевац, Вучија Пољана, Бачија и Урсуле.

Царска Русија је као победник у овом рату диктирала услове мира који је склопљен са Османском империјом у Сан Стефану код Цариграда 19. фебруара 1878. године. Јаворска граница, као и цела граница између Османске Империје и Кнежевине Србије према Новопазарском санџаку, остала је непромењена као што је била и пре Ослободилачких ратова. Све до Берлинског конгреса постојале су многе комбинације са Старом Рашком, заправо Новопазарским санџаком. Муслимани Новог Пазара и Сјенице су се одмах изјаснили против могућег прикључења Кнежевине Србији, како наводи Богумил Храбак италијанску дипломатску документацију везану за решавање тзв. Источног питања. Берлински конгрес је 1878. године поништио одредбе Санстефанског мировног уговора. Аустро-Угарска није дозвољавала заједничку границу Србији и Црној Гори, што би, евентуално могло довести до стварања јаче јужнословенске државе. Новопазарски санџак или Рашка област остао је и даље као нека тампон зона између Србије и Црне Горе и најзападнија тачка Османске империје, али и као коридор даље политичке, војне и економске пенетрације Аустро - Угарске у унутрашњост Балканског полуострва.

СПОМЕНИЦИ РАТНИЦИМА И ЖРТВАМА РАТОВА 1912-1918 ПОДЈАВОРСКИХ СЕЛА (III)

ТИСОВИЦА

У најзабаченијем, североисточном делу општине Нова Варош, скривено у подкриљу северних падина највиших врхова Јавора: Василиног и Јанковог, Честих врела, Туваљевице, Мариног потока, Дилбаске главице, Петрићевића стијена и Припорца и јужних страна Тисовог брда и Бурсаћа, налази се село Тисовица. Настало је у изворишном и горњем току истоимене речице која протиче средином села и иде ка западу до границе са селом Штитковом. Мјештани га деле на Горњу и Доњу Тисовицу. Зими је, одувек, бивало завејано и спутно, па се до њега и про њега тешко долазило и пролазило, особито у невољу, кад је требало покојнике сахрањивати и опела држати. У засеоцима, растуреним по странама брда и брегова и планинских јаруга живе фамилије: Дивовићи, Басарићи - Малишићи, Радишићи, Василићи, Татовићи и Петрићевићи. Иако се дели на два дела, Тисовица има само једно гробље које се и у народу и у црквеним књигама назива "Тисовичко гробље".

Једва уочљиво, са свих страна окружено густом смрчевом шумом, гробље самује у планинској тишини, смештено на благо нагнутој падини правцем северозапад - југоисток, између Дилбаске главице и Саборишта, и на неки начин представља размеђу два дела села. Подно гробља, са источне стране, пролази сеоски пут из Божетића и Буковика ка Погледи и Кушићима, а са западне стране пут од Горње у Доњу Тисовицу. Образовано је на старом култном месту и на, највероватније, средњевековној некрополи, на шта упућују остаци сокла мање цркве и два камена надгробна споменика типа стећка „сљеменака“ испред црквине (са њене западне стране) до „сљемена“, утонула у земљу. Грбови древног гробља оријентисани су правцем исток - запад, олтарски део црквине такође је на источној страни, што све казује да се ради о православно - хришћанској верској и српској етничкој провенијенцији народа који га је засновао а потоњи досељеници, претци данашњих фамилија, само прихватили и наставили сахрањивање на истом месту.

Према подацима сачуваним у Књижи умрлих парохије штитковачко-буковичке који обухвата период од августа 1913 до 1935 године, као и према спомен списку „Умрлих и погинулих ратника од 1912-1918 године“ исписаном на зидовима храма Св. Благовештења у Штиткову, поменутих шест тисовичких

фамилија је дало 15 ратника и жртава терора окупатора и њихових сарадника, и још 23 неборачка лица, страдала од ратних болести, особито током аустроугарске окупације, па би укупан број погинулих и умрлих тисовичана био 38. На жалост, у тисовичком гробљу данас су сачувана само три споменика која нас подсећају на те године страдања: један ратнички и два цивилних жртава рата.

Ратнички споменик је скроман, танак, плочаст и неправилног правоугаоног облика усадник, од студеничког мермера, скоро до половине утонуо у земљу, који се при дну благо сужава а при врху шири, завршавајући се јасно израженим надкапницама које се на

Тисовица – споменик војнику Милану Радишићу

средици извијају у лук над којим је масивнији равнокраки крст. У средини овога крста поновљен је, урезивањем, минијатурни равнокраки крст. Натписно поље је глатко уклесано у плочу споменика, правоугаоно, при врху, под крстом, извијено у лук подражавајући црквену апсиду, а од спољних ивица споменика раздвојено дебљим первазом. Код њега је одступљено од уобичајеног уписивања прве речи посвете у лучни део натписног поља, па је цео епитаф смештен на правоугаони део поља. Епитаф је делимично читљив и гласи: „Спомен Милан Радишић који поживе 22 г...умрео као...војк 9 – јануара 1915.г. (даљи текст је недоступан, урастао у земљу). Подаци са споменика и из Протокола умрлих цркве Св. Благовештења у Штиткову за ово лице, нису идентични. Према Протоко-

лу, под ред. бр.12 за 1915. годину, ратник Милан Радишић је рођен 1895 године у Тисовици, и у време смрти није био ожењен. Као војник „Крушевачких резервних трупа“, разболео се од тифуса и, највероватније, отпуштен кући у Тисовицу на лечење, где је 18 јануара 1915 године подлегао болести у својој 20 (а не 22) години живота. Сахрањен је у гробљу тисовичком 20 јануара 1915 године. Његово име уписано је и у спомен списак изгинулих и помрлих ратника од 1912 до 1918 године у цркви Св. Благовештења у Штиткову као Милан Л. Радишић.

Други споменик, такође од од белог студеничког мермера, истоветан је билећу Милана Радишића, скроман, без видљивих украса и незнатно једрије обраде, али без масивног једнакокраког крста на врху који је игром прохујалог времена одломљен и нестао без трага. Текст епитафа, уобичајено за споменике ове врсте, почиње великим словима прве речи развученим полукружно пратећи линију апсидалног дела натписног поља и посвећен је жени, умрлој од тифуса почетком 1915 године. Епитаф је у потпуности читљив и гласи: „СПОМЕНИК Риста Татовић поживе 50 г. умрела 10. марта 1915 г. Спомен подиже син Миљко Мирко и Милисав и муж Тадија“. Из непознатих разлога, и у овом случају, подаци из епитафа се не подударају са подацима из Протокола умрлих цркве Штитковачке, где под ред. бр.7 за 1915 годину стоји записано да је Риста Татовић, жена Тадијина, рођена 1865 године у селу Дебели, да је била земљоделац, и да је умрла 6 марта 1915 године од тифуса. Сахрањена је 7 марта 1915 године а сам обред опела извршен је дан касније тј. 8 марта 1915 године од стране штиковачког свештеника Чедомира Чакаревића.

Трећи тисовички споменик је по облику, стилу и материјалу од кога је израђен истоветан са претходна два спомен обележја, па се чини да су сва три споменика, незнатно различита, изашла из исте каменорезачке радионице негде са обронака Голије и Радочела, из студеничког краја, на шта упућује и језички и граматички неправилно изговорен и уписан глагол „умрети“ у трећем лицу једнине (умрео, умрела) што није одлика говора народа овог дела Старога Влаха. Овај споменик је, иначе, најлепше обрађен и украшен оскудним орнаментом, истичући жељу наручилаца да изразе дубину туге за покојником али и тежњу да лепотом споменика надоместе лепоту младости особе која,

услед опаке болести, није стигла да је проживи. Изнад лучно извијене надкапнице издиже се масиван равнокраки, православни крст, чији су крајеви вертикалног и хоризонталних кракова у виду косине „на две воде“. На крсту, са западне стране, урезана је представа стилизованог ловоровог венца међу чим крацима је поновљено урезивање равнокраког, православног а у народу званог „светосавског крста“. Прва реч епитафа, по већ утврђеном правилу већим словима уклесана је у полулучни, апсидални, део натписног поља пратећи линију лука док је даљи текст исписан на правоугаоној равни натписног поља. Споменик је посвећен дечаку из куће Татовића кога је у раној младости покосио тифус којим је била обележена та кобна 1915 година. Натпис гласи: „Спомен Миле Татовић поживе 15 г. умрео 20. јануара 1915 г. Спомен подиже отац Ђорђе и брат Петко“. Као у претходна два случаја, и у овом се подаци из епитафа не подудару са подацима о покојнику забележеним у Протоколу умрлих цркве штитковачке. А у њему је, под ред. бр. 2 за 1915 годину, уписано: „Миле, син Ђорђа и Станисаве Татовића земљоделца из Тисовице, рођен 1900 године у Тисовици, нежењен, умро 18 јануара 1915 године у Тисовици од тифуса у 15-ој години живота, сахрањен 20 јануара 1915 године у гробље Тисовачко, а опојат 8 марта 1915 године, од стране свештеника Чедомира Чакаревића.“

ШТИТКОВО

Западно од Тисовице, северно од Буковика и Божетића и источно од Трудова, у средњем току речице Тисовице налази се Штитково. Село је у прошлости Старога Влаха играло важну улогу као његов вишевековни политички, административни и духовни центар, па се с тога овде много света досељавало, рађало, живело и умирало и одатле одсељавало. Данас у њему живе фамилије Вјетровићи, Вучићевићи, Борчићи, Калајитовићи, Чкоњевићи, Чакаревићи, Куртићи и Шекељићи. У центру села, у засеку Врело, је и стара црква посвећена празнику Благовести. До 1908 године била је парохијална црква за Штитково, Божетиће, Дебељу и Трудово, а од тада, припајањем буковичке парохије која је обухватала села Буковик, Урсуде, Тисовицу и Љепојевиће, постаје и ево већ 108 година траје као парохијална црква за свих седам подјаворских села. Упркос свему село има само два гробља: гробље у Врелу или „код цркве“ и „гробље Боровниче“ или „у Боровничету“. Оба припадају само поменутиим фамилијама док за бројне старе фамилије које су овде живеле данас нема ни трага у поменута два гробља.

И Штитково је у Балканским и Првом светском рату дало војнике и ратнике који су гинули по ратиштима или умирали од ратних - заразних болести. Још је већи број неборачког живља које је у том „Времену смрти“ страдало од болести које, без рата, никад не би ни упознали, или од руке „зликоваца“: окупатора, разбојника и домаћих издајника.

У цркви Св. Благовештења сачуван је спомен списак погинулих и умрлих ратника и жртава ратова 1912-1918 године, из села Штиткова, Божетића, Дебеље, Трудова и Тисовице, исписан на западним странама северног и јужног пиластра, између наоса и припрате. На западној страни лучне архитравне греде, која придржава свод цркве и наслања се на поменуте пиластре, фреско техником и великим штампаним ћириличним словима исписан је текст: „ИЗГИНУЛИМ БОРЦИМА У РАТОВИМА ОД 1912–1918 Г.“ Спомен списак, такође израђен фреско техником, калиграфски изведеним, ћириличним словима, црном бојом на белој кречној основи, уместо на мермерној плочи, јасно казује о сиромашном имовинском стању житеља ових села. Натписна поља су уоквирена правоугаоним оквирима извученим црном бојом, који при врху напуштају праву линију и прелазе у мање лукове, попут олтарских апсида и који на средини носе једнакокраке крстове са постољима такође израђене фреско техником. Спомен списак садржи 107 имена ратника и жртава ратова од 1912 - 1918 године из поменутих пет села и то: из Штиткова 21 (**Чакаревића 6, Чкоњевића 3, Куртића 3, Борчића 3, Шекељића 2, Вјетровића 2, Ђировића 1 и Вучићевића 1**) из Трудова 17 (Варкашевића 4, Гагричића 3, Смајевића 2, Кезовића 2, Радишића 2, Мачића 1, Цекулића 1, Ћосовића 1 и Ђурчића 1) из Божетића 28 (Зорића 10, Поповића 6, Чкоњевића 3, Тошића 3, Рољевића 2, Стеванетића 1, Радишића 1, Курћубића 1 и Јеликића 1) из Дебеље 27 (Аничића 10, Радишића 4, Бјелановића 4, Стојића 3, Јелића 2, Њемчевића 2, Василића 1 и Вуковића 1) из Тисовице 15 (Татовића 7, Басарића 3, Петрићевића 2, Дивовића 1, Радишића 1 и непознат (нечитко) 1). У доњој зони натписног поља северног пиластра на крају списка био је уписан и датум његове израде, али услед влаге, малтер и текст на њему су оштећени па се тај податак данас тешко разазнаје и чита. Очуван је само део записа који гласи: „На Видовдан 192... године“. Тај датум се данас не може препознати, али посредни подаци указују на најприближније време његове израде. Од ослобођења 1918 године па до 1930. године црква је у неколико наврата поправљана: 1921, 1926 и 1927. године па се те поправке, временски поклапају са

градњом нове школске зграде у Штиткову, непосредно поред цркве. Нова школа је завршена 1926. године па је свечаност њеног отварања могла бити прилика и за свечаност откривања спомен списка управо на Видовдан када се у свим српским црквама врше парастоси изгинулим ратницима „од Косова до данашњих дана“. Тако би вероватни датум израде спомен списка био 15. (28) јун 1926 године. Међутим, техничко - ликовне карактеристике спомен списка, могле би време његове израде померити и пар година касније. Наиме, тип и величина слова, боја којом су исписивана, натпис посвете на архитравној греди, и фреско техника коришћена у изради, скоро да су у детаљ идентични натпису у цркви Св. Арханђела Гаврила и Михаила у оближњем селу Буковику, па упућују на основану претпоставку да је овај списак рађен истовремено кад и списак у буковичкој цркви, руком истог неимара и „уметника“ - Косте Марковића „Нишлије“, с тим што је он урађен на Видовдан док је буковички урађен петнаест дана касније, на Петровдан 1928 године. За такву претпоставку постоји и посредно објашњење. Наиме, 1908. године, после смрти последњег буковичког свештеника, Милуна Дилпаривића, црква у Буковику је „обудовела“ па су свештеничке послове до краја 1918 године, обављали свештеници из куће Чакаревића из Штиткова, стриц и синовац, Алекса и Чедомир, са незнатном паузом 1915. и 1916. године, када је поп Чедомир био интерниран у логор Нежидер, а поп Алекса, марта 1916. године, преминуо. За то време буковичку и штитковачку цркву опслуживали су свештеници Јован и Јевстатије Караматијевић из Нове Вароши и Антоније Пурић из суседног села Радијевића. Већ тада су обе парохије, кроз личности свештеника из Штиткова, биле обједињене, а завршетком рата и званично, одлуком црквених власти, спојене у једну штитковачко - буковичку, на чијем се челу налазио протојереј Чедомир Ђ. Чакаревић. Јако утицајан, он је у свему давао примат својој првобитној парохији, а тиме и цркви Св. Благовештења, па не чуди да је и спомен списак у њој, кад је за његову израду дошло време, постао примарнији од буковичког. Ова активност пада у време завршетка градње штитковачке и почетка изградње буковичке основне школе, за које је Министарство просвете Краљевине Југославије определило новчану помоћ преко Нишке банке. Одлазећи у Ниш по новац за изградњу школа прота Чедомир или неко из црквено - школског одбора, је упознао дунђерску групу Косте Марковића „Нишлије“ и вероватно као најповољнијем, поверило му израду и спомен спискова у обе цркве. Иначе, Коста Марковић „Нишлија“ јавља се и

доцније у нашем крају, 1936. године када је ангажован и за градњу основне школе у селу Љепојевићи.

Спомен списку из цркве штитковачке треба додати још два интересантна спомен обележја ратницима из Првог светског рата која се налазе на црквеном мобилијару. То су два велика свећњака од кованог гвожђа богато украшена биљним орнаментима пресвученим златном бронзаном бојом, подражавајући позлату, на којима су уграђене две металне плочице са кратким епитафима исписаним плавом бојом на бронзано-златној основи. Свећњаци су постављени, по један, испред сваког пиластра са списком ратника. На плочици свећњака пред северним пиластром је запис: „**За вечити спомен** Радиши Луковићу из Трудова, војнику III бат. I див. II дринскога артиљеријског пука, који је умро на Крфу у фебр. 1916 г. Прилажу 20 јула 1920 г. цркви штитковачкој ожалостњени родитељи Мијаило и (нечитко име мајке)“. На плочици другог свећњака, испред јужног пиластра стоји запис: „**За вечити спомен** Обраду Трифуновићу из Трудова, војнику 24 чете граничне трупе који је умро у ропству дец. 1915 г. и сину му Перку који је умро 12/3- 1920 г. прилаже цркви штитковачкој супруга-мајка Дмитра и брат Милисав.....1920 г.“

Штитковачко гробље у засеоку Врело или „гробље код цркве“ је главно гробље које припада фамилијама Чакаревића, Калајитовића, Чкоњевића, Вучићевића, Боричића, Шекељића и Куртића. Велике је старине и највероватније је настало на старом манастирском гробљу у које су сахрањивани и чланови кнежевске породице Рашковића, али данас нема ни једног споменика који би својим епитафом подсећао на ову стару племићку кућу изузев неколико споменика фамилије Калајитовића за које се тврди да су потомци ове племените лозе.

У гробљу постоји неколико споменика од моравског пешчара типа крајпуташа, са и без „капића“, али су само два посвећена ратницима из Балканских одн. Првог светског рата: Момчилу Чкоњевићу и Миладину Ћировићу, обојици из Штиткова. За разлику од многих крајпуташа који су углавном „безгробни“ тј. подигнути ратницима што су своје кости оставили далеко од родног места, па им се за гроб незна, ова два споменика су подигнута над њиховим гробовима јер су оба умрла у Штиткову и сахрањена у родном месту.

Споменик Момчилу Чкоњевићу је војнички крајпуташ од моравског, мрко-жућкастог пешчара, са „капићем“ на врху. На источној страни споменика је плитко исклесано натписно поље уоквирено биљним орнаментом у виду лозе (иако листови лозе не одговарају

Штитково – споменик војнику Миладину Ћировићу

изгледу винових листова) са два грозда при дну, док се при врху споменика истиче урезан венац од лаворовог листа са два цвета, између којих је уметнут православни крст са тролистном развијеним завршетцима кракова. Слова епитафа су још увек сачувала боје којима су била бојена, међу којима се истичу црвена, плава, окер, бела... На епитафу је запис: „**Овде почива Момчило, син Влада и Стаке Чкоњевића из Штиткова, рођен 11 августа 1895 год. војник 4 чете 4 батаљона резервних крушевачких трупа који је умро после издржаних мука.....**“ (даљи текст је урастао у земљу па се не може прочитати). На северној, ужој, страни истог споменика исписано је: „**Овај спомен сподигоше му мајка Стака и сестре Јелена, Војка, Душанка и Анђа**“. Момчило је умро „од туберкулозе и шпанске грознице“ код своје куће у Штиткову 15 новембра 1918 године као момак од 23 године живота. У Протоколу умрлих је остало записано: „у војсци добио запаљење плућа па прешло у туберкулозу а кад је шпанска грозница наишла умро је“. Сахрањен је 16 новембра 1918 године у гробљу „код цркве“. Име Момчила Чкоњевића је за вечни помен записано и у спомен списак на зиду цркве штитковачке.

Војнику Миладину Ћировићу је такође крајпуташ од истог камена као и претходни споменик с тим што му је „капић“ оштећен и као да је ту донет и

намештен са неког другог споменика. На западној страни је урезана представа српског војника у стојећем ставу са пушком у десној руци у ставу: „к нози“. Источна страна споменика је, по ободу богато украшена биљним орнаментом у виду лозе, док је при врху представа лаворовог венца са цветовима између којих је православни крст са постољем налик на рукохват „ручног крста“ какве користе свештеници. На плитко урезаном натписном пољу је различитим бојама обојен текст епитафа: „**Ој Србине брате и српкиње сеје миле приђите ближе прочитајте тужно име МИЛАДИН Ћировић крабри војник бијо рањен подлеже великим мукама од крволочниг непријатеља од 1915 до 1918 год. У најлепше време у својој 29 год. свога живота разболи се....**“ (даље је запис нечитак и делом урастао у земљу). Миладин Ћировић је рођен 1888 године у Штиткову а умро 9 септембра 1918 године у 30 години живота од „шпанске инфлуенце“. Интересантно је да Миладиново име није записано у спомен списку цркве штитковачке иако је и рођен и сахрањен ту у родном селу у сенци старе цркве.

Гробље „у Боровничету“ или „гробље Боровниче“ је друго штитковачко гробље такође старо настало на древној некрополи формираној око омање цркве којој се и сада разазнају трагови темеља и фрагменти зидова у најдоњим зонама. Налази се око километар и по западно од засеока Врело и цркве Св. Благовештења, смештено високо у страни брега званог Боровниче, изнад десне обале реке Тисовице и пута Божећићи - Штитково. Припада штитковачком засеоку Брђан Маала и до пре двадесетак година налазило се на голој утрини и било видљиво али је данас зарасло у младу шуму те се са пута у долини Тисовице не може приметити. Прилаз гробљу је са северне стране из правца насеља Брђан Маала у којој живе фамилије Вјетровића, Вучићевића, Боричића, Ћировића и Шекељића. Највећим делом гробље припада фамилији Вјетровића. Иако су поменуте фамилије од старине настањене у Штиткову и свакако дале један број бораца у Балканским и Првом светском рату, о чему сведочи и спомен списак погинулих у самој цркви штитковачкој, за чудо у гробљу Боровниче није сачуван ни један споменик ратницима помрлим или изгинулим у поменутих ратовима нити пак цивилним жртвама ратова и аустроугарске окупације. Сви споменици су новијег датума, углавном прављени од црног гранита машински обрађеног у разним каменорезачким радионицама друге половине двадесетог века. (Насијавиће се)

Бошко Б. Којуновић, Ужице

Осврт на 700 година постојања

МОНАСТИР БАЊСКА

У подножју планине Рогозне, удаљен 12 километара од Звечана, 4 километра од магистралног пута Краљево – Косовска Митровица, налази се предео Бањска. Он заузима простор са леве стране Ибра, северно од Косовске Митровице, нагнут је од северозапада на југоисток и све његове реке, осим Јагњенице, теку према Ибру. Долине већих речица су готово упоредне, а развођа између њих су ниска и лако прелазна што омогућава саобраћајне везе Бањске са околним, али и даљим насељима. Везе су најбоље долином Ибра, како на југ, тако и на север, а од средине прошлога века новим путем, који је једно време био запуштен, преко Кадидјаче, односно Рогозне стизало се до Новог Пазара.

У средњем веку, преко тржишта у Митровици, на Бањску је јак етнички утицај имало старије косовско становништво, посебно у говору, ношњи, психичким особинама, типу насеља, кућа, итд. По Јовану Цвијићу крајем прошлога века „област између Лаба и Рогозне претстављала је прелазну област од косовског психичког варијетета динарском“. У исто време масив Рогозне је доста ометао живље етничке везе становништва долине Рашке и Бањске.

И у привредном погледу, тешње су везе Бањске са Косовом. У 19. и првим деценијама 20. века становништво с Косова, области знатно повољнијих привредних прилика, слабо се досељавало у привредно пасивније насеља у Бањској, па се она населила претежно динарским становништвом, тако да оно и данас има то етничко обележје.

Данашње име Бањска, старији назив Банска, настало је по бањама, тј. топлим природним изворима и купатилима који и сада постоје у њој. Вероватно је име најпре добила река, па онда и предео око ње. По старијим изворима, почетком 14. века село се звало „Банска“, а једно друго село „Бание Полие“. Лингвисти закључују, да су та места названа по бану, властелину и господару бањског краја у средњем веку, што се за Бањску потврђује и народним стиховима:

*Нејко беше Страхинићу бане,
беше бане у малој Бањској,
у малој Бањској крај Косова.*

Александар Гиљфердинг је 1857. године, обилазећи Бањску, забележио

народно предање да је „град“ у Бањској подигао јунак народних песама Страхиница Бановић. Према писању Стојана Новаковића и Љубомира Ковачевића тај бан је био Ђурађ Страцимировић. Како је по Петру Скоку реч „бан“ у народу сигурно у употреби пре краја 14. века, односно времена када је живео Ђурађ Страцимировић и то у Црној Гори, то он и није имао некакве везе с бањским пределом.

Појам бан помиње и Константин Порфирогенит, који пише да се речју „бојанос“, од које је постао назив „бан“ означавао богат човек који је био подређен владару, односно жупану. То потврђује да се реч „бан“ употребљавала у Порфирогенитовом значењу још у време наших најстаријих жупана.

Присуство Римљана у Бањској, поред помена у изворима, потврђено је и током археолошких истраживања 2007. године. Тада је испод једне од просторија манастирског конака откривен гроб спаљеног покојника у ком су била и два керамичка крчага начињена од fine керамике (terra sigillata), делови поломљеног бронзаног огледала, поломљена стаклена флашица танких зидова. Сви предмети припадају римској локалној производњи у периоду од 2. до 4. века наше ере. Археолошка истраживања потврђују и податке из византијских извора који говоре о присуству словенског становништва од досељавања на Балканско полуострво и њиховог насељавања током 6-7. века.

Незнатно уздигнут плато у непосредној близини термоминералних извора, на десној обали речице Бањске, почетком 14. века изабрао је краљ Милутин за изградњу своје задужбине – маузолеја. Црква посвећена архиђакону Стефану подигнута је на месту старијег храма, при ком је у другој половини 13. века – за време Милутиновог оца, краља Уроша Првог – било седиште Бањске епископије.

Црква св. Стефана је грађена између 1312. и 1316. године. У оснивачкој повељи наведен је и разлог због кога је Милутин решио да овде сазида своју гробну цркву: „Нађох храм овог светог првомученика, апостола и архиђакона Стефана порушен и разорен, па га изнова саздах.“ Након саветовања са својом мајком, тада већ монахињом Јеленом, братом Драгутином и архиепископом Савом III, подизање своје

задужбине краљ Милутин је поверио Данилу II, касније првом бањском игуману и српском архиепископу, који је био близак краљев сарадник и повереник, књижевник, један од најпросвећенијих Срба тог времена.

Смештена у централном делу манастирског круга, црква св. Стефана у Бањској по својој архитектонској концепцији надовезује се на архитектуру 13. века у Србији и по изричитој жељи краља Милутина, грађена је по угледу на манастир Студеницу. Својом основом она показује елементе рашких храмова. Пре свега, ту је једнобродни, али монументалан средишњи простор, који је првобитно надвишен широком и добро осветљеном куполом. Тај средишњи брод завршавао се троделним олтарским простором, свечано уобличеним. На певнице се надовезују бочне капеле и припрата Улаз у цркву са западне стране, као и сама црква, израђен је у рашком стилу, наглашен двема монументалним кулама, од којих је до данас сачувана једна висока кула - звоник.

Спољашње фасаде цркве биле су обложене разнобојним тесаним каменом распоређеним као шаховско поље у жућкатој, црвеној и сивој боји. У традицији романичке стилизације украс фасада је комбинован са архитектонском пластиком, којом су били украшени довратници, допрозорници и тимпанон изнад портала. Тимпанон је некада красила монументална седећа фигура Богородице са малим Христом на крилу, израђена на начин на који су рашки уметници интерпретирани западне уметничке стилове: романику и готику. Ова Богородица се данас чува у цркви Соколици, недалеко од манастира Бањске, због чега се често и назива „Богородица Соколичка“. Како је забележено у усменом предању, Богородицу су монаси, бежећи пред Турцима пренели у Соколицу, где ју је 1920. године открио песник Растко Петровић, посветивши јој затим песму „Света сељанка на Косову“.

Фреске, које су плениле својом лепотом и употребом злата, данас не могу то и да дочарају. Позадине фресака биле су обложене танким златним листићима, по узору на цркве манастира Студенице, Милешеве и Сопотана. Од њих се сачувало само неколико ликова у међусобно повезаним медаљонима, на унутрашњој површини западног лука куполе.

Импозантан манастирски комплекс обухватао је одбрамбене куле, репрезентативну трпезарију и низ грађевина које су током векова више пута направљане. У манастирску порту се улазило кроз велику западну капију са чије десне стране се налазила велика бранитељска кула, а у продужетку раскошна трпезарија са каменим намештајем. У наставку, свуда околу су били конаци, ризница, радни простори, магацини и све друго неопходно за овоземаљске потребе бројног општежителног манастирског братства.

У новоосновани манастир краљ Милутин је склонио ризницу и све своје богатство и поверио Данилу на старање, а како Данило саопштава краљ је своју задужбину даривао иконама, рукописима, сребрним, позлаћеним и златним свећњацима, кандилима, кадионицама, од којих најжалост није сачувано ништа.

Док је још трајало грађење, краљ Милутин је Светостефанском златопечатном повељом својој задужбини даровао огромне поседе. У повељи је наведено „75 села и заселака од Срема, преко Ибра, Хвостана и Раса, до Плава и Зете - осам катуна са више од 500 влашких (пастирских) породица, неколико планина и на годину сто спудова соли у Светом Срђу и 200 перпера у новцу у Брскову”. Повељом су прописане обавезе и привилегије земљорадника, сточара и занатлија према манастиру. Оригинална Повеља је била у форми свитка са златним печатом на крају. Како је више пута годишње повеља јавно читана, то је због лакшег руковања ускоро исписана на пергаменту у форми књиге. Након Косовске битке 1389. године Турци су опљачкали манастир, а препис краљеве Повеље у облику књиге однели и од 15. века се она налази у султановој ризници Старог Сараја, односно у Топкапи музеју. На основу дигиталне верзије овог примерка, 2011. године штампано је фототипско издање Повеље, заједничко издање Музеја у Приштини, Центра за очување наслеђа Косова и Метохије и Службеног гласника.

Краљ Милутин је Бањску наменио себи за гробну цркву, и његови посмртни остаци 1321. године, из Неродимља где је умро, пренети су у овај манастир. У цркви је сахрањен Милутинов син Константин и краљица Теодора, супруга Стефана Дечанског и мајка Милутиновог унука, цара Душана.

Након смрти краља Милутина, почела је борба око престола између његових синова Константина и Стефана (Дечанског) и Драгутиновог сина Владислава. По сведочењу Данила II, неки

Црква Св. Стефана

су чак хтели да опљачкају и краљево тело: “На многим местима јављали су се пукови војника, мислећи да постигну неку своју вољу и да уграбе нешто од оних који носе тело блаженога”. Краљево тело је након Косовске битке пренето у Трпечу, да би 1460. године било пренесено у Софију. Данас су мошти краља Милутина изложене у Цркви Свете недеље у Софији, односно у Краљевој цркви, како је у част краља народ зове. Мошти светог краља су без главе и десне руке, симбола моћи и мудрости, и никада није откривено где се ти делови моштију налазе.

У Бугарској се већ пет векова, на дан краљеве смрти - 29. октобра 1321, у Храму Свете недеље одржава церемонија пресвлачење моштију Светог краља Милутина. Верници само на овај дан могу директно да целивају мошти које су иначе затворене. До пре десетак година, пресвлачење моштију обављало се ноћу, по празничном бденију, када су свештеници земне остатке Светог краља Милутина, кроз Царске двери, уносили у олтар и полагаали на Часну трпезу. И сада је слично: после симболичне замене платна, мошти се враћају у њивот, на поклоњење и целивање верницима који ту полажу и пакетиће са порукама за преминуле сроднике. Тада се платно, на ком су биле положене мошти током године, сече и комади деле присутнима ради здравља или оздрављења болесних.

По наводима бугарских историчара, први захтев за повраћај моштију краља Милутина из Софије у обновљену Пећку патријаршију први је поднео руски цар Иван Грозни. Он је био дубоко везан за српску традицију, јер га је после смрти родитеља одгајила бака Ана Јакшић (после удаје Глинска) из чувене српске племићке поро-

дице. Међутим, ни Турци ни хеленизована Охридска архиепископија нису дозволили да се Милутин, симбол некадашње државности, моћи и самосталности, чак ни мртав врати у Србију. Медији су пре неколико година објавили да је бугарски Синод одобрио враћање дела Милутинових моштију, а онда се заћутало без икаквог објашњења.

Велелепна здања манастира Бањске нису била дугог века. Одмах након Косовске битке манастир је опљачкан и попаљен. То се поновило и 1419. године, када је спаљена и велика библиотека у којој се налазио велики број ретких књига. По путописцу Курипешићу, 1530. године, Бањска је разорена по наредби султана, јер су се у манастир склонили хришћани побегли из његовог заробљеништва. И поред тога манастир је наставио да живи, о чему говоре подаци да је он првих деценија 16. века поново разорен и да је тада, највероватније опустео.

Манастирски комплекс је 1619. године босански беглербег Мустафа-паша Оловчић претворио у тврђаву. Тада је дозиђивањем минарета над северном певницом, црква једним делом претворена у џамију, а другим у просторије за становање. Џамија је у 18. веку носила име султана Османа II. Највећа разарања Бањска је претрпела 1689. године, у аустријско - турским борбама, када је служила као утврђење и турској и аустријској војсци.

Ослобађањем Старе Србије од Турака током Балканских ратова, 1912. године је и манастир Бањска остао без турске војске, али опустошен и разорен. Манастир је постао предмет интересовања почетком тридесетих година 20. века. Професор Београдског универзитета, архитекта Ђурђе Бошковић

целу једну деценију снимао је и испитивао остатке саме цркве и манастирских здања. Након тога су уследили и први конзерваторски и рестаураторски радови на комплексу изведени 1938. године, а црква је делимично обновљена наредне 1939. године. Завршетак радова прекинуо је Други светски рат.

Археолошка истраживања мањег обима настављена су после рата, а тек 1990. године је урађена делимична реконструкција, која није била сасвим одговарајућа. Коначно, после пет векова Бањска је поново оживела. На темељима старог подигнут је нови конак чија је изградња почела 2003. године, а 15. августа 2004. године, блаженопочивши патријарх Павле у цркви је служио свету литургију. Након тога је 2006. године почела обнова цркве и манастирског комплекса. Обимнија археолошка истраживања обављена су од марта до јуна месеца 2007. године под руководством археолога Димитрија Мадаса. Истражена је целокупна порта манастира са остацима обимног зида и грађевина дуж његове унутрашње стране, намењених становању и другим функцијама свакодневног живота многољудне монашке заједнице. Остаци манастирског комплекса нису само трагови првобитних објеката, већ и презиђивања извршених током 16. и 17. века, када је над рушевинама манастирског комплекса никло мање турско утврђење.

Истраживањима су откривене и три гробнице у којима су сахрањене високе личности. Једна од њих се налази у југоисточном делу западног травеја цркве и приљубљена је уз јужни зид цркве. Судећи по положају и месту гробнице, сигурно се ради о гробници ктитора, краља Милутина. Гробница је била празна, а зна се да је краљево тело већ 1389. године однето у Трепчу. Нису откривени видљиви трагови надземног саркофага који је, највероватније, постојао. У гробници у северној половини западног травеја откривен је скелет млађе мушке особе што је навело на закључак да је ту сахрањен Константин, син краља Милутина, за кога се зна да је умро млад, заправо да је страдао грозном смрћу. Отац Милутин га је волео, сматрао својим наследником и сасвим је нормално да се и његов гроб налази у великом краљевом маузолеју. Трећа гробница, у простору северне капеле цркве отворена је још 1915. године. Из ове гробнице потичу два прстена од којих је један раскошан и урађен од злата, на чијој глави је представа двоглавог орла и натпис: „Ко га носи, помози му Бог“. Прстен је припадао кра-

љици Теодори, првој жени краља Стефана Дечанског и мајци цара Душана. Археолошким истраживањима 2007. године пронађени су остаци саркофага који су припадали гробу краљице Теодоре. По једној легенди прстен је краљ Александар I Карађорђевић носио као амајлију, да би га касније уступио свом пријатељу адвокату Благоју Барловцу, поведен причом да је прстен уклет јер је одвојен од краљице за коју је специјално кован. Бојећи се проклетства, и адвокат Барловац је касније у тајности прстен предао Народном музеју у Београду, где се и данас чува. Други прстен је такође урађен од злата, чија глава је украшена античком камејом.

Богородица Соколичка

Данас је унутрашњост цркве крајње једноставна, скромна, уредна, брижно одржавана. Бројни видни детаљи у њој сведоче о искреном труду да се црква, почев од 2004. године, врати својој основној намени. Савремену олтарску преграду чини барокни иконостас из 1869. године који је пренет из Звечанске цркве, рад зографа Блажа Дамјановића Дебарског.

Манастир Бањска је 15. августа 2013. године прославио седам векова постојања. Тим поводом Влада Републике Србије, преко надлежних министарстава и Канцеларије за Косово и Метохију, у сарадњи са Српском православном црквом, и Републичким заводом за заштиту споменика културе, покренула је нови процес обнове једног од најзначајнијих духовних средишта нашег народа и највећег споменика српске уметности и српске историје.

Непосредно поред манастира, пре 14. века формирано је насеље Бањска. Оно се налази на 540 метара надморске висине, а обухвата и два природна извора воде температуре 43 и 47°C, која се може користити за пиће и купање, а лечи хронична реуматична обољења и неуралгију. У Грачаничкој повељи краља Милутина, 1321. године забележено је: „И виде кра(ле)вство ми јере беше Банска уписана в о(т)чиње ми хрисовуле“. што говори да је краљ Урош (1243–1276), отац краља Милутина, својом повељом даровао бањска насеља неком манастиру или цркви која је претходила манастиру Бањској. Насеље Бањска се помиње и у једној повељи цара Уроша из 1363. године.

Француски путописац Жан Палерн Форезјен 1582. године, идући од Звечана према Новом Пазару, обишао је и Бањску: „Истота дана одосмо у Ybagni, који Турци зову Бањска, где има само пет-шест кућа и један каравансарај изнад кога се виде рушевине једног великог грчког манастира. Ово место је тако названо због двеју лепих топлих бања с врућом водом које се ту налазе. Вода ових бања је толико врућа да се једва може поднети; она се обично слива каналом великим као бутина“.

Године 1530. Б. Курипешић у свом путопису не помиње насеље, што би могло да значи да је након доласка Турака запустело. Крајем 15. века кроз Бањску је, на путу из Цариграда за Дубровник, прошао Влатко Косача, који у својој путописној белешци пише да су усред Бањске два топла купатила.

Бањску није мимоишао ни турски путописац Евлија Челеби. Посетивши је 1661. године он је назива и Бањском и Илицом. По њему Мустафа-паша Куршинцу-заде, по наредби султана Османа II, сазидао је 1619. (вероватно обновио) на улазу у теснац квадратну тврђаву од камена. Тада је у тврђави станао турски командант с педесет војника, опремљених са довољно муниције, топова и магацина. У тврђави је била и мала цамја. У насељу поред тврђаве забележио је око 300 сиротињских кућа, покривених црепом, а бања има „пет-шест басена, који лечи разне болести. С разних страна овде долазе људи, купају се и пију воду петшест дана, па кад оздраве, враћају се кућама“.

Дубровачки песник Јакета Палмотић спомиње Бањску 1667. године. Из наведених помена Бањске, може се закључити да је насеље обновљено око средине 16. века и да је у првој четвртини 17. века било знатно, можда највеће од постанка до данас.

Бањску су 1689. године заузели Аустријанци и она се, као место поред пута, налази на једној аустријској војној карти из те године. После пораза Аустријанаца на Качанику у зиму 1690. године, Бањску су опет заузели Турци. Марин М. Кабога, посетио је Бањску 5. августа 1706. године и забележио пуно минералних бања и стару тврђаву која је „напоко саграђена“. Према писању Х. Пухвиља, почетком 1807. године, Бањска је мало село које има 40 до 50 кућа. Он је видео манастир и џамију и неколико зграда које су биле паљене. Сима Тројановић је забележио народно предање, да су Бањску населили мухамеданци, по свој прилици досељени из спаљеног Карановца (Краљева) 1806. године.

На Вуковој карти Србије, приложеној уз дело Леополда Ранкеа о српском устанку, Бањска је означена као паланка. У једној свештеничкој исправи записана је 1832. као „шехер Банцко“. О томе да је Бањска тада била напредно градско насеље сведочи и ова народна изрека: „Варош Бањска а Пазар паланка“. Код Бањске су чете новог везира Кара Махмуд-паше, 6-7. априла 1832. године, потукле војску Хусеин-бега Градашчевића, вође босанске опозиције реформама султана Махмуда II и вође Великог босанског устанка. На свом путу за Цариград 1836. године, Ј. Хаџи-Бесаровић је записао да је „касаба“ Бањска спаљена 1832. године. Већ 1839. године насеље, по Ами Буеу има 40 кућа, а „манастир је постао турски градић, у коме има порушена мунара и сахат-кула. Око зграде код манастира је дебео зид са стражарницама, облика квадрата. Ниже манастира је топла вода с бедним купатилима без крова. Има само једно купатило у које се неизменично купају мушкарци и женскиње.“ По Гедеону Јуришићу Бањска је 1850, била село с великом црквом, уз коју су мухамеданци сазидали мунару, која служи за џамију. Фратар И. Јукић прошао је кроз Бањску 1852. године и о њој казује: „Ово је варошица од пет кућа; има топлицу (бању) и малу тврђаву из (од) самостана и цркве калуђерске претворену“.

После Јукићеве посете Бањској њено се стање поправило. А. Гилффердинг, који је Бањску посетио 1857. и 1858. године, бележи 50 кућа, међу којима има само 9 хришћанских. Бедне градске тврђаве су били цели, а у њој живе Турци у неограђеним кућама, због чега се град ноћу затварао јаким гвозденим вратима. Енглеске путнице Макензијева и Ирбијева су 1863. године забележиле: „док су у околним селима становници све сами хришћани, у Бањској су опет становници све

сами словенски муслимани... Купатило је мало. Тврђава има само једну кулу и једну стражарницу на зиду, неколико кућа без становника и једну мошеју. Међу црквеним рушевинама вире предње шапе два лава од камена. У Бањској има и један хан.“

Године 1891. Т. Стаменковић бележи да у насељу нема ни једне хришћанске куће, док је мухамеданских 60: „По насељу је разнето тесано и углачано камење. Од порушеног камења сазидано је бањско купатило.“ Крајем 19. и почетком 20. века преко реке је постојао дрвени мост („ћуприја“), који је везивао варошицу с главним путем Нови Пазар—Митровица.

Петар Ж. Петровић је забележио казивања мештана по којима је у Бањској пре ослобођења 1912. године било: 4 хана, 2 пекарнице, 1 мешовита трговачка радња, 2 месарнице, 1 џамија у насељу, неколико хришћанских кућа, а у ограђеном манастирском дворишту било је 9 мухамеданских кућа. По државној статистици из 1914. године Бањска је имала 100 кућа са 409 становника. У ратовима 1914–1918. варошица није претрпела промене и губитке у становништву. Тек после 1918. њено мухамеданско становништво почело се одсељавати и то мањи део у Митровицу а већи у Турску

Бањска је веома често мењала свој статус (варошица - град - село) па је тако до 1956. године била општина у саставу Звечанског среза. У време када је Бањска била општина, до 1956. године у Бањској је живело 7500 становника. Након тога 60-тих година овде живи око 4500 становника, док данас, месна заједница Бањска коју чине насеље Бањска и око 18 села и засеока, броји мање од 800 становника.

Манастир Бањска је 15. августа 2013. године прославио седам векова постојања. Тим поводом Влада Републике Србије, преко надлежних министарстава и Канцеларије за Косово и Метохију, у сарадњи са Српском православном црквом, и Републичким заводом за заштиту споменика културе, покренула је нови процес обнове једног од најзначајнијих духовних средишта нашег народа и највећег споменика српске уметности и српске историје.

Ове, 2016. године, 12. јула, у насељу Бањска отворен је базен, који представља прву фазу изградње комплекса «Рајска бања», који реализују Канцеларија за Косово и Метохију, Епархија рашко - призренска и општина Звечан.

Драгица Премовић Алексић

АКО НЕ ДОЂЕМ

Ако не стигнем
Волео бих
Да ми врт дозри
И крушке да ужуте
Ако се задржим
Окитите кућу
На Петровдан
И оберите камилицу
У башти
Ако не дођем
Пробајте грождје
Кад сазри
И дохватите понекад
Босиљак да замирише

Драгослав Бајто Бабић

ГРОБ НЕЗНАНОГ

У дну гробља испод старог граба
гроб давнашњи божијега раба

Крст уклесан у плочу камену
дуго љета пркоси времену

Стоји запис једва се назире
да потврди рабове немире

Ко је био и шта је радио
онај што се давно преселио

На истину свевишњем господу
у велику небеску слободу

Радун Радич - не чита се јасно
свеједно је за њега је касно

Да се виђет да је ловац био
судбу црну да је уловио

Из засједe док је вребо лова
стрефило га зрно од олова

Стигнут клетвом далекога претка
погинуо од туђега метка

љето 2016.

Слободан Вучинић

Поводом 900 година постојања

МОНАСТИР ГРАДИШТЕ У ПАШТРОВИЋИМА

На делу црногорског приморја, од Бабиног вира, односно западног дела плаже у Бечићима, до превоја Куфин на граници са општином Петровац, у дужини од 17,5 км, пружа се приморски - узани појас између мора и планинског гребена и планински, нешто већи део ког чини кречњачка површ висине 600 - 1.000 метара надморске висине, територија коју насељава племе Паштровићи. Наведени простор обухвата 19 села са 31 засеком, али су најзначајнија насеља на обали мора: Буљарице, Свети Стефан, Милочер, Пржно, Рафаиловиће и већи део Бечића.

Боку су населили Срби у време цара Ираклија и она је највећим делом припадала Травунији. Док је овај простор држала под својом влашћу Византија, Бока са Котором и велики део далматинских градова имали су своју самосталност и повластице. Након 1180. године ова подручја је освојио Стефан Немања и она су остала под влашћу његових наследника до 1371. године, до смрти цара Уроша нејаког, последњег владара лозе Немањића. Али и тада су имали своју самосталност, па су чак ковали и свој новац. Манастир Градиште је вековима, до Првог светског рата, био метох манастира Дечани.

Паштровићи су српско племе које се старијим изворима назива «општином» тј. «опћином» која се по традицији делила на дванаест братстава. Властелина Николицу Паштровића цар Душана је отпустио на посланство у Дубровнику 1355. године, што је први помен једног припадника породице Паштровић, по којој је названо и племе. Паштровска општина спомиње се већ 1377. године.

На овом подручју налази се око педесет цркава и шест манастира Српске православне цркве, подигнутих дуж читаве области, по селима и на истакнутијим брежуљцима. Они су већином стари и за многе се не зна кад су грађени али су баштинили духовну и световну историју. Један од њих, манастир Градиште, представљао је и још увијек представља посебно важан духовни центар паштровског народа.

Међу најстаријим манастирима Паштровића, свакако је манастир Градиште. Он се налази у Буљарици, на једном малом узвишењу изнад магистралног пута који води за Бар, на три

километра од Петровца. Није тачно утврђено када је настао, а по легенди, манастир је саграђен 1116. године. Име манастира се доводи у везу са називом „градина“, што упућује на остатке неког утврђења или насеља које се, могуће, налазило на месту на ком се данас налази манастир. Археолошким истраживањима у порти манастира пронађени су остаци старије, вероватно античке грађевине, као и неколико гробова из периода римске управе у овом крају.

У писаним изворима први пут се помиње 1305. године у повељи краља Милутина којом се потврђује да је ње-

врло угледан мајстор зидног сликарства тога времена. Историчари уметности сматрају да је „његов рад у цркви Св. Николе најосмишљенији и најкомплекснији примјер зидног сликарства поствизантијског периода сачуван на тлу Паштровића“. На фрескама су заступљени мотиви Старог и Новог завета и фигуре династије Немањића.

У цркви се налази и изузетни иконостас којег је, 1795. године осликао „грешни зограф из Рисна Василије Рафаиловић“, о чему говори и натпис на на једној од престоних оригиналних икона. Василије Рафаиловић је један

Црква Св. Стефана

гова мајка, краљица Јелена манастир даривала манастиру Богородице Ратчак. Краљ Милутин манастиру Градиште прилаже једно имање, што је потврђено повељом писаном у Котору 1310. године. Од када је у 17. веку обновљена црква св. Николе, манастир је све чешће помињан у изворима.

Манастир Градиште чине три цркве, конак и обимни зид. Главна манастирска црква посвећена је Св. Николи. Садашњи изглед црква је добила је почетком 17. века, а саграђена је на темељима старије богомоље. Има полукружну апсиду и звоник на преслици са три окна. Унутрашњост је украшена венцем са четири пиластра, који на своду прелазе у лукове. Унутрашњост цркве је 1620. године фрескама украсио поп Страхиња из Будимља,

од сликара - иконописаца чувене бокопаторске сликарске породице Димитријевић - Рафаиловић.

О иконостасу Луција Ђурашковић, познати историчар уметности из Будве пише: „Иконостас није уобичајено симетричан, већ има, поред централних царских двери, на којима су представљене Благовијести, и бочна врата која на супротној страни немају пандан. Светитељ представљен на овим вратима је Арханђел Михаило који у једној руци држи мач, а у другој бебу у поволу, симбол људске душе. Између царских двери и ових бочних врата налази се престона икона са представом Богородице на престолу. Овај, на престоним иконама иконостаса често примјењиван, иконографски тип Богородице, у овом случају је окружен са

шеснаест медаљона унутар којих су представљени пророци. На супротној страни, десно од царских двери, налази се престопа икона са представом Деизиса (Христ са Богородицом и Св. Јованом). Ова престопа икона је окружена са дванаест квадратних поља у којима су представљени апостоли. У доњем дијелу иконе представљени су ликови шест стојећих фигура светитеља, међу којима наилазимо на ријетко иконографско рјешење светитељског лика Св. Христифора са животињском, односно псеће - магарећом главом. Овакве кинокефалне представе светитеља веома су ријетке у сакралном сликарству. У сликарству Запада готово да их и не налазимо, док су у наше крајеве, највјероватније доспјеле преко веза са Атосом, одакле су често преузимани иконографски предлошци. У истом иконостасном реду налази се престопа икона са ликом Св. Николе, патрона храма. Изнад престопа иконе, другу зону иконостаса чини фриз апостола са Деизисном композицијом у средини. Крст са Распећем испод којег се налазе Богородица и Св. Јован Богослов, надвисујући комплетан иконостас, уједно представља и његову завршну горњу зону.“

Јединствена икона Светог Христифора насликаног са магарећом главом, изазива велику пажњу. Очигледно да је Василије Рафаиловић „који је био и одличан познавалац византијске иконографије, добро је знао легенде о Светом мученику Христифору, хришћанском светитељу из 2. века, које говоре о њему као младићу обдареном несвакидашњом лепотом. Није се могао одбрани, посебно од девојака, па је молио Господа да му наружи лице. Молба је била услишена, па му је глава добила псеће - магареће изглед.“

Када је Црну Гору 15. априла 1979. године погодио снажан земљотрес, уништен је кров цркве св. Николе. Икона Светог Христифора је три дана пре тога однета на рестаурацију и тако је сачувана.

Иконостас св. Николе настао је за вријеме игумана Максима Зановића, а цркви га је даровао капетан Стијепо Марков Грговић, док се за приложника крста са Распећем који се налази на истом иконостасу везује име Ђура Грговића.

На истом платоу на ком је црква св. Николе, налази се друга црква посвећена Светом Сави, која доминира манастирским комплексом. То је једнобродна грађевина, са полукружном апсидом на источној страни и звоником на преслици са три утвора на западној страни изнад улаза. Претпоставља се да је подигнута на темељима

Богородица Соколичка

старије богомоље, а у писаним изворима њено постојање помиње се 1500. године. Данашњи изглед црква је добила у време игумана Инокентија Павловића и архимандрита Синесија Давидовића 1855. године. Спољашње фасаде су урађене од црвеног и белог клесаног камена, постављених у редове.

Иконостас у цркви Светог Саве потиче из 1864. године. Урадио га је грчки иконописац Никола Аспиоти, који је у наше крајеве дошао са Крфа, а свој сликарски траг оставио је на бројним иконостасима у Будви и њеној околини. Његово најпознатије дело је иконостас у цркви Св. Николе манастира Прасквица који датира из 1863. године. Његов стил представља занимљив прелаз израде византијских икона у религиозну слику западњачког порекла, које је недовољно проучено и валоризовано.

Поред икона које се налазе на иконостасима у црквама Св. Никола и Свети Сава, у манастиру се налазе и друге иконе, међу којима и: Св. Саве и Св. Симеон из 1795. године; Успења Богородице (није датирана); Богородице са Христом (рад Василија Рафаиловића са краја 18. вијека); Христ на престолу са Св. Јованом и Св. Маријом, са два архиђакона и још четири светитеља, са краја 18. века; Св. пустињака Макариоса и Онуфриоса – крај 16. и почетак 17. века. Последња икона припада италијанској школи са краја 16. или почетка 17. века, а претпоставља се да је дар неког по-

морца који је путовао у Италију или Грчку.

Трећа црква манастира Градиште посвећена је Успењу Пресвете Богородице и налази се изнад предходне две цркве, подигнута на благом узвишењу на коме се налази и сеоско гробље. Изграђена је као једноставна једнобродна камена сеоска црква са полукружном апсидом на источној и звоником на западној страни. На основу ктиторског натписа зна се да је црква подигнута 1620. године. Исте године је њену унутрашњост осликао, као и цркву Св. Николе, поп Страхиња из Будимља.

На централном платоу, поред цркве Светог Николе, налази се зграда манастирског конака која је данашњи изглед добила средином 19. века.

Манастир Градиште био је не само центар духовности људи из овог дијела Паштровића него и средиште образовања, културе и писмености. Манастир је имао богату ризницу, фонд црквених и световних докумената, а у прошлости је био и административни центар парохије од Режевића до Сутофора. У кули од које су данас видљиви само темељи, некада се налазила стара народна школа, која је до почетка Другог светског рата била у склопу манастирског конака.

Захваљујући труду јеромонаха Стефана и дечанског монаха Саве, родом из Паштровића, у Градишту је написан и 1597. године у Венецији штампан први српски буквар. Буквар представља азбучни систем српско - словенске ћирилице, а са њим је штампан и Молитвеник за путнике написан од стране истих аутора.

Од свог настанка манастир је више пута био нападан и паљен, Турци су га у више наврата пљачкали, а највеће разарање је доживео 1785. године. Тада су га Турци, на челу са Махмуд-пашом Бушатлијом, разорили. Током обнове која је уследила манастирски комплекс је опасан јаким зидом са високом кулом и пушкарницама, од којих су данас очувани само темељи.

Манастир је детаљно обновљен за време игумана Инокентија Павловића, који је њим управљао од 1852. до 1861. године. Обнављан је и године 1876. за време архимандрита Синесија Давидовића.

У Другом светском рату, 13. јула 1941. године, италијански окупатори су, у знак одмазде због устанка народа овог краја, запалили конак и уништили највећи дио архива и црквених драгоцености. Гранатама су оштетили једну од капела.

Свој данашњи изглед манастир Градиште добио је средином 20. века. За то је заслужан игуман Борис Кажак-

негра, старешина манастира Прасквица. Од 1972. године о манастиру брине и уређује га садашњи настојатељ, архимандрит Павле Калањ. Приликом земљотреса који је погодио Црну Гору у априлу 1979. године били су порушени кровови и зидови манастирских цркава, након чега је манастир поново обновљен. Данас је Манастир Градиште један од најлепших сакралних комплекса на целом Приморју.

Занимљиво је рећи и да се у селу Дуљеву у Паштровићима налази и сад „у добром стању кућа Арсенија III, српског патријарха.“ Његови преци су се у село доселили из Црне Горе, из Брда, а кад су дошли у Паштровиће носили су презиме Черни, Црнци и Црнокућићи. Ту кућу је за живота патријарх о свом трошку поправио. У селу Дуљеву се налази манастир, по предању подгнут у време цара Душана, али данас познат по томе што су се ту замонашили Арсеније III Чарнојевић и познати игуман манастира Дечани, архимандрит Данило Кажанегра.

Године 2016. манастир Градиште прославио је 900 година постојања. Тим поводом у Петровцу је 21. и 22. маја одржан међународни мултидисциплинарни научни симпозијум под називом «Градиште - манастир у Паштровићима», у чијем раду је учествовало четрдесетак историчара из Србије, Црне Горе, Русије и Италије. У манастиру је, у суботу, 21. маја, након вечерње службе, одржана свечана духовна академија, на којој је било речи и о првом српском буквару. Поводом јубилеја штампано је репринт издање овога буквара, који је био доступан присутнима у манастиру Градиште. Сутрадан је Св. Архијерејску Литургију служио Његово Високопреосвештенство Митрополит црногорско - приморски г. Амфилохије уз саслужење епископа: будимског и местобљуститеља темишварског Лукијана, британско - скандинавског Доситеја и брегалничког Марка и многобројно свештенство, светомонаштво и учешће многобројних верника.

На крају реч-две и о племену Паштровића, који су највећи успон достигли у време владавине Немањића. У то време су поједини Паштровићи обављали важне послове за цара Душана, који им је даровао титулу плећства. Након тога су били под влашћу Венеције, али су и тада сачували веру, обичаје, језик, писмо, самоуправу и повластице које им је Сенат више пута потврђивао. Међутим, у школама је коришћен италијански језик, што је настављено и док су били под Аустријанцима.

Од краја 17. века и Великог или Бечког рата, Бока и Паштровићи су често мењали господаре: Аустрије 1797-1805, Русије 1806-1807, Француске 1807-1813 године. Године 1814, Велике силе нису хтеле да прихвате уједињење Боке и Црне Горе. Напротив, Боку Которску су заједно са Паштровићима предале Аустрији, па су Паштровићи били под Аустријом све до њеног слома 1918 године. Тада су заједно са Боком ушли у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.

Паштровићи су важали за добре поморце и трговце, било је међу њима више бродовласника и капетана, а знали су да се баве и гусарењем. Међутим, већина становништва живела је од пољопривреде и сточарства, док је у приобалном делу било развијено маслинарство. Као поморци у 15. веку када су турске галије напале Котор, они су притекли у помоћ и на повратку су на Јазу затекли један број турских галија које су потопили, а опљачкано благо из околних села узели. На Збору су одлучили да свако паштровско племе направи по једну кућу на Светом Стефану, где се већ налазила црква. Тада је Свети Стефан изграђен и постао симбол Паштровића.

Посебно место у историји Паштровића заузима њихов народни суд. Они су имали писани Законик, настао по угледу на Законик цара Душана, којим су регулисали међусобне односе. Свако од 12 паштровићких племена имало је свој племенски суд. Заједнички суд свих племена био је збор, који се помиње већ од 1431. године, а у другој половини 16. века помиње се „сто от правде“, на коме седе судије. Временом је народни суд добио назив банкада, термином који је настао од италијанске речи банко у значењу писаћи сто, писарница, фигуративно суд. Збор или банкада састајао се на Видовдан и бирао четири нове судије («суђе») и 12 „властела“, од сваког племена по један, који су је водили, судили и извршавали њене одлуке у наредних година дана. Првобитно се „мјесто от правде“ налазило на жалу Добри пијесак, а од почетка 19. века на Светом Стефану. Други део Паштровића представљала је Ластва, данашњи Петровац, са својом самоуправом.

Најславнији Паштровић, Стефан Митров Љубиша, био је више година народни представник целе Боке у Далматинском сабору у Задру и представник целе Далмације у Царевинском већу и парламенту у Бечу. Настојао је да се у школе уведе народни језик, а иза себе оставио знатну писану заоставштину.

Паштровићи, заједно са Грбљем, који заузимају два најлепша дела јужнојадранске обале не одустају од захтева за формирање својих општина. Паштровићка општина би обухватала Буљарицу, Петровац, Свети Стефан, Милочер, Пржно, Рафаиловиће и већи дио Бечића. Скупштина Црне Горе у новембру 2011. године, усвојила је Закон о територијалној организацији, којим су њихови захтеви практично одбијени. Међутим, они не одустају од идеје уз образложење да су Паштровићи старо племе које заузима најлепши простор будванске општине и уверени да могу сами да брину о себи и свом даљем развоју. Са драгуљима, као што су Бечићи, Милочер, Свети Стефан и Петровац, ситнозрнастим плажама, древном историјом која је исписана у седам средњовековних манастира, махом из немањићког периода, и шездесет сеоских цркава, они су свакако јединствена целина.

Драгица Премовић Алексић

ПРЕЛА ЈЕ МАТИ КУДЕЉУ

Светилани Рајковић Тојаловић

Прела је мати кудељу
Сваког дана осим недељу.

Почињала је крајем лета
И прела док багрем процвета.

Хранила нас уз велику муку
На преслицу и десницу руку.

Пређа је била нежна и танка
Прела је мати без престанка.

Чак и у дуге зимске ноћи
Прела је мати у самоћи.

А кад би летње врућине стигле
Преслицу би замениле игле.

Чарапе, џемпере и капе је плела
Све док јој рука није свела.

Није је било једног пролећа
На гробљу је догорела њена свећа.

Давно смо прсли по свету белом
Са сновима о дому опустелом.

Мирко Иконић

ПРАВО ЛИЦЕ АРХАНЂЕЛА ИЗ БЕЛЕ РЕКЕ

Све до пре неколико година, у ентеријеру древног храма у старовлашком селу Бела Река, истраживачи би могли закључити да нема сачуваних старина, нити вредних уметничких остварења. Тешко прихватљива истина да у овакве забите пределе они ретко залазе и да се незаинтересовани свештеници, углавном по казни, шаљу на тешко доступне, планинске парохије, сачувала је и белоречке царске двери од погубног погрешног датовања, нетачне атрибуције и могућег уклањања из храма како би се, у некој великој обнови, у духу актуелних стремљења, подигла нова мермерна, транспарентна олтарска преграда. Многе старе престоне иконе, крстови, деизисни чинови или царске двери уклањају су из храмова у којима су деценијама и вековима представљали нераздељиви садржај богомоље и литургијског сабрања њених верника, монаха, свештеника. О судбини икона које се, у годинама којима ми сведочимо, износе из храмова за које су наручене, осликане и освештане, одлучују наручиоци великих обнова. Њиховом даљем опстанку, уверени смо, можда би могле допринети обзнањене вредности и очувана лепота уметничког израза.

У многим обновама храмова и њихових ентеријера, предузиманим након непријатељских похода и разарања у протеклим столећима, нестручним интервенцијама трајно се нарушавао велики, непроцењив значај културног наслеђа. Има међу таквим накнадним, раније изведеним недаровитим радовима и оних који се, благовремено уочени, вештином и умећем могу уклонити, ради ослобађања и сагледавања оригиналних садржаја који чувају непоновљиву аутентичност дела. Затечене царске двери из цркве Преображења у Белој Реци, својим скромним ликовним приказом Благовести нису указивале на дело вредно посебне пажње. Међутим, већ на први поглед, уочавао се несклад између квалитетног начина израде дрворезбарених површина и неуко сликаних представа за које се могло претпоставити да су изведене неуредним пресликавањем од стране локалног молера. Флорални орнаменти стилизоване лозе, која се увија и пуже ка врху, симетрично распоређени, израђени су зналачки, меканом обрадом, у плитком рељефу. Тако сагледавана ова стилска целина, датована у годину 1817, како се чита из натписа,

могла би се приписати сликарима Лазовићима из Бијелог Поља и њиховом особеном начину рада. Лице арханђела Гаврила, инкарнати старозаветних пророка, као и представа девице Марије, под слојем накнадних интервенција, досадашњим истраживачима нису давали јасне путоказе за одгонетање аутора. Истовремено, верницима, који су, приносећи своје молитве, тражили спознају библијских порука, ове иконе свакако нису могле да узврате, ни духовношћу, а ни очекиваним узбуђењем пред лепотом божанских лица.

Чишћењем наслага прљавштине и накнадних интервенција, које је зналачки извео конзерватор Слободан Стоиловић у атељеу Републичког завода за заштиту споменика културе, откривено је оригинално, скривено и делимично оштећено лице царских двери из Беле Реке. На светлости дана и упаљених свећа приказале су се вредности још једног особеног иконописног остварења намењеног старовлашким црквама. У складу са исказаном сумњом и њеним претпостављеним разрешењем, дрворезбарски и сликарски рад на белоречким дверима посведочио је време пуне умет-

ничке зрелости сликара Симеона и Алексија Лазовића. У иконографском распореду фигура и насликаних призора могла су се препознати традиционална схватања запажена на многобројним иконописним делима старијег аутора, оца и учитеља, чији се живот окончао управо током убележене 1817. године.

У два овално обликована поља насликани су, Богородица, на јужном и арханђел Гаврило на левом, северном крилу двери. Изнад призора Благовести, уобичајено, постављени су медаљони са допојасним представама старозаветних пророка Давида и Соломона. Складних пропорција, обе насликане стојеће фигуре постављене су фронтално и само покретима руку и благо окренутим главама и усмереним погледима указују на међусобну комуникацију. Док Марија држи развијен свитак, арханђео јој приноси грану расцветалог белог крина. Гестом леве руке она подсећа на изненадну појаву гласника, а он десном и испруженим кажипрстом указује на небо и присуство Светог Духа, представљеног белим голубом у зраку светлости који се спушта на њену главу. Драперије њихових хаљина мирно

Арханђел из Беле реке пре и после конзервације

падају низ тело, меко моделоване валерским сенчењем набора. Призор је смештен у простор сведених архитектонских кулиса, неоптерећен детаљима. Инкарнати представљених фигура на најбољи начин показују умеће и зрелост иконописца. Карактеристичног високог чела, лица су вешто моделована неприметним прелазима од окер подлоге, преко затамњених смеђих и маслинасто зелених сенки, до мањих просветљених сегмената. Наглашене очи, својствене Симеоновим лицима, од којих се млади Алексије задуго не удаљава, карактерише бадемасти облик подвучен и надкриљен капцима и дугим обрвама, а ту су и препознатљиве узане шаке са дугим, танким прстима.

Све дрворезбарене површине, стилизована лоза и преклопни тордирани стубић, некада су били покривени сребром, док је профилисана оквира сликаних представа, ореоле, декоративне траке на рубовима хаљина, па чак и Маријине ципеле, покривало злато. Сада је све сачувано само у фрагментима. На равној подлози, прекривеној дрворезбареном флоралном орнаментиком, сликана је декоративна тканина завесе са расутим цветовима црвене и плаве боје, у духу новијих схватања, која ће потоњем сликарству Алексија Лазовића приписати извесну актуелност.

Натпис смештен на левом крилу, уз фигуру арханђела Гаврила, накнад-

но је изведен уљаном бојом која није коришћена приликом сликања. Могло би се претпоставити да су свештеници Емануил и Василије Поповић откопили насликане двери, а потом ангажовали ауторе или неког другог сликара да њихов прилог запише. Тако се година 1817. може прихватити и као путоказ ка датовању настанка двери или времену њиховог прилагања цркви у Белој Реци. Иконографске и стилске одлике, истовремено, указују на могућност да су белоречке царске двери једно од последњих заједничких дрворезбарских и сликарских остварења плодних српских иконописаца Лазовића, оца Симеона и сина Алексија. Упоредне са њиховим иконама из храма Старог Влаха и потоњим самосталним Алексијевим радовима, ове двери би се могле датовати у прве деценије XIX века, а прецизније у последњу годину живота и рада Симеона Лазовића, родоначелника породичне иконописачке радионице.

Лице арханђела, насликано крајем XVIII или почетком XIX века, упоређено са оним које је затечено на царским дверима приликом истраживања и проучавања храма у Белој Реци, сведочи о поражавајућем паду, погубном суноврату вредности у одређеном времену, а потом и његовом прихватању и потоњем несметаном трајању. Скрнављење лепоте која се, и на фрагментарно очуваној представи, ја-

сно спознавала, зарад било какве, неке, недостојне нове слике, као свеприсутна појава, сразмерна помањкању религиозности, образовања и непоштовању раније досегнутих вредности, најалост, опстаје и у савременом добу. Тешко је разумљиво и неприхватљиво ако се такви погроми збивају услед различитих верских, националних, расних разлика али је свакако још теже када уништења настају као последице обнова зарад удобности, већег комфора који захтевају савремени корисници верских услуга или измене богослужбене праксе којима се морају прилагодити древне задужбине прекривене патином вишевековног трајања и наталожених вредности.

Пред свеопштим опасностима одбрана националне баштине лагано, нечујно и неприметно, сасвим незванично, постаје "привилегија" одабраних, чистом љубављу и савешћу одређених појединаца. „Привилегија“ као посвећење, немирење и јасно исказано неприхватање потирања, гажења, уништавања све ређих, а све драгоценијих доказа постојања, трајања, стварања, опстајања, временског и просторног континуитета. Ако смогну снаге да ослободе још понеко светло анђeosко лице, ако сачувају још који фрагмент фреске на зидовима и понеки комад мобилијара, преостале драгоцености дуго скриваних ризница, рукописе и старе књиге, оригиналне камене подове углачане неизбројивим корацима генерација верника, можда ће њиховом лепотом, значајем и драгоценим порукама које пренесе, довољно загрејати и просветлити древне просторе за осавремењене, модернизоване потребе нових верника. Можда ће успети да одложе, бар на извесно време, планиране велике и погубне радове, док наручиоци послова не досегну потребну зрелост и дорасту висинама и величинама ктитора чије задужбине олако мењају, без страха пред клетвама којима су многи творци вредних дела завршавали своје записе и поруке у нади да ће их заштити и сачувати од могућих страдања и уништења.

У уверењу да се доказане, непролазне вредности и истинска лепота могу одбрани и надахнути благом вешћу многих насликаних арханђела, па и нашег гласника из Беле Реке, остајемо загледи у лепоту његовог лица, ослобођену и обзнањену да њега, а и све нас, сачува.

Зорица Злајић Ивковић

СВЕТИ САВА ПРЕД МАНАСТИРОМ

О вруци чаробни кроз скит изоума
Затајни велови сутонских подрума

Тачке апорија и кресива полог
Где почиње биће суштаствено голо

Метасказ урана из зоре библијске
У фреске упева плачеве и вриске

Певај ми угасак народа Содоме
Мученичка лавро незалазни доме

Ево боготворим свитке у сатене
Акатист што ће читат мене после мене

Анђеле зариш се и што спајаш горе
С рекама реке и с морима Море

2015. Манастир Милешева

Светислав Влаховић

СТЕЋЦИ ИЗ КЛОТИЈЕВЦА

„...Они који немају шћиа да кажу обично љоворе, они који знају истину обично шућие”

(Текст са сћећка у Клотџијевцу)

Више деценија уназад а богами можда и читаво столеће трају приче и нагађања упућених, као и оних других, о постројеном мраморују и великим белим каменовима, некрополама и појединачним гробовима и споменицима у Клотџијевцу. Клотџијевац¹ је мало забачено село уз Дрину према Вишеграду, удаљено неких 30. километара од Сребренице. За ово село неке пакосне комшије говориле су да Клотџијевац има више „мраморова него мушкараца”, а други су сведочили како је мачка могла да са камена на камен скаче од Сकेле до Клотџијевца (24 км) и да нигде земљу не додирне. Било их је посвуда, сведочили су старији као и суседи из околине, који их нису дирали нити са пута склањали. Због њих су, причало се, и друмове померали а неке су дупчили који су под теретом времена мало потонули. Преостали су они големи у засеоку Петковићи, нешто мањи у Бабајићима, а највише гробова и нешто спомена остало је у старом клотџијевачком граду. Како су времена пролазила и стизала нова, мењали су се и људи у Клотџијевцу. Све је мање било оних који су на земљи остајали а све више сплавара и дунђера. Они први секли су шуму и грађу транспортовали низводно до Саве, Шапца и Београда, а они други градили су куће, штале и амбаре суседима и онима у селима са друге стране Овршка. Било је и Муслимана који су се дунђерством бавили и са мајсторима из Луга и Добрака, Ђурићима, Митровићима и Живковићима, у мајсторију путовали јер требало је живети и прехранити породице у тим злим временима.

1.

На северозападној страни Клотџијевца и сада стоје зидине великог средњовековног града. Готово читавом дужином покривао је обалу Дрине, па је сенка на реци понекад досезала и супротну страну. Доминирала је висока донжон кула горе у брдима, за коју се говорило да јој векови као ни освајачи нису ништа могли учинити. Смањила се само за неколико сантиметара, па и сада стоји на висини, поносито. Још дуго ће чувати тајне, никада одгонетнуте, као и остаци високих зидова на Госпојштини, удаљени једни од других и по један километар. Кога су чували и бранили и ко је у њима живео, забележено је веле у оној непрочитаној књизи са танким корицама, доступној само посвећенима...

¹ У неким лексиконима и географским катрама Клотџијевац именују и Клотјевац.

Мало је оних који су знали судбину ове тврђаве, као што је још мање сведока који могу казивати о великом муслиманском гробљу преко пута утврђеног града, које је одавно зарасло у шипраг и коров. И вртове, оранице и цветне ливаде одавно је прекрило шумско растиње и коров, без трага од оне дивне раскоши које је само природа могла подарити. За гробље у подграђу причало се да је то мезар, оних који су овде живели и да је већину чинила војничка посада. Неколико мраморова, издвајају се из ове једноличне слике и ближи су онима на другој страни села. Или су можда неким случајем аскери који испод каменова леже, за живота залутали међу чуваре тврђаве, па су ту и покопани.

Сплавари, чамције и локални мудраци који су све чешће Дрином пловили и град на обали реке гледали у дневној светлости и месечевим одсјајима, били су склони уверењу да је и ову тврђаву као и многе друге дуж обала Дрине, попут Зворника, Добруна и Ђурђевца, градила Јерина Бранковић, познатија као Проклета Јерина. А ко је други и могао такав град зидати у несрећним временима осим оних којима су били неопходни и који су веровали да се њихова судбина и богатство могу спасити од продора освајача са Истока. Ти незаустављиви нападачи постали су ноћна мора владарима и властелинима са једне и друге обале Дрине. Привиђали су их у сновима, на јави, на сваком месту и у свако доба. И у ноћима пуног месеца али богами и у младини. На све стране само се причало о Османлијама на малим коњима, кривим сабљама и без милости и покајања. Ужасе које су ти немилосрдни ратници чинили народу кога су робили, људи су са неверицом слушали. И преносили даље. Биће да је од обичног света само властела била уплашенија, јер су имали много тога да изгубе, а народ је као и увек могао у збегове, у шуме, док се несреће не смире. Међутим, не без разлога, веровало се да само градови утврђени силом камена, песка и креча са довољно хране и пијаће воде, могу спасити владара и властелу. И нико више од њих није подизао и утврђивао кључне тачке у државицама до којих би Османлије могле доћи. А посебно место кажу, припадало је деспотици српској Јерини Бранковић, која је по народној приповести, озидала више градова него било ко пре, а богами ни после ње. Толико се кажу била извештила у градозиданију, да је тачно знала колико чега треба, који је камен најбољи за креч, а који за зидове, а која јапија за потпорне греде. Знала је и најбоље мајсторе зидаре и тесаре, па

их је само премештала са једног утврђења на друго, са Ђурђевца на Зворник, са Зворника на Добрун са Добруна на Клотџијевац. А многи су, кажу и закућили од њеног новца, мада је - у томе су сви били сагласни - била тешка циција, посебно у последњим годинама, када је и пара било све мање, а Османлије све ближе и ближе...

Клотџијевац, утврђени град у кланцу и беспућу, остао је скривен па је могуће да су и приче о њему биле скривеније. Можда и прикриване од оних који су данима и ноћима на брвнима пловили а време убијали причама о разним догодовштинама, легендама и умотворинама а често и измишљеним досеткама. Било је у тим причама и Јерининих љубавника, издајника, лакомислених и похотних чувара које је она дала погубити јер су за новце издали овај сачувани град у кањону Дрине. Било је међутим и лукавих и згодних момака, којима је похотна деспотица веровала а они су на превару утврђени град заузели, сместивши чету војника у храстову бурад испред градске капије, у којима су наводно требали бити свадбени поклони. Биће да су и неке чежњом обасјане песме, на сплавовима смишљене, које је, кажу, Јерина загледала у дринске рибаре, певушица.

И друга приповест о усамљеном и заборављеном клотџијевачком граду, кружила је међу сплаварима и дунђерима. Причали су како су је слушали од умних људи из Тузле, у коју су се неки из Клотџијевца давно иселили. Казивали су, како је у временима пре Турака била велика потеря за Богумилима коју је организовала Православна и Католичка црква. Даље, Тузлаци су приповедали да се у клотџијевачки град сакрио велики број њихових дедова, гостију и обичних верника, рачунајући на забит у кањону Дрине, и да тамо не могу бити откривени. И околни народ их је чувао и пазио. Али поново је неки издајник дојавио војницима за тајни пролаз од Дрине до у град којим се посада наводно, водом снадбевала. Војници су тајно чамцима у ноћи кроз пролаз ушли и страхан покољ учинили. Све су побили који нису хтели да се у другу веру преобрате, а оставили у животу нејач и неколико стражара да се о малој ђеци брину. Да је прича истинита сведочи то кажу један од оних који је, када се све то у граду збивало, био мали па је преживео и из Тузле о свему приповедао... Још је запамтио да је ливада испред улаза у клотџијевачки град, прекривена богумилским гробовима а никога није било да им мраморе исклеше.

Преживели Тузлак присећао се неког несталог, великог стећка са Госпојшти-

не, и текста са њега који је дословце поновио, каже засигурно и тачно;

*„Док свака судба худа не добије
свој биљеџ у мраморју*

бићеш уклети у овом мраморном ѓорју,

*све док не схваистиш да многи
мртваци сахрањени још нису*

*све док не схваистиш да и у смрти
сви мртваци исти нису,*

*бићеш уклети у овом
мраморном ѓорју...”*

2.

Временом, многе путнике, чамције и сплаваре, као и мајсторе који су у Клотиевцу градили куће комшијама Ибрићима и Халиловићима, и поправљали локалну цамију, све више су нагризале тајновите приповести о стећцима у селу, њиховим мајсторима клесарима, мајданима камена из којих су вађени а највише о онима који су изумили помало тајновите речи у камен урезане. Зидови моћне тврђаве у непосредној близини, њена судбина и сведоци њене несреће, све више су остајали по страни. Па и градитељи високих кула и дебelih зидо-

Ако се нека грађевина у Клотиевцу подизала, школа градила или цамија обнављала (у чијој је непосредној близини била некропола у Петковићима), разговор је готово увек скретао на ове беле споменике. За њих су се неки мајстори из Црвице клели да их нигде нема тако бело обојених, и да то зацело неко чисти или фарба у тајности. Свуда су већ посивели, са маховином која прекрива натписе и украсе, само у Клотиевцу они блеште на пролећном и летњем сунцу.

„...Неби то тако било” - каже неки сплавар са лулом, који је спремао велике трупце борове грађе - „да нису посечене грдне шуме за време оног Првог рата, па је читав крај оголио, и спомени место да буду у шуми они су на чистини. А маховину и црвиће са њих једу тице које по вас дан међу споменима лете, гнезде се и камен чисте...”

„Може бити” додаје мајстор Бојић из Радошевића, „али како то да у моме забрану нема тица да једу црвиће но су и споменици тамо, иначе већи од ових, потамнели и прекривени маховином и лишћем. И нико се за њих не занима, но само моја мајка понекад сиђе да на некима свећу запали. Мора бити да ове у

„...Богме тешко” - допуњава га Дука тесар из Црвице - „и када приђеш немореш добро ишчитати јер то нису писали било који људи, него они најписменији и најчитанији. Мора да се нека велика наука и умност на њима крије...”

3.

Велика некропола стећака у Клотиевцу, у засеоку Петковићи, видела се свих страна и била је својеврсни стражар на обали Дрине. Столећима није била угрожена од природе нити од људи из околине. Биће то на жалост, много деценија касније. Дуго је била на овом месту и постајала све светлија и чистија. Казивали су неимари Ђурићи из Гаја код Добрака, како су њихови стари који су заједно са Живковићима градили цркву брвнару у Дубу, копирали украсе са каменова у Клотиевцу и на надвратнике и довратнике дупске цркве, урезивали. Лепших украса није било, а где би га и могло бити, када су то радили они што су од римских мајстора занат учили. И поново се у разговор умеша онај Бојић из Радошевића, који је са дружином завршавао кућу неком Асиму чамцији, одмах изнад белих мраморова;

„...Људи, лепшег уклесаног цвијећа и слова као што су на оним мраморима покрај Дрине, нема од како је свијета и вијека. И наше су ти куће на подобије оних каменних, покривених шиндром. Причало се, како су и ковачи из Вишеграда долазили да гледају како они куће од дрвета граде да би од камена оне вечне, лакше исклесали; „Куће су ти то човече, оне које ми градим, за кратко су време, а оне које они од камена клешу, веле да су вечне, направљене за душу. Ено ти и записа на некима, да у њих можеш ући али немереш изаћи...”

И док је разговор постајао све гласнији из цамије је изашао хоца из Сребренице, који је у Клотиевац дошао да у селу неке послове сврши, и направи план како да се кров цамије који прокишњава пре зиме поправи. Слушајући шта се говорило на градилишту, и пратећи сваку реч, сребренички хоца није могао издржати а да се у разговор не умеша, не би ли мудрошћу и ученошћу школе из које је поникао, стекао допунско бреме достојанства међу дружином мајстора из Осата.

„...Безбели, добро, добро казујете људи... Али мене као и многе друге вернике више занимају они који под мраморима леже него оно што је на камењу уцртано о чему ви зборите. Јер нису све што кажете а што је на каменовима исписано, могли измислити они са длетом и чекићем. Било је ту много учених људи, писмених и начитаних, о чему се мало зна и још мање прича. Прочитајте понешто са оних мраморова доље, што су обалени и од оног највишег и најближег Дрини, па ћете нешто више знати о онима што испод леже. Мораћете да се замислите над мудрошћу које нема на

Клотиевац, донжон кула

ва везиваних живим кречом, падали су у сенку других приповести. У причи је опстајала и мала некропола стећака уз неколико римских стела, на Госпојштини, како су иначе мештани називали ливаде испред градског улаза. Новији житељи све више су заборављали стара имена па су и ову „господску” ливаду крстили „Јатарам”. Може бити зато да би и легенде о оној Госпођи, српској депотици Јерини, што пре ишчилеле, као што је много тога из Клотиевца већ лагано чилило.

Клотиевцу неко чисти ноћу, тајно да се незна, или то они што испод камена леже, оће да нам писаније приближе и да нам буде јасније за тумачење...”

„...Биће да је мајстор Бојић добро рекао, и још боље проценио. Нека сила их засигурно чисти, и то ноћу. Ја сам ти овде често а годинама их гледам када поред њих пролазим или када се из шуме враћам. Људи, гледајте како се беле и светле, па могу се и одавде нека слова разабрати”, говори високи шумар Џанић из Бабајића.

далеко. Мене су у медреси учили како су то били прави Босанци, скромни, послушни и начитани људи, и да је мало у Јевропи тога доба било тако писменог народа као што су били они. Знате ли како су папе у Риму казивали да им „...памећу њиховом, Богумили трују ум...”. И зато су их ћерали где год су стизали и убијали где год су могли. Веле, више су се њих плашили него самог ђавола...”

„Умни су то и паметни људи били, нема шале, и тешко су због вере и памети страдали”, наставља хоца сребренички и полако корак по корак прилази хумкама, слемењацима положеним и начињеним попут кућа из околине, и високим стубовима са великим крстовима, мачевима, гроздовима и неким другим украсима. Успут, он је полако из торбе вадиле старе и већ дуго коришћене ђозлуке, на такао их на очи и пришао једном уздупченом мрамору;

„Е сад људи слушајте шта ће вам оца сребренички ишчитати са овога. Морате знати да сам ово више пута читао и грешке у писменима право, све док ми један поп из Вишеграда није добро протумачио, и појаснио; Ево људи неких речи, па сведочите о њима као и онима што су их смислили и исписали...”

„... Оно ишло ћу ти рећи ти ђривајти али немој ми веровајти,

ијај си ти ја сам ја, ја нам и истиине не морају бијти исије,

Каг будеш ко ја сведи свој рачун ко ишло сведок ја свој...”

„...Видиш Бојићу, човек вели да треба рачуне свести, ко што је он свео свој, када дођеш тамо где је он стигао, али још му је мудрија она како „истина његова и твоја нису и не морају бити исте”, допуњује оцу шумар из Клотијевца; „Мудар, мудар човек нема шта” - узвикнуше готово сви мајстори прекидајући послове на крову и слушајући оцу сребреничког; „Али људи то није све, овде на крају клесар је дописао још неколико писмена, као да је знао да ћемо у толмачењу наићи на тешкоће. Види, човече шта је још дописано”:

„...Ако ме не разумијеш сада ти, можда ме разумиједне твојега сина син”.

„...Твојега сина син ће га разумјети, зато што ће бити паметнији и веће школе изучити. Само паметни људи своде рачуне за живота и не остављају дугове ђеди и наследницима” - сложише се сви мајстори са Ибрића куће, док је хоца сребренички достојанствено скидао ђозлуке учено се наклонио, препун знања и поноса.

4.

Тумачење ученог записа са мрамора није било ни завршено, када се иза шумарка са супротне стране, појавила нека омања женска особа са бошчом преко леђа. Одмах су препознали бабу Смиљану,

мудру и хитру старицу родом од Стевановића, чија је кућа била горе на Овршцу. Баба Смиљана је саливала страву, лечила стоку и често давала мудре савете онима који су то од ње тражили. Била је позната по причи, како једна њена пра-прабаба од Стевановића фамилије, лежи испод оног издигнутог мрамора, доље у Петковићима. До њене вечне куће, стоји мало потонули велики и тежак слемењак. Испод њега говорила је, лежи неки Тешан који је био несуђени муж њене прабабе, који је у неком боју рањен и касније умро, а она јадна то није могла преболети и пресвисла је од жалости. Њихове фамилије тада су дале да се

Клотијевац, стећак у утврђењу

исклешу слемењаци за њихове вечне куће, и да их поставе један уз други. Од ковача клесара, Тешан је пред смрт аманетом захтевао да му кам буде што већи и тежи, довољно тежак за вечност, а за његову драгу тражио је од мајстора да јој мрамор мало попридигне, „да би када јој се прохте могла изаћи испод кама и поново се вратити”.

„...Неће бити да су мраморови бели сами од себе, и да се тако лако дају ишчитавати” - говори неимарима на Ибрића кући, пискавним гласом, Смиљана. „Само ја знам ко их ноћу избелује и писмене са њих чисти. То је она из моје фамилије, она што јој је Тешан оставио места да се испод мрамора може помало придићи. Е она то чини, ноћу излази и каменове избелује, да се не забораве они који су испод вечних кућа, јер ће ускоро камење ово испред вас што стоји, нестати у Дрини. Одавно ми је то саопштила да ће када се доље код Пљескова (Бајина Башта) Дрина зајази, начинити неки грдни вир, а вода ће до Клотијевца доћи и мраморје потопити. Више је боли, казивала је, што ће се и писмени са речима исклесаним у мраморовима, загубити и у Дрини нестати. И сви они који испод леже и њихове не-

воље које су преживели, брзо ће се заборавити. А неће то бити праведно ни од Бога ни од народа. И зато је она моја прабаба Јелка, решила да мраморје избели, да се писмени и записане рече ишчитавају, и народ са њима упозна. А после у Дрини читаће их они који до њих стигну или када Дрина пресуши, што ће једнога дана и бити”.

„...Нема приче без опорих и заслађењих речи” - тумачи Смиљанину приповест мајстор Дука из Црвице, и са поверењем гласно размишља о Дрини која ће се у Пљескову (Бајиној Башти) зајазити. Њега очигледно није изненадила њена пра-прабаба Јелка која је белила мраморје у Петковићима, већ Дрина која ће се зајазити а вода до Клотијевца стићи; „Неће то моћи тако Смиљана, можда си се ти нешто и забунила, лоше си уснила, или си погрешно њене речи толмачила... Дрина је голема ријека, видиш ли колике балване ваља до Биограда, па кака ће то сила њу зауставити”.

„... Море, море, човече, сигурно ће тако бити, Јелка ми је то у поверењу саопштила, и Дрину ће Срби доље у Перућцу зајазити. Још ми је рекла да у Велики Петак узору, изађем горе на Биљег у Овршак да ми још понешто саопшти, каже важно је за нашу фамилију и народ у Клотијевцу”.

5.

Само пет или шест деценија касније, пројекат о градњи хидроцентрале у Перућцу већ је неколико година стајао у фијокама градских челника и политичара. Измириване су обавезе према земљопоседницима, власницима кућа које ће се потопити, и друге радње пре почетка главних послова. Три или четири године раније, покренута је акција премештаја некропола и стећака из засеока Петковића и Бабајића на просторе изнад ђамије у Клотијевцу, до кога неће досезати Дрина. На жалост од предлога за који је процењен да ће бити веома скуп, лако се одустало, и поред неких ретких и недовољно утемељених идеја, за које политичари на овим просторима никада нису имали слуха. Извршена су провизорна теренска снимања, са значајнијим тежиштем на неке римске стеле откривене недалеко од основне школе, која ће се такође потопити. Монументални стећци у Клотијевцу остали су на старим местима. Избелене мраморове са љубавним жалопојкама, аманетима упућеним пролазницима, путницима намерницима, и сведоцима прошлости, прекрила је Дрина. Дуго се још кажу, вода на местима потопљених мраморова, белила, мада их је несуђена заручница Тешанова, Јелка већ одавно престала белити...

МИЛЕШЕВА – СВЕТЛОСТ СВЕТА

Место срастања

Милешеву је 1219. године, као своју гробну цркву, подигао жупан Владислав, други син краља Стефана Првовенчаног и унук Стефана Немање. По угледу на раније подигнуте владарске задужбине – маузолеје, милешевска црква сазидаана је у рашком стилу. Црква је посвећена Вазнесењу Господњем, а живописана је у XIII веку, пре него што је ктитор стекао краљевску круну (1234).

Милешевска црква подигнута је као маузолеј краља Владислава, са гробом у западном делу наоса уз јужни зид. Приликом оснивања манастир је добио од краља богати инвентар и украс и, као обично, поседе: села, влахе (сточаре) и области.¹

Милешева је друга по рангу међу свим српским манастирима, имала је статус ставропигијалног манастира и заузимала је друго место, одмах иза Студенице. У њој је 1377. године крунисан за краља Босне и Србије Стефан Твртко Котроманић, док је 1448. године Стефан Вукчић Косача узео титулу „Херцега Св. Саве”, па се његова држава, која се у то време простирала све до Милешеве, прозвала Херцеговином. Близак сарадник и поклисар херцега Стефана био је митрополит Давид, први милешевски митрополит чије нам је име познато.

Темељи епархије у долини Лима ударени су оснивањем манастира који је уједно представљао и њену столицу. О оснивању Милешевске митрополије мало се зна, осим да се у једној служби Светом Сави она назива „славном митрополијом”. Милешева је могла одиграти важну улогу у обнављању Пећке патријаршије несумњиво и због тога јер је у XVI веку била најмоћнији српски манастир.

„Велика лавра, Краљевска лавра, Велики манастир” како је рани али и позни хроничари именују, постала је временом парадигма српске судбине. Ништа се на овим просторима у прошлости није збијало нити се могло збити а да није било у непосредној вези са судбином Милешеве. У најтежим временима Милешева је преузимала улогу духовног и дипломатског центра у коме су доношене судбоносне одлуке о којима често нема никакве архивске грађе. У њој су се укрштале, стапале и сукобљавале обе половине раздвојене Европе – на пољу уметности, религије, економије и политике.²

Манастир Милешева, црква Св. Петра и Павла у Бјелом Пољу на Лиму, манастир Ђурђеви Ступови код Берана, били су средиште духовног и друштвеног живота Рашке за време Немањића, и неугашено огњиште у доба дугог и тешког робовања кроз векове. И под вишевековним турским робством српски народ је ипак имао незагаситу жељу за стварањем и обнављањем средишта која су окућила, огрејала и одуховила српски род.

Данашњи изглед Милешеве, са две куполе, потиче из 1863. године, када је заслугом пријеполских грађана, добровољним прилозима народа са широког подручја југозападне Србије, дела Босне и помоћу из државног буџета Кнежевине Србије, обновљена. Данас се под једном куполом чува кивот са моштима Св. краља Владислава, а под другом негује култ Св. Саве.

Бела Милешева са две куполе, грађена архитектонским обележјима особеног рашког стила, како у духовном, тако и у културно - историјском погледу, представља својеврсно место срастања и место упоришта српских традиција и побожности. У сфери манастира сусрећу се прошлост и садашњост, преплићу се уметност и философија, суочавају савремени са средњовековним уметницима, али што је најважније долази до срастања човека са Богом и анђела са људима.

Ризница лепоте и Божанственог духа

Својеврсне ризнице божанствености, као и чуваре културне баштине, почев од средњовековних времена па све до данас када време носи печат модерног, представљају манастири. Један од најзначајнијих који чини својеврсну колелку духовности јесте манастир Милешева. Ту, у Милешеву, пре готово осам векова, први српски пастир Свети Сава и тада још увек млад жупан Владислав, својим трудом, златом и вером, спустили су део неба земљи, и свој народ храмом Вазнесења Господњег, у све векове учинили достојанственим.

Милешева није једино место где се печат владавине најзначајније династије Немањића оживотворио у духу вере у Свету Тројицу и једно Божанство, али је Милешева једно од најзначајнијих места лепоте и раскоши, на којем се осећа присуство божанственог духа, оног којег су Немањићи призивали. Сам Христос, апостоли, оци наши, који су нас научили да поштујемо истинитог Бога, добро су знали да живот божанственог духа, са једне стране, превазилази све земаљске институције, али да, са друге

стране, Он сам себи ствара неко обиталиште, које у земаљским пределима има овакве или онакве црте, и које представља Његов спољњи израз, сасуд у коме се чувају Његови дарови. То чудесно станиште Светог Духа јесте Црква, која је кроз векове испуњене свакаким потресима пронела драгоцену ризницу богооткривене Истине.³

У Вазнесењској цркви, у манастиру Милешеву, вековима уназад баштини се ризница најсветлијег култа код Срба, а то је култ Светосавски. Милешева, као култна црква Светог Саве, вековима је расадник светосавља. Култ Светог Саве надвисио је многе друге светитеље чије су мошти такође почивале у милешевском храму. Сведочења путника и европских дипломата о милешевским драгоценостима, готово по правилу, садрже и осврт на сребрне реликвијаре са светитељским моштима које су биле изложене у храму. Више европских хроничара и дипломата који су Милешеву посетили у XVI и XVII веку пише о вредностима ризнице Велике лавре истичући раскошне ћивоте са светитељским моштима. Готово без изузетка, сви су упознати са највећом светињом Милешеве – мошћима првог српског архиепископа коме су на поклоњење долазили ходочасници из удаљених крајева доносећи богата уздарја. Многи од њих стизали су у нади да ће примити извесну помоћ или исцељење од знаменитог српског чудотворца.⁴

Златна свећа и молитва

Свети Сава и млади жупан Владислав сигурно су први запалили свећу, и узнели молитву Господу Исусу Христу, у храму који су у Његово име изградиле на ушћу Косаћанке у реку Милешевку. Колика је била искра радости свих присутних верника, и како је мирисао тамјан који је Свети Сава донео са Свете Горе или из Јерусалима, остало је тајна. Али, оно што је остало да сведочи у све касније векове јесу велелепне фреске које су фрескописали мајстори из Солуна. Трагови на појединим фрескама јасно говоре о доживљају златног мозаика, сличног оном у византијским црквама.

У више непријатељских нартаја, паљења и рушења манастира, милешевски храм је био готово цео у рушевинама. Божијим промислом остале су поједине фреске да сведоче о лепоти царства небеског, созерцању, духовности, и ми-

1 Милешева, Светозар Радојчић, Београд 1963. Сликарство и историја Милешеве, стр. 10.

2 Драгиша Милосављевић, *Избуљена ризница манастира Милешеве*, Службени гласник 2010. Милешева историја и судбина, стр. 13.

3 *Видејши Бога као што јесите*, Архимандрит Софроније, Манастир Хиландар 1996. стр.75

4 Драгиша Милосављевић, *Избуљена ризница манастира Милешеве*, стр. 236-237.

шљењу средњовековног човека. Фреска Благовести, затим Рођење, Срећење, Цвети, Беседа на гори, Молитва у Гетсиманском врту, Скидање Христа са крста и Анђеа на Христовом гробу (Мироноснице на Христовом гробу) представљају највеће домете старог сликарства. Својим бојама истичу доминантне изразе осећајности и сликовитости.

У манастиру Богородица Љевишка приказана је св. Марија са котарицом и назива се „Хранитељка Призрена”, а на Западу се често приказује Св. Марија са отвореном књигом у рукама. У Милешеву, Св. Марија је приказана како ради, и док упреда вуну са преслице на вретено, озарена прима благу вест од архангела Гаврила да се радује, јер ће Она родити Спаситеља. Угледајући се на Њу, сестринство манастира Милешеве посвећено је монашким заветима, непрестаном раду и молитви. Ова фреска представља једно од најосећајнијих достигнућа фрескосликарства средњег века.

Лепота милешевског Анђела представља инспирацију многим уметницима, а истовремено и најсавршенију уметничку форму. Он је подједнако и слика и прича, поезија и музика, филм и фотографија, дело и скулптура. Он је дубоко сазерцање, вера и машта, уметнички доказ лепоте живог Бога.

Сер Артур Еванс, енглески археолог и новинар, написао је у „Манчестер гардијану” 1. септембра 1883. године да ништа што су ренесансни мајстори створили не може се поредити са лепотом Анђела из Милешеве. Он је пробудио интересовање и трасирао пут светским византолозима у првим деценијама XX века. После готово једног столећа француска историчарка уметности Тања Велманс, успешно је бранила тезу да је заправо ренесансна уметност започела у Милешеву, знатно пре Ђота и раних италијанских сликара. Европска културна баштина више се није могла посматрати издвојено.

Када је из Европе послат први сателитски сигнал у васиону, у „пакету достигнућа Земљана”, биле су слике човековог освајања Месеца, Кинеског зида, звуци китова, Библија и фреска Белог анђела. Веровало се да ће, ако у васиони постоје разумна бића, схватити поруку коју својом појавом и ликом носи Бели анђеа, а то је порука мира, љубави и разумевања. То нам говори да се не само ми Срби представљамо свету са ликом Белог анђела, већ се и свет, његовим ликом представља васиони. Управо због тога је Бели анђеа универзални симбол мира, а „гледање у Њега је равно молитви”.

Велелепни споменици српског сликарства из XIII века – какви су Студеница, Милешева, Пећка патријаршија, Сопотани – стоје усамљени у историји сликарства, јер им се једва могу придружити слични по стилу и вредности. Пи-

сац прве монографије о манастиру Милешеву, Николај Л. Окуњев, приметио је два стила у милешевском сликарству. Један архаичан, који се надахњивао старим византијским мозаицима, други, потпуно нови, који је одржавао стилске особености италијанско-романичког сликарства из XII-XIII века. У XVI веку Миле-

Штап Светог Саве

шева је осликана по други пут, и на тај начин добила сасвим нове уметничке представе које се јако одвајају од старог милешевског сликарства. Највећи део овог фрескописа је уништен, а захваљујући њему остала су очувана остварења из XIII века.

Милешевске фреске које говоре о догађају јеванђелског живота, страдања, васкрсења и вазнесења, својим причама корене пружају у време када је Христос боравио на земљи, и када су за њим кренули прости рибари мењајући старе рибарске мреже за Света писма Новог Завета. На темељима таквих јеванђеља изграђен је милешевски храм, и светли као златна свећа и молитва за сва поколења у вјекове вјекова.

Чувари сећања

Манастир Милешева као галерија фресака из XIII века са својом ризницом, библиотеком, културном сценом и епархијским радијом, представља зао-

кружену духовну целину у којој је јасније видљива историја и лакше доступна култура. На старим темељима изграђена је нова ризница која истовремено представља опредмећено сећање на стару изгубљену милешевску ризницу. На истим темељима формирана је и нова библиотека која подсећа на стару милешевску штампарију ко ја је радила у XVI веку, купљена у Венецији, непун век након Гутенбергове.

Све цивилизације, чак и оне из праисторије, имале су своје потребе и начине чувања вредних и драгоцених предмета. Свете реликвије, вредна оруђа и оружје, као и знања, начини и вештине, преносили су се од предака до потомака као делови заједничког културног наслеђа.

Свакако најдрагоценије реликвије и предмете, оне које је човек посветио самом Богу, чувао је на најбољи могући начин. Прегршт таквог блага, скривано је у манастирским ризницама. Манастирске ризнице биле су обично онај тајни део манастира у чије одаје није могао свако да крочи. Данас су ризнице углавном отвореног, музејског типа, и дуго векова чуване тајне откривају успомене, делања, и стваралаштва, подстакнута најдубљим верским осећањима.

Назив ризница везује се за појам риза, под којим се подразумева монашка одора. У том смислу могуће је да се ризница називала просторија у којој су чуване монашке ризе, а истовремено у њих одлагано и разноврсно благо, реликвије и драгоцености.⁵

Паралелно са ризницама у манастирима, живот чувара драгоцености развијао се у музејима у градовима. Први чувари драгоцених предмета, музеји као храмови муза, појављују се у хеленистичкој Александрији, а данашњи тип збирке уметнина и реткости у доба ренесансе у Италији.⁶ Није мала веза у помену Италије и манастира Милешеве. Бројне везе краљевине Немањића са Западом, а посебно са Италијом, потврђују постојање различитих државних савеза и неколико бракова између чланова српске и западњачких династија. У том погледу, треба бар поменути да се Стефан Првовенчани оженио Аном Дандоло, сродницом венецијанског дужда Енрика, који је 1204. године освајао Цариград, као и супруга краља Уроша I, која је дошла у Србију са Запада, из Француске.⁷ Од времена Француске револуције музеји се отварају јавности (1793. године Музеј Лувр је постао први национал-

⁵ Драгиша Милосављевић; *Изгубљена ризница манастира Милешеве; Појам ризнице, смисао, ширање*, Службени гласник 2010. Стр.60.

⁶ <http://bs.wikipedia.org/wiki/Muzej>

⁷ Роза Д'Амиго, *Национална библиотека у Болоњи*, Италија, Милешевски записи бр. 8, 2009., стр. 41

ни музеј у Европи), у 19. веку већином добијају сопствене зграде, прилагођене властитој намени, а у 20. веку устаљују се принципи за савремену музејску архитектуру.⁸ Још у време настанка музеји су представљали одговор на задовољавање потребе за лепим и егзотичним у оквиру проширивања знања о страним земљама, људима и културама.⁹

Сличан смисао добила је и савремена милешевска ризница, па се у њеном галеријском простору могу добити одговори на разноврсна питања из области културе, историје, и традиције. Галеријски простор у оквиру манастира Милешеве представља уједно музејски и ризничарски амбијент, па би се могло рећи да је то истовремено и музеј и ризница. Према својој садржини то је ризница у правом смислу речи, обзиром да су предмети углавном религијског карактера – реликвијари. Према својој намени то је музеј, обзиром да су реликвијари попут музејских експоната изложени класичним музеолошким принципима. Можда најбољи смисао овог концепта изрекао је један поклоник из Русије, који је за њу дао назив „Музејна ризница”.

Као многобројни музеји, тако и богате манастирске ризнице биле су честа мета многих освајача и непријатеља, па је благо из ризница одлагано у скривнице. Скривнице су представљале тајна места на којима је благо чувано приликом непријатељских нартаја на манастир. Тајна места обично су била у темељима храма, зидинама, испод конака, као и у многим скровиштима у близини манастира. Да ли је постојао одређен систем којим су монаси преносили благо и реликвије, не зна се. Али, да су реликвије биле често скриване у породичним домовима, и удаљеним манастирима и црквама, јасно сведоче многобројни историјски подаци и предања.

Приче, митови и легенде везане за предмете манастирске ризнице, не само да нам говоре о прошлости милешевске области већ нас својим утканим осећањима, причама, симболима, бојама, и детаљима одводе и даље на пут. Стазама ризнице на тренутак смо на простору ранохришћанске цркве у селу надомак Пријепоља, а мало затим у тихим и живописним пределима царске Русије. На основу прича везаних око само једног предмета, и траговима путничких подухвата најзначајнијег српског светитеља, наједном ћемо се наћи у Јерусалиму, у Никеји, Палестини, и на светогорским стазама које су истовремено градиле и учвршћивале пут вере Српске Православне Цркве.

Милешевска ризница има свој пут. Њен смер указују реликвијари и освећени предмети који у њој исијавају све-

тлом које обасјава путеве прошлости, и чини видљивијим приче о будућности. Осветљавајући приче о благу милешевске ризнице, уједно осветљавамо и трагове прошлости који нам откривају корене културе који сежу много дубље и даље него што можемо и да замислимо. На том путу потраге за идентитетом, лепотом и образовањем, ризница и библиотека манастира Милешеве доприносе неговоњу памћења, а истовремено и све нас чине својеврсним чуварима сећања.

Опредмењено сећање

Нова милешевска ризница заједно са библиотеком изграђена је на темељима старих манастирских конака. На тај начин, камен темељац, на чијим основама је подигнута нова ризница, као да је постављен пре више векова. Формирана је током 2008. и свечано отворена 2. маја 2009. године. Нова манастирска ризница представља не само чувара богате културне баштине, већ и својеврсан светионик који осветљава пут знања, вештине, и лепоте, богатог хришћанског стваралаштва.

Новоформирана ризница манастира Милешеве представља одређено сећање на стару милешевску ризницу. Стара милешевска ризница свој проциват у смислу дарованог блага вероватно је доживела када су многобројни ходочасници са свих страна света долазили да се поклоне моштима Светог Саве. Милешева је у том периоду представљала темељ за најзначајнији култ у историји Срба, а то је култ светосавски. Поједине реликвијаре и друге значајне предмете који су красили културну цркву светог Саве, као и многобројне друге предмете старе милешевске ризнице, добрим делом је осветлио, и о њима драгоцено податке оставио Драгиша Милосављевић у књизи *Изгубљена ризница манастира Милешеве*. Обрађени предмети и утиснуте приче о изгубљеној милешевској ризници на страницама ове књиге представљају један од процеса заштите и чувања вредности ризнице, нарочито кроз приче које се напајају на изворима немалог броја стручне литературе.

Трагајући за старом милешевском ризницом Д. Милосављевић је уочио да њене расасуте вредности украшавају многе збирке и манастирске олтарне широм хришћанског света. Вековима сакупљана, милешевска ризница постепено је нестајала обogaћујући друга, мање позната духовна средишта. Обновљени, манастири на различитим географским меридијанима све више су преузимали улогу средњовековне лавре. И тај процес обнове других светилишта, без обавезе повраћаја мобилијара у матични манастир, траје све до савремене епохе

и њених померених вредносних критеријума.¹⁰

Један учени Немац, Волфганг Минцер из Бамберга, на повратку из Цариграда 1559. године, прошао је милешевским крајевима и о томе оставио писану хронику. Изненађен изгледом Милешеве, посебно разликом између унутрашњости и спољашњости, он истиче сребрне и златне реликвијаре за светитељске мошти, велелепне иконе, сасуде, предмете ручне израде¹¹. Овај учени Немац када би данас посетио Милешевску ризницу, сигурно би затекао исту слику. Наравно, то више не би били исти реликвијари, али богатство сакупљених реликвијара на једном месту сигурно га не би оставило равнодушним, као што не оставља ни његове потомке, земљаке, који свег срца посећују ризницу манастира Милешеве, долазећи са Запада да се диве лепотама Истока, или боље рећи Источника.

Живост ризнице

Сваки народ у светиње улази на себи својствен начин. Обзиром да се у милешевској ризници налазе многе реликвије и предмети који су освећени или су припадали светим људима, и сам улазак у њу требало би да буде са одређеним религијским осећањем. Начини опхођења људи према светим стварима, религијским причама, и одрази одушевљења који разноврсно вибрирају, свеукупно чине својеврсну живост ризнице.

У ризници се говори тихо. Начин понашања посетиоца одређен је различитим верским осећањима. Код свих народа та осећања нису иста. На један начин у ризницу улазе Руси, а на потпуно други начин у њу улазе Енглези. Док Холанђани и Немци прилазе предметима темељно, познајући садржај готово целе приче и предмете посматрају са одређеном дозом научне опсервације, Јевреји углавном не улазе уопште. Сличан однос према посети ризнице имају често и поједини Срби. Али, када посете ризницу и спознају какво благо имају, чини се као да су освојили цео свет. Тада, из ризнице излазе као из храма, уназад, крстећи се. Исто онако као што то чине Руси и Грци.

С песмом, пуни ритма и веселих лица, долазе Кубанци. Веселост на њиховим лицима сигурно је више због радости њихових гена него због онога што виде ту. Једним очима предмете посматрају Французи, док потпуно другим на њих гледају Грци. Сваки народ има одређене заједничке карактеристике. Наизглед, код ниједног народа оне нису толико изражене као код Јапанаца. Они

¹⁰ Драгиша Милосављевић; *Изгубљена ризница манастира Милешеве*; У потрази за старом милешевском ризницом, Службени гласник 2010. Стр.68.

¹¹ Исто.

⁸ <http://bs.wikipedia.org/wiki/Muzej>

⁹ *Култура у излогу: Ка новој музеологији*, Љиљана Гавриловић, Београд 2007. стр. 7

долазе са најбољим могућим фото апаратима окаченим о врат, и у последње време са бубицама у ушима. Њихов водич је самосталан, тих.. Они су свуда, али прате његову причу и предмете посматрају са великим одушевљењем које се може приметити и посматрајући само њихове покрете тела. Док су Енглези често резервисани са осећањима, и посматрају предмете као да су они већ део њихове земље, Руси прилазе предмети-ма као да су сами део неба. Када би врата ризнице била непрестано отворена и времена било на претек, Руси би, чини се, целивали сваки предмет, икону и камен, понаособ.

Сваки народ са собом носи своје знање. Сваки је образован на свој начин. Мало је оних појединаца који знају све. Ипак, у милешевску ризницу долазе и такви. Они не припадају ни Русима, ни Енглезима, па нису ни од Шпанаца или Кинеза, али могу бити и једни и други, и било који. Они су универзални, светски, јер њихово знање је заиста такво. Они слушају,гледају, и спознају. Говоре у причама, живе у митовима, и остаје међу легендама. Спознали су готово цео свет. Када дођу у милешевску ризницу тај свет понесу са собом, и он остане, заувек у њој.

Сведочанства у камену

Узимајући камен, као симбол вечности, снаге и постојаности, човек као да је своја религијска осећања, трагове живота, и лепоте стварања, свесно оставио за многа покољења. Уметност скулптуре, позната углавном кроз ремек дела антике, наставила је да се развија током хришћанске ере. Једноставне декорације ранохришћанске цркве, значајна дела инспирисана византијском архитектуром, и трагови словенске душе вешто уклесани, заједно сведоче о културама у камену.

Тековине римске културе ушле су у ризницу опште културе човечанства. Многи градови у измењеном облику носе и данас римска имена, а многе грађевине се са истом или другом наменом и данас користе. Римско писмо, латиница, проширило се и у употреби је данас у свим деловима света. Народе и племена која су настањивали Балканско полуострво и подунавске земље, Илире, Трачане и касније досељене Келте, Римљани су постепено покоравали током три века: 228. године ст.е. победили су Илире и освојили јадранско приморје, 167. године пре нове ере покорили су Македонију, почетком нове ере продрли су до Дунава, а одатле су током првог века н.е. упадали у Дакију и на крају је покорили. Доласком Римљана потпуно су се изменили друштвени односи и културне прилике. Пределу су постали римске провинције, а становништво је романизова-

но. Донели су своје писмо и оставили у камену исклесана многа писана сведочанства.¹² Немали број сведочанстава у камену остало је само у милешевском крају.

Сваки камен у Милешеви сведочи о прошлости. Порта манастира Милешева, као и ризница, богата је каменим елементима. Покрај самог улаза у манастирску порту, а испред улаза у ризницу, очуван је камен са ког се узихало на коње. Његов назив је Бињекташ (Бињакташ), што би на турском значило „камен са ког

Богородица из Благовести

се узихају” на коње, а назив му је везан за израз Бињација-Бињечија, што би значило „добар јахач”, „јунак”, „вештак”. Бињекташ је велики камен који је служио коњанику да се лакше попење на коња, или да са њега сиђе. Његов старословенски назив најалост није познат.

Сваки предмет говори за себе, и сваки је драгоцен на свој начин. Први део ризнице посвећен је културама у камену. Међу елементима од камена, у милешевској ризници могу се видети: горња плоча кивота св. Краља Владислава, свећњаци од студеничког мермера, споменички налази са ранохришћанским натписима, агиазме, уломци украса од камена, калупи и кивоти од сиге, и камене плоче за друштвене игре.

У милешевској ризници изложен је најстарији писани споменички налаз пријеполског краја. У питању је епиграфски споменик из XI века пронађен у

селу Избичњу. Натпис у свом садржају има потпис епископа Стефана, што јасно доказује да је Хришћанство у овом крају било укорењено још седам векова пре изградње милешевског храма.

У милешевској ризници данас се чува горња плоча кивота Светог краља Владислава, ктитора Манастира Милешева. Горња плоча делом је поломљена, вероватно у периоду турских разарања, и потраге за златом.

Обнова кивота Светог краља Владислава и Светог Саве, свој врхунац доживела је 2003. године када су заблистали нови кивоти у манастиру Милешеви. Четири века после турског уништавања гроба и моштију светитеља, заблистао је кивот краљевски пурпурног мермера. Под поклопац кивота светог Саве тежак тону и по стављене су честице моштију првог српског архијереја које су монаси спасли од јаросног Синан-паше и столећима чували као највећу драгоценост.

Обнови гроба светог Саве приступио је уметник Рајко Блажић који је исклесало нови кивот.

- Питали су у каменолому зашто узимам стену која се најтеже обрађује.

- Зато што је Свети Сава угаони камен наше вере и отаџбине, одговарао сам у себи - каже Блажић, професор вајарства на Академији СЦЗ за уметности и конзервацију.

Данас су у кивоту светог Саве похрањене честице моштију: Светог Саве, крв мученика код светог Саве Освећеног, светих бесребреника и мученика Козме и Дамјана, и равноапостолне свете Текле.

Много отисака у камену остало је да сведочи о прошлим временима. Нису сви трагови подједнако истражени нити утврђени, остало је много тога за наредне генерације.

Пастир добри

Свети Сава је најзначајнији српски светитељ. Његови биографи, Теодосије и Доментијан, говоре како је св. Сава био светац још за време живота. Његов живот красиле су три светоотачке особине, а то су: одрицање од царског живота, испоснички начин живота, и чудотворење. Свакако најзначајније дело св. Саве било је велика борба да многобожачки српски народ преведе до праве хришћанске вере која проповеда једног Бога. На том путу српски светитељ је имао улогу пастира доброг. Као пастир умног стада свети Сава са собом је носио штап. Жезло, штап, скиптар или цептар (грчки: *σκήπτρον*) је једна од владарских инсигнија монарха. Има такву снагу да његово присуство могло мењати одсутног владара. Жезло је штап од племенитог метала или дрвета опточеног драгим камењем, бисерима, или израђено у интарзији. Жезла су нераздвој-

12 Школски историјски атлас, Завод за уџбенике и наставна средства Београд, Римска Држава-Римљани на тлу Југославије, стр. 13-14.

ни пратиоци епископа и владара како на фрескама тако и на новцу. Поред напрсног крста и панагије, знак епископског достојанства је и жезло. Жезло се додељује архијереју на рукоположењу, као симбол власти и бриге за поверено му умно стадо.

Такво жезло је Свети Сава 1219. године добио од Васељенског патријарха Манојла, у Никеји, као један од симбола самосталне Српске Православне Цркве. Српска православна Црква је 1219. године постала аутокефална. До тада је била део Цариградске патријаршије. Српски епископ Сава одлази у Никеју (јер су Цариград тада држали Латини) код васељенског патријарха Манојла Сарантена и византијског цара Теодора Ласкариса тражећи аутокефалност српске цркве. Шестог децембра 1219. године Рашка епископија постаје архиепископија, а Сава први српски архиепископ.

Жезло Светог Саве у народној религији Срба схваћено је као магични такође чаробни штап. Таквим штапом Свети Сава приказан у митовима и легендама српског фолклора где је он углавном приказан као општи просветитељ и шириоц културе.¹³

Осим верских, Свети Сава је извршио културне промене и допринео оснивању наших најзначајнијих установа за функционисање школства и здравства. Обновљајући црквени живот и верско образовање, радио је на просвећивању народа, изградњи духовности, јачању морала и формирању књижевног стваралаштва. Свеобухватним просветитељским деловањем успоставио је културни образац, значајан за формирање националне културе и националног идентитета.¹⁴ И као што савремени песник, који је саставио златну „Службу” стихова о Светитељу, каже: „Отворио је прве ћелије за ћутање, али су те ћелије и прве наше учионице, болнице и библиотеке, а ћелиоти први писци и преводиоци”.¹⁵

Слава Свети Сава је свакако једна од најзначајнијих српских слава. Свети Сава је једна особито српска слава. Култ и слава Светог Саве окупили су, према Чајкановићу, елементе многих прехришћанских култова. У исто време, Свети Сава је хришћански светац, и то најпопуларнији. Народна интерпретација Светог Саве делимично се слаже са историјским и научним интерпретацијама. Зна се да је Свети Сава био велики реформатор и то је нашло места и у народном веровању. Он се сматра највећим српским донатором. Свети Сава је и

подучавао народ, нека је врста Прометеја. Тако Светог Саву видимо како учи народ да оре, сеје, чак и како се прави кисело млеко или сири сир, он је заштитник и многих заната и знања. И то је, на неки начин, рефлекс истине, што су приметили многи истраживачи и познаваоци народне културе.

Селидбама из села у градове преноси се културно наслеђе које се и само мења. Стварањем грађанског друштва и коначним формирањем српске нације светосавски култ и религија постају у грађанској култури не само религије него и национални симболи. Свети Сава више није само школска слава него и покровитељ целе нације. Он, на неки начин, постаје духовни отац народа.¹⁶ Ни једној личности српске историје није посвећено толико народних предања колико Светом Сави. Нико није живео у традицији дуже од њега. Ни у једном лику се нису осам векова таложили наноси митолошког и хришћанског, биографског и историјског, стварног и легендарног, хроничарског и мотивског, националног и општег.¹⁷ И није случајно песник приметио да је српска географија, опредмењена биографија Светог Саве. Цела српска земља украшена је Савиним именом, од Савиног поља код Хиландара – преко Саве, Савине, Савинца, Савова, Савовске, Савановца, Савиног села – до Савиног извора на врху Дурмитора. Савиним стопима, по Савиној земљи, може се путовати из Савиног у Савин манастир. Српска земља је видљиви животопис Светог Саве.¹⁸

Светионик добре наде

Штап је реч немачког порекла, а означава помагало уз помоћу којег се врши кретање, подупирање. Приликом помена штапа Светог Саве, обично се помисли на онај који се чува на Светој Гори. Тај штап је наш светитељ добио приликом целивања моштију Светог Саве Освећеног. Овде је прилика да се осветли постојање штапа који представља архијерејско жезло, а чува се у милешевској ризници. Жезло добијено на дар приликом осамостаљивања Српске Православне Цркве.

Св. Симеон Солунски каже: „Жезло које држи архијереј означава власт Светог Духа, укрепљење људи, снагу путеводитеља, али и да непокорне кажњава, а оне који су далеко да сабира себи.”

У милешевској ризници штап – жезло је изложено у витрини од белог

кварца и постављено усправно.¹⁹ Оваква поставка симболично је названа „светионик добре наде”. Светионици су попут манастира, често изоловани, окружени бурним морем али имају важну улогу да указују смер и пружају наду.

Први Европљанин, који је дошао до Рта добре наде био је португалски истраживач Бартоломео Дијас 1488. године. Најпре га је Дијас именован као Олујни рт, али португалски краљ га је преименовао у Рт добре наде, јер је пружао наду да се отвара поморски пут за Индију.²⁰ У духовном погледу српском народу је Свети Сава пружио наду, отворио и трасирао пут ка Христу. Свети Сава је охристовио српски народ и осветлио пут предака и просветлио стазе потомака. Мало је рећи да је управо Он, Свети Сава, светионик добре наде који осветљава пут и указује смер готово осам векова, а Милешева црква Христова – светлост света.

Синан паша је сажегао Савино свето тело (1594), али је то само расплет једне хришћанске приче која је у закључку истакла православље најсветлијом тачком. Таква вишевековна светлост и данас обасјава, светли, надахњује, опомиње... Света светлост зари Милешеву, а милешевски храм чини светосавску посуду са уљем и неугасивим жишком. И тако данас света Милешева код Пријепоља, чини темељ Храма Светог Саве на врху Београда.

Милешева је темељ светосавља, украшен похвалном песмом монахиња које данас у њему живе и вредно ткају нити милешевске чувајући пламен вере живе.

Сваки реликвијар и предмет садржи посебан извор светлости. Такви светлосни извори опет садрже сопствене искре које осветљавају како прошлост, тако садашњост и будућност. Готово сви реликвијари који се чувају у Милешеву имају улогу да својом светлошћу указују на лепоту хришћанског стваралаштва, на светитеље, нарочито Светог Саву и Господа Исуса Христа који пружа наду да сви понаособ постанемо светионици добре наде и просвећује:

„Ви сте светлост света. Не може се сакрити град који лежи на брду; нити се пали светиљка и ставља под мерицу, него на свећњак, и светли свима у кући. Тако нека засветли ваша светлост пред људима, да виде ваша добра дела и прославе Оца нашега који је на небесима.”²¹

Млаген Томашевић
Кустос ризнице
Манастира Милешеве

13 *Мит и религија у Срба*, Веселин Чајкановић, Београд 1973. стр. 323.

14 Бојан Јовановић Балканолошки институт САНУ, Београд: *Посмртни животи Светиога Саве*

15 *Свети Сава је засновао српског човека*, Матија Бећковић, Служба, стр. 28.

16 Душан Бандић, *Народно Православље*, Библиотека ХХ век - Београд 2010. стр. 67-69.

17 *Народна предања о Светом Сави и српска средњовековна писана реч*, Нада Милошевић-Ђорђевић, стр. 287.

18 *Служба*, Матија Бећковић, стр. 22.

19 Витрину за жезло Светог Саве даровао је Господин Дарко Уремовић са породицом из Бања Луке.

20 <https://sr.wikipedia.org/wiki/>

21 Јеванђеље по Матеју, глава 5 - БЕСЕДА НА ГОРИ (Лука 6, 20-49)

централном делу названа и читава земља. Утрђење Бања у жупи Дабар се помиње на Идризијевој карти, 1154. године. Бања је средиште жупе која је припадала Рашкој. Св. Сава је у Студеничком типуку поменуо манастире Св. Николе и Св. Ђорђа у Дабру. У Дабру се налази манастир Св. Николе са седиштем Дабарске епископије од 1220. године. Манастир Св. Николе је обновио краљ Стефан Дечански са сином Душаном, 1328-1329. године.

После смрти цара Душана, Дабром је овладао велики кнез Војислав Војиновић, 1359. године. Војислав и његова породица су преузели цркву Св. Николе и претворили је у свој маузолеј. У цркви Св. Николе сахрањени су велики челник Димитрије /1349/, велики кнез Војислав Војиновић /1363/, Витослава Алтомановић, Витослава – монахиња Марина и монахиња Марта, мати епископа дабарског Николе III. Дрину, Дабар и Бању, седиште Дабарске епископије, држи 1405. године кнез Павле Раденовић.

Није довољно прецизно убицирано, али у жупи Дабар се налазио трг Буковица. Спомиње се први пут 1329. године. Буковица је 1405-1412. у области Павла Раденовића. Поред Буковице се помиње град Равански са Равном у Полимљу. Може се претпоставити да се Буковица налазила негде у близини манастира Св. Николе у Бањи.

Жупа Добрун - Рзав

Најжупскији делови су у Добруну и Будимлији. Поље у Доњем Добруну се по легенди зове Кулазовина јер је Јован Кулаузи издао Турцима град Добрун и пошто се исламизовао добио ово поље као награду. Град Добрун се налази на стенама изнад ушћа потока Будимлије у Рзав, а у долини је било подграђе са црквом Благовештења и манастиром Крушево који и данас постоји. Ова црква је била манастирска а према легенди њен метох је обухватао села: Добрун, Бијела, Велетово, Станишевце, Вељеполје, Мацута, Вагна, Брезје и Доњи Соколовићи.

Изнад западних врата цркве у Добруну некада је постојао ктиторски текст који је уништен али је сачуван у репису. У натпису се тврди да је цркву саградио жупан Прибило, а да је припрату саградио његов син Јован, звани велики жупан Петар, а у време игумена Јефрема. У добрунској цркви је сачуван ктиторски живопис са натписима где су још представљени Прибилов син жупан Стефан и протовиштијар Стан као и владарска породица која није сигнирана. Изнете су три претпоставке о владарској породици. Сматра се да су у питању: кнез Лазар и Милица са сином Стефаном; краљ

Твртко I Котроманић и, чему се највише верује, краљ Душан са супругом Јеленом и сином Урошем.

Међутим, у Дечанском летопису се каже да је први ктитор цркве у Добруну велики кнез Вукан. И за тврдњу из позног времена да је цркву саградио „Ђураћ или Ђурђе, ђед жупана Петра“ сматра се да је произвољна и нетачна.

У Крушевском поменику се каже да су ктитори цркве у Добруну велики Жупан Прибил, монах Варнава, његова супруга Болеслава и њихови синови: велики жупан Петар, Јован монах, велики жупан Стефан и њихове супруге и деца. Помиње се и први игуман, јеромонах Ефросим. У поменику се, потом, каже да је други ктитор деспот Стефан и његова мати, госпођа Јелена. Потом се помиње и жупан Пава – Павле.

У Дубровачким изворима се место Добрун помиње, 1407. године, а потом 1421. године када се помиње добрунски трговац у Олову. Добрун припада српској деспотовини у првој половини XV века. Босански војвода Радослав Павловић је боравио у Добруну, 1423. и 1433. године.

Према попису из 1468-1469. нахији Добрун припадају: пазар Добрун, Рилица, Јагодна, Жагри, Сикирић, Корин, Г. и Д. Велетова, Ср. Велетова, Јабланица, Шавагоvine, Доње Било, Бабјак и трг Прибој.

Жупа Дрина

Око реке Дрине и у доњем току Њехотине.

Жупу Дрину први пут помиње Дукљанин у вези битке кнеза Часлава са угарским кнезом Кишом код Цвилина на реци Дрини, око 930. године. Јужно од Цвилина и Устиколине, на ушћу Пиве и Таре, у Међуречју, налазио се град Сокол са околином која се звала Дрина. Реч је о жупи Дрина.

Хоча у жупи Дрина се први пут помиње у време херцога Стефана Вукчића, 1451. године. Турци су заузели Хочу пре 1472. Хочом је управљао војвода Смајил, 1475. У попису хаса Хоча помиње се кнез Вучко и извесни митрополит, највероватније Милешеве, а и црква са поседима.

Жупа Прибуд

Жупа Прибуд је позната од 1305., а град Самобор од 1435. Самобор у Прибуду се помиње 1444. Град Самобор је један од главних градова Вукчића. Помиње се и место Прибуд.

Нахија Самобор са Прибудом и Виницка су жупанлук Ивана а помињу се села: Прван, Томашево, Ср. Бучје, Жуже, Борова, Забучје, Брестовица, Дренова, Забрдине, Белевине, Опарци, Затмур, Д. Осојно, Будишине, Нераска, Кулиште, Подцвјетје, Г. Врба, Гуња,

Петајине, Тулеж Дол, Д. Нераска, Кукавице и Копачи, Дворишта, Д. Гуња, Д. Бучје, Д. Близна, Бушне, Котловиште, Г. Орашно, Селиште, Г. Братиш и Д. Бахово.

Према попису из 1468-1469. нахији Самобор припадају: рудник гвожђа и пазар Чајниче, рудник гвожђа Мрковић, рудник гвожђа Клушчић, рудник гвожђа Кржава, рудник гвожђа Подца, Г. Близина, Врани Поток, Колиба, Малин Поток, Г. и Д. Лушца, Подкалац, Миљена, Прговишта, Г. и Д. Батева, Г. Камен, Д. Уништа, Каоштица, Дворишта, Мелина, Запоље, Ср. Богошевац, Цка, Бабина Брда, Караћева, Тербосиље, Ср. Бучина, Билино, Бездани и Г. Шушник.

Уз Прибуд је и нахија Дубштица. Простирала се на левој страни средњег тока реке Лим, у поречју његових левих притока, Дубштице и Радовине. У њој се касније, 1575. године, појављује место Нова Касаба, односно Рудо.

Жупа Брезница

Жупа Брезница у долини истоимене реке која се улива у Њехотину. На овој реци се налазило место Брезница, потоље Пљевља, са истоименим тргом. Средиште жупе је место Брезница, потоља Пљевља. Место Брезница се помиње први пут 1348. године, а последњи помен места Брезнице је из 1390. године. У многим случајевима се помиње као област и жупа Брезница.

Трг Пљевља се често помиње у дубровачким изворима од 1430. године. Име Пљевља се појављује, преовладава и замењује топоним Брезницу, од краја XV века. А. Лома сматра да је Пљевља реликт од старијег Пљава, односно Плива, које је настало од античког облика Пелва и да се Брезница тако звала.

Велики војвода Стефан Вукчић Косача је у жупи Брезници имао своју „летњу резиденцију“ тврђаву Кукањ са подграђем Подкукањ. Кукањ се помиње на реци Брезници а данас је он, заправо, на Ђетињи. Тако је закључено да се Ђетиња звала Брезница. Град Кукањ у Брезници је од 1423. године познат као „летња резиденција“ Косача. Град је разорен и 1477. године се помиње село Кукањ и црква „Св. Кукањ“ код рушевина тврђаве.

Турци су победили војску херцога Стефана, 1463. године, на реци Брезници.

Град Козник се помиње у Дубровачком архиву 1441. Козник се налази у селу Козица на истоименој речици. Козником влада Стефан Вукчић који је у њему поставио царину, 1444-1448.

Према попису из 1468-1469. нахији Кукањ припадају: пазар Плева, Спратина, Г. Шуман, Корокол ?, Равинин

Дол, Стина, Гирева, Белошевина, Седлари, Луг, Д. Заселак, Куново, Белешици – Застине, Г. Хртар, Плешевина, Забрда, Трновица, Дубац, Калашица, Трње, Вратица, Глисница, Викоча, Орља, Лукар Поток, Засеље, Брекине, Маторчина, Иљаш, Г. Брвеница, Г. Брда, Хумска, Врба, Д. Тепац, Тикова, Битина, Кнез Рика, Заостро, Градац, Которац и Г. Рутница. (Šabanović, 1959, стр. 62-63, 121-124, 224-226) Кукњу припада нахија Брезница, за коју се каже да је „жупанлук Ивана“, а њој припадају села: Дуперовина, Јагодни Дол, Звиоројевићи, Црна Брда, Г. Пороцје, Глисница, Г. Брвеница Кукањ и Строжиље.

Жупа Бистрица

Бистрица се код Колашина улива у Тару, а њено друго име било је Пчиња. Бистрица је по свему жупско средиште. У средњем веку постоји и место Пшиња. Овај топоним и хидроним се једначе са „Псиња“ и „Пчиња“ и из тога је изведен закључак да је у питању „пасја река“, односно река која плави земљу.

Град Прилеп у Бистрици се помиње 1392. године. Прилеп припада Стефану Вукчићу 1454. а Турцима 1466. Град Островица у Бистрици је у поседу Вукчића 1444-1454. У поседу Вукчића је и град Бистрица. Према попису из 1468-1469. нахији Бистрица припадају: пазар Устиколина, Милотина /крстјани/, Стрганица, Локва, Русјип ?, Забор, Бјелошевица, Д. и Г. Жешча, Јасенова, цапа, Сирица, Даничићи, Рђавац, Д. Косова, Ср. Милотина, Д. и Г. Милотина, Крушева, Узпеће, Настрани, Раденовац, Д. Жилева, Врбца, Уништа ?, Мириновићи – Д. Стена и Подколун.

Долина реке Гобзе, десне притоке Бистрице, као да је била мала жупа. Град Јелеч у Гобзи је посед Стефана Вукчића 1444-1454. Град има подграђе Подјелеч који се помиње 1438. и 1450. Јелеч се води и под Бистрицу тако да произилази да се ова мала жупа издвојила из Бистрице.

Жупа Црна Стена - Милешева

Око манастира Милешева и истоимене реке простирала се и жупа Црна Стена.

Име жупе Црна Стена се први пут појављује од XII века, а потом у повељи краља Уроша I. У овој жупи се помиње место Милешева: „жупја Црној Стјанја ва мјестја рекомјам Милешева“, 1264. године. Узвишење Црна Стена и истоимени заселак се помињу у турском попису из 1477. године а налазе се југозападно од Пријепоља, на савним другој страни од реке Милешева.

Жупа Милешева се налази у долини реке Милешевке. Крај ове реке је

саграђен истоимени манастир а у горњем току тврђава Милешевац. У близини манастира Милешева, од 1264. године, помиње се тврђава Милешевац. Милешевац се помиње 1444-1454. а Турци су га заузели 1465.

На ушћу Милешевке у Лим налази се трг Пријепоље који је од средине XIV века био значајна станица за дубровачке трговачке караване. Пријепоље се први пут помиње 1343. После 1355. године налази се у поседу Војислава Војиновића, а потом, од 1367. је у поседу Николе Алтомановића. До пада под Турке је припадао Косачама. У вароши су постојале рушевине велике цркве.

У близини, изнад реке Лима били су градови Ковин и Северин, 1448. и 1454. године. Северин је имао и подграђе.

Према попису санџака Босна, 1468-1469. у нахији Милешева су: пазар Пријепоље, манастир Милешева, Милешев Дол, Звезда, Врбова, Дубравица, Вичева, Плеховина, Сопотница и Растока. Нахијско средиште је град Милешевац, а касније трг Пријепоље у коме постоји и црква пошто је пописан поп Пријезда.

У нахији Милешево, 1477. године су села: пазар Пријепоље /поп Пријезда, 6 воденица, 2 ваљарице, прелаз преко реке лањом/, Житно, Унино, Г. и Д. Виница, Карошевина, Храсно, Старо, Црна Стена, Оборце, Дучево, Мрљак, Зви/зд/, Лучице - Вишево, Мијоска, Чадиње, Г. Лухча, Петкова, Грачаница, Видре, Которац, Градац, Борево, Подграђе, Д. Ибри, Д. Шумани, Белобаба, Свињци, Г. Брнар, Брњац, Рабитље, Кнез Река, Лађани, Дивотина, Готовуша, Задубље, Просје, Мрчево, Д. Поросје, Поток, Хоћевина, Петине, Добра Водица, Дубчево, Сопотница /поп Радослав/, Брачићи и Чепин, Ивозица, Г. Осоје, Г. Беловине, Моравач, Опутница, Осаница, Сушник, Градиште, Кремишево, Моринац, Доли, Г. Бахово, Вранићи, Братиње, Г. Милотина, Ратајска, Д. Липа, Острожиље, Крљак, Папратиште, Рика, Дондур, Милојевићи ?, Озуми ?, Кошевина, Честин – Курдићи, Плеховина, Милдраж – Метичањи, Думљани, Дивјак, Стубица, манастир у нахији Милешево /12 манаха/, Сједобра и Косатица.

Жупа Побраћеница - Побраће

У месту Ораховици налазио се Св. Ђорђе, други старији дабарски манастир. Цркву Св. Ђорђа је обновио Милутин. (Данило, 1935, стр. 104) Манастир се звао и „Ораховица на Лиму“. Рушевине ове цркве се налазе у селу Мажићи, југоисточно од Прибоја, на левој обали Лима. Жупа Побраће се налазила око реке Побраћенице.

У Северину код Рудог налазио се истоимени утврђени град херцога Стјепана Вукчића. После пада под турску власт Побраће је припојено нахији Милешева.

Жупа Дубштица

Мања област у поречју реке Радојне. Турци су жупу Дубштицу претворили у истоимену нахију. Назив ове жупе је нестао, али постоји село Дубац. По свему судећи жупа је добила по имену реке која протиче кроз село Дубац – Дубштица.

Према попису из 1468-1469. овој нахији припадају: Д. Гривино, Маторчина, Широко, Омачино, Д. Хртар, Међуриче, Вити Граб, Врбовча, Врање, Церани, Хоћевина и Кулиште. У нахији Дубштици, 1477. године, помињу се села: Д. Тулеж, Заграђе, Зубањ, Богданово, Омачина, Међуречје, Г. Осоје, Здраж, Врање, Г. Беловине, Радожеље, Витиграб, Дубац и Зарбовина.

Жупа Барче - Увац

Попут жупе Рујно и Сјеница, у планинско - висоравнастој области око реке Увац налазила се област Барче. Област је названа по истоименој планини, али се незна њено старије име. Под овим именом је позната у турским изворима као нахија „влаха Сенице, друго име Барче“.

У склопу реке Увац налазе се стара насеља: Божетићи, Штитково, Доброселица, Сеништа, Брод, Ојковица, Трудово, Дебеља и Комарани.

У селу Божетићу се налази манастир Дубница. Народна легенда дубничку цркву доводи у везу са Немањинима. Црква овог манастира је саграђена на старијим темељима из прве половине XV века. У истој области је и манастир Увац.

Жупа Звијезд - Сељашница

Обухвата простор око реке Звезданке и у сливу реке Сељашнице до ушћа у Лим. У XV веку се помиње и место Звезда. У Звезду, Чадињу и Коловрату су присутни остаци рударских ревира. У Коловрату се налазио касноантички и ранохришћански муниципалитет. Насеље је било живо и у средњем веку имајући у виду налазе наушница и златног прстена. По свему судећи, седиште жупе било је у Сељашници. У месту Сељашници су остаци цркве са некрополом из XIV-XV века – Пуста црква.

После пада под турску власт нахија Милешева обухвата и место Звезд.

Живојин Андрејић

Центар за митолошке студије Србије,
Рача - Крагујевац

МИЛЕШЕВСКА ПИСАНИЈА

Писана заоставштина наших манастира, због усуда који их је кроз историју пратио, није велика. Највредније су рукописне књиге, а онда оне које су штампане у нашим првим штампаријама. Примера ради манастир Милешева не расположе ни са једним примерком књига које су оштампане у штампаријама које су у 16. веку радиле у манастиру. У науци су веома значајни и записи са маргина црквених књига који, некад, за читаве временске периоде представљају једине наше „писане изворе“. Постоји и писана грађа из домена свакодневне активности сакралних објеката а која се односи на матичну евиденцију верника (свештена писма, књиге рођених, венчаних и умрлих), књиге прихода и расхода, свеске манастирске писаније и др.

Грађа која се односи на евиденцију свакодневних активности мало је и делимично сачувана и, по правилу, значајно оштећена. Али то чиме се располаже садржи низ битних информација

на једној специфичној врсти грађе – свеске писаније.

Под писанијом се подразумевало прикупљање прилога, новчаних или у натури, од верника и других добронамерника. Обично се спроводила приликом обнове наших старих цркава и манастира на ширем подручју док је, у селима која су гравитирала богомољи била чешћа.

Реформе које је Отоманско царство почело спроводити у првој половини 19. века унеколико је поправило положај обесправљеног хришћанског становништва – раје. Иако се утицај тих реформи, због великог отпора поисламљеног дела турских поданика, често завршавао на нивоу декларативног дешавало се да активност неког турског обласног управника дадне видљиве резултате. Нарочито ако ту активност подупре мито боље стојећег слоја подјармљеног народа – занатлија и трговаца.

Један од таквих турских присташа реформи био је и намесник Босне, То-

старешину манастира са задатком да с народом обнови манастир и црква пропоје.

Током 1863. године приступило се обнови. Скупљани су прилози од народа по целом крају од Таре до Увца и од Дрине до Ибра. Из тог времена сачуван је Молитвеник-помјаница са именима многобројних приложника. Молитвеник се, данас, налази у Народном музеју у Ужицу. Прилози су скупљани у пљеваљском, делу прибојског и делу милешевског краја. Свакако да су прилози скупљани и у осталим селима, нарочито с десне обале Лима, у сјеничком крају и даље на исток, али свеске са именима тих приложника нису сачуване.

Народ је прилагао све што је у домаћинствима поседовао. Народ из жупнијих крајева давао је прилоге у жити, а у планинским селима се виша давала стока. Понегде се давао новац само ређе јер га ни народ није имао.

Великим прегнућем народа, уз помоћ српске владе из Београда, манастир је обновљен до 1868. године и на Малу Госпојину (8./21. септембра) освештао га је бивши митрополит херцеговачки, Прокопије.

Сачувана милешевска свеска из 1863. године представља Молитвеник – помјаницу чија је намена била да се, током обиласка верујућег народа, у њој бележе имена упокојених и да се та имена, касније на служби помињу, као што се то и данас ради. У првих 15-ак страница налазе се молитве а остало су били неисписани листови. Највећи број листова исписан је непрегледним колонама имена, али 24 листа су исписана именима приложника за велику обнову манастира Милешева из 1863. године. Обухваћено је 55 села из пљеваљског, милешевског и прибојског краја са 464 приложника.

Од манастирске писаније, из периода после обнове, сачуване се две свеске некомплетне и делимично оштећене. Прва је из периода пре Бабинске буне (1875. година) што се може закључити по приложницима за које се зна да, после пропасти буне, нису амнестирани и нису се, за разлику од већине избеглог народа, повратили на своја попаљена кућишта (на пр. прота Јевто Поповић-Кувела, војвода). Овом писанијом обухваћена су села у ондашњој Сјеничкој кази од којих нека, према данашњој административној подели, припадају нововарошком или пријепольском крају, као и села у овим

Последња страна свеске из 1884. године

које би могле бити интересантне низу истраживача. Примера ради свеске манастирских прихода и расхода за период 1869 -1910. обилују подацима о ценама робе и услуга, паритетима, карактеру робно-новчаних односа, друштвеном и социјалном стању за један дужи временски период (скоро пола века) на једном, релативно широком простору. Овога пута задржаћемо се

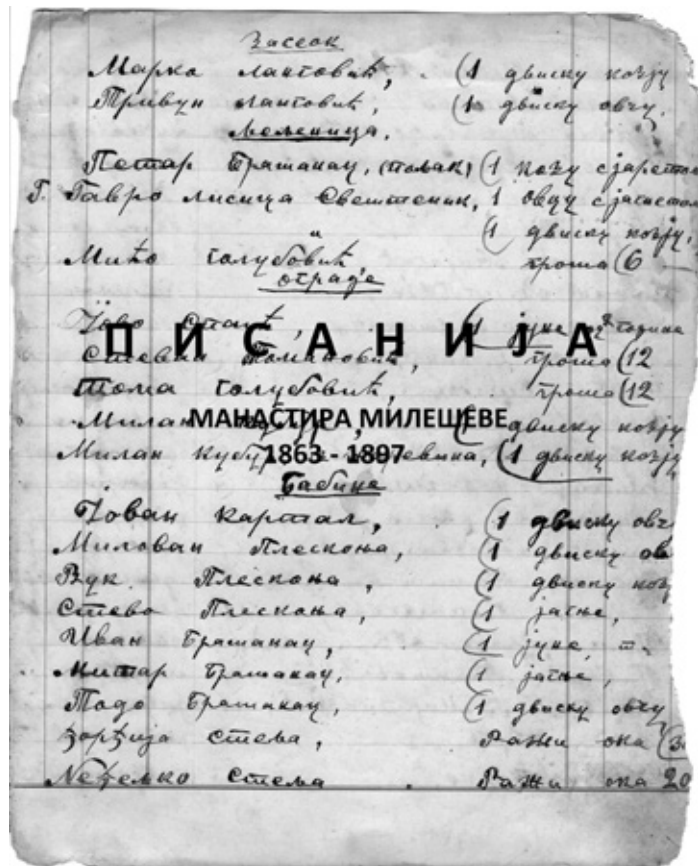
пал Осман-паша. Захваљујући његовом реформном курсу успели су истакнути пријепольски трговци: Хаџи Аћим Веселичић, Станиша Милетић, Анто Хаџипетровић и Јован Станишић прибавити ферман за обнову манастира Милешева. Одлучујућу улогу у том великом народном послу имао је бањски калуђер, Макарије Вујић, родом из Далмације који је постављен за

крајевима, укупно 112 села са око 1220 приложника.

Друга се односи на време изградње манастирског конака из 1884. године. Тада је игуман манастира Милешеве, јеромонах Гедеон Марић, добио благослов од митрополита херцеговачко-захумског, Игњатија, да може купити поклоне по Херцеговини за манастир. Први је прилог дао сам митрополит у износу од 20 форинти. Сагласност за писанију дали су и актуелни властодршци, барон Бенко, а Окружна област у Мостару приложила је 10 форинти. Примера ради, у Мостару, седишту митрополита, прикупљено је 364 форинте.

Мањи број приложника забележен је у периоду 1885-1997. година. Укупно је у периоду 1863-1897. година забележено 3790 приложника. Многи приложници су уписани по два и три пута тако да је евидентирано око 3170 различитих имена. Обухваћена су села и засеоци из данашњих општина: Пријеполје, Прибој, Сјеница и Нова Варош (у Србији) и Пљевља и Бијело Поље (у Црној Гори). Од градова су сачуване писаније за Сјеницу и Пљевља. Писанија из 1884. године, која је обухватила велики део Херцеговине као и део Босне, није обухваћена овим подацима.

Подаци из свих расположивих свеца милешевске писаније сређени су табеларно са именима, презименима,

Насловна страна интернет издања

местом и годином уписа. Време уписа је одређено на основу назнака датума на појединим листовима кад је то било могуће одредити. Често је овај датум несигуран јер и распоред уписа није

сигуран пошто се уписивач, касније, враћао на неисписане листове. Просторно одређење је, углавном, јасно дефинисано. Код несигурног ишчитавања остављен је знак упитника. Сами прилози нису приказани. Ценимо да су наши преци давали колико су могли, а и због оне јеванђеоске: „А ти кад чиниш милостињу, да не зна левица твоја ишћа чини десница твоја. Тако да буде милостиња твоја тајна; и Отац твој који види тајно, илаштиће теби јавно“.

Имајући у виду да Милешевска писанија обухвата неколико хиљада записа са једног широког простора, додуше етнички потпуно истородног, и неколико стотина различитих презимена (тачније 665) може корисно послужити онима који трагају за својим прецима (гледано из угла једног 50-годишњака овде се могу наћи чукундеде, а некад и једно колено даље). Сређени подаци милешевске писаније објављени су као интернет издање на сајту www.poreklo.rs

Мора се подвући да се ови записи не односе на све сељане у неком месту, без обзира што су били православци, већ само на оне који су у неком времену уписали прилог убогом монаху који је, заједно са својим сабрагом или, можда манастирским слугом, пролазио селом.

МАЛАХНИ ОДГОВОР НА МЛОГЕ ДАРОВЕ

Песнику Свјетиславу Влаховићу

У свету ван света живи
Светислав
– светли и свети
овај живот дроњав

Својом римом озареном
У времену прокаженом
Подвижнички и трпнички
На свом вису по-етички

Светислав Врлински – са оних страна
Срокује и пророкује
И ловоров сплиће поетеси са Златара

Нишчи пред Господом
У песничкој ризи
С Проклетија кад рима исклија
Кад курјаку у крви зазими

Посљедњи ће бити први

Гордана Боранијашевић

Зоран Малешкић

ЧУВАРИ ВЕРЕ, ПРИМЕРИ НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА

Постоје поуздана сведоштва да су цркве брвнаре подизане још у средњем веку, али, нажалост, ниједна није сачувана. Тек доласком Турака, обновљена је њихова грађања. Више је разлога зашто су цркве често грађене од дрвене грађе: у појединим местима није било другог грађевинског материјала; њихова изградња је била релативно јефтина и брза; могле су се, у случају потребе, брзо расклопити и пренети на друго, скровитије место; у њиховој изградњи није била потребна посебна вештина, јер су их градили сеоски мајстори који су правили и остале сеоске грађевине.

У време Карађорђа, између 1800. и 1813. године, углавном се пришло обнављању цркава брвнара које су оштећене у устанку, али је било и подизања нових. Сломом Првог српског устанка, многе од тих цркава су попаљене, порушене или оштећене, па се од 1815. године пришло њиховој обнови. Обновљено је око 70 ових цркава. Како је време одмицало а Србија јачала и стицала све више самосталност, примат су добиле цркве од других, трајнијих материјала. Данас их је остало око 50. Неке су и даље у служби а неке само као споменици изузетне културне вредности нашег народа.

Данас на Златибору постоје три цркве брвнаре, а да ли их је било више, није познато. Интересантно је да се све налазе у селима уз Увац, која су до 1833. године припадала Турској, тј. Босанском пашалуку, (граница је ишла са Торника на Чиготу, одатле на Муртеницу и даље према Ариљу): Јабланица, Доброселици и Кућанима (Пети). Њихова градња од тог материјала, може се разумети с обзиром да су то села која су обиловала боровом грађом, а други разлог је жеља њихових житеља да што пре и брже добију свој храм, јер им је градња често условљавана - да храм изграде за једну ноћ и сл, како то легенда каже.

Црква у Кућанима - засеок Пета

Црква у Доброселици: Не зна се тачна година њене градње. Према легенди она је задужбина неког хајдука и подигнута је 1809. године. Из освете према том хајдуку, Турци су је запалили, али ју је спасила изненадна киша. Са њене северне стране у брвну је урезано „зидати се 1821“ , што се може узети као година њеног подизања или обнове. Њени градитељи нису познати осим Митра Удовичића, сељака из суседног села Стубла. У Доброселици се још може чути легенда да је изграђена за једну ноћ, јер је тако турска власт одобрила, рекавши: „Ако је направите за ноћ, ето вам је“, ваљда рачунајући да је то немогуће. И стварно, тако бар легенда каже, црква је направљена за једну ноћ, очигледно донесена однекуда и ту само склопљена, али нико не зна одакле. Причало се да је неко препознао кваку на вратима која је потицала из Нововарошког села Радоине. Шта је од овога истина, тешко је рећи. Црква је грађена од борових, тесаних талпи, са јединственим олтаром на источној страни, који је такође од бо-

рових облице, али је заокружен. Иконостас је, такође, дрвен али офарбан у плаво и подражава мермер. У цркви су сачуване иконе рађене на дрвеној дасци, а најзначајније су престоње иконе Пресвете Богородице и Исуса Христа са барокним крунама на глави, а изнад њих у облацима је насликан Господ Спаситељ. Иконе је радио Алексије Лазовић из Бијелог Поља крајем 18. или почетком 19. века, а царске двери сликар Јанко Михајловић Молер из села Драгачева. Димензије цркве су: дугачка је 7,6 метара, широка 5, висина зида је 2,4 метра а крова 5 метара. Црква је била покривена шиндром, а залагањем попа Благоја Шишаковића, 1938. године је прекривена црепом. На западној страни од црквице, налази се звонара на стубовима. Црква се налази у центру села, на улазу у сеоско гробље, посвећена је Светом пророку Илији и данас је у служби.

Треба рећи да је ова црква имала огроман значај за становништво тзв. Горњег Златибора и да се оно добрим делом одржало захваљујући и њеном постојању. Наиме, до изградње цркве у Доброселици, становници овог села, али и Стубла и већег дела села Драглице, били су приморани да иду у цркву у Белој Реци или Негбини. Нажалост, црквена архива, књиге и још много чега, страдало је за време Првог светског рата.

Поред цркве су три стабла црног бора, чија се старост цени на 350-400 година. Одлуком Скупштине општине Чајетина од 29. 06. 2015. године, борови су проглашени Спомеником природе и тако заштићени, па са црквом чине једну изванредну амбијенталну целину.

Црква у Доњој Јабланици: Јабланица је велико село на југозападним падинама Златибора, и од његовог центра је удаљена 25 километара. Јабланицу је у својим путописима описао Елвија Челебија, који је туда прошао и у њој боравио. Ова црква је грађена 1838. године, врло је слична цркви брвнари у Доброселици: од бр-

Црква у Кућанима - засеок Пета

вана је, у правоугаоној основи, са полукружном олтарском апсидом, а унутрашњи простор преграђен је иконостасом на олтар и наос, па се претпоставља да их је градио исти мајстор. Њене димензије су 9,5 и 5,25 метара. Посвећена је Покрову Пресвете Богородице.

Од старог иконостаса сачуване су царске двери, престона икона Исуса Христа, рад на дасци са записом „за спомен приложи цркви Јабланичкој Сава Рајевић 1851. године“, престона икона Пресвете Богородице са Исусом Христом, рад на дасци “за спомен приложи у цркву јабланичку Радован Радовић 1851. године“ и икона Светог Василија Острошког са Светим Јованом Крститељем, рад на дасци и жељом наручиоца за спомен прилаже у цркву јабланичку Павле Дидановић 1851. године.

Ова црква је јединствена и по томе што се у порти и околу у шуми поред цркве налазе кућице од брвана зване собрашице. На једној од њих је уписана година 1840. То су мале просторије покривене шиндром, а у свакој се у средини налази сто и клупе за седење. У њима се боравило за време доласка на верске обреде или славе као и друге свечаности. Ту су се, у свечаним приликама, примали гости, родбина и пријатељи, боравили они који долазе из удаљених кућа и крајева. Храм је био покривен првобитно шиндром, сада је покривен лимом.

Црква у Кућанима (Пети): На обронцима Муртенице, у селу Кућани (засеок Пета), налази се вероватно најмања и најстарија црква брвнара

на Злагибору. По неким подацима саграђена је 1780. године, док је припрата дограђена 1838. године. Подигнута је уз помоћ митрополита Михаила на месту постојеће цркве. Грађена је од масивних борових талпи, покривана шиндром, широких стреха, које заклањају зидове. Веома је скромна по површини - дуга је, са олтарским

простором и припратом 6,5 метара а широка свега 3 метра. Висина од пода до таванице је 2 метра, а западна и северна врата само 112 см. Поплочана је каменим плочама неправилног облика. Западна врата на припрати су богато украшена. У цркви се налазе царске двери изведене у позлаћеном дуборезу и са представама пророка и Благовести, рад Симеона Лазовића иконописца из Бијелог Поља. Према запису двери су сликане 1780. године, вероватно у време градње цркве. Турци су је запалили током Првог српског устанка, а обновљена је 1832. године.

Црква је посвећена Рођењу Пресвете Богородице и престала је да опслужује, па су реликвије и други инвентар из ње, пренети у цркву у Небини.

Све ове цркве, као што се види, имају много заједничког: скромних су димнзија, грађене од масивних борових талпи, иконе је радио исти мајстор, грађене су на скровитим местима, градитељи су били локални мајстори... Оне су значајне творевине народних градитеља овог дела Србије, који су током 19. и 20. века били цењени и познати у читавој западној Србији, где су куће брвнаре и цркве брвнаре највише и грађене.

Љубомир Шуљаџић

СРПСКИ ДОН КИХОТИ

Србија се подигла
на селу,
Србија се хранила
на селу
Србија се појила
на селу,
Србија се љуљала
на селу,
Србија је живела
од села.

Ратове је многе
издржала,
и невоље и зулуме
тешке,
али зулум
Срба над Србијом,
о Боже,
српска земља,
издржат'
не може.

У Србији сада ничу,
Села Потемкинова,

Дон Кихоти,
Страшни витезови
И њихове верне
Розинанте,
Србију ће они
спасити од мука,
српску чељад
светом разагнати,
српску памет, младост
одагнати,
и Србији муке
олакшати.

Над Србијом
Чудни су облаци,
црни, бели,
крвави и жути,
српска чељад
уморна од свега,
гледа небо
и невољу слути.
Србија ће пожелети
Србља.

Мухамед Ровчанин

СЕОБЕ У УЖИЧКИ КРАЈ

Аустро-турски ратови у XVII и XVIII в. који су вођени на територији данашње Србије и Црне Горе проузроковали су велика померања - сеобе становништва из ужичког краја, Старог Влаха и Полимља. Старо домицилно српско становништво са ових подручја било је принуђено на сеобе према Срему, Славонији, Бачкој и Јужној Угарској. Највеће сеобе биле су 1690. г. и за време трећег аустро-турског рата 1737-1739. г. Поразом Аустрије у рату са Турском 1739. г. покренута је највећа сеоба српског становништва Средњег Полимља, Старог Влаха, Златибора, Моравице и Ужичке Црне Горе. У овој масовној сеоби према северу отишло је, под старовлашким кнезом Атанасијем Рашковићем из Штиткова, око 6000 породица са горе наведеног подручја. Један мањи број се трајно населио у селима ваљевске Подгорине, Колубаре и Посавине, док је највећи број прешао Саву и населио се по Срему, Бачкој и Славонији.

После одласка српског становништва у сеобама на север (крај XVII и прва половина XVIII в.) Турци дају амнестију (помиловање) и ублажавају данак проређеном српском становништву, а из економских разлога подстичу насељавање у опустела и расељена села. Пошто се стари становници нису могли, нити смели вратити на своја стара станишта, турска власт дозвољавала насељавање српског живља из сиромашних и пренасељених крастних области **Херцеговине** (Билећа, Гацког, Невесиња, Пиве, Никшића, Дробњака, Пљеваља и других места), из **Старе Рашке** (Куча, Братоножића, Мораче, Васојевића, Колашина, Горњег Полимља и Средњег Полимља и Потарја¹, у науци позната као динарска струја досељеника). Појачане сеобе становништва настављене су током читавог XVIII в. и са мање више интензитета трајале до Бабинске буне 1875. г. па је пријепољски и нововарошки крај, за период од непуна два века, представљао својврстан вентил кроз који је отицао демографски вишак са подручја Црногорских Брда, Херцеговине и Старе Рашке, а упоредо са тим отицао је и демографски вишак Потарја и средњег Полимља. Тако је ово подручје задуго представљало полазну тачку или транзитну зону миграционих кретања према ужичком и ваљевском крају, Колубари, Посавини и Шумадији.

Најчешће етапне станице у метанастазијским кретањима према овим подручјима Србије била су села у непосредној близини **Лима**: Страњани, Дивци, Косатица, Дренова и села **преко Лима** према пљеваљској висоравни: Бабине, Крњача, Бучје, Врбова, Цурово, Кучин; **златарска села**: Бистрица, Комарани, Дрмановина, Правошево, Шапоње; **подјаворска села**: Лепојевићи, Штиткова, Буковик, Дебеља и Божетићи; **уз реку Увац**: Вранеша, Радојина, Рутоши, Кратово, Брезна и Јелача; **прибојска села**: Лунићи, Кутловац, Челице, Бања, Мокро-

нози, Касидол, Прибојска Голеша, Штрбци. Поједина наведена села нпр. Бистрица, кроз читав XVIII и XIX в. била је етапна станица за породице пореклом од Никшића и Роваца² које су се одатле населиле по златиборским селима и унутрашњости Србије. Бабине, Врбова, Кучин, Челице биле су станице за фамилије које воде порекло од Бањана, Грахова, Кобиљег Дола и из остале источне Херцеговине.³ Пријепољска села Страњани, Дивци, Косатица, Дренова за фамилије из горњег Полимља (Велике, Шекулара, Васојевића) и од Братоножића и Куча у народу познатије као „Скендеријаши“⁴. Радојина, Рутоши, Тиква и Кратово за породице из Дробњака и Пиве.⁴

Етапне станице динарских досељеника биле су и у неким златиборским селима према унутрашњости Србије, нпр. Семегњево, Мокра Гора, Кремна, Доброселица Јабланица, Шљивовица, Негбина, Ојковица, Бела Река, Љубиш и друга села Златибора.

До средине XIX в. у 44 златиборска села доселило се око 750 породица (од којих су настале данашње фамилије на овом подручју), од тога за 660 породица познато је место или област одакле су дошли. Са подручја Пријепоља и Нове Вароши у овом периоду трајно се доселило 98 фамилија.

Досељавања су била из следећих места: из Бабина 12, Врбове 5, Сељашнице 5, Јабуре 4, Косатице 3, Велике Жупе 3, Велике Дренове 2, Камене Горе 2, Страњани 2, и „од Пријепоља“ 9 породица, што укупно 47 породице - фамилије⁵ које и данас живе на подручју Златибора. Са подручја Нове Вароши 51 породица.⁶ Из Бистрице 10, Штиткове 7, „од Златара“ 4, Кривога Дола 3, Божетића 3, Комарана 3, Амзића 3, Правошева 3, Гобата 2, Буковика 2, Шапоња 2, Мангуре 1, Звјераца 1, и „од Нове Вароши“ 7 породица.

У чајетинска села Рудине и Голово средином XVIII в. из нововарошке Бистрице дошли су: **Јаћимовићи** (**Аћимовићи**). Од њих су касније настале фамилије: **Веланаца**, **Зрњевина**, **Жиловића** (**Дедићи**), **Миловића** и **Петронијевића**. Старином су из Никшићке Жупе док им је Бистрица била етапна станица, славе Лучиндан. **Рњаковићи** дошли из нововарошких Звјераца, старином из Бањана, прешли у село Старче у Горњој Морачи, одакле су се селили у разним правцима, околина Мојковца и Нове Вароши.⁷ Славе Стевањдан. Почет-

ком XIX в. доселили су се **Сенићи** из Кривога Дола код Нове Вароши (славе Лучиндан). У првој половини XIX в. у Мачкат су се доселили **Матовићи** из Правошева - Косатице, славе Никољдан. Око 1920. г. у Жигале се досељавају један огранак **Радишића** из Дубнице - Божетића, добили имање по наређењу сердара Мићића како веле за једно шарено теле.⁸ Славе Никољдан.

До краја XVIII в. у Дријетањ се убастиниле фамилије: **Караичићи** дошли „од Пријепоља“, старином од Попова поља из Херцеговине, славе Ђурђиц. **Танасковићи - Рупићи**, дошли из Кучина, славе Лазареву суботу. У пролеће 1936. г. у Дријетањ долазе **Љубојевићи** из Рутоша - Кратова, једна фамилија са **Љубојевићима** у Кривој Реци, Сирогојну, Збојштици и Поточањима. Славе Јованџдан. У Љубање пре 1930. г. досељавају се **Лазаревићи** и **Ристовићи** од Велике Жупе, славе Стевањдан. У другој половини XVIII в. у Збојштици се доселили **Васиљевићи** и **Веселиновићи** из Херцеговине. Васиљевићи су се једно време задржали у Међанима код Пријепоља, а Веселиновићи у Радојини, одакле су дошли у Збојштици. У току Првог устанка досељавају се **Секулићи** и **Јолићи** „од Нове Вароши“. Јолићи потичу од братства Дабетића из Васојевића. Све ове фамилије славе Никољдан.

Фамилија **Обућина** живи у Дрежнику од почетка XVIII в.⁹ Доселили су се из Буковика код Нове Вароши, старином из Дробњака, једно време живели у околини Колашина. Имају своје огранке у Лозњу код Горњег Милановца и Барајеву код Београда. Од Обућина почетком XVIII в. се гранају **Пауновићи** у Дрежнику. Славе Ђурђевдан.

У Никојевиће у истом периоду долазе **Вајићи** и **Ђерасимовићи** из Радојине, старином из Дробњака, славе Ђурђевдан. Око 1910/11. г. у ово село долазе **Цицварићи** пореклом од Гаговића из Безуја у Пиви. Један огранак ове фамилије досели се у Бистрицу, где су се задржали неколико година и једно лето били у Белој Реци пре него што су дошли у Никојевиће, славе Никољдан. Један део овог братства остао је у Никојевићима а други се одсели у Ражану код Косјерића. Трећи огранак се насели у Биосци. Данашњи **Цицварићи** и **Терзићи**.

У другој половини XVIII в. у Равни долазе **Петровићи - Бауљевићи**, довео их је Рајко Бауљ са Јабуре код Пријепоља, потичу од старих Гачевића из Матаруга¹⁰ код Пљеваља. Славе Лазареву Суботу. У истом периоду на позив Радовића из Равни долазе браћа Рако и Маринко из Радојине, данашњи **Раковићи** и **Маринковићи** у Равнима, славе св. Обртеније главе Јована

8 Летопис мачкатске цркве.

9 Драгиша Лапчевић, *Белешке о пореклу стиновништва северо-западне Србије*, Београд 1922.

10 Видоје Деспотовић, *Наша села*, Пљевља 2003.

1 Д. Станојевић, *Стиновништво Златибора у XVIII и првој половини XIX века*, Ужице 2013.

2 Љубомир Мићић, *Златибор*, Насеља и порекло становништва, књ. XIX, Београд 1925.

3 Јевто Дедијер, *Херцеговина*, Насеља и порекло становништва, књ. 6, Београд 1909.

4 Стојан Караџић, Вук Шибалић, *Породице у Дробњаку и њихово поријекло*, Београд 1997.

5 Данило Станојевић, *Стиновништво Златибора у XVIII и првој половини XIX века*, Ужице 2013.

6 Исто

7 Рајко Раосављевић, *Морача Ровца и Колашин*, Београд 1990.

Крститеља. Око 1776. г.¹¹ Рако је из Радојине довео неког Радојицу Оташа званог Стараца привенчао га уз своју кћер Јариду. Од Радојице су **Старчевићи** у Равнима, Славе Стевањдан. До краја XVIII в. у Колишевицу су се доселили **Вранићи**, славе Никољдан. О пореклу ове фамилије има више верзија. По сећању потомака пореклом су из Херцеговине и једно време се задржали у Бабинама одакле су дошли у ово село. Јован Ердџановић за Враниће каже да потичу од Соколовића са Медуна - Кучи, и да су се у XVII в. преселили у Мојстирје (Ибарски Колашин), где су у једном сукобу са потурчењацима прошли ко „црне вране“. Тад су добили презиме Вранићи и селили се у разним правцима. Од Вранића касније се издвајају **Тановићи** у Колишевици. Славе Никољдан. Уз Први устанак на позив Петровића - Бауља у Равни долазе **Вучићевићи - Полици** негде „преко Лима“, славе Ђурђевдан. Током устанка долазе „од Пријепоља“ **Лазаревићи, Јанковићи** и **Лекићи**, старином из Херцеговине. Када су дошли у Равни имали су заједничко презиме **Глигоријевићи**. Славе Пантелијевдан.

Уз Први устанак у Рожанство доселили су се **Ковчићи** из Вранеша преко Увца, славе Никољдан. **Јанковић - Кукуноге** из Дражевића, славе Јовањдан. **Меловићи** из Рутоша, славе Илиндан. Од братства Ланговића из Бабина у Рожанство се 1816. г. доселио Радоје Стопа са браћом. Данас **Стопићи** у Рожанству, славе Јовањдан. У другој половини XVIII в. у златгорску Трнавну убаштиниле су се фамилије: **Обрадовићи** и **Милосављевићи** (братска фамилија) дошли „од Пријепоља“ старином из Херцеговине. Ове фамилије имају заједничке корене са Туцовићима из Гостиља. Врло брзо се гранају и расељавају, од њих су Трнавци у Севојну и лужничкој Каменици и Гојној Гори код Пожеге. Славе Пантелијевдан. **Тошићи (Јанковићи, Илићи, Мијаиловићи и Глигоријевићи)** дошли из Штиткове - Божетића. По породичном предању доселили се браћа Јанко и Тоша, у Трнави се гранају на поменуте фамилије. Славе Никољдан.

Крајем XVII в. или почетком XVIII в. у Гостиљу се доселио неки Радул из Бабина. Од њега су првобитно настали **Радуловићи**. Током XIX в. у Гостиљу ова фамилија се грана на данашње: **Јевтовиће, Каримане, Тодосијевиће, Новаковиће, Никовиће, Шибовиће, Вилиповиће** и **Чанчовиће**. Славе Ђурђевдан. Има их иселених Драгачеву у селима Липница, Слатина и у чачанској Жежевици као **Гостиљци, Радуловићи и Јанковићи**. Уз Први устанак у Љубиш досељавају се **Лазаревићи** и **Богдановићи** из Косатице. Из Љубиша један огранак Богдановића се населио у Никојевиће, славе Аранђеловдан. Лазаревићи су касније прешли у суседно Гостиље, славе Никољдан. После Другог устанка долазе **Синђелићи** и **Маричићи** из Рутоша (довела их мајка у свој род у Никојевиће), славе Ђурђевдан.

Средином XVIII в. у Белу Реку досељавају се **Зебљи - Милојевићи** из Бабина. По предању довела их је нека баба Каракесија. Од њих су **Јеремићи** и **Мишовићи** у Рудинама код Чајетине, славе Лазареву Суботу. У првим деценијама XIX в. у ово село долазе **Дукровићи** из Штиткове, славе Јовањдан, и **Мијаиловићи - Трговићи** из Амзића преко Увца. У Јасеново у другој половини XVIII в. досељавају се **Зекавице** са Златара, старином из села **Зекавица** код Пљеваља. Од њих су **Јешћи** у Горобиљу код Пожеге и **Зекавићи** у Никојевићима и Дрежнику. Славе Ђурђевдан. Почетком XIX в. у ово село долазе **Миросавићи** из Бабина, славе Лазареву Суботу, **Ремовићи - Чакаревићи** из Штиткове, (од њих су **Петровићи - Дивљаци** у Јасенову). Славе Ђурђевдан. **Шапоњићи** дошли из Шапоња код Нове Вароши сродници са **Алексићима - Келевићима** из Криве Реке. Славе Стевањдан.

Почетком XIX в. у Кућане досељавају се: **Грбићи** из Рутоша, **Ватази** из Правосева, славе Никољдан. **Дрндари - Пауновићи** са Златара, славе Никољдан, **Јаџићи**

из Буковика, има их у Вигошту и Погледу код Ариља. **Думбеловићи** и **Шљнвићи** из нововарошких Коморана, славе Лучиндан и Ђурђевдан. **Тошићи** из Штиткове дошли у Ојковицу. Иста фамилија са Тошићима у Трнави и Семегњеви, славе Никољдан. У Бурају у истом периоду долазе **Милошевићи** из нововарошких Коморана и **Синциревићи** из Амзића. Славе Ђурђиц.

Крајем XVIII в. у Негбину се насељавају **Кузељи - Марковићи** из Божетића. Од њих се гранају **Тосуни** у Јасеново и **Ршумовићи** у Љубишу и Севојну. Славе Јовањдан. Фамилија Кузеља од којих потичу Ршуми и Тосуни, воде порекло од Шекулара из Горњег Полимља. У старој постојбини помињу се само као Ршуми, Божетићи су им била успутна станица према Србији. Ови Кузељи немају никакве сродничке везе са Кузељевићима у Стублу. **Радовановићи - Питићи** дошли из Божетића, славе Никољдан. **Бошњаквићи** из Правосева, славе Стевањдан. У Сјеништа у другој половини XVIII в. долазе **Јовановићи (Коруповићи)** и **Млађеновићи** из Бистрице - Гобата, старином од Никшића. Славе Лучиндан. До 1836. г. долазе **Мијаиловићи (Дурџићи)** са Тикве код Нове Вароши и **Мосуровићи** из Врбове код Пријепоља, старином од Пљеваља. Славе Никољдан. У Драгицу засеок Расница у априлу 1836. г. долазе **Станковићи - Кли-**

сарићи из Рутоша и **Мандићи** из Радојине.¹² У Јабланицу почетком XIX в. долазе **Марковићи (Ерчевићи)** од Нове Вароши, славе Враче.

Уз Први устанак у Шљивовицу долазе **Каљевићи** из Бабина, вуку корене од братства Пилетића из Пипера. Дуже се задржали у Тепцима у Дробњаку, док су им Бабини била успутна етапна станица. Од овог братства из Тепца су **Марковићи, Мишићи, Пауновићи** и **Матијевићи** у Струганику код ваљевске Мионице. Славе Томиндан. **Радаљевићи (Васовићи)** из Радојине, славе Митровдан. После успостављања граничне линије између Србије и Турске на Увцу у пролеће 1836. г. у Доброселицу се доселила једна породица Ђајића - Зјајића из Радојине, старином од Соколовића из Пиве. Из Доброселице касније се селе у Криву Реку и Љубање. Славе Никољдан.

У другој половини XVIII в. у Стапаре са бројном породицом доселио се Богоје Брашњо из Бабина од старог братства Брашња. Од њега су данашњи **Богојевићи, Илићи, Деспићи** и **Маринковићи** у Стапарима. Славе Никољдан. У истом периоду долазе **Словићи** са Мангуре (Кратова) код Нове Вароши. Једна су фамилија са Словићима у Чајетини. И данас једну грану ове стапарске фамилије зову „Мангураши“. Славе Аранђеловдан. Из њих се у Стапаре досељавају **Мирковићи** и **Страњаквићи** (населили се у суседно село Волујац) из Горњих Страњана од старог братства Пропадовића. Славе Стевањдан. Остали део братства **Пропадовића** трајно се иселило у драгачевска села.¹³ Касније у Стапаре долазе **Миловановићи** из Горњих Страњана на позив Мирковића. Старином из Корита у Горњем Полимљу. Славе Алемпијевдан.

Током Првог устанка у Стапаре из Селашнице код Пријепоља досељава се Вук Даговић са синовцима. Данашњи **Вуковићи, Даговићи** и **Ирићи** у Стапарима. Славе Јовањдан. **Бошњаквићи** из Врбове, доселила се браћа Јовица и Никола Бошњаци. Неколико година касније Јовица са породицом се одселио у Пријездиће код Ваљева а Никола остао у Стапарима. Славе Никољдан. У суседно село Волујац у истом периоду долазе **Петровићи - Скеровићи** из Велике Жупе, славе Ђурђевдан. Вероватно у истом периоду у Биоску долазе **Бошкчићи** из Селашнице, славе Стевањдан.

Из Велике Дренове у Врутке долазе **Павловићи**, на имање Анђића, примили њихову славу Аранђеловдан. У Гајеве изнад Ужица из поменутог села у истом периоду долазе **Карпанце**. Данашњи **Карпанцићи, Милосавчевићи** и **Костићи** у Гајевима, славе Лазареву Суботу. (*настајуће се*)

Данило Сјанојевић

¹² Перо Пећинар, *Сеобе кроз ужички округ у XIX веку*, Ужице 2012.

¹³ Петар Влаховић, *Бродарево и његова околина*, Београд 1958.

¹¹ Владе Старчевић, Родослов Старчевића у рукопису

ЦИКЛУС УСКРШЊИХ ОБИЧАЈА

Човек је одувек осећао страх од смрти, појачан паганском, хришћанском и јеврејском апокалиптиком, па се Ускрс прославља као дан Исусовог повратка у живот – васкрсење. Ускрс и ускрснуће су народни називи овог празника, а потичу од речи „крснути“ – оживети, дићи се, док су термини Васкрс и Васкрсење црквенословенски облици. Вук Караџић, у свом „Ријечнику“, за главни назив овог празника је узео Васкрсеније, али помиње и друге називе – Васкрсење, Ускрс, Ваза, Велигдан. Код Руса се овај празник назива Пасха, Паска (од гр.Пасха, што долази из ст. јеврејског „пролаз“). Код Белоруса – Вјаликзент, код Пољака – Wielkanoc, код Словенаца – Велика ноч, код Бугара и Македонца, као и у Источној Србији – Великден. Муслимани Ускрс називају турским термином „kuzul sumurta“ – црвена јаја.

Ускрс је највећи хришћански празник, преузет из паганских времена и обојен хришћанском догмом о васкрсењу. Међу елементима овог празника и његовим обичајима срећемо древне паганске обичаје и култове: култ мртвих, апотропејски карактер многих елемената (јаје као најзначајнији), али и елементе илустративног карактера, који су из народног живота прешли у црквене обреде и срасли са црквеном идеологијом (јутарње умивање водом у којој се налази прво пролећно биље, трљати децу црвеним јајетом ради здравља, даривање, паљење ватре итд). У ускршњем циклусу се срећу и чисто црквени ритуали (певонос, свеће у цркви, опходи).

Ускрс се први пут помиње још у II веку, као наставак Пасхе, највећег јеврејског празника. По Библији, оне ноћи када су се Јевреји спремали на бекство из Мисира (Стари Египат), послао је Господ анђела смрти да прође кроз Мисир и помори све првенце међу људима и међу стоком. Да не би страдали и јеврејски првенци, Господ је наредио Јеврејима да закољу јагње, пасху, и његовом крвљу намажу врата и довратнике својих домаћинстава, па

ће анђеоло, кад види тај знак, оставити њихове домове на миру.

Тако је Пасха ушла у јеврејску религију, као њихов најважнији празник – празник спасења Јевреја из Мисира, који се празнује о пуном месецу, после пролећне равнодневнице. Од јеврејске вере, посредством Библије,

Зоран Павловић: ВАСКРС

хришћанство је примило веровање у васкрсење, спас, победу живота над смрти, живот као неуништу енергију, али и елементе паганских обичаја из Адонисовог култа – одор украшен цвећем. Исти елемент, одор, срећемо и код Египћана, али у облику људске фигуре, коју представља проклијало жито, као симбол Озириса кога је убио Сет.

Циклус ускршњих обичаја чине: ускршњи пост и ускршња недеља.

Ускршњи пост се назива још и Часни или Велики пост. Траје седам недеља или 48 дана и почиње увек у понедељак, који се назива Часни понедељак и траје до Васкрса. Прва седмица поста се назива Часна седмица, друга Хрома, трећа Крстопоклона недеља, четврта Средопсна, пета Глува, шеста Цветна, а седма Страшна или Велика недеља, у којој је петак најважнији дан, јер је тада страдао Исус Христ. Пост се сматра понизношћу пред Богом, а исказује се интензивним молитвама, покајањем и добровољним апстинирањем од мрсне

хране у духовне сврхе. Ускршњи пост се спроводи у спомен Христовог страдања, потиче од пасхалног поста, за који се сматра да је наређење самог Исуса Христа. Најстарије писано сведочанство о посту потиче из 2 века. Наиме, Св. Иринеј Лионски (202) у писму Папи Виктору (189-198) помиње пасхални пост, који је практикован свуда, а трајао је три дана краће него данас. Сиријске дидаскалије, такође, помињу пасхални пост у 3 веку, који је трајао једну седмицу. Данашњи облик поста први пут се развио у 5 веку.

Пре саме ускршње недеље претходе Велики четвртак, Велики петак и Велика субота, када се обављају одређене културне радње посвећене Христовом страдању.

Исус Христ је ухапшен у четвртак у Гетсиманском врту, где је провео ноћ.

У петак је осуђен и распет на Голготи, па се због тога тај дан обележава најстрожијим постом и тугом у хришћанском свету, а назива се Велики петак или Распети петак. Вечерња служба на Велики петак пуна је детаља из Христовог и Богородичиног живота. Нарочито је лепа црквена поезија, која прати церемонијал опхода Христовог гроба. У Грчкој, на пример, поворка иде градом, упаљених свећа, окићена цвећем, носећи украшен гроб, док је код нас ова поворка сведена на опход црквеном портлом. На Велики петак се фарбају ускршња јаја, један од најраспрострањенијих обичаја у хришћанском свету.

Велика субота је дан који је Исус Христ провео у Хаду, у великим мукама на распећу, па тај дан црква обележава као други дан велике хришћанске жалости, који се, такође, проводи у тишини и молитвама. То је уједно и последњи дан Велике или Страсне недеље. Поноћном васкршњом литургијом завршавају се дани жалости и почиње празник Васкрсења.

На Велику суботу чисти се кућа, врше се последње припреме пред велики празник.

Ускршња недеља је дан велике радости због веровања у васкресење Исуса Христа. На ускршње јутро прво се обавља умивање водом у којој се налази прво пролећно биље и црвено јаје. Ово ритуално умивање среће се и других дана Васкрса, када се у води налазе само љуске од јајета или вода у којој су јаја барена, у циљу обезбеђивања здравља за укућане. Чланови породице једни другима честитају празник традиционалним поздравом „Христос васкрсе“ и одговором „Ваистину васкрсе“. После службе у цркви на ускршњу недељу завршава се седам недеља дуг пост, причешћивањем, што се сматра опростом од свих греха. Причешћивање је познато код Словена још пре примања хришћанства, када су се и Срби причешћивали глоговим листом или још чешће, лесковим пупољком. Веселин Чајкановић констатује да су, преко овог старог ритуалног причешћивања, Срби прихватили црквено причешћивање.

Централно место, у овом покретном пролећном празнику, има симболка бојених јаја. Мит о постанку света из јајета познат је код многих народа: Феничана, Вавилонца, Египћана, Индуса, Јапанаца, Кинеза.

Индуси верују да је од јајета постао Брама, од чијих је половина настало небо и земља. Персијанци су веровали у Истинско јаје, које се распало на Ормузда и Ахримана, па су у пролеће делили јаја. И највеће европске античке цивилизације Грчка и Рим имају веровање о постанку света из јајета. У почетку је био хаос, сви елементи живота су били нераздвојни, али у супротности. Из хаоса се формирало Истинско јаје, а из њега се родио Ерос, Бог љубави, од кога је настало Небо и Земља. Слично веровање среће се код готово свих развијених митологија.

Јаје се представља као симбол бесмртности и као такво доводило се у везу са хтонским елементима. Као симбол живота оно је „жртва нарочито драга мртвима.“ Јаја су пронађена на гробовима Германа, затим на гробовима античке Грчке, Кинеза, разбијена на месту где је био леш, па код тих народа и данас имају велику улогу у остацима монотеистичког култа. Обичај припремања јаја за Ускрс потиче из времена Марије Магдалене, која је ширећи јеванђеље по Риму стала пред цара Тиберија, пружила му офарбано јаје и рекла „Христос Васкрсе“. Марија Магдалена је, иначе, она девојка која је, по Библији, заједно са Прсветом Богородицом,

непрекидно била уз Христа током његовог страдања и којој се Христ прво јавио по васкрсењу.

Најстарији писани помен о ускршњим јајима код нас потиче из 30-тих година XVI века, а одредбе о даривању јаја налазе се и у најстаријим статутима, Дубровачком на пример. У многим крајевима Србије, па и у нашем крају, често је даривање и муслимана шареним јајима.

Још већу улогу у српској митологији јаје је добило бојењем у црвено, бојом култа мртвих. Фридрих фон Дун, немачки археолог, скренуо је пажњу на везу црвене боје и смрти, јер се гробови код неких народа боје црвеном бојом и споља и изнутра, преко покојника се ставља црвен огртак, а у праисторијској Европи костим поново сахрањених бојен је у црвено, што свакако значи да је код нашег народа црвена боја из култа мртвих пренета на Ускрс.

По древном обичају, јаја се морају обојити пре Сунца, јер је дан време припремања жртве демонима и божанствима. Прво јаје се издваја и њему се придаје нарочита магијска моћ, сматра се да оно штити кућу и укућане од сваког зла до следећег Ускрса. У Србији се оно зове „чувар“ или „чуварач“, „стражар“, „чуваркућа“. Боји се црвеном бојом, као симболом Христових мука, Божије љубави и радости. На Велики петак деца се њиме трљају по образима да би била здрава целе године. У неким крајевима се обоје три јајета: једно се ставља пред икону, друго у виноград (супституција вина и црвене боје), а треће се чува до Ђурђевдана. У бојењу јаја чести су биљни елементи – цвеће, лишће, негде јабука, јагода, грожђе, лубеница.

Апотропејска својства приписују се и љускама од јајета: оне штите од града и недаћа, јер се у њему возе вештице. На Долењским топлицама, у Словенији, их истресу на њиву „да све зло оде од нас“, а готово у целој Словенији посипају љуске од јајета око куће, да би се одстранили зли духови.

Ускршњи празник карактерише даривање и туцање јаја, обичај веома стар и распрострањен. Народна и црквена традиција поклопиле су се и код благослова јела на Велику суботу или сам Васкрс. Обиле јела у корпама, што га неко од укућана доноси у цркву, говори о богатству куће. Обичај је да се са благословеном корпом што пре стигне кући, како би са њом што пре ушао и божији благослов. Ускршња недеља се проводи искључиво

у кругу породице и спреми богат и свечан ручак. Мрве са стола, после ручка, се одложе, као и на Божић, јер имају магијску моћ при лечењу.

Недеља после Васкрса негде се зове Мали Васкрс (околина Пожаревца).

Побусани понедељак је дан посвећен мртвима, када се одлази на гробље и када је обичај да се гробови упокојених побусавају и уређују. Према литератури, у неким крајевима је то први дан после Васкрса, а у другим девети од Васкрса. Обичај је да се на гробље износе црвена јаја, да се куцају о споменик изговарањем речи: „Христос Васкрсе“, чиме се исказује љубав према упокојенима.

Индира Генџић, кустос етнологије
Завичајни музеј Нова Варош

ПАТРИЈАРХ

Ушао је у трамвај,
за њим је ушло јутро,
за јутром је ушла тишина,
за тишином је дошао мир,
у миру,
у тишини,
у јутру,
поздрави нас без речи,
само су му очи,
благо говориле.

Седе негде
на средини трамваја,
поправи камилавку,
поглади браду,
скупи мантију,
и стави ташну на крило,
без иједне речи,
само су му усне
тиху молитву говориле,
што се у таласима
спуштала на нас
и миловала.

Из ташне је узео књигу,
читао на некој страни,
без иједне речи,
полагано,
понекад гледајући
у нас неколико.

Трамвај је тутњао Раковицом,
он је читао,
ми смо ћутали блажени.

Миленко Гемаљевић

Изумителъ и конструктор светског ранга

ДОБРИВОЈЕ С. БОЖИЋ

Инжењер машинства Добривоје С. Божић, рођен је 23. децембра 1885. године пред зору (по Јулијанском календару), односно 4. јануара 1886. године (по Грегоријанском календару) у вароши Рашки (тада на самој граници са Отоманским царством), срез студенички, округ чачански, у Краљевини Србији (која само што је уздигнута са нивоа Кнежевине Србије 1882. године), као прво дете, од оца младог пароха Саватија Божића и мајке Босилке Божић (девојачко Алексић и из истог краја одакле је Саватије).

Отац Саватије је рођен 1859. године у селу Река, засеок Божићи (под истим именом и данас), општина Рудно, срез студенички (данас Град Краљево, односно Рашки управни округ). Село Река је на мање од 10 километара удаљено од манастира Студеница, односно налази се између насеља Рудно и манастира Студеница. Иако је рођен у сиромашној сеоској породици, Саватије је имао среће што је имао два брата (који остају на имању) и што је његово село било близу манастира Студеница. Уз његову радозналост, вредноћу и поштовање манастирског живота, он практично у Манастиру завршава основну школу и гимназију и на бази тога уписује Богословију у Београду, коју успешно завршава 1882. године. У Рашки 1883. године почиње да ради, прво као учитељ, а онда брзо буде постављен за пароха и жени се исте године са Босилком. У Рашки остаје до 1894. године (са непуних 11 година проведених у овој вароши) и сели се у Краљево, на сопствени захтев због сложених граничних и политичких односа, са супругом Босилком и петоро деце. Тада је његов најстарији син Добривоје био у деветој години и имао започету основну школу у Рашки. У Краљеву Саватије бива парох, односно касније и прота-архимандрит градске Саборне цркве Свете тројице све до 1938. године, односно до својих 79 година када буде пензионисан због старости. Остатак овоземаљског живота прота Саватије проводи у Краљеву (у близини градске цркве) до 1960. године, када се упокојио у 101.-ој години живота. Његова кућа и данас постоји у улици Танаска Рајића број 12 у Краљеву. Одлуком Владе Републике Србије од 18. јуна 1997. године кућа је утврђена за споменик културе, позната као Божићева кућа.

Прота Саватије и Босилка су на овај свет донели десеторо деце у периоду од 1885 до 1900. године тј. за петнаест година. Седморо деце су доживели пунолетство и зрелост живота и то, синови: До-

бривоје, Божићар, Милија и Милош, кћери: Лепосава, Роксанда и Зорка.

Живот прота Саватија Божића је био веома буран, слободарски, градитељски, породични и наравно хришћански у духу светосавља. Он је био онај парох који је радио не само за спасење душе својих парохијана, већ је радио, у пуном, за слободу, образовање, здравље и благодатање свог народа и то у потпуности пренео на своју децу. Бранио је слободу свог народа и био је његов предводник од ране младости и у миру и у рату, почев од Јаворског рата, преко оба Балканска рата и Првог светског рата. Оснивач је многих институција у Краљеву (нпр. Црвени Крст, Матарушка бања, Гимназија, Радничка школа, Народна одбрана, Аеро планско друштво и др.). Уредио је Саборну цркву од темеља до врха након доласка из Рашке. Био је осуђиван на смрт од Аустроугарске власти а затим логораш са сином Добривојем у логору Нежидеру - Мађарска (1916-1918). Петоро његове деце (сви синови и једна ћерка) завршавају елитне европске школе у домену инжењерства (четворо) и медицине (једно): Добривоје, маш.инж.; Божићар, грађ.инж.; Милија, руд.инж.; Милош, лекар и Роксанда, грађ.инж.

Добривоје се још у детињству одвајао од остале деце по свој радозналости и жељи да упозна свет. У једном тренутку у раној младости (кад није знао шта је пасош) покушао је да пређе границу своје земље и са жељом да путује по свету и постане лађар. Отац Саватије га саветује да изучи школе па да тада путује по свету као учен човек, а не као лађар, што Добривоје и прихвата. Основну школу започиње у Рашки, а завршава у Краљеву. Потом похађа осмогодишњу гимназију у Крагујевцу, коју успешно завршава 1903/04. школске године. Даље образовање наставља у домену машинског инжењерства у Немачкој у Карлсруеу (Баден-Виртемберг) и Дрездену (Саксонија) (најбоље високе техничке школе у Немачкој), где постаје инжењер машинства 10. новембра 1910. године. Захваљујући професору Рудолфу Дизелу (изумитељу дизел мотора) стиче посебна знања о конструкцији гасних и парних турбина. Дружио се са Лавославом Ружичким студентом истог Универзитета, а касније нобеловцем за хемију. Овим се завршава његов формално образовање.

Одмах по завршетку студија, инжењер машинства Добривоје Божић се враћа у Србију и запошљава се 1911. године код Српских државних железница

у њиховој главној радионици у Нишу. Као инжењер почетник добија задатак одржавања кочница на Дворском возу. Ту упознаје Вестингхаусове кочнице и среће њене недостатке за возове већих терета и већих брзина особито при вертикалном нагибу железничке пруге. Џорџ Вестингхаус (1846-1914) много учинио на развоју пнеуматске кочнице; имао је више десетина признатих патената, крајем XIX и почетком XX века, што је учинило компанију Вестингхаус водећом у Америци и свету у производњи ових кочница. Развој кочница за воз у Европи је био иза развоја у Америци. Међутим, Међународна конференција, која је одржана у Берлину 1909. године, дефинише 25 техничких услова које мора да испуњава кочница на теретним возовима.

Млади инжењер Добривоје Божић брзо уочава проблем и потребу међународног железничког саобраћаја, као и пут како треба кренути у решавању проблема. За мање од две године инжењерског рада подноси своју прву пријаву патента у Немачкој 4. новембра 1913. године (Србија није имала административну институцију). Нажалост, његов стваралачки и истраживачки рад прекида Први и Други балкански рат, као и Први светски рат, где он учествује, прво као добровољац у артиљеријском пуку Моравске дивизије, а затим у Церској бици. Уласком Аустроугарске војске у Србију, односно у Краљево, Добривоје бива хапшен 1916. године са својим оцем Саватијем (осуђен као «комит»), а затим депортован у логор Нежидер у Мађарској. Ту остаје до пред крај рата.

После завршетка Првог светског рата 1919. године Божић се враћа раду код државне железнице Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у министарство и у радионицама. Ту се интензивно враћа истраживању и конструкцији боље кочнице. Радионица у Нишу била је уништена током рата, тако да је он своја испитивања наставио у Главној железничкој радионици у Загребу. На почетку 1921. године пријављује патент у својој земљи «Железничка кочница са збијеним ваздухом». Врло брзо, 1922. године, пријављује други патент «Распоредник са брзачем за железничке кочнице». Како је на железници морао да ради и друге послове, инжењер Божић напушта државну железницу 19. децембра 1923. године и оснива своју приватну фирму, али сарадњу са министарством наставља. Године 1925. је преко Министарства железница поднео захтев Међународној унији железница

UIS - Комисији V систем за међународни саобраћај за сертификат. Испитивање је извршено 1927. године и 1928. године, на прузи Загреб - Карловац (пруга у равници) и Лич - Сушак (пруга са нагибом на готово целој дужини од 25 промила). Након испитивања кочнице сепембра 1928. године, пред Комисијом, направљен је Извештај о испитивању, након чега је добијен сертификат за њену употребу у међународном саобраћају.

По добијању сертификата инжењер Божић покушава да организује производњу кочница, али како у својој земљи није било услова за то, продаје лиценцу чешкој Шкоди за 400 000 долара (наводи се и 500 000 златних франака), с клаузулом да се његовој земљи омогући право на сопствену производњу без надокнаде. Захваљујући својим патентима Божић постаје веома богат човек. Жени се 1931. године са лепом деветнаестогодишњом Радмилом Плећевић, кћерком његовог школског друга адвоката Новака Плећевића. У браку добијају сина Драгана 1935. године, а нешто касније, 1938. године и кћерку Весну. У Београду купују вилу са двадесетак просторија (данас Крунска 69), две зграде (данас Светозара Марковића 6), улаже у акције Матарушке бање и рудника на Косову, располаже са комплексом шума у Пећи и јахтом у Дубровнику и др. Пред почетак другог светског рата, породица Божић се налазила у Француској. Почетком 1940. године инжењер Божић подноси патентну пријаву у Француској за «млазни мотор», који бива прихваћен почетком 1941. године. Породица Божић се враћа у Југославију. Постоје извесни новинарски чланци који говоре да је Божић нудио војном врху Краљевине Југославије решење млазног мотора као основни погон за надзвучна летећа средства (ракета, авион, бомба), али да није прихваћен.

После бомбардовања Београда 6. априла 1941. године почињу тешки дана за породицу Божић. Немачка окупациона власт, узима вилу Божића за потребе њихове команде, док супруга Радмила остаје са децом у сутерену те куће. Божић бива осумњичен за јеврејску везу, стога се он скривао у Шумадији (нема јавно доступних података). Године 1943 умире ћерка Весна од последице упале слепог црева. Од непокретне имовине није имао никаквог прихода.

Након завршетка Другог светског рата бива хапшен од нове југословенске власти под оптужбом да је сарађивао са немачком окупационом влашћу. Од њега се тражи да се одрекне своје непокретне имовине, што чини. Са својом трочланом породицом илегално напушта земљу 1947. године, користећи моторни чамац и преко Јадранског мора одлази у Италију. Из Италије одлази у Француску а затим у Канаду. Тамо га чека живот у сиромаштву. Године 1950. се рађа дру-

ги син Роберт (Бранко-Боб). Након овог догађаја, Добривоје и Радмила се разводе. Добривоје одлази у САД. У другој половини педесетих година, политички амбијент у Југославији се мења, а наши стручњаци се позивају из иностранства. Железнички институт је у Београду од 18. до 23. марта 1957. године направио изложбу Божићевих дела, а потом изложене експонате поконио Железничком музеју у Београду. По непровереним подацима, Божић се појављивао у Југославији и пре 1961. године (1953. и 1959. године). Али од почетка те године почиње интензивна сарадња Божића са «Шинвозом» из Зрењанина и «Првом петолетком» из Трстеника. Железничке новине, исте године, пишу о најновијем

венском железницом али не успева. Генерално образложење, у целини, је било да имају лиценци уговор са Швајцарским Ерликоном из 1954. године. Наиме, на бази овог уговора су формиран «Металски заводи Тито» у Скопљу за производњу њихових пнеуматских кочница.

Преминуо је изненада на Интерној клиници у Београду 13.10. 1967. године у 82. години живота, због, како се наводи, гангрене која је захватила доње делове трбушног зида, а која је била последица не лечене шећерне болести. Сахрањен је 16.10. 1967. године на Новом гробљу уз помоћ заједнице Југословенских железница, у гроб његове ћерке Весне, брата Милоша и сестре Зорке.

типу Божићеве кочнице. Новинар Политике 2. новембра 1961. године пише обиман чланак «Чије су кочнице које заустављају возове». Нажалост, после дуге преписке између «Прве петолетке» и инжењера Добривоја Божића, ова наша фабрика даје негативан одговор 1963. године у вези производње Божићеве усавршене кочнице. Слично се дешава и са «Шинвозом», где је постојала Испитна станица за испитивање кочница и сарадња у конструисању Божићевог кочника. Божић не одустаје од своје намере примене његове усавршене кочнице у његовој земљи. Патентној Управи у Београду је пријавио проналазак нових типова распоредника Божићеве кочнице, пријава П-1287/64 од 10. септембра 1964. године и то универзалне кочнице за теретне вагоне са дејством како у саставу теретних возова тако у саставу путничких и брзих возова са аутоматским подешавањем кочних снага према брзини кретања кола. Ова патентна пријава, до данашњег дана, није доступна Заводу за интелектуалну својину. Покушава да успостави сарадњу са југосло-

Његов старији син Драган живи у Лужној Каролини (САД). Његов млађи син Боб живи у Њујорку. Долазио је више пута у Београд и Краљево ради решавања права реституције имовине његовог оца Добривоја. У овоме делимично успева, добивши скоро вилу у Крунској 69 у Београду.

Упркос значају Божићевих проналазака, до данашњег дана се не зна тачан број његових патената. Захваљујући скорашњем истраживању Завода за интелектуалну својину у Београду и Савеза проналазача Србије направљена је листа досада идентификованих његових патената. Листа тренутно садржи 62 патената из 18 различитих земаља. Од укупно 62 прихваћена патената 57 се односи на пнеуматски систем кочења возова. Први патент је из 1913. године, а последњи из 1964. године. Други његови патенти се односе на млазни мотор и гасну турбину, који су у основној форми објављени у Француској 1940. и 1947. године.

Село староставног живнија

НЕИМАР МИЛАДИН СА ГОЛИЈЕ

Не тако давно градила се на широком простору, са севера омеђеном Савом, са истока Моравом и Ибром и са запада уским приобаљем Јадранског мора једна врста куће која се мало разликовала по својим конструктивним особинама и посторном распореду. У науци је најчешће називана старовлашком брвнаром, али је због широке распрострањености позната и као динарска брвнара. За њу је наш Сретен Вуковсављевић написао да је прави споменик богате културе српског сељачког дру-

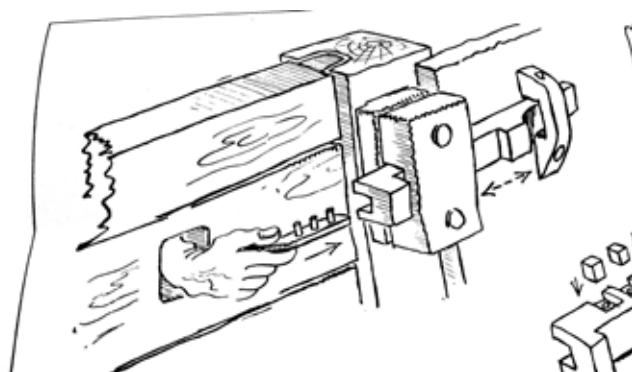
промене границе се са физичким нестајањем. Депопулација је захватила не само села већ и мање градове. Култура села је уништена у свим појавним облицима: друштвени живот, фолклор, традиција, народно градитељство. Јасно је да промене у окружењу села доводе и до промена у њема, али ништа није урађено да се те промене ускладе и изведу у правцу који би очувао традиционалне и неспорне вредности. Тако је прошло и народно градитељство. Нови талас градње на селу, тамо где оно још постоји, кренуо

џони, односно ону сивкасију боју. У овим кућама је изузетно пријатно живети. Сам шпојлолни коефицијент брвана од 82 милиметра је раван зиду од 37 центиметра омаљтерисаном са обе стране. А илус дрво дише – наставља Миладин.

Много је тога прошло кроз његове вредне руке, а највише је радио за потребе Српске православне цркве. Његов недосањани сан је изградња Села староставног живнија на Голији. Његово лице озари нека унутрашња ватра кад прича како оно треба да изгледа, показујући чи-

Миладин у Сирогојну

Старинска брава

штва. Народ је звао једноставно – кућа. Она је, осим становања, била симбол кућног огњишта и породице или породичне задруге. Били је окружена низом, наизглед разбацаних, објеката од којих је сваки имао смисао и одређен значај па се, према томе, приступало његовој градњи.

Брдско – планинско подручје је обилвало шумом па су ови објекти грађени од брвана - отесаних или притесаних стабала дрвета, најчешће борових или чамових, а у нижим пределима, храстових. Техника градње је била „на ћерт“ Грађење се, најчешће, вршило ван сезоне пољопривредних радова, кад се имало највише времена. Грађа се, по правилу, секла по Трипундану, кад је у њој било најмање природних сокова што је гарантовало дуготрајност објекта и да га неће „појести сипац“. У грађењу су учествовали сви одрасли мушки чланови задруге и сељани, а они „басташнији“ су се, временом, издвајали и постајали неимари те управљали градњом. Од њиховог умећа зависило је да ли ће објекат осим функционалности достићи и одређен естетски ниво. Некад су грађење изводили специјализовани мајстори – дунђери који су само о томе радили. Они су градили веће објекте као и цркве брвнаре. Најпознатији међу њима били су Осађани.

У последњих педесетак година догодиле су се корените промене у селима. Те

је у правцу потпуног раскида са традицијом и довео до потпуног изумирања старог градитељства. „Оно што је нудила стару кућа – мисли се људскије на ојрему и удобности старавног простора који је имао шпојао и љрисан однос према човеку – остало је до данас нејпревазиђено“ (Р. Финдрик).

Да у овој области „све љројало није, кад љројало све је“ сведочи и светли пример Миладина Мирковића из голијског села Сасе који је, попут многих, давно сишао у град, али му је срце остало у родном селу. Он прави дрвене куће и све помоћне објекте на начин како се то радило пре два века. Све то ради од чистог, здравог и у право време одсеченог смрчевег дрвета онако како је то радио његов прађед са Голије, Петроније Мирковић.

– У овом љослу ми користијимо старе алајше, једноставне, љо су љтрадиционалне брадвје, љрисјеци, љиселе, секире, онако како је некада рађено, без љиојребе љих неких нових алајша. Рађимо све ово из велике љубави, љо љредању, стару су нам остијавили аманети да наставијимо љосао – каже Миладин.

– Смрчино дрво не љремазујемо ни са чим, водимо рачуна да ља одесчемо у љериоду ван веђијације да се у љеђа не би уселили дрвојочици љосле експлозијације и љо је једна од љајни очувања ових наших објеката као љаквих. И љо дрво „стару“, добија ону једну љајину маха-

таве свеске планова, цртежа, детаља.

Задњих година много се прича о сеоском туризму, а „етно села“ ничу на све стране. Миладин и група ентузијаста окупљена око њега љуте се кад им помеш „етно село“. Представа коју имају о „свом селу“ ослања се на традицију и сазнања која су нам преносили `стару`. У њему би се стварно живело и привређивало, додуше, са свим предностима која доноси технолошки развој (електрика, интернет, саобраћајна средства). Производња у свим областима била би на старински начин. У стварању села могу да учествују сви заинтересовани и то на два начина: да граде, раде и живе у селу или да улажу у њега (на пример, да набаве стадо оваца). Село би, организационо, било као некадашње породичне задруге на селима које су биле основ сеоске економије.

За будуће Село староставног живнија, засада, постоји локација. То је потез Кути на Голији, где Миладин има своје земље. Добра је околност што је у развојним плановима општине Рашка овај простор опредељен за изградњу сличних садржаја па не постоје планске препреке да цела ствар, брзо, заживи. Има и заинтересованих да улажу у читав пројекат са жељом да одређени период времена (на пример, годишњи одмор) проводе у селу. Има Бога, Миладине?

Зоран Малешкић

Враћа се живот у сло Прибојска Голеша

ФАП НЕСТАЈЕ СЕЛО ОЖИВЉАВА

По завршетку II светског рата власт је спроводила индустријализацију. Многи људи су, милом или политичком присилом, из села отишли у град и запослили се у фабрикама. У почетку су се људи опирали одласку у град. Временом су се навикли на живот у граду.

Распад Југославије, приватизација фабрика, санкције, бомбардовање... све је то довело до гашења многих фабрика и губитка радних места. Радници су се нашли у веома тешком положају. Прибој је то посебно осетио са пропадањем ФАП-а који је био носилац развоја. Пропадала су и друга предузећа. Људи су остајали на улици. Морало се некако живети.

Живећи у граду људи су се навикли на одређени стандард и животни комфор: електрични шпорети, фрижидери, замрзивачи, веш машине. То су људи имали у граду али не и у селу. Села су запостављена у сваком погледу. Нужда је људе натерала да почну размишљати о свом животу и условима живљења. Људи су почели обнављати и реновирати своје куће у селима. Почело се размишљати о враћању живота у село. Отпочело је стварање услова за живот у селу.

Од савремених тековина прво је дошла струја 20. новембра 1982. године. То је било значајно али не и довољно. Недостајали су путеви и организована производња која би доносила приход од кога би се могло живети. Дана 27.02.2014. на скупу грађана са председником општине Прибој је констатовано да село нема ни један метар асфалтног пута. Донета је одлука да се гради асфалтни пут од Хер Голеша до цркве у Прибојским Голешима, заједничким снагама мештана и Општине. Главни донатор је био Миодраг Бојовић, на привременом раду у Белгији, који је дао 20.000 евра.

Општина Прибој је спровела јавно надметање и након тога је 23.06.2014. године закључен уговор са фирмом „Сложна браћа Зоран и Неле“ доо, који је огранак „Путева Златар“ из Нове Вароши. Уговорена вредност (без ПДВ-а), је била 5.083.651,00 динара.

Пут је завршен исте године и свечано је отворен на Крстовдан, 27. септембра 2014. године. Показало се да

је удруженим снагама Општине и мештана у врло кратком року завршен овај пут. Сада је центар села повезан асфалтним путем са Прибојем, али заобилазно, преко Републике Српске. У плану је да се изгради и преостали део пута од Прибоја преко Милијеши до Голешког брда. Земљани радови су отпочели ових дана, а на пролеће 2017. године ће бити стављен асфалт. Иде напред.

Село је почело да оживљава. Значајан број људи се вратио у село и у селу проводе и већи део године. Више кућа је реновирано. Оживели су вртови и ливаде се поново косе. Село се

граду, а здрав живот постаје предност села. Формирано је Удружење малинара Прибојских Голеша. У Прибоју је изграђена хладњача за малине, организован је откуп и одвоз малина у хладњачу. Функционишу мобилна телефонија, ТВ и Интернет. Недостају девојке за женидбу сеоских момака, за рађање деце, а ако буде деце и раније затворене две школе ће се реновирати и деца ће учити у селу.

Полако се мења свест сеоског становништва и село добија и неке предности у односу на живот у Прибоју. Логично се поставља питање зашто смо село запустили и зашто се нисмо

реновира захваљујући предузимљивим произвођачима малина, скупљачима гљива, првенствено вргња, скупљачима лековитог биља и плодова здравог, непрсканог воћа (шљиве, јабуке, крушке, купина, клека и др.) Ваљда ће се наћи неко ко ће организовати откуп ових производа, као што је организован откуп малина. Помажу и рођаци на привременом раду у иностранству и локална самоуправа. Скоро у све куће повратници су увели воду. Изграђена су купатила, набављени су или се полако набављају кућни апарати (бојлери, електрични шпорети, фрижидери, замрзивачи, веш машине и др.). Конфор живљења се унапређује и изједначава са оним у

пре организовали за здрав живот у селу.

Сада село напредује, полако али сигурно. А Прибој заостаје. Видљиве су значајне промене.

И једно подсећање: школа у Прибојским Голешима је почела да ради 20 година пре него у Прибоју. А школу је 1949/50 године похађало 117 ученика. У вези са овим и две поруке Голешана са друштвених мрежа:

- Изули смо опанке, сад шетамо у јапанкама.

- Кад је било пара није било слоге. Треба нам мање оних „најпапетнијих“, а више сложних.

Дана 14.11.2016., Београд

Новица Бојовић

ВИШЕДЕЦЕНИЈСКА ПАСИЈА БРАЋЕ КАРИШИК

Браћа Мухарем и Миралем Каришик, детињство и младост су провели у родном насељу Бориковцу, које се налази између села Бара и Заступа, на падинама Лисе, према бјелополској општини. Њихови родитељи Рамо и Тама, девојачко Ђосовић, одгајили су шесторо деце, пет синова и кћерку. Каришици су доселили у ово село из Тријебина-Сјеница. У послератном периоду су живели доста скромно, од сопственог рада и поштеног владања у месту.

Поред родбинске повезаности и блискости ова два брата спаја необична љубав и приврженост спортском животу, а нарочито према трчању на дуге стазе. Мухарем сада живи у Шведској, а Миралем у Бродареву. Та велика удаљеност није препрека да браћа заједно наступају и данас на маратону и полумаратону и ако је Мухарем закорачио у седму, а Миралем у шесту деценију живота. То је пасија и наслеђе из вишедеценијског бављења овом аматерском спортском активношћу. Ово јавно наступање јаче је од њиховог бића, од свих животних изазова, од других захтева у сопственом животу. Они су трчању подређени до граница највећег самоодрицања и физичког напора, јер упорно тренирају и сами обезбеђују средства за бројна путовања ради такмичења. Невероватно је, али истинито, да они неколико деценија сопствени живот прилагођавају и подчињавају спортским активностима, а наглашено тркама на дуге и средње стазе. То све раде аматерски, сопственим уверењем, због велике љубави према атлетици. Нико их на то не тера или условљава, јер је то њихов избор и један од циљева живота.

Све је почело инспирацијом и великом приврженошћу према прослављеном атлетичару Дану Корици. Мухарем је о њему слушао у вестима преко транзистора који је имао његов старији брат Мустафа. Тај спортиста га је мотивисао да се определи да трчи и само трчи. Почео је трчати од Бориковца до школе у Бродареву и после часова, у повратку кући. Сваки дан по 12 километара, од родног дома, преко Заступа и Оштре стијене, до Бродарева и по кишном, снежном или сунчаном дану. Узбрдо, низбрдо, равним тереном, уским стазама кроз шуме, блатњавим путевима или пречицом ливадама, више трчећи него ходајући. Некада је трчао из Бродарева и преко Гостуна, знатно дужим путем до Бориковца. У току тих, а нарочито наредних година Мухарему се придружио и млађи брат Миралем, који је следио његово опредељење.

У току седме и осме деценије прошлог века браћа су исказивала наклоност и за друге спортске активности. Организовали су спортску екипу Бори-

ковца заједно са осталом омладином и наступали су на такмичењима у малом фудбалу и атлетици на разним скуповима и такмичењима у селима бродаревског и бјелополског краја. Наступали су за екипе Бориковца или Заступа, Гостуна, Бродарева и других насеља на Сеоским олимпијским играма, на којима су освајали најбоље или добре резултате. Занимљиво је да је једно време у њиховој екипи у малом фудбалу наступала девојчица Љиљана Недић, равноправно са мушкарцима. Пешачили су до Локве, Маркова камена, Кања, Јасена, Орашца, Бродарева, Милаковића, Јадовника и других локација, а превозом до В. Жупе и Пријепоља, где су се такмичили у више дисциплина. Сложно и солидарно: Каришици, Вуксановићи, Хамзићи, Недићи, Хусовићи, Бећировићи, Лековићи, Леловићи, Хазнадари, Аломеровићи, Филиповићи, без неспоразума, уз дружење и храну који су понели од куће. Требало је купити дресове, неку лопту, патике и то су решавали тако што су добијали од родитеља или одвајали су од плата оних који су рано зарађивали за живот. Нису родитељи браће Каришик благонаклоно гледали на честа одсуства синова и на њихово трчање. Требало је радити на земљи и чувати стоку, а од тога се живело. Трпели су критике, али су имали индиректну подршку од оца, који је био попустљивији од мајке, па је знао да их испрати са *Срећно било*. Тада су у екипи наступала и њихова браћа Захир и Шућро, неколико година. Захирови синови, Елдин и Фахрудин играли су фудбал, професионално, за Гетеборг у Шведској. Елдин је наступао за младу репрезентацију ове земље. Сви Каришици из ове породице бавили су се неким спортом. Адем, Мустафин играо је за ФК „Јасен“ из Бродарева. Денис и Елвис, Шућрови играли су за фудбалске екипе у Немачкој. Четири брата и њихови синови опредељењем и уверењем припадали су спорту.

Браћа су наступала у више спортских дисциплина на општинским, међуопштинским, државним и међународним такмичењима и спортским манифестацијама. Мухарем је остварио више наступа, на ширем простору и постигао је боље резултате. Такмичио се на кросевима у поводу Дана општине Пријепоље, Дана младости и Меморијалном кросу „Бошко Буха“ на Јабуци, са екипама из Југославије. На једном кросу на Јабуци екипа села Бориковца (браћа Каришик заједно са Вучетом Вуксановићем) освојила је друго место. Наступао је на дужим стазама на Радничким спортским играма и МОСИ више пута (1978.г. и наредних година). Четири пута је трчао на маратону у Београду (42195 метара). У припреми за наступе

на маратонима, после 1980.године, трчао је на стази од Бродарева до Пријепоља и назад, а не зна колико пута је претрчао пут од Бродарева до Гостуна. Док је радио у Погону ТК „Ј.Миодраговић“ у Бродареву, Мухарем је знао да, након треће смене, претрчи пут до Бијелог Поља и назад до куће у Бориковцу и исти дан трчи у Бродарево да би стигао да ради у трећу смену. Знао је да претрчи пут Бродарева – Завинограђе – Орашца – Гојаковиће – Бијов гроб – Комадине – Кичава – Локва – Добриње – Бориковац, преко 40 км. у једном дану. Пред Дан младости 1981. године планирао је да трчи од Бориковца до Куће цвећа у Београду, око 350 км. То је саопштио неким људима. Хикмет и Хазир Аломеровић су били упорни да га прате. Испраћени су испред Радио „Полимља“ у Пријепољу. Због тога што Аломеровићи нису физички били спремни да трче, пешачили су пет дана до Београда. Спавали су под ведрим небом, куповали храну и трпели временске (не)прилике. Једну ноћ су ноћили близу Београда у храстовој шуми. Падала је киша и спавали су на каменим плочама. Ујутру су видели да су ноћили на неком старом гробљу. Од Петловог брда, са жуљевима на ногама, стигли су да посете Титов гроб. Мухарем је отишао да ради у Шведску, али није запоставио своју опсесију да тренира и трчи и учествује на такмичењима, на дугим стазама. Учествовао је на маратонима у Немачкој (Хамбург, Франкфурт) и Шведској (Стокхолм) и играо фудбал у аматерском клубу у овој земљи.

Миралем је следио старијег брата у спортској опредељености. Трчао је на краћим, средњим и дугим стазама, скакао у даљ, играо фудбал. Побеђивао је на разним турнирима. И он је учествовао на РСИ, Сеоским олимпијским играма и МОСИ-а. За екипу Пријепоља трчао је на 100 метара и у штафети на МОСИ-а у Пријепољу и Пљевљима. Играо је фудбал у ФК „Јасен“ Бродарева и у једном аматерском клубу у Хамбургу када је имао 40. година.

Оно што је овој особеној браћи остало најснажније и најпривлачније у животу односи се на приврженост маратону и полумаратону. Велика физичка удаљеност између њих није била препрека да се срећу, заједно тренирају и такмиче се. У 2016. години наступили су заједно на два полумаратона. На Јадовничком ултра маратону трчали су, крајем августа, на две врло сложене стазе, на 11 и 21. км. Били су учесници међу 161. такмичара из девет држава из Европе и Израела. Трка је организована, на другом ултра маратону на овој планини, на пет стаза, на дужини од 11 до 111. км. По тежини стазе и успону ова

стаза спада у најтеже у Србији и пореди се са стазом на Старој планини. На стази од 11 км. трчао је Мухарем заједно са синовцем Анесом, па се очекује да традицију браће Каришик настави друга генерација. На полумаратону, за учеснике преко 45. година, победио је Миралем, који је имао седми пласман међу свим учесницима на овој стази. Ове године, 30. октобра, браћа су заједно трчала полумаратон у Подгорици, суделујући међу 1300 пријављених учесника из 38 земаља из Европе и Африке. Стигли су међу 300 учесника који су истрчали стазу на полумаратону. На овој спорској смотри учествовала су још три такмичари из Пријепоља, Вјекослав-Века Јоксимовић, Антоније Кијановић и Жељко Средојевић, чланови Клуба екстремних спортова „Фијуљ“ из Пријепоља.

Браћа су до сада освојила већи број првих, других или трећих места на наведеним такмичењима, о чему сведоче дипломе, захвалнице и пехари.

Неки се наводе: маратон у Стокхолму 1998. године; трка у Сјеници 1990. године; скок у даљ у Огулину 1975. године; крос у Пријепољу 1988. године; улична трка у Пријепољу; Меморијални турнир „Чедо Радивојевић“ у Милаковичима 1987. године; екипни резултати на турнирима и други наступи.

Наведена и друга признања су само видљиви исказ онога што су пет деценија радили у спорском аматеризму. Постоји и оно што носе у себи као позитивно искуство и трајно сећање, што их чини срећним људима. То је дружење и неговање спортског фер плеја, што је и њихова најважнија вредност и право богатство у животу. Увек су поштовали

Браћа Мухарем и Миралем Каришик

спортска правила и фер-плеј. Трчали су заједно и упознавали се са такмичарима различитих нација, религија, културе, језика и боје коже. На задњем маратону упоредо су трчали 5 км. са професионалним маратонцима из Кеније и упознали се са Оливером Јефтић, победником полумаратона. За њих је вреднији фер и частан поступак од победе. У трци на Јадовнику Мухарем је могао постићи још бољи пласман, али му је било важније да помогне такмичару из Мајданпека који је промашио стазу. Пошто је

био иза њега и то видео трчао је за њим и вратио га назад на утврђену стазу. Могао је стићи пре тог младића, који је касније и победио, али тако они доживљавају ово спорско надметање. Тај изражени осећај за упознавање, дружење и сликање са такмичарима који су афирмисанији од њих, један је од њихових исказа и особина које годинама потврђују. Мање говоре о времену које су посветили свом животном изазову, напору, зноју, стотинама и хиљадама пређених километара у урбаним и руралним срединама, а више причају о утисцима, организацији такмичења, људима, именима такмичара и државама из којих су дошли, о природи и стазама које су савлађивали.

Гаје жива сећања са трка од пре 30 или 40 година, али више о оним скорим и свежим и упечатљивим утисцима. Изузетно су испуњени што су својој мајци која има скоро 90. година испричали да су њих двојица и унук заједно трчали на Јадовнику. Питала их је и за резултат. Млађи син је казао: „Мајко, захвални смо што си нас родила и одгајила и што смо генима опредељени да трчимо и дружимо се.“ То је за њих најважнији успех и престиж и то сматрају вреднијим од првог места. Мухарем, који је трчао на преко 30 маратона, казао је да ће, као пензионер, трчати стазе до 21. км. и то док буде физички способан. Поручио је: „Играјте, шетајте и трчите, јер је то фактор здравља и живота сваке особе.“ Он сматра да је до сада претрчао укупну стазу која је већа од двоструке дужине екватора.

РУКОПИС ВЕЧНОСТИ

Кад сунце на дану одсече кришку
Зареже сечивом и део мог тела
Јер са сваком треном отпалим од дана
Ни моја целина не остане цела

А док киша спира прашину с времена
И умива капима образину града
На мом образу се збора нова бразда
Рукопис тренутка у коме сам тада

И кад ветар меша прошло и садашње
Па ковитла време да му час не знамо
Вија и откида косу ми с темена
Помаже да старим ко и време само

Ал кад ноћ привуче капке ка очима
И притвори врата на дану што прође
Послаћу захвалност ка Творцу Свемоћном
Што ћу с Њим у сутра душом млад да дођем

Рагојица Першић

Љубиша Вуковић

БРАТСТВО БУЈАКА

По истраживањима Милете Војиновића из Пљеваља, братство Бујаци у Вијенцу сродни су са Глушчевићима, Гајевићима и Гогићима из Зенице. Према једној верзији предања, која је изгледа најтачнија, дошли су од Гацка као Бујаци. Тамо и сада има велики број Бујака. После неке свађе убили су агу и побегли за Никшић. То је урадио њихов предак Никола. Код Никшића су се задржали неколико година и потом су прешли у Шаранце око 1700. године. У Шаранцима су још увек били у кућној заједници, али су се ту издвојили. Један је са породицом прешао Тару и населио се код Бељковића, задржавши старо презиме Бујак. По њима је и село добило име. Остатак породичне задруге подели се на три дела, па и они пређоше Тару. Од Гаја су постали Гајевићи, од Гоге, који се гегао, Гогићи, а један је био глув, па му потомке прозваше Глушчевићи.

Куда су се селјакали нови досељеници из Шарана, односно од Гацка, из Херцеговине, не може се утврдити, али су се Глушчевићи задржали у Каменој гори, Гајевићи у Козици, Гогићи у Зеници, а Бујаци у селу, које по њима доби име Бујаци.

У Бујацима су остали дуго, све до 1845. године, када су их протерали поисламљени Кучи - Мицановићи (Цигуљани). Памте имена предака од Маријана (1820) који је био, изгледа, праунук оног Николе који је побегао из Гацка. Марјано-

године од Турака. Од њега су: Вукојица, Милорад, Милован, Вукоман и Радоман. Ратко је имао једног сина, Ранка. Трећи брат Марко имао је сина Грубана. Никола Маринков је, такође, прешао у Кордовину где је умро. Његови су Кића и Видоје. Повезаност ове гране Бујака са главним стаблом је нејасна због честе, преране и насилне смрти појединих браћвеника те се тако губила предачка нит.

Милинко Марјанов је са пет синова: Маринком, Марком, Ђолом, Лазаром и Лаком и са два синовца, 1903. године прешао у Вијенац. Седам Бујака из Вијенца су били учесници Првог светског рата као борци Каменогорског батаљона Црногорске војске: Маринко, Марко, Лако, Лазар, Кићо, Ђоле и Видоје. Маринко је погинуо у селу Јабука код Горажда где га је сахрањено брат Марко. Ђоле и Видоје су носиоци Споменице за ратно ослобађање и уједињење 1914-1918. године, а Ђоле је одликован медаљом Милоша Обилића.

I - Браћа Марко и Ђоле Милинкови са братом од стрица **Видојем** Николиним купили су 1924. године имање од хоце Виличића и доселили у село Ивезиће. (3)

II - Марко је имао пет синова: **Милоша, Радоша, Радула, Радоја и Раденка**. Ђолови су **Војин и Добринко**. Видоје Николин је имао пет синова: **Спасоја, Спаса, Марка, Неђељка и Љуба**. (12)

III - Милошеви су **Радомир, Радојица, Радован и Рако**. Радошев је **Сретен**,

Кићо Бујак

Потомци Милинка Бујака су током Другог светског рата били у партизанским бригадама и учесници у чувеним биткама: Спасоје, Радоје, Војин и Неђељко.

Расељавања Бујака из њихове главне матице, села Бујаци, и других успутних места било је и према другим крајевима. Ова исељавања нису истражена али се зна да је Бујака у другој половини 19. века било у селима Аљиновићи, Милошев до, Међани, Гвозд као и у Сјеници. Они се јављају као приложници манастира Милешеве. Тако се 1864. године помињу Ристан у Маочу; 1873. године забележени су Мијаило у Сјеници, Марко, Неђељко и Грујица у Аљиновићима и Симо у Милошевом долу; 1884. године, поред неких од побројаних, појављује се Никола у Милошевом долу, а 1894. године записан је Вуле на Гвозду. Као што се види из имена понављају се нека имена која су присутна код Марјанових потомака (Никола, Марко, Неђељко...). Све ово говори да је братство Бујака старо и да се давно разгранало тако да је, без детаљнијих истраживања, тешко утврдити ниво разгранатости, места и успутне станице куда су се селили Бујаци. Очито је и да су се тешко одлучивали да мењају старо презиме.

У циљу очувања свести о нашем пореклу и борби наших праједова да се име и образ братства Бујака чува и сачува, МИ, њихови потомци смо формирали Одбор за саборовање братства Бујака који се стара да се сваке године Бујаци негде састану, обично под окриљем неког манастира. Надамо се да ћемо бити достојни наследници својих предака који су у тешким временима часно бранили своја огњишта, чували образ, част и поштење и нећемо дозволити да данас све то падне у забрав.

Милинко Бујак

Сабор Бујака у Милешеву

ви синови су: Милинко, Милић и Никола. Милић је био хајдук и после 1875. године отишао је у Србију и населио се у Ужицу. Тамо се прозвао Глушчевић, па тако остао и његови потомци – Глушчевићи.

Из Бујака су прешли у Кордовину три брата: Малиша, Ратко и Марко. Марко је добио очево име јер се родио после очеве смрти. Најстарији брат Малиша имао је сина Тому. Малиша је убијен у кући 1915.

а Радулов **Милинко** док су Радојеви **Горан и Зоран**. Раденко има три кћерке.

Војин Ђолов је имао пет синова: **Душан, Радојко, Рајко, Вељко и Бошко**. Добринко Ђолов је имао **Вука, Зорана и Горана**.

Спасојеви су **Срето и Бошко**, Маркови су **Толе и Ацо**, Неђељков је **Миладин**, а Љубови су **Миле и Здравко**. Спасојеви није женио. (23)

ЛЕКОВИТЕ ТРАВЕ из времена Светог Саве

Растко Немањић – Свети Сава је оснивач српске научне медицине. При манастиру Хиландару основао је са својим оцем Немањом прву српску болницу око 1199. године. Прве болнице у Србији Свети Сава је основао 1208. године у манастиру Студеница и 1217. у манастиру Жича. Поставио је принципе дијагностике и терапије на принципима научне медицине Византије, о чему сведочи Хиландарски медицински кодекс. Медицинску здравствену службу је организовао на моралним начелима: „Љубав према ближњима и дарезљивости према убогим, болеснима и сиромашнима“.

У тим болницама, дијагностичари и терапеути су били игуман Сава, монаси са медицинским знањем и народни ортопеди.

Медицинске књиге у Хиландару су биле написане на грчком језику које је Свети Сава са својим калуђерима преводио на српски језик и слао их у манастир Студеница.

У Студеничком типичу, којим се прецизира и одређује живот у манастиру, постоје посебне главе које се односе на болницу. Игуман Сава је овим типичком стварао српску државу и културу. Болнице при манастирима Студеница и Жича су међу првим болницама у Европи, након болница Кесарија у Византији, Монтекалина у Италији, у Лондону.

Свети Сава је један од наших најпопуларнијих просветитеља из прошлости на пољу здравственог просвећивања, васпитања и образовања широким слојевима становништва. Сава нам је завештао мудру мисао која је значајна и васпитна: „Нек се ђовинује нејисмени ђисменома, некуи образованома, млађи сѣтаријем“.

Монаси студенички и монахиње манастира Жиче су настојали да помогну болесним људима из народа, па су са великом топлином и гостопримством примали болесне и њихове ближње као госте и лечили их људском топлином, лепом речју, враћали им веру и наду у оздрављење уз мирис тајјана, босиљка и етеричних уља.

Свети Сава се показао као чудотворац, зналац да оживи мртве, што је постизао помоћу камфора који је доносио са путовања по Палестини. Када би неко пао у кому, имао удар од сунчанице и сл., Сава и његово монаси – лекари су као прву помоћ давали

камфор да се човек освести, поврати и дође себи.

Свети Сава се на тим путовањима упознао и са својством стирекса – материје која поседује антибактеријска својства и служила је за балсмовање владара у Египту. Проучио је примену стирекса при балсмовању и своја знања пренео на српске лекаре који су балсамовали тела владара династије Немањић.

Као учен човек, на путовањима је стицао велика искуства и знања о примени биљних лекова, мелема, чајева, тинктура, воска, лоја, меда, вина, млека и др и имао великих успеха у лечењу болесних, па се у народу говорило о његовој великој исцелитељској моћи, о чудотворцу, о чему најсликовитије говори народна песма „Свети Сава и Синан ђаша Силни“

„Онај светац, кажу чуда чини
Од слијепих постају окати
Глуви намах у час прочују
Немима се језик одрешује
Манити се брзо паметују“.

Прича о чудесној исцелитељској моћи Светог Саве се вековима преноси са генерације на генерацију, па је и данас актуелна у народној медицини. По мишљењу народа, Свети Сава је благословио неке траве и воде које се сматрају изузетно лековитим у терапији народне медицине. Извори и воде који су везани за име Светог Саве су лековити, јер имају, пре свега, психосугестивно дејство. Обично се налазе у очуваној природи са обиљем кисеоника који је физиолошки стимулатор. Поред тих извора има лековитих биљака од којих етерична уља делују умирујуће, повећавају расположење, смањују хронични умор и стимулишу психофизичку активност.

У доба манастирских болница основу фитотерапије чиниле су лековите биљке које су гајене у баштама манастира. Поуздано се зна да су у тим нашим првим болницама коришћене следеће лековите биљке: босиљак, црни и бели лук, кора храста, кукурек, мајчина душица, жута линцура, врба ракета, плава и црвена клека, чубар итд. Од природних минерала употребљаван је катран, восак, ракија, вино, смола, мед, козје млеко и сир, убојни камен и др.

Црни лук служи као здрава храна у сировом стању или као зачин у јелима. Спољашњи суви жути листови на луку служе за чај за негу косе и против кашља и магарећег кашља. Црни

лук је добро користити за боље измочавање и избацивање воде из трбуха, као и за смањење отока око зглобова.

Исецка се 300 грама црног лука, добро изгњечи, дода се 100 г меда и 600 г белог вина и то одстоји десет дана; процеди се и пије по један децилитар дневно.

Може се направити супа са доста исецканог црног лука тако да може да кашика стоји у њој.

Како црни лук надима црева и лоше мирише дах од њега, боље га је користити у облику тинктура. Тинктура се добија тако што се црни лук уситни и изгњечи и прелије са 90% -ним алкохолом и држи у њему 10 дана, процеди се и узима по три кашичице дневно.

Црни лук се користи за лечење гнојних рана и чирева тако што се главица пресече и мало запече у рерни шпорета и тако млака главица се премаже свињском машћу и привије на рану, обложи се газом и фиксира завојем или чистом крпом.

У случају врућих отока од убода и повреда, треба направити мешавину исецканог црног лука и млевеног јунећег меса у једнаким количинама и превити облог дебљине два центиметра на повређено место.

Црни лук јача рад срца јер шири крвне судове и снижава висок крвни притисак и добар је као афродизијак.

Црни лук, бели лук и плаве клекиње имају антисептичко дејство и служили су у борби против микроорганизама и изазивача заразних болести. Црни лук садржи у себи доста витамина Ц и гвожђа.

Босиљак води порекло из Индије. Код нас се користи од давнина у религиозним обредима и као украсна биљка у вртovima, а и као зачин у јелима. Босиљак садржи етерична уља танин и сапонин и горке материје. Иако количина етерског уља у босиљку није велика, он има врло јак мирис. У босиљку има антисептичких материја које служе као конзерванс, јер спречавају развој многих микроорганизама. Тиме се може објаснити и употреба босиљка у религиозним обредима.

Босиљак се користи за смирење нервног система, јер код нервозних особа гони лоше мисли и уздиже им дух. Такође, босиљак има добро дејство против гасова и надимања и тегоба органа за варење, појачава излучивање мокраће, против упале бубрега, за регулисање менструалног циклуса.

Чај од босиљка се препоручује код дојила ради повећања количине млека.

Чај од босиљка се спрема тако што се не кува, већ се попари врелом водом, поклопи и одстоји 20 минута. Процеди се и пије у гутљајима. Чај од босиљка је веома добар против бактерија у мокраћи.

У кући треба држати китице осушеног босиљка окачене на зид, јер он лучи пријатан мирис, врши дезинфекцију ваздуха од микроорганизама, а уз то делује као природни седатив, смирује уморне и нервозне особе.

Гавез се користи као чај од цвета и листа и он изазива знојење и појачано мокрење, а благо делује на бронхије и

У првим болницама Светог Саве, гавез су користили народни ортопеди при прелому костију и убоја. Свеж корен гавеза се добро опере и уситни, па се прокува у млеку док се не добије кашаста маса. Та кашаста маса дебљине 2 центиметра се стави на ланену крпу, преко ње се обложи најлон и све то фиксира. Облог се држи до седам дана без оптерећења екстремитета, т.ј. мирује се док прелом не срaste. После неколико дана модрице нестају и кости срastу.

Боквица је омиљени народни лек. Постоје три врсте боквице: широколисна „женска боквица“ која се највише користи у народној медицини, усколи-

два исечена лимуна и сипати у теглу коју треба држати у фрижидеру или хладној просторији. Ову мешавину узимати три пута дневно по супену кашику пола сата пре јела.

Сируп од боквице чисти крв од нечистоћа и патогених бактерија, а у мешавини са тимијаном помаже и код бронхијалне астме. Сируп се прави тако што се оперу листови мушке и женске боквице у количини за четири шаке, па се уситне, самељу и уз мало воде дода се 300 г жутог шећера и 250 г меда. Масу ставити у шерпу и уз мешање кувати док се не добије густа течност. Још млако процедити и сипати у стаклене флашице, па оставити да стоји у фрижидеру. Узимати по једну супену кашику пре јела.

Миљко Биочанин из Краљева

Гавез

кашаљ. Корен биљке се користи за лечење грудних болесника који имају слаб стомак са проливима.

Гавез повољно делује на раст површинских ћелија, т.ј. на раст новог ткива, код упаљеног ткива, код рана које тешко зарастају, као што су ране на венама.

Чај од корена гавеза се прави тако што се уситни 150 г корена, стави у литар воде, поклопи и остави да одстоји два сата. Процеди се и пије по једна шоља сат пре јела. Овако спреmlен чај повољно делује код повећане киселине у желуцу и код оштећења слузокоже желуца.

Облога од чаја корена гавеза се користи код опекотина и рана на брадавицама дојила.

Тинктура од гавеза помаже код реуматских болести и отицања зглобова. На болно место треба утрљавати тинктуру од гавеза свакодневно више пута у току дана док се не осети побољшање, т.ј. док зглобови не профункционишу у потпуности. Уместо тинктуре, могу се за реуматске болести користити и облози од листова гавеза.

сна „мушка“ боквица и маљава или средња боквица.

За време ратова и глади кувана је чорба од боквице са кукурузним брашном за окрепљење.

Лист женске боквице се користи за брже зарастање рана тако што се прво опере, нагњечи, намаже свињском машћу и прилепи на рану. Привије се чистом памучном крпом или завојем. Након пет сати лист треба заменити свежим и поступак поновити неколико пута.

Боквица има антибактеријску моћ, па се користи код уједа осига и пчела и за брже сазревање чирева на кожи. Нема ране која неће да зарасте привијањем листа боквице и квашењем сок боквице.

Чај од боквице се користи против пролива, крварења из плућа и шуљева, против гастритиса и чира на желуцу, за лакше искашљавање шлајма из бронхија, код запаљења ждрела. За облагање слузокоже желуца и црева треба уситнити листове женске и мушке боквице и траскота у једнаким количинама и ту мешавину прелити медом. То добро промешати па додати

Иступан живот
Тежином,
Трвен трлицом,
Витлало га и вило
Неимаштине мотовило.

У кругу несавршених,
Замотаних, замршених,
Снова котурова,
Мосурова,
И трака,
Без прозрака,
Патњама снованог рада,
Поздер ткањем овлада.

Прекине се танана нада,
И тек што се зачело,
Осура се канчело
Чежњи и снова,
Основа нејака
Урезника, ујамака,
До узмака.

У круг нас враћа
Времена канурача,
Сазнања вратило,
Па усукано било
Креће поново
На ново
Животно мочило.

Хоћемо ли
Три пута у круг
Да остаје
Васкршње јаје.
Ради ситнице,
И дилеме,
Да не позобљу птице
Конопљано семе.

Драган М. Пайоњак

КОНОПЉАРА

О СМРТИ, ОПЕЛУ И ПОГРЕБУ

Човек је боголико биће, састављено од душе и тела. Душа човекова је бесмртна.

Смрт је растављање душе од тела, а за време земаљског живота они су били сапутници.

Стојећи пред загонетком смрти, неминовно се намеће вечито питање: шта је смрт? Да ли је то провалија без дна или тунел који води у други свет? Да ли смрт представља настанак вечног мрака или зору новог дана?

Хришћанско схватање смрти

По хришћанском учењу смрт је „казна за грех“, казна за Адамов грех према Богу. Према првобитном Божијем плану, човеков прелазак из земаљског живота у вечност, требало је да буде безболан, један преображај душе и тела, слично лептиру, који из личинке, која је пузала по земљи, на крилима се уздиже увис, преливајући се у јарким бојама на сунчевим зрацима.

Бог је Адаму, одмах након учињеног греха, рекао: *Са знојем лица свога јешћеш хлеб, докле се не вратиши у земљу од које си узети: јер си њах и у њах ћеш се вратиши*. (1. Мојсијева 3.19)

Падом у грех смрт је за људе постала застрашујућа.

Но Христос, који је дошао да испуни грех човечанства, ступио је у борбу и са смрћу, том последицом греха и он ју је победио. Доказ те победе је његово васкрсење. И сазнање да та владавина смрти није вечна и коначна, чиме је људима, након Христа, поново дата велика нада. Пред смрћу хришћани не смеју да падају у очајање, као они који немају наде. Они знају да је смрт зора новог дана, то је тунел који води ка бескрајним светлим даљинама, то је праг преко кога се прелази у заједницу са свима светима. Смрт је магла која се разишла, ноћ која се приближила крају.

Јер, смрћу није све завршено, напротив, тек сада почиње оно најглавније. Тиме се објашњава понашање мученика, који су у смрт ишли са радошћу, која је сијала на њиховом лицу: за њих је смрт значила нови живот. Тако је говорио и свети апостол Павле: *Христос је за мене живио, а смрт добио* (Фил. 1.21).. Црква је у својим погребним песмама обећавала спасеним душама усељење у *месито свејло, у месито мирно, где више нема жалости и уздицања већ живио вечни*.

Свети апостол Павле пише први хришћанима: *Ако се Христос њројоведо да је успао из мртвих, како неки међу вама говоре да нема васкрсења мртвих... Ако Христос није успао, онда је њразна њројовед наша, ња њразна и вера ваша... Но заиста је Христос успао из мртвих, ње њосидае њрвенац оних који су умрли. Јер, као ишио у Адаму сви умиру, ѡако ће у Христу сви оживети* (1. Кор. 15. 12-22). И сам Христос говори: *Ја сам васкрсење и живио, који верује у мене ако и умре, живеће. И сваки који живи и верује у мене неће умријети вавијек* (Јн. 11.25-26).

На тај начин мучна људска узмиреност пред загонетком смрти, постаје код хришћана увереност у вечну заједницу са Христом. Христови следбеници су уверени да ће доћи дан, када ће се њихове душе поново сјединити са њиховим телима, мада су се тела током времена претворила у прах.

Из тог уверења потичу и дивни надгробни записи код древних хришћана: „Знам да ћу у телу овоме угледати Бога“.. „Петар и Софија чекају Господа“...

Хришћани и смрт

Кад умре Хришћанин, он ни тада не престаје да буде члан цркве Христове. Раздвајајући се од тела, душа остаје у заједници са црквом и само чека тренутак да се поново сједини са телом, у вечном царству Христовом. Као што је Црква својој деци током целог живота њежна мати, која им даје своју благодат и благослов, тако исто не оставља их без своје заштите и помоћи у тешким часовима пре и после смрти, но се за њих моли кроз чинове и молитве у вези са смрћу хришћана.

Православна црква испраћа сваког свога члана у загробни живот исповешћу и причешћем. Причешћују се и у предсмртним часовима телом и крвљу Христовом: „Који једе моје тело и пије моју крв (ко се причешћује) има живот вјечни и ја ћу га васкрснути у последњи дан“ (Јн. 6.54). Ово причешће помаже хришћанину у последњој предсмртној борби са злом. Грчка реч агонија и значи буквално борба. Зато никада не треба желети изненадну, брзу, неочекивану смрт, под изговором да је лакше умрети без патње и страдања, не бити једноставно свестан онога што се дешава. Изненадну смрт, за коју човек није при-

премљен, Црква сматра за велику несрећу и она моли Бога да људе сачува од ње. И народна пословица каже: „Сачувај ме, Боже, изненадне смрти!“

Предсмртна исповест је веома делотворна, јер је човек тада спреман да отвори душу своју, да исповеди своје грехове, па и оне најтајније. На тај начин добија и опроштај за своје грехове.

Христос је победио смрт

Својим васкрсенијем Христос је победио смрт и нама оставио наду у наше васкрсење. Зато ми на Ускрс певамо радосну песму:

Христос васкрсе из мртвих, смрћу смрт уништи, а онима који су у гробовима дарова живот.

Па иако је смрт трагедија и ужас, појава страна Богу и животу, због саме његове смрти, постаје пут дубље и савршеније везе са Богом. Ово је парадокс, али и победа наше вере. Смрт, оруђе сатане, постаје средство свеопштег спасења, пут ка вечном животу човека.

Опело и погреб

Кад умре хришћанин звоне звона, оглашава се да је један члан Цркве отишао пред Божији суд и позива верне да се помолу за душу умрлога, а уједно их опомиње да ће за њих доћи час смрти. Тело умрлога се купа, јер човек треба да изађе чист пред свога Створитеља, а затим се облачи у ново одело службе или звања које је вршио за време живота, у знак да ће свако на последњем суду дати одговор за своја дела, не само као хришћанин, већ и као радник. Тело и ковчег се кропе светом водом, а када умрлог ставе и покривају белим покровом, који нас подсећа на белу крзницу на крштењу, а коју смо обећали сачувати „чисту и непорочну за страшни дан Христа Бога нашега“. У руке умрлога ставља се икона.

Запаљене свеће код умрлога, у кући и при погребу, значе да је покојник прешао из мрачног земаљског живота у вечни живот светлости и истине „где светли светлост лица Божијег“. Пре стављања поклопца на мртвачки сандук, тело се прелива вином и уљем, јер милошћу Божјом (уље означава милост) иде на пут, који води у царство славе.

Пре него што се умрли понесе из куће у храм (или, ако нема храма, на гробље), врши се над њим „мали по-

мен“. Уз звоњење звона и певања анђелске песме „Свјати Боже“, носи се покојничко тело у храм.

Напред се носи крст, као победничка застава умрлог, а непосредно испред ковчега иде свештеник и он као да води умрлога и оне који се за њега моле. Земни остаци се полажу на средину храма, главом према западу, а лицем према истоку, да би лицем био окренут олтару, као што се и за живота молило у цркви, окренут према истоку.

Почиње опело, које може, сем у храму, да буде извршено у дому или на гробљу. Песме опела углавном говоре о пролазности овога света, изражавају молитве Цркве да Господ упокоји умрлога тамо где нема жалости и уздаха, већ где је живот вечни.

Из апостола и јеванђеља слушамо утешну реч Божју о будућем васкрсењу и последњем суду Христовом. Затим се певају дирљиве песме, у којима се позивају сродници и пријатељи покојнички да му дају последњи пољубац.

На крају још једном се живи сећају свог покојника, те се песмом ВЈЕЧНАЈА ПАМЈАТ заричу, да ће му вазда чувати успомену. Свештеник потом чита „опросну молитву“, у којој моли Христа судију да умрлом опрости све грехе његове: *Господе Исусе Христоче Боже наши, који својим ученицима и апостоловима даде божанске заповести да задржавају и ојрашћају грехе грешницима, и од којих примисмо власи да ти исто чинимо: нека ти, чедо духовно, опрости све што си вољно или невољно учинио у овој живој, сада и увек и у све векове.* Тело се после тога носи свечаним спроводом на гробље, уз певање „Свјати Боже“... где се сахрањује у земљу (по правилу два метра дубине, лицем према истоку) као што се и зрно посеје у земљу и тамо труне, али се и буди за нови живот.

Опело свештеника и монаха је нешто дуже од опела световњака, док је чин опела деце најкраћи. Пошто деца немају грехова као одрасли, нема ни молитава за опраштање грехова, већ само молимо Господа да прими душу младенца међу своје анђеле и светитеље. По овом чину сахрањују се деца која су крштена, а нису навршила седам година старости. После седам година сахрањују се по чину одраслих.

Опело се врши над свим православним хришћанима. Ускраћује се онима коју су се за живота јавно одрекли Цркве или својим животом у себи окаљали лик хришћанина. Значи, онај који је целога свог живота, мада је крштен живео ван Цркве, чак и против Цркве се борио, не би могао бити сахрањен по црквеном обреду. Црква није погребно предузеће, које живом човеку није потребно. Ако некоме Црква није била потребна целог живота, ако ни на самртном часу није осетио кајање и затражио исповест и причешће, онда би захтев са црквеним опелом над њим био насилни акт породице.

Опело се ускраћује непокајаним убицама и самоубицама. Самоубице, које су дигле руку на себе у тренуцима душевне растројености и неурачунљивости, могу по посебном одобрењу надлежног епископа бити сахрањени црквеним опелом...

И на крају, црквена звона могу звонити само поводом смрти оних над којима ће бити извршено опело.

Неки нови обичаји на сахранама

Један древни хришћански обичај, да се мученицима, па и свим хришћанима који су свој живот часно проживели, који су „добар рат ратовали, трку завршили, веру одржали“, на главу ставља венац победе, данас се скроз изобличио. Бројни венци, чије присуство се на сахранама не може ничим објаснити, носе се испред покојника, а онда се полажу на гроб, затварајући често пута приступ гробу. А након пар недеља осушени венци се бацају на сметлиште!

Велика материјална средства, која би се могла паметније употребити, нпр. као помоћ породици преминулог, једноставно се бацају. Не мање је штетан и нови обичај давања поклона ближој и даљој родбини присутној на сахрани.

Породици преминулог треба помоћи у невољи, олакшати им и онако високе трошкове сахране, а не очекивати и примати од ожалосћених кошуље, хаљине и друге поклоне. Символични поклони (марамнице, пешкири) дају се онима који носе крст испред спровода, ковчег покојника и деци која носе чираке и рипиде.

Заупокојена вечера или ручак, у народу названа даћа (јер се даје за душу умрлог), древни је обичај и против њега не би имали ништа, ако се и то не би претворило у своју супротност. Наиме, да једна тиха вечера, молитвени разговор о души и успомени на покојника, не постане обична седељка и разбацавање хране, што опет иде на терет и штету покојника.

Спомињање мртвих

Опелом и погребом не завршава се брига Цркве за своје умрле чланове већ се у одређене дане врше помињања умрлих, служе се парастоси. Парастос је грчка реч и значи заступство, посредништво, јер се у овој служби заступа и моли за покојника.

Трећег дана по смрти (обично је то први дан по сахрани) служи се парастос у спомен Господа, који је трећег дана васкрсао из мртвих.

Деветог дана (седмог дана по сахрани), ради жеље Цркве да умрли буде прибројан анђелима, којих има девет чинова.

Четрдесетог дана у спомен Вазнесења Господњег у четрдесети дан по Васкрсу. И сам број четрдесет значајан је у животу човековом и у историји човечанства, особито Цркве. Мојсеј је постио четрдесет

ИЗЛАЗАК

Одем тако незван
Под Свето Дрво
Под гране под хлад
У веселу дружбицу
Под мрак под птичји зјев
Под мјесец под звијезде
Замамну свирку свирца
Под сан сањани недосањани

Одем под своје уплашено ђетињство
Под шибу свега што ме отуда гони
И свега онога што тамо вуче
Под скут оних којих одавно нема
А који још носе мој штит испред мене

И буде ми као некада
Што је људима било
Окупе се преци и потомци
Окупе се снови о вјечности
Па будемо тако поносни
Под Сунцем које неодољиво сја и ноћу
Са Мјесецом који нас и дању прати

Па нам је fino па нам је славно
Под Светим Дрветом будемо
Будемо били смо бићемо

Под Светим Дрветом
Док га је било

Зоран Раонић

дана. Израилци оплакиваху смрт Мојсијеву 40 дана. Христос је провео у пустињи 40 дана и био од ђавола кушан. У четрдесети дан од Васкрсенија Христос се вазнео на небо. Тога дана, по вери нашој, душа умрлога подиже се у место блажено са праведницима.

Дан смрти рачуна се по црквеном до четири сата по подне, тј. до вечере. Да би се израчунало у који ће дан пасти четрдесетница узима се дан смрти и броје се дани до пет, на пример: умрло је лице у петак до 4 сата поподне и бројати - петак, субота, недеља, понедељак, уторак. Значи, 40 дана пада у уторак. Четрдесетница се ставља тачно у четрдесети дан од смрти, па ма у који дан пала. По захтеву родбине за умрлога у неким местима служи се 40 заупокојених Литургија, или се свакодневно чини помен.

Година дана – Годишњица врши се у знак сећања и љубави према умрлом. То је дан његовог преласка – рођења за вечни живот. Апостолске одлуке о овоме гласе: *И спомињите их сваке године и од њиховог имања делите сиротињи ради њихове успомене.* У нашим местима врши се спомињање умрлог на двадесети дан, на три и шест месеци звана **полугодишњица**.

Поред побројаних дана постоје општи дани за спомињање умрлих „који су пре векова преминули: праоцима, оцима и браћи нашој и свима православним хришћанима“, а то су све суботе осим Лазарева, велике и светле, када је Господ сишао у пакао и ослободио душе умрлих и увео их у своје царство. Поред наведених субота, Црква је одредила неколико дана у години, када се врши општи помен за умрле. Ти дани се називају **Задушнице**. У нашој богослужбеној пракси следеће задушнице:

Месопусна субота – Зимске задушнице, **Побусани понедељак**, **Духовске** задушнице, **Михољске** задушнице и **Митровданске** задушнице.

Код нас у Српској цркви на ВИДОВДАН се врши помен за душе свих погинулих за „веру и отечество“.

Парастоси се не врше: од Божића до Богојављења, прве седмице Великог поста, Страсне седмице почев од Великог Четвртка, Светле седмице, као и у све недељне дане, Господње и Богородичне празнике.

О гробљима

Као и храмови, гробља представљају свештена места. Хришћани су примили обичај древних Египћана и

своје умрле сахрањују у земљу (реч „сахранити“ значи - сачувати). Тај обичај је у сагласности и са Светим Писмом, где се за човека каже: *„Земља јеси и у земљу ћеш се вратити!“*

Стари руски назив за гробље „пагост“, место за госте, показује хришћанску веру да је гробље привремено место боравка тела. Покојници неће вечно остати у тој земљи, већ су „посејани“ у њој, како учи и свети ап. Павле: *„Сеје се у распадљивости, устaje у нераспадљивости. Сеје се у немоћи, устaje у слави“* (1. Кор. 15.41-43).

Семе сахрањено преко зиме у земљи, а у пролеће расте и даје цвет, служи као симбол онога чему је одређено људско тело. Зато греше сви они који говоре да покојника испраћају до његове вечне куће, вечног боравишта.

Гробља се обично налазе изван насеља, на узвишеном, „оцедитом“ месту. Ограђена су, да не би била оскрнављена. У средини се обично налази црква или капела, да би хришћани били у близини места, где су се за живота молили и да би их сенка цркве чувала до последњег суда. Отуда и жеља многих хришћана да се сахрањују у цркви или поред њених зидова. Уколико у гробљу нема цркве, поставља се на видно место велики крст. Ту се обично врше заједнички парастоси на задушнице.

Надгробни споменици

Умрли се сахрањују према истоку, исто онако као што су се молили за живота у храму, а и други долазак Христов биће са истока. Најпогоднији споменик право хришћанина јесте крст, који му је за живота био заштита, којим је до гроба био испраћен и који ће бити видљиви знак Последњег суда Христовог. И онда, када се изнад гроба поставља неки пригодни мермерни споменик (који, истини за вољу, није хришћанског порекла) треба, поред основних података о покојнику, да има на видном месту знак крста.

Надгробни споменици се освећују посебним чином и то обично бива у прву годишњицу од упокојења.

Света је дужност живих да брину о покоју умрлих. Сродници и пријатељи треба редовно да посећују гробове својих умрлих, да их одржавају у реду, да их „побусавају“ - прекопавају, да на њима пале свеће и кандила и да на гробовима врше помене.

О спаљивању тела умрлих

Црква не одобрава спаљивање тела умрлих. Из простог разлога, што

је чин спаљивања тела изражавање општег уверења у коначни крај човековог живота, неверовање у бесмртност душе, у васкрсење мртвих и у вечни живот.

Црква одаје поштовање људском телу, које је при крштењу освећено као храм Бога живог и које је заједно са душом на земљи заслужило вечни живот, па га, по примеру Христовог тела после смрти полаже у гроб.

Чак у и време великих епидемија нема разлога за спаљивање умрлих од заразне болести, јер труљење тела у земљи, по уверењу научника, нема никакве опасности за живот људи на земљи.

Према томе, Црква са правом ускраћује опело онима који су свесно изразили жељу да буду спаљени.

Апостол који се чита на опелу

(Из прве посланице Солуњанима светог апостола Павла, 4.13-17)

Браћо, нећу вам зајавити за оне који су умрли, да не бисте жалили, као и остали који немају наде, јер ако верујемо да Исус умре и васкрсе иако ће бољ и оне који су умрли у Исусу довести с њим.

Јер вам ово казујем речју Господњом, да ми који живимо и останемо за долазак Господњи, нећемо претрпети оне који су умрли, јер ће сам Господ са зајовешћу с гласом Арханђеловим и с трубом Божјом сићи с неба и најпре ће васкрснути мртви у Христју. А по том, ми живи који смо остали заједно са њим, бићемо узети на облаке, у сусрет Господу на небеса, и иако ћемо вазда с Господом бити.

Јеванђеље које се чита на опелу

(Из Јеванђеља по Јовану- глава 5.24-30)

Рече Господ Јудејима који му дођоше: *Заиста, заиста вам кажем: ко слуша моју реч и верује ономе који ме је послао, има живој вечни и не долази на суд, него је прешао из смрти у живој. Заиста, заиста вам кажем: иде час и већ је настало, када ће мртви чути глас Сина Божјега и који га чују живеће. Јер, као што отац има живој у себи, тако даде и Сину да има живој у себи. И даде му власт да суди, јер је Син Човечији. Не чудите се овоме, јер иде час у који ће сви који су у гробовима чути глас Његов и изићи (из гробова), они који су чинили добро, на ускрс живој, а који су чинили зло, на ускрс суда. Не могу ја ништа чинити сам од себе, него вољу онога који ме је послао.*

Пројојереј Миле Вуловић

ПИСМО ПРИЈАТЕЉУ

Драги Пријатељу, твоја прича „*Архивирање жалосне стварности*” инспирисана судбином покојног, мени драгог пријатеља, Божура Хајдуковића, изазваном објављивањем његове приче „*Самачка соба звана сврашчице*” у књижевном часопису *Мостови*, већ давне 1974. године, изазвала је у мени снажне емоције и сећања на та времена, а уједно ме натерала да напишем причу, неку врсту сведочења у вези тих догађања.

Нови Прибој је био у изградњи. Завршавао се на месту где је данас раскрсница улица испред Гимназије. Преко Лима у Пољицама тада су биле њиве са две три куће прибијене уз брдо Пања Глава. Један колега ми је говорио: „Боље ти је да купиш њиву у Пољицама за плацеве, него што купујеш кола. Кроз ауспих кола сагорећеш целу кућу, а од продатих плацева можеш саградити неколико кућа и купити неколико нових кола. Наравно да сам купио кола, нову фолдваген бубу.

Тих седамесетих година осећао се напредак у личном стандарду људи. Отварала су се нова радна места. Градиле се станбене зграде у граду а у предграђима Пољицама и Читлуку почеле су ницати нове приватне куће. У залеђу Пољица је српско село Бања, а Читлук је село насељено муслиманима. По неком неписаном правилу, Срби су куповали плацеве у Пољицама а Муслимани односно Бошњаци, како сада себе називају, у Читлуку. У свакодневном животу, на послу, у школи, граду, на забавама, у спорту или кафани људи су се међусобно дружили, нарочито млади, не показујући јавно било какве предрасуде. Многи су били чланови Комунистичке партије. Духовно стање је било тако, да се одлазак у цркву или џамију сматрао назадним. Старије особе, које нису биле чланови Комунистичке партије или на неким друштвеним функцијама, су спроводиле своје обичаје. Тако се на Бадњи дан, уочи Божића, у Пољицама, а на Бајрам у Читлуку, чула пуцњава из ватреног оружја у знак прославе празника. Неки су сматрали да су то провокације припадника друге вероисповести а комунисти су позориво сумњичили и једне и друге да контрареволуционари дижу главе. Политика Комунистичке партије била је за равноправност и братство јединство што се позитивно одражавало на заједнички живот или, како се то данас каже, суживот народа различитих националности и вероисповести. Водило се рачуна да се нико не повреди на националној основи. Али и тада су се дешавале понеке пикантерије или мањи испадни о којима се у мањим местима препричавало. Причало се тада да су хоци на минарету подметнули плочу са севдалинком „Мујо кује коња по мјесецу” уместо хоциног учења подне. Ту догледовштину су препричавали муслимани и православци (већина се у то време изјашњавала да су атеисти), уз смех и шалу.

Прва је половина јуна. Дан сунчан. Купамо се у Лиму и сунчамо се лежећи на трави на обали реке одмах поред Машинског школског центра. За после подне је заказана завршна седница наставничког већа. Лежао сам на стомаку и пажљиво читао причу „*Самачка соба звана сврашчице*”, узгред

речено аутор је причу посветио мени, што је додатно подстицало моју жељу да је пажљиво читам.

Аутор приче реконструјише пронађени рукопис у собном ормару, заостао од неког новинара који је некад становао у истој соби и који је у својим записима оставио неке своје утиске о животу у овом провинцијском градићу. Може се рећи да је Божурова прича настала комбинавањем пронађеног рукописа и неког личног искуства и запажања. У причи су дати разни ликови који су становали или пролазили кроз самачку собу звану „Сврашчице” и неки карактеристични типови из чаршије. Тип звани Липуш, чији је квалитет у томе што има позамашну ону мушку алатку, која подиже прекривач у тренутку буђења јунака, је магнет који привлачи слободне жене, младе распуштенице и удовице, а богами понекад и друге из наизглед срећних бракова. Сцене из описа Липушових љубавних авантура су у доброј мери натуралистичке или врло ласцивне.

Писац приче се не задржава на прозаичним баналностима везаним за вечне односе мушкараца жена. Он иде дубље, указујући на људску лицемерност, двострукост, грамежљивост, и на ружно налиције свакодневнице културне учмалости касабе. Посебно се критички осврнуо на појаву нарушавања социјалистичког и опште људског морала.

Мића семафор (стално трепће на једно око и повремено шмркће), један од ликова његове приче, са купљеном факултетском дипломом, вечити директор важног сектора највећег предузећа у граду, члан општинског комитета, председник месног фудбалског клуба, демагог, муватор, човек на ивици закона, који има најлепша и најкупљена кола у крају, највећу гаражу, петособан стан на два нивоа у белом солитеру (ово о стану у белом солитеру је уметничка слобода то знамо обојица), вилу на Златибору и другу на мору, а како писац каже, таквих у граду има десетак. За Мићу Семафора везана је, по причању чаршије истинита анегдота: као председник фудбалског клуба настојао је да га прогуре у виши ранг такмичења. На полувремену утакмице отишао је у просторије фудбалских судија и без околишања главном судији тутнуо набуцени плави коверат. Судија је брзо стрпао коверат у ташну. Подмићени судија је у другом полувремену до судио три пенала у корист домаћег тима. Када је судија негде успут отворио коверат уместо очекиваног новца у коверти је била на четворо пресавијена празна палачинка. (Мића Семафор и тада њему слични су мале бебе за ове данашње лопове) Ето тај и такав Мића Семафор имао је велики углед код Срба и Муслимана, а нарочито се истакло, како писац каже, онда у мирењу и стварању добрих односа између комшија, после оног догађаја, када је група непознатих и неодговорних особа подметнула хоци плочу са песмом „Бој на Косову” уместо насниљене плоче учења ифиндије.

Помињање имама, минарета и песме Бој на Косову, може ли имати негативне последице по Божура, заиста мени драгог човека? Размишљао сам: знам да и те како прошлост утиче на наше животе, ето и тај

ехо од боја на Косову још од 1389. тече отуда низ Дрину у Босну. До када ће тај тутањ на Видовдан са Косова потресати Косово, Србију, Босну и цео Балкан?

Хладне мокре Божурове руке на мојим леђима ме пренуше из размишљања.

- Друже мој, шта си се тако дубоко замислио. Хајде облачи се, идемо, за петнаест минута је наставничко веће.

Будући да су ми купаће гаћице биле суве почео сам да се облачим. Божур је омотан пешкиром пресвладио мокре купаће гаће.

- Знаш, Божуре, чиним се да си недовољно био опрезан са овом причом, бојим се да можеш имати неприлика. Прилично си ошинуо по негативним појавама у граду па и шире. Бојим се да задужени идеолози и чистунци не буду нешто ишчепркали између редова твоје приче. Ово што помињеш бој на Косову, на минарету џамије, многи ти неће опростити. Неће они помињати песму о Косову нити хоцино учење на минарету, али ће помињати братство јединство као зеницу ока свога, или ће ти ископати нешто сасвим треће.

- Е мој друже, то је уметност. Нема ту ништа спорно. Битно је шта ће рећи књижевна критика. Може бити негативна, позитивна или нешто између. Видећемо.

- Дај боже, да буде тако.

- Ене, комуниста, па каже: дај боже.

-Хајдемо комунисто. Хвала ти што си ми поклатио овај број часописа. Поред твоје приче има још врло интересантних песничких и прозних прилога.

(Тада нисам могао ни помислити да ће после двадесетак и неку годину у сарајевском *Авазу* бити објављен лик нашег књижевника Нобеловца коме зашиљеном оловком, грандиозном као колац, копају очи и да ће му биста у Вишеграду бити порушена, додуше нешто касније обновљена, па чак захваљујући Србину, људској, уметничкој и свеколикој громади, Емиру Кустурици, саграђен Андрић град у част како ми кажемо српског писца а Хрвати хрватског писца. Тада ни у сну нисам могао уснити да ће на Увцу поново бити међудржавна граница. Додуше између Републике Српске и Србије, Срби једни другима подижу и спуштају граничне рампе и царине робу не својом вољом али јесте вољом светских сила.)

Седница наставничког већа је била кратка. Директор нам је честитао крај наставне године, обавестио нас да код благајнице можемо подићи плате и хонораре, пожелио нам угодан одмор и заказао следећу седницу за двадесети август у 10 часова. После седнице прилази ми професор физике и каже:

-Је ли то часопис *Мостови*? Чујем да је ту интересантна Божурова прича. Молимте, позајми ми га да га прочитам.

- Ево, али га сачувај.

- Па ваљда се подразумева - каже колега.

Тог лета, супруга деца и ја смо били ван Прибоја. У августу, пре почетка седнице, професор физике, иначе Божуров и мој другар, некако узбуђено ми каже:

-Где си се бре Вељо изгубио? Нема те целог лета. Божурова прича подигла праши-ну и узнемирила духове. Цео град бруји о Божуру и његовој причи, малтене као да је убио човека. Божурову причу су летос читали и они који никад ништа не читају: домаћице, фризерке и фризерци, продавци парадаица на пијаца и богоми и они мало писменији. Нагађају који су то људи из чаршије ликови у причи. Мислим да су је прочитале све наше колеге а чини ми се и наши партијски функционери су је читали што из знатижеље што по задатку. Него чуј, онај твој часопис Мостови се изгубио. Много ми је криво и стварно ти се извињавам. Дође једно јутро комшија на кафу и као узгред ме пита да ли сам прочитао причу коју је написао професор Божур? Јесам – кажем. А имаш ли тај часопис? А ја као глупи сом, кажем: имам. Дадох му Мостове и више никако доћи до часописа. Те дао га овом, те узела га она, те сутра ће га донети, па ништа. Сад каже да више ни он не зна где је. Дембел ко сваки дембел ни да се извини, а први ми комшија. Шта да му радим? Чуо сам да је на захтев Савеза бораца јавни тужилац забранио растурање овог броја Мостова, и да се нигде не може доћи до часописа. Због тога ми је још више криво што сам тако глупо изгубио овај број, поготову што знам да је Божур имао само два примерка и да је један теби поконио. Каже да не зна ко је узео и његов примерак. Причам Божуру да се гадна мрежа плете око њега, и измишљају разне глупости и протурају да је он то писао. Он не хаје. Каже: ма пусти их, све су то медиокритети. Немају они појма шта је то уметност и шта је то књижевност.

А јест, драги пријатељу. Божур се увек некако држао самоуверено и ауторитативно па чак и у обичним безазленим интелектуалним расправама. Имао је чврст говор као што је и имао врло снажан и чврст стисак руке. Шали ли смо се: не дао ти Бог да ти Божур пријатељски стисне шаку. (ова опаска је с разлогом)

Да кажем и ово: Онда као и данас у граду су биле две средње школе: Машински школски центар, за школовање техничара и мајсторских занимања врло потребних за фабрику аутомобила и осталу индустрију, која је била у развоју и Гимназија.

Партијска основна организација је била заједничка за Машински школски центар и Гимназију. Секретар партијске организације био је тихи, наине наизглед неприметни професор руског језика, да би човек помислио да тај није у стању ни мрва згазити. Средњег раста, класично се облачио, изгледа да је волео сива одела, мало укоченог погледа и благо промуклог гласа. Имали смо срећу или можда несрећу (процените из даљег текста) да је из нашег центра дипломирани економиста, млада професорица, (најмлађи члан наставничког колектива, причало се да је била одличан ђак и одличан студент) била члан Општинског комитета и члан комисије за идеолошко - политички рад у Републичком централном комитету Србије. Дотична особа плавих очију, плаве косе, бледоруменог лица, грациозног стаса и држања, истицала се лепотом и пријатним звонким гласом. Морам признати да је то особа поред које сам се пријатно осећао, а чинило ми се да је и она према мени показивала знаке симпатије, или је то била

она општа особина лепих жена које кокетирају са сваком мушкарцем који то по било чему заслужује. У даљем тексту зваћемо је Другарица.

Обависмо поправне испите. Поче настава. Убрзо дође партијски састанак у вечерњим часовима, по завршетку наставе, са једном тачком дневног реда:

Заузимање идеолошко политичког става Партијске организације средњих школа, поводом објављене приче „Самачка соба звана свратиште” професора Божура Хајдуковића, у књижевном часопису Међурејубличке заједнице за културу „Мостови” у двадесет и првом броју за 1974. годину.

Састанак се одржавао у учионици. Присутна двојица партијских активиста испред комитета. Оба мајстори стругари из ФАП-а. Подразумева се Муслиман и Србин. Један станује у новом а други старом делу града, да и тај критеријум буде задовољен. Седе у првој клупи левог реда, укочени, озбиљног изгледа са спремљеним блокчићима за белешке. У првој клупи средњег реда седели су Другарица и директор гимназије, професор књижевности. А у првој клупи десног реда директор и помоћник директора МШЦ-а. Директор је био инжењер машинства а помоћник професор књижевности. За катедром партијски секретар у сивом оделу, са белом кошуљом и црвеном краватом, а поред њега секретар центра који ће озбиљно водити записник. Учионица пуна. Сви здрави, нема важнијих послова, сви чланови присутни. Божур је седео у хошку задње клупе левог реда, а до њега његов цимер из самачког, професор руског језика, његов земљак. Ја сам био у хошку на десној страни а до мене наш пријатељ, професор физике. У задњој клупи средњег реда седели су двојица добрих момака, оба математичари, пријеполац и фочак. Између првих и задњих редова седеле су остале колеге и колегинице. Осећао сам се као да смо у задњим редовима заузели бусију и да очекујемо напад непријатеља. Мукла тишина ми је говорила да су се просветари нарогушили и да неће лако издати друга и колегу. Морам напоменути, а и тврдим, да су колегијалност и другарски односи у оно време били на високом нивоу.

Секретар је отворио састанак и прочитао писмо из комитета. Не сећам се поуздано али говорило се, отприлике, да је прича усмерена против уставног поретка, братства и јединства, и актуелне власти нашег града и уопште власти нашег народа, те да црним бојама слика нашу свакодневницу, да се причом шири разврат и неморал што не сме да буде одлика наше књижевности, чим прије ако је пише просветни радник. Имајући у виду да је ваша партијска организација са највише интелектуалаца, у односу на остале партијске организације у нашој општини, очекујемо промишљену и здраву дискусију - критику и правилну и мудру одлуку.

Настала је гробна тишина. Мук је потрајао више од пет минута. На моје чуђење, први се јавио за дискусију, наставник практичне наставе за машинбраваре, који је некада радио у ФАП - у и као врстан мајстор по задатку премештен у школу. (Касније сам сазнао да су сви наставници практичне

наставе познавали своје колеге а сада партијске активисте.)

- Знате шта другови, ја и ове моје колеге практичне наставе, ми смо мајстори, ми можемо направити на стругу, глодалици, преси шта год зажелите. Али у романе и приче мало се разумемо. Можда ја неку пјесмарицу знам напамет и то је све. Можда ће ови наши професори српског језика и књижевности нешто појаснити. Али ја Божуру као човеку могу да скинем капу. Али брате и ови моји ђаци машинбравари кад су чули да се о професору Божуру прича стално ме запиткују и видим да га много воле. Него ја бих замолио другове активисте из комитета да нам кажу шта ми то треба да радимо и каква одлука би била мудра?

Опет мали тајак па пригушени смех.

По окретању глава закључио сам да се активисти збуњено гледају, али да ли су схватили паметну провокацију не знам. Али знам да је Другарица схватила. Одмах је устала, љутио је руком забацила своју свиленкасто плаву косу, осврнула се лево и десно па потом окренула леђа секретару и строгим погледом одмеравала по нама. Чудо невиђено. Она најмлађа стајала је испред нас као врло строга учитељица према ђацима. Њен лик није значајно променио црте, али њена питомост и лепршавост се претворила у нешто што је код већине изазивало неку одвратност. Ђутала је. Пригушени смех се смирио.

- Другарице и другови, узобилимо се! - просиктала је кроз зубе. Потом је мало смиреније наставила: Другарице и другови, од нас се очекује да наши ставови буду на линији Комунистичке партије, и нико не сме да каља углед партије и нашег колектива. Ми морамо бити свесни да смо просветни радници и морамо спрати љагу са нас и наше школе, коју нам је својом скрибоманиом нанео несавесни, нећу намерно да кажем, наш, јер он за мене није више наш колега. Такође морамо бити свесни да у нашем граду живи седамнаест националности и по националном питању не сме бити вређања. (Вероватно је у број националности уврстила и оне појединачне или мале групе стручњака у фабрици аутомобила: Немце, Чехе, Словенце, Македонце, и неке друге.) Још једном вас колеге упозоравам да морамо бити достојни посла кога обављамо. Зато добро размислите пре него што се изјасните. Имајте у виду да је јавни тужилац забранио часопис и није искључено да јавни тужилац подигне тужбу против Божура Хајдуковића.

После су узимали реч неки професори књижевности, један за другим, редом. Прво је говорио помоћник директора МШЦа, па директор гимназије, потом професор књижевности, твој некадашњи професор о коме ти имаш високо мишљење, па потом такође професор књижевности из гимназије, онда су говориле две професорице књижевности, једна из центра и једна из гимназије. Сви су говорили слично ако не истоветно. Отприлике, прича има неких естетских и књижевних малих недостатака, што сматрају да ће се са таквом констатациом сложити и њима драги колега. Божур је млад као пица са показаним даром, веровати је да ће он ускоро стасати у великог писца. Сви су га хвалили као колегу и доброг професора који доследно остварује школски план и

програм, јер уосталом они заједно праве годишње планове на основу програма. Сведоци смо да ђаци и родитељи преко ђака знају све о нама ко смо, какви смо као професори и колико успешно преносимо на ученике знање и колико смо реални у оцењивању. Ако је колега и направио малу грешку са несмотреним објављивањем помешане приче, то више нема сврхе јер је часопис забрањен и повучен из оптицаја. Пажљиви слушалац могао је наслутити неку дозу зависти Божурових колега, на његово писање. Може се закључити да су Божура бранили као колегу, али нису показали отпор политичком притиску и хајци. Отприлике онако, да вуци буду сити и овце на броју. (Касније сам сазнао да су србисти, како смо их звали, одржали актив на коме су се договорили да заузму заједнички став)

У мени се нешто бунило. Јавио сам се за реч и говорио отприлике ово:

Ја нисам стручан ни компетентан да дајем суд о књижевној вредности приче. Причу сам прочитао и мени као читаоцу се допала. Не видим ништа страшно у томе што се у причи говори о неким аномалијама, за које сви знамо да постоје. Ризикујем да ми колеге професори књижевности замере што ћу рећи, да би било коректније да су заједно или неко од њих објавили приказ или књижевну критику у следећем броју часописа Мостови, па била она позитивна или негативна а испод би стајао њихов потпис. Овако је сувишна прича свих нас и потпуно непотребна. Ово и не треба да буде расправа партијске организације, по мом личном суду још мање предмет јавног тужиоца, мада смо ту немоћни. Али можемо јасно и гласно да кажемо да Божур није починио никакву партијску грешку, нити је нанео љагу колективу. А Божуру пред свима вама кажем, част ми је друже и пријатељу Божуре што се дружим с тобом. (тада се први и једини пут, за време тог састанка, чуо кратак и слабашић аплауз)

Одмах се јавио Божуров цимер, професор руског језика, који је говорио елоквентно и надахнуто тражећи упориште у класичној руској књижевности која је критиковала царски режим али није била забрањивана. Сложио се са мојим ставом да ово није ствар партијске организације и да његов друг и цимер не треба да сноси никакве последице.

После њега узимали су реч ови које сам у овој причи означио као бусија, и сви су слободно, искрено причали све најбоље о Божуру и да по њиховом мишљењу сва ова халабука може да стане у мању торбу, да се некако стави тачка на случај и да наставимо одговорно и предано да радимо са нашим ђацима као и до сада.

Састанак се одужио. Било је још подигнутих руку оних који би да говоре. Другарица је устала и рекла:

- Дискусија се очито разводњава и иде у погрешном правцу. Секретаре дај реч аутору приче, због њега смо се састали овде. Да чујемо њега.

Божур је сталожено и врло разложно говорио, као да држи предавање на часу:

Захваљујем се колегама који су својом вољом тако лепо говорили о мени. Што се тиче констатације мојих колега да прича има малих књижевних мањкавости нека те своје ставове објаве у неком књижевном

часопису. Иначе овако исказ карактеришем као рекла казала. Даље, ако је партијски секретар по налогу комитета заказао састанак на ову тему, у најмању руку је требало додати бар један примерак часописа, верујем да га у комитету имају, па да прочитамо пасус по пасус, да видимо чиме ја то подривам друштвени систем, чиме угрожавам братство јединство, шта је то аморално у причи и кога сам ја то лично описао. То је уметност. У причи су ликови измишљени. Ако се неко препознао у огледалу није криво огледало већ њихово лице. Ја разумем и ове који ме оштро нападају, јер се од њих то тражи. Проблем је и што је неко направио атмосферу такву да су причу читали и они који никад ништа не читају, па је дух провинције загосподарио, а да је прича објављена у неком већем граду њу би прочитао можда неко од литерата и на томе би се завршило. Лично сматрам да нисам погрешно што сам причу објавио, не кајем се и не осећам потребу да се браним нити да се било коме извињавам. Надам се да ћу и даље писати и објављивати.

Јавили су се активисти, који су и један и други казали:

Ваше је да се изјасните. Већина сте факултетски образовани а и ради се о вашем колеги. Нису дуго говорили али су за време састанка уредно нешто записивали у својим нотесима.

Другарица је поново устала, окренула се према нама и директно се мени обратила:

- Друже Велиборе, упућујем ти другарску комунистичку критику, јер си својим ставом окренуо дискусију у неодговорном правцу. А што се тиче Божура Хајдуковића он се потпуно несамокритички понео. По њему цела чаршија је провинција, сви су медиокритети само је он паметан. Зато ја предлажем партијској организацији да изгласа искључење Божура Хајдуковића из комунистичке партије.

Брзо је реаговао професор математике, пријеполцац:

- Ја предлажем да му се изрекне другарска критика.

Секретар није дао Божуру и мени реч да одговоримо Другарици, са образложењем, већ сте говорили. Ставио је предлоге за гласање.

За искључење је прва подигла руку Другарица, затим партијски секретар основне организације и за њима је бојажљиво подигао руку секретар центра који је водио записник на састанку и на наше велико изненађење један наш друг, наставник физике, који по нормативима и није имао право да предаје у средњој школи. По неким догађајима који су се касније дешавали, наслућујем али без доказа, да је он био један од оних доушника којих је било у сваком колективу.

За другарску критику су гласали сви остали и ја сам им се придружио.

После састанка промућурни, мудри, твој омиљени професор, каже мени у поверењу. Боље би било да смо му изрекли строжу казну, например: укор пред искључење. Комитет неће на овоме стаги. А други његов колега, професор историје, кад смо изашли из школе на улици ми честита на дискусији. Захваљујући теби ја сам прочитао ову написану дискусију. Направио је кратку станку, па некако покајнички и мало упла-

шено, наставио, а имао сам и другу написану, за случај да је кренуло у критичнијем смеру и вади неки папир из унутрашњег џепа капута. Занемео сам. Остао сам без текста.

После два дана дошао директор гимназије код нас у Машински школски центар да ме тражи. Каже:

-Ти си Вељо најбољи Божуров друг. По саветуј га да промени средину, да нађе негде посао.

Одговорио сам као из топа:

-Најбоље би било да ти промениш средину.

Божуру ништа нисам рекао о нашем разговору. Не знам ко је с Божуром разговарао и да ли су вршили неки, непосредно са њим, директни притисак. Знам да је Божур тих дана напустио Центар и запослио се у Просветном прегледу у Београду. Његов цимер, професор руског језика је такође напустио Гимназију и запослио се као дописник из Пљеваља за радио и телевизију Титограда (Подгорице).

Преплашени директор гимназије и друштво око њега су се жалили у комитету, да им, ми из школског центра правимо проблеме и тражили су да буду одвојена основна организација комуниста у Гимназији. Њихов захтев је уважен. На првом партијском састанку основне организације Машинског школског центра, Другарица је сва званична са неке ирационалне висине, пркосно обавестила партијску организацију да је Градски комитет искључио Божура Хајдуковића из партије и да је другу Велибору Јовановићу изрекао партијску опомену.

Нисам добио ништа написмено од комитета, а нисам питао Божура да ли је он. Касније ми је Божур причао да је Савез бораца из Прибоја послао протестно писмо Просветном прегледу, како то они могу да приме у тако угледну установу културе човека који је искључен из Комунистичке партије, човека који је друштвено-политички неподобан. Директорица Просветног прегледа им је срочила одговор са којим их је ућуткала. Божур се изванредно уклопио у новој радној средини и интелектуалном окружењу. Посебно је лепо прихваћен у књижевним круговима Београда. Израстао је у врхунског књижевног критичара. Осамдесет и неке године преноћио сам у његовој гарсоњери на Лабудовом брду. Соба је била претрпана књигама најновијих издања о којима је писао приказе. Те ноћи смо причали скоро целу ноћ. Жалио ми се да је оболео од неке тешке болести, неке врсте прогресивне парализе која му одузима снагу мишића. Каже – ево види. Узео ми је шаку и покушавао да је стисне. То је изгледало као дечији нежни стисак. Ни трага од Божурове снаге. Полагао је наду у одлазак у Русију код Цуне, која лечи биоенергиом. Ишао је али није било помоћи. Пред смрт је молио да му нико не долази у посету да га не би запамтили у таквом стању Умро је у тридесет и осмој години. А ја га памтим, ведро насмејаног, високог интелигентног чела, лепог лица са кратко небријаном брадом, снажног тела и духа и увек позитивне енергије.

Али никако да се отгем сумњи, да су га неке мрачне силе отровале.

Велибор Јовановић,
у Београду 3. марта 2015.

ОТКУП ВУНЕ или пут до самоосвјешћења

Спознај самог себе! овако је Сократ формулисао своје филозофско кредо позајмљено од делфског пророчишта. Сачувај ме боже таквог сазнања, веле да је узвикнуо велики Олимпљанин из Вајмара, а Ниче је децидно рекао: „Онај који спозна себе – властити је целат!“ Психоналитичари су, почев од Фројда, порицали могућност да човек појединачно доиста може спознати самог себе и ако му је до таквог спознања стало, мора да се подвргне темељној анализи другог психоналитичара. Но, било како било, човек мора имати бар наслуту неког сазнања о самом себи, мора се упитати наприлику онако како је Кант формулисао: шта могу да знам, шта треба да чиним, чему треба да се надам, шта је човек? Јасперс је увео термин „граничне ситуације“: важан је не само одговор на таква питања, већ и сазнање тренутка у коме се она постављају, зашто баш тада? Откад сеже наше самопознање, зашто наша свијест баш у том тренутку ишчепркава такав упит? Зашто се јавила потреба да ја као субјект имам самог себе као објект спознаје?

Сада видим себе како на кабастом пртљагу година, као какав Роденов „мислилац“, осматрам пређене друмове, мозам и тумачим главне међаше, заокрете и посртања, одгонетам изbledјелу мапу својих корака ка самом себи. Ка оном што се данас у психологији почесто назива *јасиво* или *сойсиво*. И што се у обичном нерелефкованом говору почесто формулише као: „Откако знам за себе...“ А кључ је у овом *ошћакко* а не у коначном резултату, јер таквог потпуног знања нема. Срећом! Моје Ја, то некакво несигурно, климаво *јасиво*, све више мичи на ону руску лутку „бабушку“ у којој су смјештене њене све мање и мање варијанте, па то лелујаво Ја прораста кроз све године и деценије од првих корака до оног посљедњег, до закорачаја у нигдину, остајући на неки чудесан начин самосвојно и идентично себи.

По овим реченицама се не види колико је протекло времена од ових мудролија на почетку до наставка, не назире се она мука скопчна с дилемом: вреди ли наставити и како причу о томе кад сам први пут постао свјестан себе, постао предмет своје рудиментарне аутоперцепције? И с каквим правом могу данас, у дубокој јесени живота, да пишем о некаком Ја дјечака отприлике четворогодишњег узраста?

*

Већ је било ујагрило мајско сунце, а стока тек што се вратила на попасак. Поред наше старе куће, орунуле, шкрипаве кровњаре шкрбавог крова, црне као га-

вран, мој отац и најстарији брат товаре у конопце увезана два бремена вуне на нашу кобилу „враницу“. Бремена су ми изгледала огромна тако да се ионако ситна и мршава кобила једва видјела између њих. Тачније речено, видјела јој се само глава и прамен гриве, а кад би се онако узнемирена и зачуђена необичном товаром окренула одпозади, однекуд би по прљавожућкастој неопраној вуни и са једне и са друге стране товара почео да шибан њен реп. Можда се инстинктивно бранила од мува, а можда су је већ почели да уједају овчији крпелји којих је у скоро сваком руњу било као мравца. Иако је „враница“ увијек била мирна при товарењу, отац и брат су се прилично намучили да је натоваре, да, како су говорили, „укараре“ кабасти терет који није био претежак а мени се чинило да ће је смјеста спљескати и придавити. Повремено би час из куће а час из магацина из које је и изнијета вуна, излазила и враћала се моја мајка упућујући оцу и брату ријечи које су звучале необично и опорно. Црвена у лицу, већ тада од силног животног терета малко погурена, час прекорно час болно запевајући говорила им је: „Носите им и ово, нека се наране! Нетребало им! Пусто им кукало, к’о што и ‘оће, акобогда! Што сте ми оставили ову шаку усрољака!“ При том је према њима зафрљачила омању торбу од костријети из које су вријели праменови још прљавије вуне од оне увезане на товару. Кад је дошла до даха, подбочила се десном руком а лијевом одједном показала према мени: „О’шта ћу исплести чарапе овој макањи, ‘оће ли је гује љетос овако босу заклати!“ У том тренутку њих све троје, отац, брат и мајка, погледали су у правцу њене испружене шаке и поглед зауставили на мојим босим ногама. Инстинктивно сам и ја сагео главу и погледао у своје ноге.

За тренутак сам постао центар и њихове и своје пажње.

Наша стара кућа, по древном обичају брдских крајева, била је измјештена изван имања, на испаша, и око ње је било пуно камења. Скоро сваки камен станац урезао је неки траг на мени, крвавом огреботином или чворугом. Тог тренутка стајао сам придржавајући се руком за највећи камен у коме је била издубљена рупа у којој се „тукло жито“, то јест, ручним млатилом скидала кора са покисјеленог јечма. Камен и ја смо били отприлике исте висине. Када сам погледао у своје ноге видио сам најприје поруб моје прљавожуте кошуљице од конопљана платна домаће израде која је досезала до испод кољена. На ногама није било ни чарапа ни опанака, прсти испуцали а табани и пете дебеле као ђонови тако да су

у овако жарко љето опанци били сувишни. Као и у остале комшијске дјеце. У мајчиним ријечима нијесам осјетио ништа што би личило на лошу оцјену мог изгледа. И данас, попут детаља, „злећеног кадра“ из филмова италијанских неореалиста, добро се сјећам изгледа својих ногу, своје кошуљице, моје једине одјеће у којој није било ништа куповно. Али се с мајчиним гњевним ријечима у мене уселила зебња, некакав нејасни осјећај да сам за нешто крив. Да сам крив због своје босотиње, да сам самим својим постојањем непотребан вишак, још једна невоља и узрок ових горких ријечи. Схватио сам да сам ја та *макања* – немоћно, боље речено, беспомоћно чепљаде – да ме могу ујести змије зато што сам бос, што немам чарапа, а чарапа немам јер скоро сву нашу вуно отац и брат односе некуд на нашој кобили. Мој тада двадесетпетогодишњи брат, стасита црнокоса људина, широких рамена и снажних груди, немоћно је ширио руке и као кривац се правдао мајци за оно што је и она итекако добро знала: „Па, мајко, знаш и сама, прибори се, знаш да морамо да предамо колико су нарезали. Већ смо и омалили и окаснили. Ако усфали – морамо још докупити, а окле?“ Мајка као да није чула шта јој мој брат одговара, сипала је на моменте пискавим гласом и дрвље и камење на неке *оне* који у кило траже нашу вуно. А „свједок“ тог тражења био је стари кантар који је, црн са кукама попут орлових ноктију, заједно са дреновом мотком за мјерење, стајао поред мојих ногу.

С лијеве стране поизмакнуто, као да је случајни свједок - намјерник, стајао је отац. Нешто нижи од брата, сасвим сијезде косе, сиједих, густих и од дувана пожутјелих бркова, као какав помирителни судија, проговорио је одмјереним одлучним гласом иза кога, било је јасно, било какав приговор нема смисла: „Остави дијете, божија жено, што си развезала језик, к’о да је оно нешто криво. Пушти га да иде, придоцниће, видиш како је упекла небеска звијезда“.

„*Дијете*, а шта сам тек ја ако је мој огромни брат *дијете*“, такво је некакво питање стрјеловито сијевнуло у мојој свијести. И *дијете* ускоро измаче из нашег видокруга. Водило је, осврћући се, за улар нашу „враницу“ која је као каква сивкасобијела буба гмизала низ стрмину. Повремено би јој се видјеле копите стражњих ногу и реп који је, на велико чудо, налазио свој пут. Отац је, у чистој бијелој конопљаној кошуљи, у сукненом цемадану и шалварима, с бијелим тозлукцима и опанцима од говеће коже, са шаком изнад очију, дуго пратио погледом тај чудни товар: да „не крива“ на коју

страну, да онако кабаст не запне ње за трње и грање поред пута. Из куће су допирали, сад видно тиши и са судбином помиљивији мајчини узвици и клетве: „Не требало им!.. Гулије погане!.. Да Бог да им пошљедње било!... Узеше јадном народу и црно испод ноката...!“

*

Тај „залеђени кадар“ из мог животног филма остао је у мом сјећању, ненарушив и непромјенљив. Да моју свијест и даље обилато храни сликом укрштених погледа људског четвороугла који је и сада стваран, видљив мојим духовним очима. Иако је у животу остао још само поглед оног који је тада а и сада загладан у некадашњег себе и пред судом вјечности треба да свједочи неку своју трошну истину. А она се откривала постепено. Три године касније, као ђак првак у дворишту основне школе, рашчишћеном од савинданских сметова, слушао сам пјесму коју су у колу пјевали сеоски момци:

*Ми нећемо Трстја даићи
Па кад ћемо райшоватиш!
Друже Тишо, дај нам ђушке,
Талијани диљти њушке!*

Замишљао сам те необичне људе са њушкама а посебно се чудило како мушкарац може постати жена која жели да нас у нечему превари:

*Ој Сџаљине, сџара бако,
Не вара се Тишо лако,
Не вараи се Тишо борац
Ни друг Ђидо Црногорац.*

Већ у трећем разреду и ја сам, у колони ђака која је кренула на излет на оближњу висораван, заједно са осталима пјевао колико ме грло доноси, на учитељеву велику радост, лако памтљиву пјесму иако у њој ништа нијесам разумијевао:

*Пейи конџрес сложено ѓласа
Друга Тиша и Ђиласа,
Ранковића и Кардеља,
Парџије је наше жеља
Гласали смо и Кидрича
Информбиро нека ѓрича.*

Убрзо се показало, да нијесмо били „поколење за пјесму створено“. Историчари су о овом периоду нашег заноса и пркоса касније писали као о времену када је Тито рекао Стаљину „не“, када је на крилима Петог конгреса КаПеЈота почело раскулачивање, насилно формирање сељачких радних задруга, принудни откуп вуне, меса, млијека, снабдијевања на тачкице и бонове, вријеме прислих радова на цестама и пругама који су понекад били и добровољно - ударнички за скојевце. Мој велики брат, који је три године, како је говорила мајка, „некаквог Тита служио, дом му се ископ’о!“ - док сам ја још био у колијевци, - гонећи арнаутске качаке од Сувог Дола, преко Метохије до Кораба у Македонији, прије него је на оближњој Задрузи

предао обавезни откуп вуне, већ је имао четири мјесеца присилног рада. Мој тада шездесетпетогодишњи отац, о чији су се врат објесиле и оне моје босе ножице, носио је на својим плећима читава стољећа. Рођен у најцрње доба турских зулума, избјегао је да служи турски аскер с доласком Младотурака, касније био нишанција на митраљезу „Максим“ Бољанићког одреда у Првом свјетском рату, од Чајничка, преко Романије, Златара до Мојковца. Стизао до Гласинца и са својим комшијама и саборцима на Ђурђевдан, нашу крсну славу, присјећао се како су газили ледену Дрину, зелену и љети и зими, а двије године комитовао док није минула „швапска пошаст“. О свему томе је сведочило увјерење о златној медаљи „Милош Обилић“, пресавијено у омањем чекмецету на тавану наше шкрипаве куће које сам случајно много доцније пронашао. Када би касније, додуше ријетко, на вјерној „врањаци“ одлазио у чаршију, и слушао пјесме и покличе на митинзима, или на сеоским сијелима, увече би то све тумачио на моје велико изненађење потпуно другачије него наш учитељ и скојевска млађарија по селу. Одбијајући густе димове у новине замотане крце, набављене „испод руке“ у чаршији, смиренео и као за себе говорио би: „Е, моја омладино! Неће бити Трст нама него – трт нама! Не дају јаки и опаки. А ако устреба, даће вам пушке и да иг не тражите. Полако, полако. Ено иг, што је несрећа по јадни народ, ње су се и међу се докачили к’о жути мрави. Већ се понеки враћају, ти наки фирборци, инфорборци, како ли иг зову, те су правили шодер тамо неђе на мору. Приупитајте иг ње су били, ко иг је тамо посл’о, шта су радили и што су ’нако к’о кос’ и кожа. Не смију ни да прокамене“.

Нема више наше старе куће. Остало је само камење око ње, као и раније. Осуто лишајевима, вири из травуљине и шибља. А више од пола кућа у селу, претежно двоспратница с бијелим зидовима и црвеним крововима, затворено и замандаљено. Као двори Војводе Момчила кад је бјежао на Јабучилу спржених крила да умакне потјери журе Вукашина. Одавно занијемљела и школа, безђетна погурена старица док вјетар ландара вратницама на њеном дворишту. Нема стада, блеке оваца и јагњаци, говеди. Дјеца у селу не знају за ријеч *појасак*, *ојуџа*, *обувача*, *јомужа*, *јарина*, *крављача*, *еѓалица*, *баква*, *воловодица*, *чакшар*...

Понеко од нас, некадашње дјеце, које је пјевало напредне, борбене и идејне пјесме, још увијек плута морем живота на зачудо непотопљеним даскама „Тито-ника“ који је налетио на санту утопије.

Добрило Аранићовић

(Одломак из рукописа *Куком њо леду или у њошрази за собом*)

НЕМА ИСПРАВКЕ ПОГРЕШНО ИЗАБРАНОГ ПУТА

У људском бићу присутна је потреба да буде користан, да се активно односи према животу, да нешто ради и да има осећај испуњења. Организам је створен да ради, и ако човек не ради и не троши енергију јављају се проблеми са вишом енергије и адаптацијом - човек постаје анксиозан. Осећај бескорисности једно је од најпогубнијих стања које сигурно доводи до обољења.

Добро постављена амбиција је пола успеха. Дешава се да људи прецене своје могућности, задају себи велике задатке, а притом немају добар однос према раду ни према циљевима. У неусклађеној трци са временом губе једну по једну битку. Много изгубљених битака уноси у човека губитничку шему које се тешко ослобађа. „Ко живи водоравно, његово највеће узвишење у животу је гроб. Ко живи усправно његов живот је пирамида“.

„Човек који не стигне до свога ја неће стићи нигде.“ Ако не стигне до својих потенцијала, ако не постане то што може постати нема ништа од његове интегралне личности. Сенека је записао: „Пре него што ме је стигла старост, трудио сам се да ваљано живим, у старости трудим се да ваљано умрем, а да бих ваљано умро, треба да умрем радо“. Значи не смео заборавити да се личност формира доживотно.

У култури у којој човек човеку није човек него мета насиља и агресивности другог, постоје разорне силе које изазивају невоље. Једна од најважнијих карактеристика људског организма је његова адаптивност. Људи се досађују због тога што припадају целинама које не умеју да живе. Стрес се најбоље савлађује стваралаштвом. Праг стеса је различит од човека до човека. Стрес делује као лопов, тек кад оде ми видимо шта се десило. Проблеми су најопаснији и најгори када се са њима не суочавамо и не улажемо напоре да их решимо. „Лепше је борити се за нешто велико и лепо, само се борити па макар неуспешно, него се изборити за нешто мало и недостојно“, пише Душко Радовић.

Постоје три врсте смрти: прва је друштвена, друга биолошка, а најтрагичнија је духовна. Треба се бојати горег него што је смрт. Смрти се плаше они који нису водили достојанствен живот. „Живимо на овом свету док га волимо.“ (Тагоре) Иако људски живот представља непроцењиву вредност, ми увек поступамо као да је нешто вредније од живота.

Човек не стари све док је радознао. Не каже се случајно: „Боже мој, сачувај ме од људи који су затворили очи и уши, срце и разум.“

Најефикаснији човеков одбрамбени механизам је да у губитку препозна добит, да у проблему види прилику и да из сваког искуства изађе са сазнањем битним за живот.

Бошко Сџанић

БЕРАТ, ГРАД СА ХИЉАДУ ПРОЗОРА¹

Наше путовање из Београда почиње једног кишног јутра почетком марта веома рано у три сата ујутру. Идемо преко Косова на прелаз у Мердарама.

Нисам ишла кроз Косово од како је проглашена његова независност. Не знам шта очекујем, али сам узнемирена. Граница као права међдржавна граница. Узеше нам пасоше, царински и милицијски службеници се врло љубазно опходе, обраћају нам се на српском језику. Упутише нас да станемо мало десно. Сниматељ који је задужен са тв камером (путојем са екипом РТС, емисија „Квадратура круга“) понео је уобичајене пропратне папире за камеру као и за остале иностране земље. После пола сата враћа се и обавештава нас да не дозвољавају да се кроз Косово прође са тим папирима. Са њима може да остане у границама Косова и да снима, али да прође кроз Косово за Албанију, е ту треба да се плати 6.000 еура. Љубазно га упућују, по тој киши, на једно километар удаљености код некаквих шпедитера који иначе обезбеђују царинске папире за робу која прелази преко границе. Он се опет враћа и обавештава нас да је и за шпедитере камера роба која подлеже царинским прописима. И они траже паре. Неко из комбија разочарано вели: „па морамо се вратити“. Добијамо награду пасоше на којима нема никаквог печата. Ајд сад докажи да си био у другој земљи, ниси брате, гранични прелаз Мердаре је исти као напр. између Србије и Мађарске а ипак је разлика. Овде те детаљно прегледају, не дозвољавају ти да пренесеш средство којим радиш али то нигде не оверевају. На пасошима нема печата. Ко ће нама да поверује да смо прошли кроз некакву самозвану републику Косово. Нико! Уредник, уједно и шеф ове екипе зове са мобилног телефона РТС да нам помогну, они су беспомоћни, ништа не могу да ураде. Ја у себи размишљам да ово можда и није лоше кад су нам косовски цариници рекли да можемо да снимамо на Косову; да предложим да бар обиђемо неке од наших манстира па да се вратимо. Сви ћуте свако мисли своје мисли. Уредник телефоном зове шефицу кабинета једног од помоћника Министра полиције да нам они помогну. Рекли су му да чекамо, све ће покушати. После три сата чекања прилазе нам љубазни цариници и обавештавају нас да

ћ нас они са ротационим светлима на колима пратити кроз Поље Косово до границе са Албанијом. Њих двојица у униформама, један је средовечан човек и говори српски, а други је млад и овај језик не зна. Замолили смо их да се упут негде зауставимо и попиемо кафу. Рекли су да нема проблема. Свратили смо са ауто-пута у један веома леп мотел и поседали за сто с тим што су се цариници издвојили јер су они ипак службена лица. Позвали смо их да седну са нама што су прихватили. Старији цариник је служио војску у Сарајеву у истој касарни као и наш уредник. Људи ко људи! И он је био, изгледа ми, срећан што може да се подсети своје ране младости. Док смо пили кафу договорили смо их да ауто-путем, кад већ имају ротационо светло, иду брже јер смо ми изгубили на времену чекајући на граници па каснимо за Тирану. Прихватили су са осмехом, јер и њима, изгледа, пријата надмоћ ротације!

Човек не може а да не помисли да ли смо ми иза ових ротационих светала која треба да нас штите можда покретна мета...страх!

Протутњасмо ауто-путем кроз српску историју...Срби као епски народ најбоље памте своју историју кроз епску поезију. Присећамо се: „подиже се српски цар Степане/ из Призрена, места убавога,/ подиже се итар лов ловити/ до Велеса и воде Вардара...“негде десно остаде путоказ за Призрен. Пише на шиптарском језику а испод на српском али латиницом. Питам се а које је наше званично и законско писмо? Одговор је **ћирилица!** У суседним земљама (Мађарска и Румунија) у којима живе Срби, у сваком месту у коме живе Срби она су обележена на језику дотичне земље а испод на чистој ћирилици и на српском језику пише назив места који се најчешће битно разликује од назива у матичној земљи. Да ли се то неко стиди ћирилице или је неко брани да се испише?

Тамо је висока Шара у којој је „злу науку Милош научио код оваца у Шари планини, поспавати свагда око подне“. Путојемо са Милошем у машини до његовог града Вучитрна. И њега брзо пролазимо а можда нас тамо као Милоша чекају Душанови сестрића: „два сестрића два Војиновића“. Долазимо на границу са Албанијом. Прелаз се зове Врбница, интерсантан, чисто српски назив. Пролазимо без проблема јер нас они

цариници који су нас пратили предају Албанцима. Кад пређосмо границу одахнусмо са олакшањем. Каквим олакшањем питаће се неко. Лепим, јер улазимо у закониту земљу у којој се поштују међународна правила.

Ауто-пут пролази кроз веома неприступачне пределе, пролазимо поред једног вештачког језера и улазимо у тунел дугачак 58 километара. Од присутних се нико не сећа да је пролазио кроз већи тунел. Просечена брда су подзидана великим каменим зидовима да се на пут не одроњавају. Траса пута ида поред корита велике албанске реке Маће. А она је псковита и разливена, питома и лепа. Имамо срећу да видимо прелепе пешчане наносе, иначе се они у рано пролеће кад се топе снегови испод набујале реке не могу видети, ове године ни у Албанији као и код нас скоро да није било снега па је количина воде у реци веома мала. На обе стране ове реке поређана су места: мали градићи или села: Кукес, Фан у коме се види тврђава и по свој прилици православна црква, Репс, Милот....., села су разбијеног типа, куће разбацане, пролазимо и поред две високе куле од камена које су некада биле уобичајена станишта ових горштака. На уредним путоказима исписана су места са лево и десне стране и обележени излази за њих. На следећој табли пише Тирана, Дурес право а Скадар десно. Треба скренути десно, прећи Проклетије, проћи поред остатка Балшића двора и наћи се на равној и силној Бојани која таквом снагом истиче из Скадарског језера да се човеку чини као да испија и последње остатке Панонског мора одводећи га у Јадран. Чудна је природа. Уз пут видесмо и неколико бункера из Енверовог времена али не видесмо ни једног човека са белом кечетом, што је по нашем мишљењу главно национално обележје Шиптара, нема ни забрањених жена...ово је једна обична сиромашна европска земља која покушава да се уврсти у ред уређенијих и богатијих земаља.

Приближавамо се Тирани и негде нам се губи аутопут. Поред су недовршене куће на чијим крововима, скоро на свакој, стоје некакви ружни, у црно офарбани бојлери, вероватно на неки свој начин користе сунчеву енергију. Предграђе кроз које пролазимо је право градилиште. Велики кружни токови, велики споменици.... и нађосмо се у самом центру Тиране испред наше амба-

¹ У прошлогодишњем „Савиндану“ објављен је први део мога путописа кроз Албанију под насловом „СКАДАР НА БОЈАНИ“ у коме је најављен наставак путовања са „оне“ стране Проклетија где је најкарактеристичнији град Берат ради чега је овај наслов

саде. Сачекао нас је први секретар са особљем где се освежимо и као водича добијемо једног Горанца који говори српски а пореклом је из албанског дела Горе (иначе Гора се налази у три државе: Албанији, Македонији и Србији односно данас Косову). Горанци себе сматрају Србима иако имају муслиманска имена и исламски су верници, али одржавају и своју стару православну религију, славе славе а нарочито им је велики празник Ђурђевдан. Иначе становници Албаније који говоре српски, без обзира на вероисповест себе сматрају Србима. Њима је наимае, један од главних показатеља националне припадности језик. Они сматрају, као и остали народи у свету, да Србин може бити православне, католичке, муслиманске, баптистичке, шаманске, будистичке... или било које друге религије и при том

када почиње нагло повећање становништва. За Тирану се слободно може рећи да је главно привредно и културно средиште целе Албаније. Национално благо читаве Албаније налази се данас у тврдо обезбеђеним депоима Тиране.

Наш Горанац нас је отпратио до хотела, који се налази у центру града и сасвим је светског изгледа и удобности. После свих перипетија кроз које смо прошли успут, појели смо само по неки сендвич који смо понели из Београда. Изашли смо у град да још нешто поједемо и веома смо се изненадили његовим изгледом. Висока и необична зграда парламента, опера, универзитет, позориште, паркови, споменици по парковима, лепа нова џамија, такође нова црква, савршено осветљени. На неким јавним зградама се виде велики мурални из оного револуционарног времена Албаније са

и престижна лимузина. Има мало више смећа по улици и старих нахерених кућа које се изгледа интензивно или реставрирају или руше па се на тим местима граде савремени објекти. Све у свему изненађујући пријатан утисак.

Наредног јутра, рано уз пратњу нашег Горанца, који нас је водио до излаза из Тиране, крећемо према граду Фиеру. На тридесетак километара од Тиране угледамо море и град Драч. Драч је један од најстаријих градова Европе. Основан је како тврде историчари 627. године пре нове ере. Налазио се на чувеном римском путу *Via Egnatia* који је повезивао Рим и Цариград а био је дугачак 1.120 километара. Пре доласка Турака на Балкан Драч је 1336. године подпао под власт српског цара Душана који је носио свима добро знану титулу: *Цар Срба, Грка и Арбанаса*.

Курс српског и полазници у Рет Љибушу, у близини Фиера

бити Србин. Само су Срби у бившој Југославији дозволили да их уситне и промене етнос како би их лакше газили. Многи Срби, који живе по беломе свету се из некаквих само њима знаних разлога стиде што су Срби, па са радошћу прихватају неку другу националност, најчешће склапајући брачне везе. Зачудо Срби, свих вероисповести који живе на читавим просторима Албаније са поносом истичу своју српску националност, што је без обзира на све, веома пријатно сазнање.

Подсећамо се историје Тиране која каже да ју је основао Сулејман паша 1614. године подизањем прве џамије и јавног купатила. Био је то мали градић у оквирима отоманске империје па је 1910. године број становника једва премашавао 10.000 душа. Према подацима из пописа за 2011. годину у Тирану је било 537.000 становника а заједно са предграђима око 770.000. Многи мисле да је данас премашила и читав милион. Налази се на реци Ишм. Главни град Албаније је постала 1920. године од

полетним револуционарима као што је Дијево Ривера сликао у Мексико Ситију...

Уређена пешачка зона са клупама и дрвеем али није заживела. Њоме изгледа пролазе само туристи јер сви Албанци се шетају трговачким делом Тиране заједно са саобраћајем. Вози се што би ми рекли ко у Турској... спашавај се ко може. На сваком ћошку кафић, мали ресторани лепо удешени, мењачнице, апотеке... све је то отворено до касно у ноћ. После веома добре и јефтине вечере у ресторану који се не разликује од италијанског, шетали смо се, разгледали и фотографисали Тирану скоро до поноћи.

Тек нам је сутрадан ујутру човек из амбасаде скренуо пажњу да није баш безбедно ноћу шетати по Тирану. Не знајући, ми смо се сербес шетали иако смо били веома упадљиви - двојица колега из екипе су врло високи за разлику од Албанаца који су много нижег раста од нашег просечног човека. Народ је ниског раста, европски обучен, кола су луксузна, још увек је „мерцедес“ главна

Драч је је још 449. године достигао статус архиепископије и био је седиште грчког православног митрополита. Иначе у Албанији су постојале три главне религије: православље, католичанство и ислам, све до шездесетих година двадесетог века док Енвер Хоџа није одлучио да сви становници Албаније буду Албанци и атеисти. Рушио је подједнако све верске објекте, натерао је све становнике ове мале земље да своја дотадашња имена промене у албанска и да сви буду атеисти. Верски објекти који нису били порушени претварани су у магацине, сале за партијске састанке или у ко зна све шта. После његове смрти, кад су попустили атеистички ланци, народ је почео да зида своје богомоље. Данас са поносом показују и цркве и џамије које су изградиле за ових протеклих петнаестак година. Још увек се боре да поврате своја рођена имена и да им се призна националност. То се најчешће још увек није догодило али се поједине националне мањине као напр. српска самостално организују са надом

да ће се то све једног дана регулисати и државним законима.

Оставили смо Драч са његовом богатом историјом и хитамо ка месту нашег даљег одређишта ка граду Фиеру. Нема више ауто-пута, иде се обичним асфалтом који је пристojног квалитета. Са страна пута, испод високих планина покривених снегом, пролазимо поред мањих градских насеобина које су некада вероватно била села јер се налазе јако високо уз планину па чудно изгледају са изграђеним солитерима. Та некаква западњачка солитерска мода није заобилазила ни ове крајеве. Штета.

Град Фиер у који стижемо по позиву породице Дуљевић и није тако мали, има око 200.000 становника и он је као и Тирана у великој градитељској експанзији. У овом граду и његовој околини мисли се да живи око 5.000 Срба. Историјске чињенице нам говоре да је већи део Албаније некада припадао Србији ради чега је цар Душан и носио титулу (цар Срба, Грка и Арбанаса) и то више од једног столећа. Стога није ни чудо да код овог живља који говори српски и осећа своју српску националност влада мишљење да је после распада Душановог царства Фиер са околином припао краљу Вукашину кога је наследио Марко па му је седиште за овај део био баш Фиер. Легендарне јунаке су од антике па до данашњих дана присвајали многи народи а највише присвајана личност на балканским просторима је свакако Краљевић Марко па је и разумљиво што у овом делу влада једно такво мишљење.

Удружење Срба „Јединство“ смештено је у Фиеру у пословним просторијама браће Дуљевић. „Јединство“, као удружење Срба је формирано после смрти Енвера Хоџе. Национална свест код многих становника Албаније почела је полако да се буди ослањајући се на међународну заједницу а нарочито на своје матичне земље. Тако су Срби из Скадра успели пре три године да своје проблеме изнесу у ТВ емисији „Квадратура круга“ па се и српско удружење „Јединство“ из Фиера обратило за помоћ истој емисији. Оба ова удружења очекују материјалну и моралну помоћ Србије како би остварили своја национална права.

Председник удружења „Јединство“ је најстарији од пет браће Дуљевића, Екрем. Они имају добро организовану производњу намештаја са врло завидним резултатима. Екрем се у овој сложеној породици пита за све. Њихово село Рет Љибош се налази у близини Фиера и тамо је њихова породица, имање, производња намештаја. Просторије у граду им служе за обављање послова везаних за производњу и удружење. Из Фиера смо кренули у Рет Љибош кроз плантаже лимуна, поморанци и осталог меди-

теранског раног воћа. Село је лепо са асвалтираним улицама и некако изненада угледасмо на једној кући прво српску па албанску заставу. Испод застava натпис на албанском и српском.

Породица Дуљевића је пре неколико година уложила средства те су у оквиру породичне куће опремили просторије и отворили школу за учење српског језика и ћирилице. Они плаћају и учитеља који држи наставу. До сада је ову школу завршило преко двестотина деце и сви су задовољни својим учењем а велико је интересовање за проширење школских капацитета. Дуљевићи као породица су у овом селу поклонили плац за изградњу будуће српске школе и очекују већу помоћ од државе Србије. Они овде трпе велике притиске од власти које покушавају да их онемогуће у њиховим намерама а нарочито трпе терор од Шиптара који долазе са Косова. Са њима су имали и физичке обрачуне али Дуљевићи се нису уплашили и нису одустали од својих намера. Њихова жеља је да им се призна српска нација по међународним правилима како су признате и остале националне мањине. Поред тога желе да добију и српско држављанство како би могли своју децу да школују на српским универзитетима као и у осталим европским земљама. За то је Србија издвојила нека мања средства која се више од годину дана негде повлаче, како рекоше Дуљевићи „спавају у амбасади“.

Њихов седамдесетпетогодишњи отац Исмет на веома добром српском језику нам прича одакле су се његови доселили. Каже да су они од Новог Пазара према Сјеници. Када су се његови доселили у ове крајеве читав Балкан је био турска империја па се становништво лакше померало. Многе су преселавали турске аге и бегови као казну или као награду, многи су се селили појединачно, неки можда и из крвне освете, тек углавном сеобе становништва су биле врло честе. Они су са тако хладне Сјенице дошли у овај медитерански рај. Набројао нам је неколико породичних презимена досељених из српског краја: Дуљевићи, Ризвановићи, Манићи, Крљићи, Хасановићи, Булатовићи, Јахићи, Букилићи, Отићи, Билбије, Дрековићи... Своју причу Исмет нам је са поносом завршио причајући о своме оцу који је овде живео и умро али није научио ни једну албанску реч. А њему је оставио у аманет да своју децу учи српском језику и да га никад не смеје заборавити.

У дворишту и у кући Дуљевића средли смо много људи који су хтели да изнесу своја породична стабла. Српски учитељ се зове Козма Диме, отац му је Трифун, деда Тома, прадеда Александар а чукун деда Лука... вели да славе Св. Василија Великог - Васиљевдан. Код Дуљевића смо упознали и Лазара православног Шиптара који не зна српски

нити један други језик сем шиптарског. На срећу има сина који говори енглески па је тог јадног дечка давио да му преводи сваку његову реч. А његове речи су се односила на православне цркве и манастире. Носио је проспекте, показивао иконе, причао да у манстиру Арденици има икона српског Светог Саве... он се више од нас није одвајао док нам није показао сваку цркву и икону којој је он придавао значај. У тим својим проценама није грешно. Напротив!

Испред једних врата у Дуљевића кући чуо се тихи жамор. Кад смо отворили врата њих једно педесеторо од шест до четрнаестак година скочили су и сви у глас викнули „Добар дан и добро нам дошли“. На зиду велика табла. Изнад табле српска и албанска застava, па крупним словима ћирилицом исписано **Добро дошли!**. У левом углу велика карта Србије па велике три фотографије председника Томе Николића, премијера Ивице Дачића и министра иностраних послова Ивана Мркића. Нисам код нас по институцијама видела фотографије наших политичара. Тако брзо се мењају да ми то не постизавамо.

Деца су се утркивала да покажу знање српског језика док им се учитељ Дима обраћао благим гласом да их смири. Када је ТВ екипа завршила снимање са децом, по Лазаревој жељи а и нашој, кренули смо према знаменитом манастиру Арденици.

Пели смо се узаним али добрим асвалтним путем. Велики зид ограђивао је импозантно манастирско здање. Поглед који се простирао са овога брда обухватао је дивно, равно, већ засађено поље, просечено реком преко које се поглед заустављао на високим планинама покривеним снегом. Ушли смо у манастирско здање где нас је захваљујући нашим домаћинима браћи Дуљевићима и нашем новостеченом пријатељу Лазару сачекао свештеник да би нам ово здање показао. Речи су тако сиромашне да би ову лепоту дочарале.

Арденица је православни манастир чија црква је посвећена Рођењу Пресвете Богородице и подигнут је у тринаестом веку. Подигао га је један од византијских Палеолога у част неке победе коју је добио код Београда (Берата). У овој цркви се венчао 1451. године национални албански јунак Скендер-бег. У овом манастиру била је једна огромна библиотека која је најалост изгорела. Више пута је обнављан. Његова најважнија обнова је била 1744. године када су чувени дрворезбари из Москопоља урадили иконостас и предикаоницу. Том приликом је црква осликана и урађене многобројне иконе. Наш пријатељ Лазар нам је скренуо пажњу на иконе српских светаца Св. Јована Владимира и Св. Саве Немањића. Исuviше је било мало времена да бисмо се препустили ужива-

њу у разгледању ове лепоте. Из овог манастира се не може изаћи без жеље да се у њега поново вратите.

Испод манастира спуштајући се, не више од стотинак метара, чекало нас је још једно изненађење. Ресторан, без претеривања као у Бечу. Наш пут није био баш тако безазлен па смо прилично и огладнели. За сладокусце је право живање.

Продужили смо после ручка према Берату. Већ се смркавало а пут је толико био лош да је она лепота коју смо током дана доживели почела да бледи. Међутим, кад се на видуку појавио осветљен Берат изнад кога је као на небо окачена светлела тврђава Калаја, морали смо да станемо и да неколико минута на миру живамо у овом божанственом приказу.

Тврђава Калаја је подигнута, колико се за сада зна, у четвртом веку пре нове ере. Налази се изнад реке Осум која је просекла високу планину Томори правећи кањон дубок преко девет стотина метара. Тврђава доминира читавим крајем и потпуно га контролише.

Пре примања Хришћанства пагански народи су храмове намењене својим Боговима зидали обично на каквим узвишењима. Словенски народи су бирали изузетна места за свога врховног Бога који је имао више имена: Световид, Бели Бог, Вид, ... имао је он доста имена али се знало да има четири главе да би гледао на све четири стране света, био је пре свега Бог рата, плодности и др. Другим речима он је био пандан грчком врховном Богу Зевсу.

Митови и легенде, очувани у свести а најчешће у подсвести, нашег као и других народа, појаве се ненадно у првом плану нашег постојања, баш када смо то најмање очекивали, разјасне нам неке заблуде и нестану, повуку се у дубину подсвести да као понорница људског ума чекају своје ново извирање. Када дођемо до тих спознаја, чини нам се да смо то одувек знали, али тог знања нисмо свесни, што је исто као кад би нас неко питао када смо научили да гледамо.

Предпостављамо да је тврђава Калаја некада морала имати храм посвећен словенском Белом Богу. Град сазидан испод ове тврђаве не носи случајно име Бели град. Београдски Калемегдан је такође био храм посвећен Белом Богу по коме је Београд и добио име. На просторима на којима су живели Словени као сведоци њиховог боравка остали су топоними: један Бели град налази се у Италији, један у Белгији а у Данској и северним деловима Немачке се ова измењена имена чешће срећу.

Постоје историјски подаци који веле да су Берат основали Грци у шестом веку пре нове ере. Тада се звао Антипартеа и био је на граници између Илирије и Епира. Њиме су владали Грци,

Римљани, Бугари, Византинци, Срби, Турци, једно време и Сицилијанци а у скорој историји Аустријанци, Немци и Италијани. Сви они су оставили своје трагове не само у архитектонским здањима већ и у култури овог народа. Падом римског царства и његовом поделом на источно и западно, Берат остаје на граници као стална мета разних освајача а нарочито словенских племена. Антипартеу односно Пулаериополис како се касније звао у деветом веку освајају Бугари под вођством свога цара Симеона. Читавих осам стотина година Берат се помиње само под именом Бели град. Византинци га под Михаилом Анђелом Комнином освајају у тринаестом веку али му остављају словенско име Бели град. Срби га заузимају 1345. године и њиме владају више од сто година све до 1447. г. односно до распада српског царства. Султан Бајазит је освојио

Тврђава Калаја

Берат али су задржали његово словенско име Бели Град коме су додали и реч Арнавуд која би значила Арнаутски Бели Град. Иначе Берат на турском значи указ или декрет којим с некоме давала на управу одређена територија. Најјаче турске трагове на овај град оставио је Ахмет Кури-паша који је овим градом владао у осамнаестом веку када је он био велики трговачки и занатски центар османске империје, највећи на Балкану.

Тврђава Калаја се налази на брду по чијим се странама као ниска ђердана градио Бели Град. Грађен је као цинцарски градови по Балкану. Нарочито подсећа на Охрид. Све куће су окренуте према реци и са својим многобројним прозорима гледају на равницу и реку. Ове куће су тако вешто грађене да једна другу не заклањају него свака од њих има свој прелепи поглед. Ради ове архитектуре још 1961. године овај град је проглашен градом музејом и назван је „град са хиљаду прозора“. У овом веку Берат је стављен под заштиту УНЕСКО-а јер има 117 споменика Прве и 460 споменика Друге категорије. Укупно у Берату је била 41 православна црква и двадесетак цамија када су Турци завладали Бератом.

Сама тврђава Калаја је изграђена као и остала медитеранска утврђења са уским стрмим улицама са много степенника и у њој данас живи 500 православних становника.

На Калаји никада кроз историју нису живели становници других конфесија. На њој се налазе остаци само једне цамије, која је служила као богомоља турској посади и диздарима. Овде је и једна од најстаријих ранохришћанских подземних цркава која је сада најалост пуна воде. Некада је овде било много православних цркава. Данас је црква Рођења Пресвете Богородице претворена у музеј икона. Ова црква као и Арденица има прелепо изрезбарен иконостас, предикаоницу и рамове за иконе. Најбројније иконе су познате породице Онофри који су радили у четири генерације. Њихов последњи потомак Јован је променио своје презиме Онофри у Четири односно Четири. На његовим иконама се јасно види његов потпис Јован Цетири. Вероватно се зна ради чега је дошло до ове промене али ми то за ово кратко време нисмо могли открити. Љубазна кустосица, историчарка уметности Анила Дробоничу нам је све подробно објашњавала а када смо је упитали како је ова црква избегла Енвер Хоцино рушење раширила је руке и рекла „Бог је сачувао ову цркву“. Наравно тек тада смо је питали које је вере а она је рекла да је као наш Лазар православка. И тада нам као успут рече да овде одувек живе само православци.

У овој цркви некада су била чувана два светски позната религиозна списа: *Пурпурни кодекс из Берата* настао овде још у шестом веку и *Златни кодекс* из деветог века. Они су чувани у олтару ове цркве а сада се налазе у државним трезорима у Тирани. Обилазећи тврђаву ненадано смо налетели на споменик Константина Великог. Поред њега је на трави један чико доручковао и пио неку ракију. Понудио нас је па га нисмо могли одбити. Он је седео на трави у близини цркве Свете Тројице подигнуте у тринаестом веку. Ова црква се ни по чему не разликује од наших рановизантијских цркава. Ту у близини ове цркве рођена је и Ангелина, супруга деспота Стефана Бранковића који је због свог мучеништва (Турци су га ослепели) одмах после смрти проглашен за свеца. Ангелина се после потпуно посветила Богу па је и она проглашена за светицу као Ангелина српска. Обоје са сином, који је ктитор цркве, су сахрањени на Фрушкој Гори у Србији и њихови гробови су веома поштовани и посећени. Историја, легенде, сећања... за Бели Град, данашњи Берат, треба много више и времена и простора.

УКРАЈИНА И СРБИ

Плави круг и звезда

Три године су трајале припреме за ово наше путовање. У прошлост далеку, чак у шесте век нове ере, у далеке Карпате, на обале реке Прут и међупростор до Дњестра. Припреме су биле обимне у сваком погледу, физички је требало савладати неколико хиљада километара и урадити оно што су стари Словени радили, ходили планинским венцима и речним долинама, освајали врхове Карпата и прелазили брзе планинске реке. Животни простор народа који је дошао на Балкан у шестом веку представља нашу прву одредницу, звезду водилу за наша физичка и духовна исходишта, покушавамо да осетимо барем у делићу секунде или трагу мириса и боја своје исконско боравиште.

Милош Црњански је био опседнут темом сеоба, нашом темом, његове мисли и промишљања дала су главни печат целом подухвату. Данас нема сеоба народа, селе се појединци, стварају се хибридни народи, ми немамо тачне представе које све нације творе наш ментални корпус. Живимо у блаженом незнању од којих смо се национа измаштали, могуће је да када сусрећете људе по свету да управо пролазите поред далеког рођака. Сеобе су за неке народе судбина, селити се значи живети, судбина човчанства је потпуно поларизована: једна половина живи у уверењу да нема потребе да се помера, сели, мења навике, а она друга половина . . .

Тражити срећнију звезду од оне која ти се јавља сваке ноћи је духовни немир који покреће хиљаде људи на непознату стазу. Словени, и у том корпусу Срби, видели су бескрајни плави круг и у њему звезду и нама поручили кроз речи Црњанског: *Сеоба има смрти нема.*

Карпатска Чорна Хора

У Карпатски планински масив ушли смо кроз Румунију који се добрим делом и налази у овој земљи. Одмах из Арада и проласка кроз наше четири црквене општи-

не, било их је осам али је Аустроугарска царевина четири доделила Румунској православној цркви, осетила се планинска свежина која нас је пратила све до украјинских равница. Границу смо прешли код места Чернивци, у том омањем граду сачувана је у потпуности архитектура прошлих времена, барок и сецесија доминирају, град је био у саставу Аустроугарске царевине. Закарпатска област састављена из две мање целине Галиције и Буковине, ове области су биле у власти Пољака, Литванаца, Руса и Аустроугара. Наравно да су сви оставили трага својим боравком

Говерлу највиши врх, завирили смо у срце Карпата, зашли смо у шуму која се ретко виђа, потпуно нетакнуту, густу, високу, хладну, снажну и опојну. Учинило ми се да чујем Вагнера у даљини. Весна, богиња пролећа као да ми маше са једног дивног пропланка. Забринуо сам се, морам да пређем са вотке на пиво, уосталом то се саветује са многих билборда поред пута, од сада само пиво, а имају дивна пива. *Уа Ђорилка водка, живе вело йиво*, акција на државном нивоу.

Карпати су нас освојили а не ми њих, учинило је то велико про-

Дочек

како у уметности тако и у култури, а и језик је обогаћен новим значењима. У тој области оставила је трага и бројна јеврејска заједница у ликовима познатих писаца и композитора. Места као што су Тернопил, Ивано-Франкивск и Чернивци представљају естертску целину коју дугују свом историјском наслеђу и житељима, припадницима разних народа.

Прва ноћ смо преспавали у месту званом Јаремча, на самом улазу у национални парк, на обалама захуктале реке Прут. Река Прут се апострофира као средишње место где су Срби боравили, пејсажи су готово истоветни као наши око Лима. Сутрадан смо кренули на

странство. Имали смо осећај да километар ту на планини вреди бар још петсто метара, све је некако дуже и даље, стигли смо до почетка снега на успону и ту се зауставили. За успон је био потребан други план али Говерла је ту и биће увек ту у својој лепоти, неосвојена, али не и од стране наших предака којима је она била дом, суров и хладан. Можда је и то један од разлога за сеобу ка питомом и топлим Балкану. У овом крају смо срели нашу стару, добру, Тису која овде извире, заправо на два места, те Бела и Црна Тиса творе Тису која тече у Мађарску, па се враћа у Украјину, па опет у Мађарску па на крају ка Србији. Непо-

стојана река, можда је тај свој карактер пренела и на људе које је миленијумима заливала и опила их неспокојем и жељом да се кре-не. Кад може једна река а што не би могли и народи.

Нова Србија

Кренули смо нашом ЛАСТА-ВИЧКОМ ка Србима који можда и не знају да су са нашег дрвета пали у двориште Руско. Сеобе Срба у Русију почеле су у 18. веку за време Петра I Великог. Био је то народ под Аустроугарском влашћу, углавном из Војводине. Подстицани обећањима о бржем напредовању у војној хијерархији и добијањима имања кренуо је нови егзодус ка данашњој Украјини. Већ 1727. г. формиран је Српски хусарски пук, бројао је 600 коњаника. Нови талас почео је 1751, био је бројнији, трајао је десетак година и доселило се од 10000 до 20000 хусара и пандура. У оно доба сматра се да је тај број људи био знатан и битан за промену демографске слике те области. Установљене су две области НОВА СРБИЈА и СЛАВЈА-НОСЕРБИЈА, ове области биле су на знатном растојању. Обе области биле су уређене указом царице Јелисавете. Војну и цивилну власт у Новој Србији имао је Јован Хорват, који је устројио два пука и чете или насеља, шанчеве, свака чета се звала по месту из старог краја: Сомбор, Турија, Вараждин, Панчево, Кањижа, Вуковар...

У Славјаносербији командовали су Јован Шевић и Рајко де Прерадовић, сваки са по 16 насеља, шанчева или рота, свака рота је била удаљена једна од друге 9 километара, сат брзог каса .

Аутономност ових области трајала је кратко, 12 година, 1752-1764 године, обе области су укинуте реформама царице Катарине II Велике. Досељеници се брзо асимилију у бројније становништво, украјинско и руско. После 250 година од како су Србски хусари и пандури кренули у ову сеобу неки други Срби долазе да се испричају и нађу заједничке вибрације. Захвалност за то дугујемо нашим украјинским пријатељима и Душа-

ну Вулићевићу који је све проми-слио и у дело спровео.

Неколико речи треба написати о тим дирљивим сусретима пуним суза и музике. Испред сваког села уприличен је дочек са хлебом и сољу. Све су хтели да нам покажу, своје животе и своју душу, водили су нас у школе, приредили нам концерт, одлазак у цркву у коју смо оставили икону св.Саве да сведочи да смо их походили и срца им испунили радошћу и сетом, рекли су нам да знају ко су а како и не би када се презивају: Петровић, Никитовић, Перишић...

Кијевска лавра

Из Кировграда, бившег Јелисаветграда, кренули смо да преко реке Дњепар посетимо Кијев. Прелазак реке био је импресиван, прешли смо мост дужине 14 км. А на мојој карти тај део је био најужи део Дњепра, видели смо на путу за престоницу неколико хургана, Скитских гробова и на једном се сликали јер су то заправо мања брда. Улазак у Кијев био је импресиван, град високе динамике, повишеног саобраћајног притиска, сушта супротност осталом украјинском доживљају. Лепота града осваја на први поглед а све захваљујући свом положају, река га чини очаравајућим, десна обала са црквеним куполама неодољиво подсећа на бајколике пределе из дечије маште, мноштво торњева цркава, огромних тргова говоре о славној и времешној историји града. Мало је простора потребно да се сагледа град са оног становишта које нас интересује, све може стати у две реченице. Прва реченица би се односила на одговор да ли је вредело прећи 2600 километара и провести три сата у Кијеву, одговор је ДА, вредело је. Друга реченица, исто је одговор, ДА то је Европа у правом смислу те речи, Кијев је наш европски детерминант и лепо је знати да постоји овакав интересантан и осебујан град .

Рајевски

Село Разумовка и кућа кавале-ра Рајевских, Николаја Николаје-

вича Рајевског, три славна војника. Први генерал који је учествовао у победама са Кутузовим над Наполеоном, други високи царски кавалир и трећи Николај пуковник, херој српски, који се прикључио нашој војсци у рату против Турске империје. Пуковник Рајевски је погинуо у селу Адровци крај Алексинца 1876 године, у селу је подигнута црква и ту је био сахрањен пуковник Рајевски. Његов јуначки животни пут има и љубавну страну, одлазак на ратиште компликује се неузвраћеном љубављу, у љубави која није смела да се догоди, да би очувао част свог имена он одлази у Србију. Оваква судбина била је инспирација за лик Вронског у чувеном роману Ана Карењина, романтизам и трагичност Вронског упредене су на индиректан начин у српску историју.

*Текст и фотографије
Драган Бабовић*

РОБОТИ ЧОВЕЧЕ

Роботи човече
колико хоћеш
Све штоје људско
у теби
пожњи изгори
опепели

Песму исподвика
заборави

Очипи човече
од главе до пете
Оседлај магнетно поље
зауздај атом
путуј телепатијом
Диши
интернетом и фејзбуком

Али ћеш једном
тражити мрвице
човека у себи
Давног писма
мирис
и топлину речи
Радост
ластиног гнезда

Њеџош Несџоровић

ЈОВАЊДАН, ДАВНИ, НЕЗАБОРАВЉЕНИ ...

Једном давно, на јутрошње јутро, хитао сам у Дебељу, преко језера, на Јовањдан код моје тетке Миме. Срце ми гредом поскакивало од радости. Гушило ме, стизало до под грло.

Под опанцима ми шкрипао снег у још неразгаженој пртини, светлוצале около пахуље, прозирне и невине кю дечја душа.

Испод Врхова, под разгранатом, највећом јелачом угледао сам то јутро покојног ђеда Гвоздена. Или ми се само учинило. Седео је наслоњен на стабло, под којим је некад, у сред зиме, док је био жив, знао да преноћи. Огрнут сукненим капутом. Накривио шајкачу на десну страну, и смеје се, обасјан зраком сунца која се преламала и одбијала од једне пахуље...

Закачио десну руку за зубун, певуши, као некад, док је био жив:

- Мој Зоране, моја грушко гњила, ја све скитам а за тебе питам...

Мени је срце тукло у грудима кю лудо. Одоздо, из дубодолина, од Дубоког потока и Средњег бријега сукљала је хладноћа, и неко црnilо, горе, под оном јелачом, било је и светло и топло, кю у соби.

Журио сам у Дебељу, на славу код тетке.

Под Салијевом равни, крај цркве, видео сам крај пртине бабу Љубинку. Или ми се само учинило. Држала је у руци кришку црног леба намазану кајмаком, исто као оног јутра, кад је, док је била жива, иза куће у Забрдашима звала ме да дотрчим одоздо из потока, на доручак. Забраћена у жуту мараму, на ногама јој, виде се изнад опанака, везене чарапе. Милог, благог осмеха...

Застао сам пред њом. Да је видим. Жажелео сам је се. Давно је отишла, а ја био мали, нисам умео ни да је ожалим. Мислио да ће се брзо вратити.

Иза цркве на Љубичиној равни поздравео ме војнички, са споменика крајпуташа, неко од Каплана. Извио се војнички, у снегу, принео шаку шајкачи, виде му се ране од куршума на грудима и крвава блуза. Остао мртав у гудурама Албаније 1916. а јутрос, на Јовањдан жив. На споменик, наслоњена дрвена крстача окована лимом, а лим улубљен, ко зна куда све ношена и проношена, куда све на страдању била, а са споменика шарене се слова, и намолвана пушка и униформа оног Каплана.

Изнад Пуљака упао сам у цепац. Ни пртине, ни пристранка да прођем, упаде ми снег у опанке, озебоше ноге у вуненим чарапама.

На мосту у Пуљцима, стајао сам и крстио се. Ко и сав народ кад прође мостом. Гледао у стену која је штрчала

над водом. Под стеном некад била пуљачка црква, испред цркве гробље мојих предака. Тог јутра олтар је био дубоко у води, а светлео је одоздо, ко сунце жарко, или су се само зраци сунца преламали кроз воду па ми се учинило.

Кад је настало језеро, црква се одвојила од темеља, дуго пливала водом, од обале до обале, како је ветар

Недељко Стојић из Дебеље

носио, а људи, около по брдима, стајали, крстили се, и бојали Бога.

Заледиле даске дрвеног моста на Пуљцима, светлео је лед, мене, док сам прелазео, да се не оклизам и не суљнем у језеро, као и касније, кад ми је било тешко, чувао свети Јован.

Тетка Мима, кад ме је угледала на брегу иза куће, истрчала пртином према ме... За њом и тетак Неђељко, она убрадила жуту мараму, обукла шарени вунени прслук и сукнену сукњу, назула опанке без каиша, тетак под шајкачом усукла жуте бркове, љуби ме у оба образа, ја му на пртини честитам славу, он виче – „Добро дошо...“. Тетка ме пита – „Јеси ли се уморио Зоре, како прегази снијег...“

Иза њих брвнара, утонула у сметове. Иза намета вире црна брвна, поцрнела од киша и снегова, од живота тешког сељачког. А тетак ме води под руку, ко да не умем сам да приђем кући, иза нас тетка, сија се њена марама на глави као сунце... Од Смудинога дува северац.

Унутра, видим још кроз прозор, док сам са опанака и пантолона отресао залеђени снег, гори свећа. За столом ста-

ри Дебељци, домаћини, титра пламен свеће по њиховим лицима и по ободима шајкача, смеју се, причају. Лица им сува, изборана, изморена и измивена сељачким животом на тврдој земљи око Смудинога, жута ко светачка на фрескама у Милешеви... Причају, смеју се, ја стојим пред том сликом, огрејан ко сунцем. Не чујем их за трен, осећам ко да ме нека сила одиже са земље, па и ту брвнара, и свећу и оне људе за трпезом гледам одозго, са небеса, испод облака који се навукао на сунце...

Унутра је мирисао тамјан. И сува смрчевина, и љути зној, и тврди сир са алуминијумског, на крајевима улубљеног тањира, и љута жута паприка из туршије...

Крстио се тетак Неђељко наздрављајући првом, па другом, па трећом чашом... Радост му сијала из очију. „Да помогну Господ и Свет Јован“, читао је док су му низ образе сваки час ишле сузе и капале по кришкама тек изрезаног колача.

Гледао сам тетку док је, стављајућ на сто жути, тек испечени хлеб, крила руке, црне, испуцале, жуљевите, и док их је после, док је стајала крај трпезе, завлачила под вунени прслук, да их не видимо... Срамота је...

И, све је то, трајало трен. И пламен славске свеће, и лица старих Дебељаца жута под светлошћу свеће, и мирис хлеба у који је додато мало јечменог брашна, тек да замрише, и прича, славска, домаћинска, и тај осећај радости у срцу, и, већ сам одмицао назад, преко Љубичине равне и Раскрсница, и дрхтао од хладноће...

И није под оном јелачом у Босању, највишом и најширом, било мог ђеда Гвоздена. Отишао некуд...

Одавно већ моји тетка Мима и тетак Неђељко, Јовањдан славе горе, у Царству небеском. За трпезом светог Јована. А мени јутрос, док су ми пред очима и они и њихова брвнара у Дебељи, у пристранку изнад језеру, срце пуно туге и радости.

Радости која се може осетити само за зиме, за слава, за ових богом благословених, дивних дана. И туге, али не оне тешке, која притисне срце и плећа па човек под њом тешко корача, него оне друге, туге радосне, кад имаш кога да паматиш, и кад ти свако сећање на њега испуни срце неком топлином, кю да ти је сам Бог пошаље да те огреје. И да ти помогне да нађеш пут, стазу кроз живот, понекад, кад је изгубиш и кад ти се учини да више немаш куд, а уствари, имаш.

Свети Јоване, спаси...

Зоран Шайоњић

БЕКСТВО

Одломак из романа у настајању под насловом „Два свети Лазара Комарчића“

Извесно је да Лазар Комарчић, писац десетак романа и неколико књи-га приповедака, почетком 20. века један од најчитанијих писаца у Србији, није ни слутио да ће само век касније и сам постати главни јунак романа, који, ево, настаје. И још какав јунак, јунак на два света, ово-земаљском и небеском, чиме се бришу временске дистанце и пренебрега-вају уобичајени поетички захвати који се ослањају на биографске чињени-це, већ се успостављају узбудљиве реалне и иреалне релације у којима ко-респондирају, пре свега, ликови његових популарних романа, а онда и аутор и време, уз јасну назнаку да су још живи, па и у многome и актуелни. Али овај роман не треба сватити ни као реконструкцију а још мање као кон-струкцију једне биографије која би, без сваке сумње могла бити занимљива, већ више као дијалог и чешће као монолог или исповест човека, односно књижевног лика, који има искуство два света, а о коме надахнуто размишља човек из његовог ширег завичаја у овом времену, лишен илузије да ће рећи нешто ново и значајно, бар када је стваралачки чин у питању, а још мање када је реч о елементарним животним околностима. Међутим, ако бар де-лимично одговоримо на питање: какав је то порив, или мука, натерала овог необичног човека, који се у овоземаљском животу бавио разним пословима (био је терзија, учитељ, кафеџија, новинар, уредник и издавач новина, слу-жбеник) да се лати пера и пише приповетке и романи, који су, како је поу-здано утврђено, својевремено били најчитанији у Србији, а данас их, доду-ше, ретко ко чита, али то је донекле и разумљиво, ако знамо да се данас и иначе мало чита. Зато оно што у овој причи следи треба схватити и као подстицај, или автуру, да се покаже и докаже да није све пропало и нестало и кад тако изгледа, и да се трагови не могу избрисати, па макар им исто-ријске, политичке и друге околности не биле наклоњене. Уосталом, магија приче може све да изнивелише, свему да нађе разлог и сврху, и зашто се не препустити њеном благотворном дејству, па ма колико да је реч о накнадној памети и сликама, можда и наивном поимању земаљског и небеског живо-та и света.

* * *

На крштењу у нашој парохијској цркви у Побраћу дали су ми име Ла-зар, не по косовском великомучени-ку, већ по оном библијском, јер сам се родио на Лазареву суботу 1839. у Глогу, (мада моји биографи често погрешно наводе место рођења), у пограничном крају тадашње турске империје. Тако је моје рано детињ-ство, до десете године, протекло у родном селу у великој и задружној кући Комарица, у којој су била три неподељена брата са десет мушких глава дораслих за пушку, па на нашу кућу није лако и често насртао какав турски силеџија, а ни хајдук или друга харамџија. Били смо имућнији од других, имали смо много оваца, коза и говеди. Млекари су били пуни мрса, а стока је доста продава-на на оближњој пијаци у Пљевљима, па и у другим удаљенијим градо-вима.

Мој отац Милинко и мајка Спа-сенија која је родом била из Маоча, стално су били везани за кућу, стоку

и друге сеоске послове, а стриц Саво, кога смо у кући звали амица, бавио се кирицилуком. Са неколико поверљивих пријатеља преносио је робу на коњима од Дубровника и Мостара до Сарајева и Травника, али је ишао и даље до Скопља, Би-тоља, Солуна, Једрена и Цариграда. Понекад би се на путу задржао по више месеци, па и више од годину дана. Живо се сећам да је са тих пу-товања увек доносио поклоне, како нама деци, тако и одраслим укућа-нима, па смо сви са нестрпљењем очекивали његов повратак, а кад би дошао обасипали смо га пажњом и љубављу. Ја сам поред тих поклона нарочито волео да слушам његове приче о догађајима на тим путова-њима у далеке крајеве и градове. Наравно, радовали смо се и покло-нима који су увек били необични и другачији од оних који су се могли набавити у нашем крају. Једном ми је, рецимо, из Цариграда донео пра-ви туниски фес са плавом кићанком, други пут некакве као крв црвене опанчиће из Скопља, никад више та-

Лазар Комарчић

кве нисам видео, а највише сам се обрадовао бритви израђеној у Једре-нама, која је и по својој лепоти и по намени била права драгоценост за једно сеоско чобанче.

Кућа је била велика, пространа старинска брвнара, а око куће по-моћне грађевине: млекари, стаје и обори, а све покривено буковом шиндром или лучевим даскама. Планинка је била стрина Стојана која би нама деци увек давала варенике да пијемо, а млека је било као воде. Били смо, како се говорило, добростојећа кућа, а имали смо сре-ћу да имамо доброг и човечног агу Сали-бега Сијарчића из Пљеваља, који није волео отоманску власт и то га је коштало главе, везир из Трав-ника му је набио свилен гајтан на врат. После његове смрти и за нас су наступила тешка времена, много смо патили и страдали, а успомену на нашег доброг Сали-бега сачувао сам у мојим приповеткама и рома-нима.

Тако се живело, готово срећно и спокојно, у време мог раног детињ-ства, у селу Глог, испод планина Градине и Лисине, средином немир-ног 19 века, када су ови крајеви били на рубу већ увелико пољуљаног ото-манског царства. Али сложене окол-ности и бурна времена доносила су мање и веће ломове, потресе и пре-

окрете. Неки Осман Крњо из Пљеваља, беговског порекла, силеџија и нерадник, уби једног мог брата од стрица. Беше се привукао кући и на превару, на кућном прагу га исекао ножем. Његова погибија, а нарочито локва крви, оставила је тежак утисак на мене. Убрзо, после тога, на једном причешћу под заветним храстом у Глогу, један осиони бег убио је свештеника, јер овај није хтео да прекине причешћивање и донесе бегу воде са оближњег потока да се опере за молитву. Био сам присутан и гледао сам како мој рођак, Савов син, Рајо са још једним сељаком уби бега. Касније су се Турци осветили, убили су Сава кириџију. Најмлађи Савов син Танасије, иако сироче, завршио је призренску богословију па је дуго година био учитељ у Новом Пазару, а касније и ревизор школа за рашко-призренску епархију. И тако убијали су они наше, ми њихове, и живот би текао како је већ вековима текао да не би једног посебног догађаја који све преокрену, па морадо-смо побећи главом без обзира у Србију.

Испизмили се пљеваљски Турци на нашу породицу, па су у свакој прилици гледали да нас закаче и поткаче. Једног дна пред вече, бану у нашу кућу познати зулумћар и уколица Адил-бег из Чајнича који беше пошао родбини у Пљевља. Он се већ одавно био прочуо по злостављању раје. Дочекасмо га с пажњом и поштовањем, али и са извесним опрезом, надајући се даће се у нашој кући најести и пити, па ће га ђаво одвести даље својим путем. Одмах нареди да му наша добра планинка Стоја спреми масну цицвару, да се закоље и скува јагње и испече хлеб од оке под сачем.

Својим сам очима гледао како скида опанке и предаје их мом оцу Милинку да их провода. Онда затражи да дође моја сестра Јелица, која је већ била девојка на удају, лепотица на гласу, вели да га почеше по табанима.

-Сад ће она - рече отац па изађе из куће, докопа са дрвљаника секиру, упаде у кућу и запрепаштеног бега удари ушицама секире у главу, а кад се овај преврну, једним ударцем оштрице одсече му главу. Гледао сам како отац и двојица рођака умоташе обезглављено тело у стари коњски покрвац, и однесоше га пут

Понора, где се налазила јама безданка.

Отац више није смео заноћити у селу, већ је одмах побегао у Србију.

А како је убијени Адил-бег био протува и луталица, без части и породице, омражен чак и код Турака, за његову судбину се није нико посебно интересовао. Ипак, временом се сазнало за ово убиство, па је сви било јасно да нашој породици у селу више није могло бити опстанка.

Отац је доспео у Ваљево и почео да надничу као мајстор зидар, јер је тај занат одраније знао. Зна се да је радио и на неколико чувених грађевина тог времена у Ваљево: на конаку капетана Гудовића и на мосту преко Љига.

Турци су ипак, како се и очекивало, некако сазнали да је Адил-бег убијен у Глогу, у кући Комарица, па су до темеља разорили нашу кућу, трагали за убицом и на сваки начин злостављали нашу породицу и наше комшије.

Наша добра мајка Спаса беше се са нама децом на време склонила у свој род у Маоче, и кад су се прилике побољшале, она се вратила у Глог, па смо живели у једној малој колиби која нам је раније служила као остава преко зиме и која је некако остала незапаљена у оној турској похари.

Без игде ичега било је тешко преживети, нарочито преко зиме када напада дубок снег који у овом планинском крају не копни до почетка маја. Зајмила је од ближе и даље родбине, а знала је ићи и у удаљена села у потрагу за храном. А ми деца, онако гладни и промрзли често би заноћили поред угашеног огњишта.

Живо се сећам једног таквог повратка наше мајке. Беху изузетно хладни дани негде око Савиндана, мајка је некуд отишла и није је било три дана. Наша сестра Јелица покрила нас неким старим губермом, а да би нам било топлије шћућурили смо се једно уз друго. Већ се било смрачило, кад се на прагу колибе појави наша сирота мајка. Уђе у колибу, скиде са леђа велику торбу упртачу, стаде више нас, па плачним гласом повика: „Јесте ли ми живи, сужњи моји?“ Ми поскакасмо и навалисмо на ону торбу. Боже, шта све није било у њој: куваних кромпира, хладне пуре, овсенице, некакве манце од црног хелдовног брашна, твр-

да као камен сира, суве овчије пастрме... Ми смо се просто отимали коће шта уграбити да поједе.

Тако смо се патили више од три године, а кад се наш отац мало снашао у Ваљево, он дође на границу Котроман у Мокрој Гори, па одатле посла поруку једном свом познанику из Трнаваца, неком Петронију Пијевцу, да оде у Глог и доведе му жену и децу до границе. Петроније једног летњег дана дође у Глог, потовари најнужније ствари у вреће, и ми пођосмо на дуг и неизвестан пут. Путовали смо споредним путевима и најчешће ноћу, да би избегли сусрет са Турцима. Сишли смо низ Бучје, па кроз Сућеску у Голеша, а онда преко Замрштена и Касидола стигли на Пожегрмац, одакле се видела лимска долина.

Нисмо смели ићи на мост у Прибоју, већ смо Лим прегазили у Борјаницама, ниже села Мокронога, а како је лето било сушно вода није била дубока, а Петроније Пијевац је нас децу једно по једно пренео на леђима, а иначе током читавог пута показао се као позудан водич и одговоран човек.

Нгде испод Бијелог Брда заноћисмо на једној покошеној ливади, у тек зденутом плашћу. Ујутру наиђоше три Турчина на коњима. Прегледали су наше вреће, нешто се објашњавали са Петронијем, на крају се посвађаше, па умало не дође до туче. На крају један од оних муслимана упита чија су то деца а кад му рекоше да су Милинка Комарице поданика Србије, он каза: „Е онда, јами то, нека деца иду са срећом где су пошла“. Тако захваљујући овом човечном муслиману ми срећно стиго-смо на границу Котроман у Мокрој Гори. Ту сам после три године први пут видео оца.

У Мокрој Гори смо морали остати десет дана у карантину под стражом, да се види да нисмо оболели од куге, која се тада беше појавила у Турској. Сећам се да су нас ујутру и увече кадили неком травом јаког мириса, која је наводно штитила од куге. Мене је хватала мука и повраћало ми се чим би се онај брадати чича појавио са упаљеном кадионицом. После издржаног карантина отац нас је повео у Ваљево... Тако се окончало наше бекство из завичаја, да га више, бар у овоземаљско животно и на јави, никад не видимо.

Мирко Иконић

ШАМАР

У давна времена, кад је над Црном Гором и брдима господарио књаз Никола, постављао је племенске капетане преко којих је над племенима владао и своје наредбе спроводио.

- За капетане је бир'о највиђеније, најречитије, најмудрије и најумније људе. Знао је књаз да сви други треба да се на тога угледају. Неће људи за оним ко не ваља. Ко није угледан, ко оштар поглед нема. Неће да слушају његове наредбе. Мора да је први у свему што је ваљано. И у чојштву и у јунаштву. И у думану и у мегдану. Тај је мор'о имати познањено црногорско одијело и добра коља ја'ти. И оружје, к'о понос уза се носити. Било је фино да је и добар појац. Да запођене пјесму кад се заврши зборовање. Да кликне из грла бијела да се затресу прозори на одаји, одлијегне брдина ако је пјеванију започео на ледини. Па и мачугу да умије узети, акоћ коме устреба.

Таки је био наш капетан Видак. А нађели су му име које му пристоји. Видио је надалеко унапријед, и био знавен у све што је вијековима иза нас остало. К'о да је учен био. А није, богоми, знали би људи да је. Ни дана школе није им'о. Но га је Бог таквијем разумом обдарио.

Узоран је домаћин био. Јах'о је коња врана као ноћна тмина. Им'о је фино имање. Из његових торова су јавили буљаци коза и оваца. Пред њима овнови звонари. И крупну марву је држ'о. Големе и тешке волове, волурине. Уз њих је за прирастак држ'о вочиће. Везиво им је рогове да увис расту. Нешто је волио волове вилаше. А и јесу највиђенији, нема шта - рече Ђеросим, баћи поглед по људима који су око њега сједели и паљиво га слушали и настави:

- Е, тај капетан Видак, заказа једном збор на гувну, у варошици, да људи о нечему што је било важно, а може бити и најважније, вијећају и пресуде, 'оћу рећи одлуче.

Био је, кажу, фин дан, па људи пораније стигли и у кафани засјели. Дуван пале и испијају. Све по једну за здравље и срећу укућана, по другу у здравље домаћиново, па за крст часни и слободу златну. Сви су устали кад су једну за отаџбину наздравили. Неко се сјети комшије који је прије по године умро. Попише и за душу покојника: „Нек му је лака црна земља, и да му Бог подари рајско насеље, ће све сретне и честите душе почивају», сложено, к'о један, наизуст изговорише. Заговорили се људи и запили, па и не хају за капетаново зборовање. Један, виђенији, маши се за џепни цариградски сат, ждракуну по свима, па заучини:

- 'Ајм'о, људи, цио смо фртал одоцнили. Али, боље је и одоцнити, но никако не доћи.

На ове ријечи сви поуостајаше, сем Јоксима. Њему би милије да још коју низ грло спусти, па их испрати ријечима:

- Ви 'ајте, Бог ви помог'о. Ја остајем. И 'нако знам све шта ће Видак рећи.

Неко се превари те исприча капетану. Пошто се сврши збор, капетан силно увријеђен, јер ко још смије да по Видаковој заповиједи не поступи, оде право у ону кафану. Затече Јоксима гдје уз чашу чита. Још кад му се не подиже но се упита сједећи, капетан се још више ражести па га срдито упита:

- А камо тебе на збору? Ти се један наш'о да за капетанову не 'ајеш!

- Услачило ми се пиће, а знам скоро сваку коју ћеш рећи. А велим, ако шта ново и кажеш, људи ће ми касти.

Наочиглед свих, капетан му плъусну шамар, и то тако жесток да се сви окренуше да виде шта то тако гласно пуче.

- Удари ли ми на образ - прошапта Јоксим устајући с великом црвеном залогом с једне стране лица. Понижен и увријеђен оде кући, али својима ништа не изусту. Но... није се то могло сакрити. У варошици се о томе причало, али нико не хтједо његовима ни њему у лице рећи.

*

Кад је год фин дан, на пољани су се играла дјеца. Искупљала су се из околних заселака и долазила у варошицу на пољану. Играла су се ормана и гуце. Кад их се пуно искупи, онда су се играли града. Једно се креће по средини, а остала му чине бедеме штитећи га да га други играч који око бедема кружи не погоди лоптом. Једном кад се у тој игри покошкаше, нађе се неко које Гвоздену Јоксимовом скреса:

- Шта 'оћеш ти, мали? Вама се капетан на образ унереди! Звизну ти оцу шамарчину, и то пред људима.

Погођен овим ријечима и видно узбуђен, Гвозден напусти игру и покуњен оде кући. Ни оцу, ни мајци ништа не рече. Сву ноћ у несну проведе. Да заспа, да се имало одмори, можда би се опасног наума мануо. А наумио је да очев образ опере.

- Неће он више на образ ничије куће ударити - рече тихо, да само сам себе чује, док се у свануће са тавана зградице спуштао низ мердевине. Очев пиштољ је под фањелу сакрио.

- Левор без џебане не искресује. Морам се некако снаћи! - помисли гласно, па се осврну да га ко случајно не чује.

Знао је да комшија има пиштољ. Колаш или нагант, а очев је колаш. Ако и његов буде тај, узајмиће метака, помисли у себи. - Дако ми дадне само два. Више ми не треба. Добро ја нишаним. Нећу га промаштити, ни првим, а камоли другим. Проб'о сам да пуцам и из пиштоља и из пушке - шапну и оде да види је ли комшија устао.

Гвозден се искраде, нико га не опазу и рано оде у варошицу. Пређе пољану на којој се често играо и упуту се капетановој кући. Зовну га. Кад се Видак помоли, он не часећи, с врата упита:

- Опали ли ти моме оцу шамар?

- Опалих... но како ми се чини и теби ћу, пошто вам онај један није био доста.

Гвозден трже пиштољ, репетира и повуче ороз, говорећи: - Е нећеш, богме, мени. Ни никоме више!

Дјечачка рука не задрхта. Усмрти га једним јединим метком. Други му није требао.

Кад се рашчу шта се са капетаном десило, узбуни се сва варошица. Једни су оправдавали, а само ријетки осуђивали поступак млађаног Гвоздена. „А ко ће свијету наткати марама.»

Књажеви пандури кренуше да траже момка. Претраживали су свукуда. И грмље и камење, али њега нијде. Као да је у земљу пропао. Ухапсише му оца и мајку. Ни млађег брата му не поштедјеше. Спроведоше их у никшићки затвор. Стоку су им заплијенили и кућна врата заковали.

Покасно, уз помоћ жбира, и њега пронађоше. Код даљних рођака се био скрајнуо. Њега на Цетињу утамничеше. Осудили су га на смрт, с тим да се казна изврши пошто постане пунољетан. До тада да тамнује.

*

Пролазили су дани, кад нешто паде на памет кнегињи Милени, па упита:

- Шта је пресуђено момку што уби капетана, књаже?

- Смрт мушкетањем - реско јој одговори он.

- Ти имаш тројицу синова, мој господару. Дабогда ти не живјели ако не били спремни да твоју част и твој образ заштите, исто тако како је тај младић своје оцу понос очувао.

Кнегињине ријечи дирнуше књаза. По срцу га коснуше. Подсјетише га на ријечи његовог великог претка: „Свак је рођен да по једном умре, част и брука живе довијека», па брже посла перјаника у затвор, да им његову наредбу пренесе, да се с мушкетањем сачека.

Да ли по нечијем наговору, или сам одлучи, не хита, већ полако према тамници оде. Перјаник одоцни. Преспоро је ишао да би за младића било наде. Таман кад се затвору примицао, одјекнуо је плотун.

- Више се ни књажева не важи. Одоцњела је. Момче је сад мушкетано. Мог'о си чути пуцањ - рече му стражар.

Гвозден, безгробни роб божији, својом главом отплати главу књажевог капетана Видака.

СЕДМО НЕБО

За М. С.

Госпођа Јелена, проф. биологије у А. стиже у Виллов Бању подневним аутобусом. Дочека је бањска тишина, запахну мирис ране јесени. На рецепцији хотела „Златно доба“ дозна да је у хотелу неколико гостију, три госпође, старији брачни пар, али рецепционар мисли да то није, и у апартману број 7 је писац. То је говорио рецепционар док јој је помогао око кофера, показао собу, објаснио како се најлакше до вароши иде.

Соба је одлична, кроз прозор се виде падине брда, осећа се и овде мирис грошља, чује умирујући жубор речице.

Писац, каза, шта ће писац овде? Који писац? Ни сама не зна зашто је то рекла. Рецепционар рече да га је уписао у књигу, али... Писац, каза, па ваљда Андрић. Ко би други могао да буде, ако је писац... Андрић, госпођо, чудан човек, пише, каже до 9. Онда доручкује и шета поред реке. Зна да седне на клупу и ко мумија тако загладан у плаветне обресе брда проведе по неколико сати. Понекад, помислим да је ћакнут. Ко то може да издржи, седиш и буљиш у даљину... Иде ко месечар, никога не види, истина, климне понекад главом. Боже, помисли, гђа Јелена, Андрић у Виллов Бањи. Замисли се, Српкиња, тако су звали професорку српског језика, мора да зна све о Андрићу.

Али, она гђа Јелена је знала да Српкиња не воли да чита, а књигу поготову није могла да замисли у кући. Скупљају прашину, понекад се јадала због хуле судбине. Професор данас, јад и беда. Зајмим од мајке пензионереке...

Онда се прену, шта ће ми све ово? Нико ме не занима више, хоћу да се смирим. Имам ја своју муку, бол и тугу...

Дошла је овде да заборави, побегла из осинака. У школи где је радила лудница. Сви заједно, а нико с никим није. Сви у неким странкама, стално интриге, подметања. И стално страх да те не прогласе технолошким вишком, отпусте, без хлеба оставе. Директор фискултурник, волшебено завршио Факултет организационих наука, члан странке, заповеда ко ће из којег уџбеника да предаје. Стотину издавача, свакодневно у школу стижу разни трговци, с директором шурују. У кући још грђе, муж покренуо приватан бизнис, основао странку „Срећна заједница“, па пали и жари по вароши. Чула то на пијаци, и чула како се са младим чланицама проводи. Без стида и срама јер ћерке могу да му буду. Знам ко је моја ћерка, говорио је смејући се.

„Севам, одавде“, рекла јој је кћи, свршени педагог, „севам из ове лударе и одмаглила у Данску“.

Баш тако „Севам“. Мужу Сретену свеједено.

Отишла. „Нећу после свега да знам ни за те ни за њега“, тако рекла.

Још јој у слуху тутњи гневни глас њене мезимице, њене Лилице.

Сретен је само одмахнуо руком.

Све се зна, казала му је.

Шта се зна? процеди. Шта се зна, матора? Кажу. Па поново, цинично: Матора.

Матором ју је звао. Није приметила када је све ово почело.

Матора, а тек јој је 43. Одлазио је често на пут. Није се јављао, није јој одавно као жени прилазио.

Матора, одлазим, одлазим из овог стана...

Тако је казао, залупио вратима, и изашао. Пред зградом су га чекала кола странке „Срећна заједница“.

Узела је неплаћено одсуство, дошла у бању да се смири, види шта ће, и где ће, после свега. С тим мислима је седела до вечери у соби. Жубор речице у тишини с мирисима јесени је годио њеним чулима. Вечерала је у ресторану, села у угао сале. Чула је старији пар како весело ћерета, чула како весело одјекне куцање чаше о чашу. Ови нису брачни пар, али су се нашли. Па се сети своје авантуре на симпозијуму, па се осмехну у себи, па поново утону у туробне мисли које су је давиле од којих је бежала, у ову бању дошла. Дуго је лежећи у кревету слушала жубор речице и тако заспала...

Први дан јој прође за трен, видела је остале гошће, онај брачни пар је непрестано разговарао, видела је и писца како седи на клупи поред реке.

Седи, главу не помера, као биста да је.

Другог дана пође у варош, на пијаци. Тезге су биле крцате грошћем, јабукама... удисала је мирисе, осетила радост пијачне атмосфере, мотрила лица жена што су продавале грошће како зраче неком радошћу, знала да се на њеном види сивило. Купила је букет хризантема, кесу грошља и лагано пошла ка парку кроз који се ишло до хотела.

На улазу у парк види: стоји писац. Проћи ће, помисли, али писац јој се обрати са „Госпођо, ако вам не смета радо бих вам се придружио до хотела“. И пружи руку коју она прихвати. Јелена, каза своје име. Бука ауто који прође однесе његово име. А рекао је Мирослав, можда је казао Милисав што она није чула. Она зна да је писац, да је Андрић, чим је писац. Осећала се збуњено. Пођоше стазом парка. Писац, рече, да је ту на обали реке леп ресторан могли би да попију кафу, сок, да се освеже.

Она само климну главом. Овоме се није надала. На својој шаци још је осећала снагу његовог стиска. Осети како у њој нешто затрепери. Боже, помисли. Тераса пространа, над реком, сенка тополе прекрила већи део терасе. Писац јој понуди да изабере место. Помери столицу, она

осети његову близину, осети дах, осети мирис. Уз кафу он каза како зна када је дошла иако је није видео. Осетио је неки импулс добротe у ваздуху, осетио промену што радује. Иначе ова три дана је био у Тесалији. Она се зачуди, „Како, па ја сам вас видела да седите на клупи“. Он се осмехну. И поче да јој казује о имагинацији, о томе како је у стању да у мислима путује, и буде где жели. Био је у Тесалији, па је седео на обали Егејског мора, био на Олимпу. Био тамо, а седео овде на обали речице. Код себе има књигу песама неког Мирослава из Трешњевице „Грчка свеска“ која помаже, да овде, у овој благодисти чује и шум мора. Допада му се њено име Јелена. Причао јој је о Троји, о томе како су ратовали због Јелене. Шта јој све није причао док су стазом кроз парк ишли ка хотелу. О томе како пише, како одређује судбине својим јунака, мења прошлост.

Осећала је у себи неко треперење док је ишла поред њега, оно треперење које одавно није осетила.

„Боже“ помисли „ја са Андрићем“.

Била је усхићена, обузимало ју је осећање какво одавно није осетила. Изненада посрну, рупа на стази је поремети, и она замало паде. Писац је спретно обухвати и задржа. Држао ју је као сноп жита што се на летњем сунцу у наручју ратара злати. Осети како дрхти и поможе јој да седну на оближњу клупу.

Она је жар, који је পেпо живота у провинцији затрпао. Треба га разгрнути и ватра њене страсти ће се распламсати мисли је писац. Није повредила ногу, све је у реду. Обли је румен, зажари се лице, у оку заискри суза.

„Шта је ово? чула је у себи. „Шта ми се дешава?“

Као птиче у склопљеним шакама, помисли писац, тако је треперила. Суза јој склизну низ лице. И виде писац у тој сузи сав њен живот. Муж је запоставио, другу нашао, деца отишла, на послу не ваља. Дошла у бању да предахне...

Мотри, склопила је очи. Благо јој додирну образе.

„Ох, господине Андрићу“, прошапута.

Нисам ја Андрић, ја сам, а да ли је казао Мирослав или Милисав, она није чула, њој је било пријатно, она је била срећна...

Онда отвори очи. О какве очи, помисли писац, као априлско небо над Трешњевицом, док се све расцветава и пева бојама а славују чују из крошања. А лице, топло, истина благо помиловано годинама, али лепо лице жене у ранојесењим годинама...

Чује како писац казује: „Звезданог неба и људског лица никад се човек неће моћи нагледати.

Гледаш и гледаш, и све је виђено а незнано, познато а ново. Лице, то је цвет на тој биљци која се зове човек. Цвет који се креће, мења израз од смеха, заноса, или замишљености ...“

Боже, како је то лепо речено, прошапуташута.

Андрић, рече писац и благо је помилова.

Андрић, прошапуташута она, ох...

И седели су тако, и он каза да пођу. Ако је са ногом све у реду, рече јој, могли би сутра да иду до мотела у клисури који припада хотелу. Тамо би ручали и мотрили крајолик...

Допратио ју је до собе, пожелео лаку ноћ. Она је ушла, легла на кревет и од среће заплакала. Цело тело јој је дрхтало, осећала је како се све у њој буди, трепери...

Пробудила се рано, ослушкивала је јутарњу тишину, чула неке гласове. Мотрила своје лице у огледалу.

Андрићу се допада моје лице, ја му се свиђам, мислила је. Осећала је у себи дрхтавицу. Осећала је, ох, како се у њој нешто чудно комеша, како јој срце куца, скоро да га је чула.

„Лудачо“, помисли „шта је с тобом?“

Мотрила је кроз прозор, видела како се злати лишће топола, како светли небо, како се у даљини плавет брда утапа у небеску.

Обукла је плаветни костим, који ју је чинио млађом, како су јој говорили. Оклевала је да изађе из собе. Осећала је неку чудну дрхтавицу. И ево је испред хотела. Писац је већ седео на клупи и осмехну се када је виде. Знао је како се осећа, знао да је узбуђена, знао је... како се у њој све комеша.

И пођоше лагано стазом поред речице. Она је скоро поскакивала. Он јој је казивао како писање новог романа приводи крају. Писање је измишљена стварност. Писање је игра. Писац може да мења прошлост својих јунака, да им као Бог одређује судбине. Могла би и она да пише о свом животу као да се догодио неком другом.

Али, ја никада нисам писала, казала је. Утолико боље, рекао је. То би била права литература без непотребних знања теорије писања. То би било оно право. Па је казао како су вредне и читане књиге написале жене које се никад нису бавиле литературом. Поменуо неку што је писало о Потеру, па неку, сада не може да се сети...

Прошли су поред извора. Богородичин извор, писало је на стени. Умила се, умио се и он. Помиловао је по образу. Она се заруменила. Пио је воду из склопљених дланова. И она је пила срчући док је он држао склопљене шаке. Срце јој је тукло. Он се осмехивао.

Свртели су у малу црквицу у клисури. Помолила се. Учинио јој се да се Богородица осмехнула. Зажмури. Отвори очи. И стварно Богородица јој се благо осмехну. Њој, јер он тај осмех није видео.

Речица је жуборила, они су полако корачали.

На тераси мотела „Клисура“ беше само онај пар из хотела. Побегли од породица да се овде опораве од брачног живота, помисли. А она? чула је глас је у себи. Писац се осмехивао, њу је тај осмех као у наручју носио. О чему јој није све говорио, да пише наговарао. Да напише своју причу.

У писању човек нађе себе, рекао јој је испијајући вино.

Она се смешила и осећала како је срећна.

Писац је овај дан описао у својим дневничким записима „Листови на ветру“ тако вешто да се из реченица чуо жубор речице, чуо шапат, чула тишина јесењег пејзажа у зрењу, чуло њено срце како куца, чуле и његове мисли о животу и писању, осећао живот што у сутонској вечери светли, и виде облаци што су ненадано испловили иза брда. Били су на домак хотела када је киша почела.

Киша, кликнула је. И ухватила га за руку. Киша, рече он, скиде јакну и огрнуше се.

Као да је он био та јакна што јој је леђа прекрила. Као да су се нашли под једним кровом, помисли.

Јесу ли потрчали? питала се доцније.

Не, ишли су лагано ка хотелу. Киша је плуснула и она осети како јакна пропушта воду и како јој кваси тело. Он се осмехивао и она је у том осмеху видела себе, видела како трчи преко поља као девојчица, али та слика нагло ишчезе и ево их у хотелу насмејани „као младенци“ помисли писац. Раздрагани. Рецепционар је зурio у новине када они прођоше. И уђоше и пишечв апартман. Она рече да жели у своју собу, хоће да се пресвуче. Може и овде, има његову кошуљу, пиће вино из Тоскане, наставити разговор. Она се смејала, о како је ово занимљиво, о како је ово дивно?

Седели су, пили вино, он јој је причао о Тоскани, о Сан Марину једној од најстаријих држава на свету, основаној 301 године као делу Римског царства, отуда је ово вино заљубљене.

„За заљубљене“ поновила је она и широм отворила очи.

Очи плаве као априлско небо понад Трешњевице док славуји певају у крошњама воћака, а косови скакућу по трави, а он мотри у небо, као сада у њене очи и осећа како се негде у њему рађа песма о томе. Пољуби је у очи, она узврати пољубац. Као да му лице ожарише пробуђене усне пуне страсти и жеље, као да се... али за то ни он није имао речи. Она је дрхтала, и он осети неку чудну дрхтавицу док су им се тела додиривала а кожа жежила од силне жудње.

Као два таласа што су се срела на пучини, помисли писац, и расула у пени. И он се нађе у њој, као река што се у море улије и у њему разлије. Она је осетила врелину у свом телу и као кад река пробије брану па с разлије преко поља и све преплави, а месечина чудесно обасјава

брда, тако се и она разлила по свему, онда се поново скупила и поново распришила не схватајући шта јој се дешава. Писца је осећала у себи, како је испуњава а она остаје без мисли. Чује: Седмо небо.

Ја сам на седмом небу...

И утону у сан. Није се сећала да ли је то био сан, или је остала без свести. Само је знала да тако нешто није никад доживела, да је тако нешто невероватно...

Пробудила се, са осећањем чудесне лакоће, као да се с оног света вратила, као да је све сањала. Не, није сањала. Писац је већ био устао, седео је за столом, нешто записивао, пожелео јој „добро јутро, радости мог позног живота“. Тако је казао.

Јесам ли ја све ово сањала?

Живот је сан, каза писац. Пиши, у писању ћеш наћи одговор. Можда си ти тај сан што си доживела. Можда сам и ја само сан. Па јој исприча запис Чуанг Цуа.

Сањао сам да сам лејџир, да лејџиршам јамо-амо онако као ишио јоо чине лејџири, у маиџи био сам свесџан само јоога да сам лејџир, а јоошио сам несвесџан своје људске индивидуалности. Изненада се пробудих и ево где лежим јооново као ја. И сада више не знам да ли сам ја човек који је сањао да је био лејџир, или сам сада лејџир који сања да је човек.

Она је ћутала. Оно што је осећала у себи казивало је да више није она која је била. Писац се осмехивао...

И цео дан је провела у кревету, није желела да се окупа, хтела је да сачува све мирисе на себи, и у себи, мирисе тог сна који је био снажнији од свега што је видела и доживела.

Следећег дана је ушла у своју собу са свежњем папира који јој је писац дао осмехујући се.

Када га је погледала разрогачених очију он је у том плаветнилу видео априлско небо понад Трешњевице, чуо је хуј ветра јонад жора, чуо како се славуји дозивају, видео чудесно свитање, осетио мирис узоране земље, пољубио је са жељом да утоне у плаветнило тих очију, као онај облачак магле што се понад планине Малич разлије и ишчезне у плаветнилу.

Као у сну она је села за сто и почела да пише. Писала је о свом животу, мењала догађаје, као да јој је неко диктирао журно је исписивала реченице, осећала како неки терет скида са леђа минулих година, како јој се у души разведрава, описала је ноћ проведenu са писцем, не то је био само сан, помислила је, али она је знала да је била на седмом небу и то је испуњавало цело њено биће, осећала је у телу чудесну топлину што је подстицала расположење, и писала је о томе с лакоћом, скоро да је истицала у речи на папиру, да је пишући нестајала и била оно о чему је писала.

У сам цик зоре прича стиже до краја. Одмотала је клупко минулих година, на вретено приче намотала.

Написа на првој страни:

Седмо небо.

Осећала се као препорођена, као зрео цвет маслачка чије латице лахор разноси преко мирисног ћилима ливаде.

Јесам ли ово ја? питала се. Изашла је да прошета. Писац је седео на клупи, очекивао је њен долазак. И поново је казивао о писању као игри, о моћи писца да мења судбине оних које описује, о снази креације, о моћи имагинације, о томе како је јогин

*„На дивљим висинама Хималаја ус-
ио да соисивеним духом, невидљивим
ћелом, створи ћело целоћ човека – да
оформи видљиву човекову душу. Морао је
да га замисли до најсвијетлије делића и до
сваке нијансе боје и сјаја, сваку флаку
косе, сваку ћрећавицу, сваки нокаћ буду-
ћећ човека! Морао је да „види“ својим
духовним очима сваку каћ крви, сваку ће-
лију срца, бубрега, сваки млиметар
коже; да уће у стуркићуру сваке коске и
да је жради меким, нећресћаним ћало-
жењем својих мисли – као шћио се каћи
воде, у нећознаћим ћусћићама, ћаложе
у чудесне фићуре сћалакћићића и сћалаћ-
мићића! Ни најћићања жилица није смела
бићи заборављена, ни најмања линија у
оћиску ћрсћића! Само на мисаоно консћи-
ћиуисање мозга новоћ човека јоћин је био
конценћирисан чећири жодине!*

*Један ћрен ћре нећо шћио ће у мисли-
ма сћворићи и ћоследњи делић (микро-
н коже на малом ћрсћу сћиоћала леве ноће),
оћтарели али још величанствени „сан-
ћки“ јако се узнемирио, да би одмах ћо-
ћом нећов вољени јоћин шћезао. На не-
ћовом месћу сћјајао је, зачућен, један
лећ, сћасић младић. И баш као шћио је и
човек одувек сасвим сам у овом свећу, и
једино је ћас усћину с ћим, ћако је и до
овоћ, од мисли сћвореноћ човека, био
оћромни шћибетански ћас, насуйроћ бес-
крајном свећу коју се оћворио ћред не-
ћовим очима. Пас је био ћрви коју је ћре-
ма ћему ћоказао ћријаћељсћиво. А како
је одмах ћоћом и он шћезао, ћоћледом
на дивље, мрко крзно, сакривено изненад-
ном снажном олућом, несћало је и оно
ћоследње шћио је означавало ћодрику и
ћрврженосћ.*

*Човек, усћину јесће сћворен од сой-
сћивене мисли, а не од сасћављања и кр-
ћљења делова, као код др Морао Фран-
кенићићајна, или као киборћ Арћура Клар-
ка.¹*

Широм отворених очију, она је слушала пишчево казивање. А он је у тим очима плавим као априлско небо понад села Трешњевице видео цео свој живот, знао зашто јој све говори, и да ће она касније све ово разумети. Пољубио јој је лево око из којег је изискрила суза, слила се низ руменило лица. И виде писац себе на трен у тој сузи како плива и како заједно са сузом пада у њена топла недра. Из ње се оте уздах: Ох, Боже.

Писац ће и овај дан описати у дневничким белешкама „Листови на ветру,“ она ће о томе причати, што у овом часу није могла ни помислити, пред многим људима и женама које ће слушати њено казивање и у себи јецати...

Увече јој је пришла млада жена и учтиво је замолила за мало пажње. Зове се Милена, професорка је књижевности, али како нема посла, ради у хотелу као хигијеничарка. Чистачица, спремачица, али они кажу да је хигијеничарка. Данас, док је посремала њену собу, лист на поду је привукао њену пажњу, помислила је да га баци, остави, али без намере га је прочитала. Одавно ништа узбудљивије није прочитала. Из које је то књиге? питала је.

Била је збуњена, али је прихватила да Госпођица цео рукопис прекуца на свом компјутеру, да исправи грешке, вели да их је уочила и да јој сутра срећен рукопис донесе.

Писац је био у свом апартману, боли га глава, казао је, жели да се испава. Она није могла да заспи. Да ли је све ово сањам, питала се. Шта ће бити, ако све ово сањам, када се пробудим?

Сутрадан јој је Госпођица Милена донела срећен рукопис на папиру и на ЦД-у. Каже да је плакала док је читала, да је и сама имала чудно осећање читајући јунакињин доживљај седмог неба, да је књига чудесна, да је фабула узбудљива и да никога неће оставити индиферентним. Ви сте овде, свакако ингогнито, не, не мора да јој каже име. Радост је њена велика што је имала част да овај рукопис прекуца. И још је пуно говорила што је она разумела као велику похвалу њеном, као у сну, писању.

Писац се осмехивао док је рукопис прелиставао, читао поједине пасусе, подирио обрве, а она је цупкала, мотрала широм разрогачених очију, ишчекивала.

Он је погледа у очи и виде плаветно небо понад Трешњевице, чу песму берача малина, осети како му срце задрхта и загрли је тако силно да она осети његову снагу у којој нађе сигурност.

Послаће, рече јој рукопис уредници часописа „Пазар“. Препоручиће, зна да ће је књига повести другим путем. О томе шта се дешавало она је касније описала, а писац је у дневничким белешкама „Листови на ветру“ описао како је све било. А било је као на филму. Уредница „Пазара“ је била усхићена. Најављена је сензационална књига Лене Л. тако јој је писац казао да се зове. Под псеудонимом, да иде. Поменуо јој је неког Травена...

Када се вратила из бање у школи је било још горе. Почели су да отпуштају професоре. Нико ни с ким није говорио, сви су стрепели. Професорке су говориле о новом броју „Пазара“ у којем је прича „Седмо небо“. Број је плануо већ првог дана. Она је потписала Уговор на којем је стајала цифра од које је осетила вртоглавицу.

Није грешка, јавили су јој. Јавио се уредник „Плавог круга“. Хоће да штам-

пају књигу. Позвали су је у престоницу ради договора. И све што јој се дешавало као да је био сан. Муж Сретен је напустио стан и преселио се код младе активисткиње странке.

И све је кренуло како јој је писац казао: Књига ће те повести другим путем.

Прво, друго издање...

Најављен је и филм по чудесном роману у којем је маестрално описана и откривена тајна женског тела...

„Седмо небо“, сањариле су читатељке.

Читали су и мужеви да виде шта је то што је жене толико залудело.

Убрзо су почели књигу да преводе. У Италији је постала хит, у Француској, у Шпанији су били редови испред књижара...

О свему томе она је писала у новој књизи „Срце које пева“.

*

Три године касније враћајући се у завичај писац проће кроз варош Трешњево. Мирна варош, ретки пролазници и онај провинцијски полумрак што казује колико о сиромаштву толико о учмалости која не зауставља путника. Њега изненади када виде осветљену зграду, и простор око зграде, близу парка на излазу вароши. Готово нестварно много светлости, „ко ватра у мркој ноћи“, помисли. Испред зграде виде доста света.

Хајде, да предахнем мало, помисли, паркира кола и изађе. Када приђе згради виде скупину средовечног света, највише жена, па и младих међу њима. Са озвучења је допирала тиха музика.

Едит Пјаф је певала „Les amants d'un jour“.²

На зиду зграде виде велики постер:

Лена Л. „Седмо небо“.

И виде кроз стакло како у реду, с књигом у рукама, стоје жене, и понеки мушкарац, а при дну просторије за столом седи Она и потписује књигу. И виде, како се Она у тренутку трже, испусти оловку, подиже поглед, али Она га није могла видети, јер је био на тротоару, није га могла видети од светлости што је испуњавала просторију некадашње продавнице луксузне робе.

Осетила је у грудима благи дрхтај.

„Боже“ чу из себе...

Секретарица која ју је пратила на трен се збуну, али нова читатељка са књигом све смири.

Он је успео да види оно што није могао са места на којем је стајао видети. Плаве очи као априлско небо понад села Трешњевице...

Окренуо се, осмехнуо, и кренуо полако улицом, замишљен ускоро је изашао из вароши идући ка плаветнилу које је само он у вечерњој тами видео.

Мирослав Тодоровић

1 Ферид Мухић: *Јођиново задаћак*

Није грешка, јавили су јој. Јавио се уредник „Плавог круга“. Хоће да штам-

2 *Љубавници за један дан*

НА СЛАВИ КОД МИЛАДИНА

И зашао Миладин на брег изнад куће са кога се види далеко. Гледа своје село и она друга што су легла у равници покрај Сјенице. Докле оком досеже бели се предео, а тек је Аранђеловдан. Никад се не зна на овој висиви кад ће да забели. Ето ове године паде рано. Све је добило блажени облик, у село унело нежност и лепоту, мир и добру намеру свеопштег Створитеља. Гране бреза се повиле под снегом, крај потока овде-онде испод леда и по облинама камена, бистри се вода, на торинама врапци чепркају, гоњени нагоном преживљавања. Из оцака се дижу димови право у небеса. Овде-онде виде се пртине од кућа до потока куда су говеда силазила на појило. Колико је пута природа поновила овај пејзаж. Многи су већ одавно постали земља и овај снег, а нису ни слутили да је то њихово јутро, као и ово његово, једно лепо јутро њиховог јединог и кратког живота. У том тренутку ни помислили нису да их већ такорећи сутра неће бити, да нико неће ни знати да су постојали, да ће их заувек покрити тишина, да ће нестати без трага у овој божијој лепоти.

Спокојство прелази и на њега и осваја га. Задовољан је, аги је дао део, Царству је платио порез. Никоме ништа не дугује. Ове године је понијело, биће хлеба до жетве. Чељад су му, фала Богу, здраво. Ретка је оваква година. Најважније је да глади нема, да се мир одржи, да нико не страда, да очувају ово што су навукли у кућу, амбар, мљекар, трап и магазу током лета и јесени. За славу је припремио све што је потребно, ни пред ким се неће обрукати, празноваће како доликје свеца заштитника, поменути претке и запалити им свећу, натенане се испричати с пријатељима и показати им да је и он домаћин чо'ек. Свако добронамеран може само да га похвали. А до тог признања му је стало, јер је много и тешко радио да ово стекне и има, па ваља то неко да види и с њим подели задовољство. Спремио је прштуту, суву лубину, кува се овчетина с кромпиром, припремили су цицвару, уштипке, пилав, пуни тањире сира и згорелога кајмака, ту је и бела сланина, а од пића, зна се – ракија. Ишао је преко Јавора, у нека села испод Мучња и догнао две пуне мешине. Има за славу, а остаће и за Божић и Васкрс. Ракије у кући мора да буде – за образ, којим пићем да послужи изненадна госта ако мученице нема, кад ракије има све има, кад је нема к'о да ништа нема; како да започне орање, а да се не прекрсти; на кошењу дођу да му виде нови брус, да пробају косу, пожелеле срећан рад – ако флаше нема испод влажног откоса, не ваља му по-с'о.

На славу му долазе пријатељи из Правошеве и Штавља, кумови из Љепојевића, комшије и познаници. На тај свети дан кућа је пуна безбрижног народа. То су дани општег и ретког задовољства када под његовим кровом влада обиље; крсна је слава то, највећи празник у години за сваког домаћина. Они издалека дођу још уочи славе, понекад остану и други дан, па и на окриље. Преко године може да има или нема овога или онога, а тада мора свега да има. Целе

године је Миладин имао негде у подвести Аранђеловдан. Ту се он показује колико је домаћин, колико је стек'о, како живе и како се међусобно поштују његова чељад, зна ли се ред у кући. Од славе зависи и његов углед у селу. Дан је то за показивање, кад се гледа како су стрпана сијена, како је ограђен котар, је ли штала покривена како треба, да ли је затегнуто лемежђе на грађевинама, је ли су ли ралица с дрљачом сложене негде испод стрехе или су заборављени у дворишту да целе године рђају. Понеко завири у шталу да виде да ли добро рани волове, јер они треба да повуку рало на орању и обаве све друге тешке послове. Ближи пријатељи се промолуе у амбар, па и у магазу где се чува сир, кајмак и кисео купус. Није то мешање у туђе ствари, то је најчешће излазак у сусрет његовом очекивању да се гост заинтересује за његова достигнућа и резултате обављених послова.

Ево пријатељи и комшије замезили, попили по неку ладну, прешли на врућу. Људи се распричали, заборавили на сваку бригу и невољу, данас је све друго у другом плану. Скреће се с теме на тему, али се воде и озбиљни и паметни разговори, нарочито у вр' софре где седе најугледнији људи, где се реч мери и опрезно изговара, има тежину и радо се слуша као у неком парламенту са дугом културном традицијом. Кад такви проговоре они у средини софре се мало притишају из поштовања према говорнику и да би чули шта се то прича у горњем дому. Они у дну софре, а то су обично жене и по неко дете, могу само да шапућу. Горњи дом мисли да нема шта да чују од ових при дну софре. Дотакну се најчешће и редовно домаћинлука, традиције, историје и свакодневице; родило је ове године и жито и ливада, фала Богу има у амбару до следеће жетве, а у котару сламе и сијена до Ђурђева дана. Али опет је боља била она прошла година, јес' било мање родило али је некако сијено било слађе (као да су га лично пробали), а већ о јечму да и не говоримо. Ту се неминовно заповедају и разговори о актуелним догађајима; агама и беговима, о наметима државе и захтевима које она испоставља, о томе како је тешко живети незаштићен од самовоље обесних, о неправедности пред законима, о убиствима од стране Турака и осветама, о дану кад ће краљ Петар прећи Јавор и Увац и ослободити их.

Помињу разне несреће што их од Турака и њихових одметника сналазе. Не могу да заобиђу смутње и комешања у народу, као ни 'ајдучију и комите - наше и њине. Сви виде да је пред неко велико невреме. Мало је спремних да загази у нову буну. Многи се сећају оних година кад су Ерцеговце подржали, па награбусили и свега што је потом било. Ови младотурци ништа ново нису донијели, тешко ветар из Истамбула може да растера маглу у овим крајевима на периферији великог царства уз границу са Србијом. Тешко је овде увести некакав ред, морало би много тога да се промени, а ови су спремни да зарате и са својим царем у Стамболу, само да се ништа не мења. Не желе да мењају себе, а без тога

све друго је ћораво работа. Турчин ја Турчин, а раја је раја, то што та Европа притиска да се мало попусти и уведу неки закони и правда, то неће проћи. Не да вековна навика и муфтија Косовског вилаета. Ово од Качаничке клисуре, па до Босне је његово и ту Ђаури неће управљати док је жив Зукорлић, муфтија косовски и новопазарски. А јопе с друге стране гледано, док чипчија нема да донесе, ага нема шта да однесе, а бег не може мирно и задовољно седети на миндерлуку и чекати да му потече мед и млијeko. То их ограничава, то од њих тражи да обезбеде раји какав такав мир и сигурност. Било је времена кад су читави крајеви после немира и буна остајали пусти, па су аге и бегови на танке гране спадали, амбари им по селима пљачкани и паљени, празних бисага се враћали пред гладну децу, па су се понижавали и ишли на јаворску границу да моле чипчије да им се врате, да ће им све опростити, само да земљу обрађују. Ограничава их сопствена немоћ и интерес; без чипчија не могу да живе, као ни трутови без пчела радлица.

Ни Миладин, нити ико његов, није ни помишљао да се користи неким правима у Царевини, далеко је све то било од њих, у турску правду су се безброј пута разочарали. Све се сводило на тежњу да се преживи, да се избегне глад и сачувају чељад. Даље од тога нису стизали, и то је више пута превазишло њихову физичку снагу и могућности.

Ето та и толика Царевина не издржава своју војску, која је више гладна него сита, више гола него ли обучена. Причали су људи живу истину и то баш на слави, и не само код Миладина, да су на први дан Васкрса у селу Штиткову турски војници нападали жене и девојке у колу, да су пуцали у ваздух, а кад се народ разбежао, они купили храну са софри. Више пута су пресретали сељаке по путу и одузимали им све што су у бисагама нашли. У Сјеници су отимали робу трговцима, а млекацијама сир, кајмак и масло. У Јанковића кафани, где су свраћали пазарним даном и Срби и Турци, засели аскери, ручали преко сваке мере, а рачун неће да плате, не пада им на памет. Неће они да се муче, мрзну и злопате, да чувају јаворску границу, да јуре 'ајдуке и одметнике и још да гладују и плаћају ручак некаквом влашком кафецији. Пошто је Ђорђе једнако тражио да плате, они га претуку и притом му поцепају одећу. Не би чаре, морао је да их пријави турским властима у Сјеници. Стигну заптије на лице места. Аскери кажу да их је кафеција напао и да су се њих шест са пушкама једва одбранили од њега једнога. Вићи ти крмског сина! Како смије да удари на сиве вукове. И ухапсе га и онако пребијеног и поцепаног проведу улицама и уз пут га још и туку; ко је он, да диже руку, на царске војнике. Још је ово Турска и тако ће остати док је свијета и вијека, нека се нико не заноси.

И тако тече и одмотава се спонтано једна по једна прича до дубоко у ноћ. Стигну до Косова и Кулина Бана, па се опет врате на ово данашње, са сталном мишљу – до-

кле! Кажу по Селимир из Штавља, да су пре неку годину, резерва турске војске и башибозук са Пештери, напали на имање и кућу Филипа Гајевића из Штавља, да га опљачкају, да му запале кућу, штале, амабаре, да га одатле раселе. Знали су они да Гајевић има много оваца, говеди и овнова, али су заборавили да има и двадесет и пет мушких глава који су могли пушку да носе. Десет на једнога, бранили кућни праг и одбранили. Тих дана су пуцали и на проту Церовића у Сјеници, али га је Бог сачувао неокрезнута. За софром се причало да је убиства виђенијих Срба лично организовао Мустаја паша Ђатовић из Сјенице са својим абабима из Нове Вароши, Бајровићима.

Ето прошле године оженили су оног сиромашка и надничара у Крсцу. Живи са својом младом, некада најлепшом девојком у крају, у некој чатмарици на крају села. Не би њега Јока запала да је нису Турци отели прошле године и држали три месеца. Једва су је њени избавили преко турског суда у Сјеници и заптија. Нико не хтеде њоме да се ожени. Трипун није могао да бира. Био је захвалан што му је доведоше. Не прође ни месец дана кад му једне ноћи сврати Халил са дружином. По мраку га извукоше испод поњава и везаше за крушку изнад куће. Целу ноћ проведе Халил с Јоком, док му је дружина око куће стражу чувала. Више пута је навраћао Халил тог лета. Најзад му је одведе. Шта ће теби Трипуне оваква жена.

Суморне приче се нижу једна за другом. Саговорници се развеселе тек кад стигну до оних у којима су српске комите убиле овога или онога турског одметника и кабадахију.

Таква су времена била, тачно се знало шта је агино исе; колико оваца и јагњади, јунади и шиљежади, колико сира и скорупа, меда и масла, жита и сијена – све се знало и све би Мујага и Миладин договарали у великој соби или испод крушке у ладовини. Господару мора бити добро и удобно и на конаку и на боравку, ништа не сме да зафали, не дај боже да оде незадовољан и љут, све може белај да однесе, шејтан ту може да заигра своје коло, може на крају крајева да их све дигне са те земље и отера. Зато љубазност, понизност и услужност на сваком кораку. Ага може остати ту колико му је воља, они ће га све време хранити и пазити да му све буде потаман. Кад, напослетку, крене кући бисаге морају бити пуне свега и свачега, треба и његова кадуна да подели радост успешног обиласка читлука, а деца нечим да се обрадују; котарицом трешања или боровница, ђераданом сувих крушака или торбом лешника, како кад.

Ако ага није много алав, а било је и таквих, а слуга његов разуман, онда се ту нађе нека мера да сви буду задовољни оним што је Бог дао, али ако је чипчија сиротиња и једва успева да прехрани своју чељад, а таквих је било највише, а аги никад доста, е онда је струна јако затегнута; ага настоји да извуче што се извући може, а чипчија да му да што мање, да макар мало продужи агонију преживљавања. Има ли ишта страшније од глади, од оних дана кад у њега гледају гладне дечије очи и чекају да им да

нешто да поједу, а он ништа нема, но им нуди истуану кору од дрвета помешану са шаком овсеног брашна. Лети је опет лакше, има разних трава, корења и плодова, јагода, трешања и боровница, али зими, зими је страшно ако наиђе лоша година и глад. И зато је чипчија мањи од маковог зрна, повијене главе, заборављеног поноса, гледа да господар буде задовољан, да га претекне у жељама и удовољи му. Ага је то, господар, земљопоседник, све живо на читлуку је његово и божије и има да буде како он каже, он је власник живота и иметка, он је спона између поретка и Миладина, између Салаковине и огромног Царства.

Миладин је све то добро разумевао и према томе се управљао, знао је он да сви зависе од тог човека, да су у његовој вољи или не дај боже немилости. Немилост никако. Сви су они у тој долини само вредни мрави који брзају по агиној земљи, која их одржава у животу и као мрави вредно прикупљају све што живом створу треба и што од користи може да буде. Мрави и пчеле су на цени, осиге никако. Такав је ред ствари и односа. Ага је ту као трут у вредном пчелињаку.

Као и сваки ваљан домаћин оног времена и Миладин је остављао део гори и планини, део путнику намернику, помало вуку и `ајдуку, и они су божија створења, ваља и они да живе, јер све је створено с неким разлогом и има своје место и улогу под капом небеском.

У његовој кући се знао ред; синови су уважавали и слушали оца, снахе су поштовале свекра и свекрву и мужеве своје, деца су знала где им је место. Миладин је био спољни и сваки други представник породичне задруге. Сигурно да је било спорова и унутар те породице, али су они решавани далеко од очију и ушију околине, тако да је ономе ко то гледа са стране и повремено, све деловало складно и примерно. Било је још сличних породица у селу у том времену, али су ови у Салаковини предњачили и били узор склада и разумевања, хармонично помирености интереса у пчелињаку. Миладинови укућани су били побожни и светковали свако црвено слово. Када би поп дошао њиховој кући сва би се чељад узнемирила к`о да је Исус Христос сишао међу њих да им пресеке славски колач, свети водицу или крсти дете. Поштовали су кумове и пријатеље, према сваком ишли с добром намером и отвореног срца. У њиховој кући је владала нека благотворна атмосфера као да су сви прошли манастирску обуку строгих хришћанских начела. Код њих није било сумње да је Син Божији сишао на Земљу да спасе човечанство од пропасти, да их врати на прави пут. Ценили су његово жртвовање. Није било дилеме да сведи обитавају негде горе на небесима и преносе Богу шта се доле ради и колико се ко придржава његових заповести и упутстава. Ево, рецимо, Свети Илија даје јасне знаке о своме постојању. Ако се грмљавином огласи на Илиндан, другог августа, велика шума недалеко од њихове куће би остајала без иједног лешника. Ако би Илиндан прошао без грмљавине, врећама би прикупљали лешнике за зиму, а остајало би довољно за дивље и питоме свиње, за веверице и мишеве. Виле, вилењаки, ве-

штице и дрекавци, ђаво и анђеолови, разне више силе и утваре, за њих су одувек постојали и гледали су на сваки начин да им се путеви не укрсте, а ако се то којим случајем деси морају бити присебни и придржавати се упутстава које им је дала покојна баба Иконија.

Најчешће зими, кад снегови затрпају све путеве и кад нико никуд не миче, успео би поред Турака некако да промакне Краљевић Марко који је живео триста година и само је он мог`о да укроти виле, једино су се њега бојале. То су сви поуздано знали. Бановић Страхинја је кришом од Мујаге, једним замахом сабље одсецао по двадесет турских глава. Волели су старог Југ Богдана и његових девет Југовића, па су радо давали деци њихова имена. Жалили су што је Васојевић Стево закасни на Косово, као и још неки други. Да су сви на време стигли, да су се удружили Марко и Милош, да није издао Вук Бранковић, Турци би били просто збрисани, никад им више не би пало на памет да прелазе Босфор и Дарданеле и све би данас у земљи Србији било друкчије.

Времена никако нису ишла на руку добрим односима између Мујаге и Миладина. Приближавала се деветсто дванаеста, ага је понешто чуо, знао, наслуђивао. И до Миладина су стизали разни одједи појединачних дешавања и комешања у народу, али је он такве мисли терао од себе као досадне обавде. Иза реда који је давно успостављен и вечит, по његовом мишљењу, стоји сила Отоманског царства које је трајна и огромна, царства коме он не може да сагледа границе и снагу и тако је од кад зна за себе, шта се ту може променити нагло и брзо, кад се толике године променило није. Цару цареве, аги агине, а њему оно што остане, тако је било и тако ће бити. Шта ту може ова шачица `ајдука и комита или мала и нејака Србија преко Јавора. Он није веровао да Стари Влаха може једног дана да буде у Србија, којим ће се управљати из Београда, а не из Стамбола, није веровао у ватру и занос неких. Бојао се смутње, стрке, насиља, `ајдучије и комита, јер није знао како да им се супростави и чиме. За кратко је тај њихов занос, за собом оставља смрт и спаљене кућерке и сијена, а од чега ће да живи оно што претекне кад аскери протутње са својим потерама. За свог вијека видео је он то много пута, наслушао се прича и предања. Захвалан је Богу што му је послао овог агу са којим може да нађе сваки зговор и да у миру живи и размножава се, да му се огњиште не угаси. А ту је и свемогући Бог, помоћи ће он, указаће пут, сваком одредити своје место и бити милостив према таквима као што је Миладин. Ага опет чврсто верује да ови у Стамболу знају шта раде, да је Царевина успавани цин, којој много треба да се пробуди, подигне своју тешку руку и кривом сабљом сатре све пред собом, умири немирне и поново успостави стари ред ствари, прави и вечити ред. А и ови Срби, не зна шта `оће, шта им фали на царској земљи, ево је од Црног Ђорђија и његовог доласка у ове крајеве прошло сто година, па ником ништа, све остаје к`о и што је било. И тако ће бити кика вијека.

И ове године је на слави добро и лепо. Све иде како треба, домаћин задовољан, али у себи стрепи, шта ако му опет бану Турци. Већ неколико година долазе, њих тројица. Никад их раније није виђао. Одкуд се појаве не зна, куд одлазе није мог'о сазнати. Дођу изненада, с подсмехом и без поштовања честитају славу и право за пуну софру. Оружје преко крила. Нема се куд, помери кума испод иконе и најближе пријатеље, да се незваним и недрагим гостима ослободи што више места и напуни што више тањира. Све што личи на свињетину и има мирис суве сланине, миче се, овчети-на и говеђа пршута остају, на лоју се спрема пилав и нова пита, цврчи цицвара. Мешаје се нађу у чуду, али сила је сила, не помаже ни свети ратник Михаило. Сваки гост је од њиховог доласка суздржан и за-копчан до самог грла. Неколицина оних најближих остадоше да се нађу Миладину, злу не требало, остале домаћин замоли исподтија да дођу сутра док се ових дахија курталише. Неки гости су отишли бојећи се да не учине горе домаћину, жене и деца се склонили по околним зградама и суседним кућама. Полако покушавају да воде какав - такав разговор, да све примире, али немају о чему да причају с њима, то су два света, која су вековима раздвајали и супротстављали, подстицали мржњу и раздоре, убиства и освете и дошли дотле, да ако се којим случајем сукобе, одмах севне хан-цар, плане пушка брижљиво чувани негде у стогу сена или испод стрехе да сачувају главу, образ или породицу кад дође време зла.

И пропаде слава, нема више разговора, ником се више не једе и не прича, стрепња у сваком, а незвани гости се распојасали; хоће да пију и да једу, нарочито да једу, к'о да су целе године гладовали. Домаћин дво-ри, гледа да их нахрани, напоји и акобогда испрати. Конак је много и ризично прегнуће и искушење. За сваки случај синови су у колиби припремили пушке за оно најгоре, ако загусти и крене како не треба. И у околним кућама су на опрезу. Домаћину је изнад свега стало да не падне крв испод иконе и на софри која је постављена у славу арханђела Михаила.

Турке све више обузима дерт од доброг јела и вруће ракије и проширују своје жеље и захтеве, иако знају да је овуда опасно ноћу `одати, да мрак може да прогута и у потоку безименом да се лако заврши, као што и домаћин зна да се несрећа мора спречити по цену понижења. Никако не ваља на крв и нож, много се шта урадити мора и претрпети може само да се не поремети мир у долини. Незвани гости опет траже да им служе оне млађе снаше, безобразно их загледајући, заборављајући повремено где су и с ким су. Од тога до несреће је мали корак. Неће ово на добро да испане. Ноћ се спушта, тешка ноћ, шта Миладин да ради с пијаним Турцима. Не вреди, мора им ослободити једну од колиба, али они траже да им снаше кревете разместе и да их ушущкају пре спавања. Једва се некако убедише да од даље тервенке нема ништа, да им снаше кревете неће размештати. Не чују они шкргут зуба мужева и ђеверова, а Миладин стрепи да не плане пушка изненада. Само да то не буде, цаба ти све остало, сла-

ва је ионако пропала, гости и пријатељи ће разумети, а Бог све види и све чује, али ваља издржати тешко искушење, док он не почне да кажњава. Миладин зна да је данас и ноћас Господ све препустио њему да се снађе и отрпи, да још једнапут сачува своје гнездо, да кола не окрену низа страну.

Једва се Турци некако смирише и поспаше. Ујутру доручак, па испраћај.

И тако ево већ трећу годину. Не мили му се овај најрадоснији дан, не слави му се, мука му је од свега. Овако више не иде, прешла дара меру, прекрипело.

Мислио, мислио, дуго се мучио, слушао савете пријатеља и најзад смислио. Замолиће побратима Османа да му брани славу од Турака. Неће му остати дужан. Прихвати се Осман, `оће то да учини Миладину и он је њему чинио.

Сместише га у најближу колибу до пута, на самој ивици оног воћњака кроз који су му немили гости долазили. Ту му је кревет, ту сто са јелом и пићем по ћеифу. Седи, мезети и гледа низ воћњак. Пушка спремна уз брвна прислоњена, две леденице у силаву, поред њих ханцар. Као да се спремио у рат. Ете их. Опет као и прошлих година, промичу чалме између дрвећа, иста она тројица, под пуном ратном спремом, за појасом кубуре и јагаган, у руци пушке, да се зна да у миру долазе и још више да се зна да је ово Турска и да су они господари. Иду сербез, знају да их чека пуна славска софра, она иста коју су давно њихови преци оставили и приклонили се другој вери, затурају чалме назад, поправљају силав и не слуте да ће наићи на било какву препреку.

Осман истрча пред колибу.

- Не овамо, браћо Турци, не те ако бога знате, не те, Алаха ви!

- А што, ти `неш да нам узбраниш, бива!

- Ја валахи. Дина ви не идите вамо!

Падосе псовке и увреде, један потезе пушку прије него се Осман над`о, те утрча у колибу и залеже за праг. Груну неколико пушака. Један од мусфира паде у воћњаку, паде и не помери се. Она друга двојица се сјурише у поток, нестадоше очас, оставише мртвог абаба. Али шта је са Османом, не јавља се ни пушком ни гласом. Потрча Миладин што брже може, за њим и остали гости. Преко прага колибе неприродно искренута Османова глава, као да је заспао. Чалма му спала и откотрљала се. На челу велика рупа. Није ни зевнуо. Стрчаше опрезно до оног Турчина у воћњаку. Њега Осман беше погодио у груди.

Ето шта би и то баш на овај свети дан. Жене се узмуваше, неке кукају и наричу к'о да им је неко из рода погинуо. Зна Миладин да је ово велика несрећа. Доћи ће заштије, па пребијање у затвору да се извуче истина и призна оно што било није, па турски суд у Сјеници, који је толике осудио и за много мања дела на по сто једну годину затвора и у сургун у Азију послао да се више никад не врате. Доћи ће и осветници кад им се најмање нада. Нема се куд. Још овог дана и по овом снијегу морају се подићи и бежати. Куд са овим малом и овом пиљежи по овоме кијамету из топле куће пуне славске свечаности, да оставе штале и амбаре, кућу и окућницу, све што су стрпљиво, мукотрпно и дуго кућили и код другог по међави и

снијегу, са оваквим теретом на врату. Сјатише се пријатељи и комшије, напунише вреће житом, испразнише амбар, повацише кромпир из трапова, суво месо скидоше са тавана, чак и кисели купус потрпаше у неке чаброве. Натоварише на кола и саонице сву вуну и тежину, уваљано сукно и поњаве, све што се понети могло, знају, све ће за-требасти. Оформи се невесела колона избеглица од натоварених кола са широким подом, од саоница претрпаних разним стварима и потрештинама, од коња под самарима и теретима. Необичан караван у недо-ба и кад му се нико надао није на белој позадини природног платна. Жене прикупише децу, људи потераше стоку напред и правац у Милошев До код рођака, незвани на конак и у склониште, док Турци не утврде шта се догодило, с несрећом коју неочекивано морају да пребаце у туђе двориште, али шта ће, рођаци су, браћа такорећи, разумеће. И они би за њих исто учинили.

Следећег дана стигосе у Салаковину заштије и ближњи изгинулих и покупише их. Падосе претње и увреде, једва их спречише да не запале кућу и све што горети може. Нико од њих не верује да је било онако како је било. Свако има своју причу, сумња се на `ајдуке и комите, а нашло би се доста сведока међу Турцима који ту нису били, да потврде да је Миладин довео некога да побије оне људе, да је крив и да крмског сина треба на колац набити. Цаба то што су Османови тврдили да је било тако како је било, сведочење комшија Срба се не рачуна, оно је као неважећа новчица.

Поручивао је турски суд из Сјенице Миладину да се јави, да докаже да није крив. Не јави се, не смеде, једно време се крио у манастиру Милешеву, бејао се да га турска рука не дохвати и у Милошевом Дољу. Месецима су после тих погибија сви били наопрези да их неко не изненади, заштије или неки незнани осветници.

У пролеће 1912. године, Миладинови синови поораше њиве у Салаковини. Отац није смео да дође. Тако би и са кошењем; натоваре на коње храну, косе на рамена па у родно село. Три сата `ода. По цео дан косе, жене пласте, а навече не смију у кући да се задесе, него спавају по вртачама и лијешћу, по сијенима и завалама, с пушком поред себе. И тако срадише све тог лета из избеглиштва. Стрпаше сијена, пожњеше жита, одвојише агине стогове и сијена, поручише му да дође по своје. Дође ага и убеђује их да се слободно врате, зна он да је баш тако било како Миладин прича, али цаба. Не боје се Османових, али стрепе од оних непознатих. Не знају ко су им синови ни рођаци. Сваки непознати Турчин је сумњив. Стрепња и непрекидни страх.

Те јесени изненада дође слобода преко Јавора. Умаршираше српски пукови у Сјеницу и за неколико дана нестаде ага, аскера, заштија, `ајдука. Све се стиша и слеже од звекета српског оружја. Врати се Миладин на своју земљу, која је колико лане агина била, а он послушан чипчија.

Те историјске јесени Миладинова унучад су скупљала закаснекле крушке по оном воћњаку не знајући и не слутећи каква се драма одиграла ту само пре годину дана.

Славољуб Васојевић

ОВО ЈЕ ТИТОВА ЦРКВА

Кад је владика Амфилохије дошао на трон митрополита црногорско-приморског, одмах је кренуо да обилази Црну Гору. Једног дана пролазећи кроз дурмиторски крај сврати у цркву у селу Новаковићи. Пронађе некако кључ и са ђаконом који га је возио уђе у храм. Види се, црква скоро грађевински обнављана, промијењен кров, свјеже малтерисана. Очито су је обнављали људи који нијесу из цркве, оно мало утвари што се нашло у цркви бачено на под у олтару. Одједанпут се на вратима појави силна момчина који право са прага викну, пријетећим гласом:

- Шта ћете ви овдје, који сте ви?

- Ја сам митрополит црногорско-приморски, ево свратили да обиђемо овај храм, да видимо у каквом је стању — поче владика Амфилохије да обја-

шњава, очито недобронамјерном младиху.

- Ову цркву су правили наши преци па је била сва пропала, само што се није срушила. Прије двије године се приснило ту једној баби како треба да обновимо цркву јер сваке године из села неко погине. Предсједник мјесне заједнице пошао у општину, испричо све потанко предсједнику и он од средстава Савеза бораца све ово платио те је лањске године урађено. Попе, бјежи одавде, ово је Титова црква.

Покушава владика да објасни надобудном младићу, али бадава.

- Ако за пет минута не изађете одавде, закључаћу вас па ћеш попе, имати времена да држиш говор и молиш се Богу до сјутра - подвикну младић.

Речено учињено, прилупи врата, закључа и оде кући.

Гледа митрополит шта га је снашло, испрегледа унутрашњост храма, види остатке некадашњег времена, па узме да служи литургију. Послије два сата заврши, вријеме пролази, пада полако и мрак, кад онај младић на врата:

- А били сте се препали да нећу доћи, ха, ха, ... Да ме не закуми стриц да те откључам, цабе се ти, попе, молиш Богу цио дан, ноћио би ти мене ту.

Настави владика причу са младићем који му рече да је за обнову цркве најзаслужнија његова тетка која је за Покров, гдје је прије рата овдје био велики скуп, водила коло и још тада почела борбу противу попова и других народних угњетача.

- Даће Бог да ја тебе, младићу, једног дана крстим у овом храму - закључи дијалог владика и пође пут Цетиња.

ДОКТОРОВЕ ЗДРАВИЦЕ УСКОЦИМА

Једно друштво Ускока, њих десет - петнаест мјештана и оних који вицандом дођу у завичај из Никшића и Подгорице, уобичајавали су да суботом у кафани Зековића на Боану организују дружење. Ту се испече или скува добар брав и уз тушињску шљивовицу, вино и гусле лијепо друже по неколико сати, понекад и освану. Обично се у друштву задеси понеко са стране који је као гост веома уважаван. Кафана је отворена и за остале, тако да за сусједних столовима сједи понеко од локалних ноћобдија пијући на рачун организатора.

Једном приликом у друштву је доктор политичких наука Рале Милашиновић који је стигао из Београда и случајно га пут нанио, а љубазни домаћини позвали да им се придружи.

Одмах чим је присио доктор Рале се обраћа домаћинима здравицом:

- Здрави сте потомци ускочких витезова, оних који свише гнијездо у ове планине, оних те су сјекли главе никшићких и колашинских Турака, плијенили по Крнову бијела стада, отимали и љубили младе буле. Ви сте најчистија кап српске крви...

Већина у друштву зна доктора Рала, знају да у хвали зна и да претјера, али им прија за уво његова прича. Нема Ускока, од чобанина до професора универзитета, који ти са поносом неће истаћи да су они нешто посебно у односу на комшије Дробњаке и Морачане.

- Види се научен човјек, свака му је на мјесту - рећи ће Маркиша иза сусједног стола који је ту са комшијом од раног јутра.

У друштву се заподијевају разне приче, али без политике не може. Тих дана је управо прошао референдум о осамостаљењу Црне Горе па је то глав-

ни предмет приче. Присутни су листом противници црногорске самосталности, али уз пиће понеко и другачије прича. Пред зору кад се друштво добро поднапило и почело разилазити, доктор Рале, пред полазак, очито иритиран неком причом о ускочкој и црногорској посебности, обрати се домаћинима:

- Слушајте, стокупљевино ускочка, да вас нијесу пропустили Морачани, а ми Дробњаџи домаћински дочекали и населили на својој земљи, трага вам се не би знало. Трпимо вас овдје у нашој кући више од два вијека, а ви све у страну, не зна се ни ко сте ни одакле сте...

Није право онима који га слушају, али већина зна доктора и његову причу, још поднапити па му се много и не разумају.

- Јебем му оца ко ти даде диплому - опет ће Маркиша иза сусједног стола.

ШТА ЋЕМО СА СТЕФАНОМ И НЕМАЊОМ

Негдје пред изборе 2006. године зове Бранислав кума Веселина да, чим падне мрак, дође код њега кући и то обавезно колима.

На вратима га сачекују мали Стефан и Немања, радују се куму као и увијек.

- Знаш шта куме, ови из ДПС-а су ме звали - нуде да Ковиљка почне одмах радити као чистачица у школи, а ја у Електродистрибуцији послвије избора. Услов знаш - морамо нас троје гласати овог њиховог кандидата. Шта ми је дао

овај досадашњи предсједник, ништа. Знаш колико смо нас двоје без посла. „Трикотажа“ и „Сињавина“ не раде већ петнаест година. Мора се живјети, овај старији је други разред, млађи полази до године у школу. Мајка ће урадити оно што ја кажем. Најавили су сјутра вече да дођу па сам те звао да носиш Немањића грб, стотину марака сам га својевремено платио. Наручио сам овај други, Ратко ће ми га изрезбарити повољно. Носи и ову заставу са зида.

- Је ли то она са Газиместана? На колико је само митинга била - присјећа се Веселин како су заједно табанали више од деценије и по.

Постере Милошевића, Радована, Младића, све урамљене, гоблен Косовка дјевојка, књиге Ћосића, Бећковића, све редом, Веселин трпа у кола. На крају ће упитати:

- Куме, шта ћемо са Стефаном и Немањом?

Томаш Ћоровић
(из књиге: *Ђе сам ја ово*)

АКАДЕМИК ПЕТАР ВЛАХОВИЋ (1927-2016)

У Београду је умро академик, проф. др. Петар Влаховић, стваралац широког опуса са великим бројем научно-истраживачких референци, човек врхунске радне мотивације, оплемењен људским врлинама достојних најпознатијих личности. Пријепољски крај, па и шире подручје Полимља, није изнедрило у 20. веку, личност која је досегла већи значај и вредности научно-истраживачког рада, од оног које је остварио академик Влаховић у области друштвено хуманитарних наука. Он је неуморним стварањем и великим одрицањем успео да стигне до врха Олимпа знања, научне мисли и писаног дела, које га сврстава међу најеминентније етнологе и антропологе на простору некадашње Југославије. По научном раду познат је у једном броју универзитетских центара у Европи. Отишао је из живота, али је заслужио бесмртност, јер је остало његово неумрло стваралаштво проткано вредностима које ће постајати и живети. Задужио је и заслужио да у родном крају његово име буде јавно и трајно забележено и запамћено, на одговарајући начин, јер постоје они који одлучују, а имају „кратко памћење“ или недовољно знају о одређеним личностима.

Петар је рођен у Слатини где је његова породица доселила из Колашина и имала седморо деце. У предшколском узрасту повремено је седео у школској клупи, јер је прва школа у Слатини радила у кући његовог оца Шака. Према његовом личном уверењу, на опредељење да прихвати књигу и школовање и буде приврженик знања, пресудно су утицали његов отац и врсни учитељ Илија Андрић, који је „препородио Слатину“. Шако је био образован човек са завршеном пољопривредном школом и у кући је добијао новине и часописе и прикупљао књиге. У селу је уживао углед и поверење својим особинама и предњачењем у увођењу нових сорти жита, воћа и поврћа. Била је тада изузетност да нека породица, не само из Слатине, одвоји сина од земље и пошаље га на школовање у средњу школу. Шако је трпео прекоре комшија, али је Петар уписао гимназију, коју је учио у Колашину и Београду. Ратне недаће су прекинуле школовање и Петар је запамтио тешке последице бомбардовања Београда, јер је извучен са још два

преживела лица из једне срушене зграде где су тражили спас од немачких граната.

Уз незаборавне ситуације успео је да дође до родног села. Али мирног живота више није било, јер је нестало међукомшијског поверења са припадницима друге вере и нације. Са породицом је преживео све трауме и недаће које су имале и друге породице из овог села. Трајно је носио, у памћењу, упечатљиве ситуације и догађаје из ратних година, као што су тежак злочин у селу 1941. године, избеглиштво и живот у селима Вранеша, гладне периоде, повремени долазак у село „да са мајком покупи нешто од летине“, згаришта кућа, долазак и пролазак разних војних формација, смрти и ратне жртве. У тим тешким условима Петар је, са генерацијом младића, брже одрастао и сазревао. Укључио се у активност омладинске групе и активно је помагао НОП, јер је његова породица била на страни ослободилачке борбе, а брат Бранко припадник НОВ-е.

Обновом рада основне школе у Слатини 1945. године, Петар је почео да ради као учитељ, али га је жеља да настави школовање одвојила од овог позива. Наставио је гимназију у Београду, коју је завршио у Вршцу, где је његова породица колонизирала. Студирао је Филозофски факултет у Београду и након успешног завршетка, на истом факултету је радио и наставио стручно усавршавање. Из генерација које су студирале након рата, он је први у Југославији докторирао етнолошке науке 1958. године. Систематским радом стручно је напредовао и прешао пут од асистента до редовног професора, а касније је постао члан ЦАНУ. Наставно-образовни рад је само једно подручје успешности професора Влаховића. Он је оспособио генерације студената на начин и методама универзитетске праксе и теорије, уз разна теренска и студијска истраживања. На факултету је предавао више предмета из своје струке и организовао је наставу антропологије. У исто време је стицао нова сазнања на иностраним универзитетима, а две године је провео у Кини на стручном усавршању. У наставном раду постигао је висок ниво креативности, иновација, уз примену савремених метода којима је подстицао студенте, а посебно је подржавао даровите. Руководио

је Етнографским институтом, Катедром за етнологију и Одељењем за етнологију Филозофског факултета. Један је од оснивача Антрополошког друштва Југославије, а покренуо је издавање часописа из области етнологије и антропологије и уређивао исте. „Све сам то сматрао саставним делом свог рада на науци,“ истицао је академик. Оцењивао је дипломске радове, магистарске и докторске дисертације.

Откривао је и изучавао неистражене односе и процесе у више научних дисциплина и то на простору Југославије и других држава. Сазнавао је, истраживао, путовао и писао. Учествовао је на научним скуповима, конгресима и симпозијумима. Остварио је обимно и изузетно значајно научно дело, које је објављено у више књига, збирки и докумената. Објавио је преко 400 научних и стручних радова и стотине рецензија књига, приказа, увода, резимеа и мишљења и написао преко 20 књига. Да је написао само рад „Бродарево и његова околина,“ остао би поштован и цитиран, јер је то први научни приказ овог дела општине. Сањају се људи из Слатине да је ујутру одлазио на коњу у удаљена села ради теренског испитивања, што га сврстава у најпознатије следбенике географске школе Јована Цвијића. Ова књига садржи синтезу историографије, етнологије, антропологије, социологије села. Јавила се потреба да се поново штампа. У његовим радовима централно место заузима човек на селу, у прошлости и садашњости, обичаји, веровање, градитељство, ношња, исхрана, становање, предање и народни епос. Наводе се само неке од најзначајнијих његових књига: „Етнологија народа Југославије,“ „Србија-земља, народ, живот, обичаји,“ „Народна култура у Србији,“ „На животним раскрсницама,“ „У вртлогу живота,“ „Обичаји, веровање и празноверице народа Југославије.“

Посебно значење и вредновање академик Влаховић има у иницирању и организовању Научног скупа „Сеоски дани Сретена Вукосављевића,“ који се од 1973. године одржава у Пријепољу. Он је осим последњег скупа, непосредно учествовао или припремао научна саопштења и предано се залагао за афирмацију ове научне и културне манифестације и приближавање овог подручја достигнућима ра-

звојне научне мисли и потреби културне еманципације Полимља. Личним афинитетом и великом мотивацијом, уз подршку далековидијих и значају науке приврженијих појединаца из Пријепоља, он је радио на унапређењу садржаја и организације Симпозијума и утицао да у нашу општину долазе најеминентнији научници и професори из земље и иностранства и да се подстичу локални аутори и истраживачи. Уређивао је Зборнике радова, руководио Организационим одбором, предлагао теме проучавања и садржаје Симпозијума, давао иницијативе за промене. Један дан учесници Симпозијума боравили су у једном од села пријепољске општине, где су непосредно доживљавали обичаје, народну традицију и особености тог насеља. На овим научним скуповима академик Влаховић поднео је 16 научних и стручних саопштења (у неколико радова је коаутор), више уводних реферата, приказа и осврта. Књиге са Симпозијума данас су незаобилазни извори истраживања, из више научних дисциплина, за бројне ауторе и писце из земље и иностранства. Оне имају примену у библиотекама, институтима, факултетима, истраживачким центрима, музејима, архивским фондовима, у Србији, али и земљама Балкана и света. Симпозијум је био и остао велики „прозор у свет“ за Пријепоље (и не само за локану заједницу), у области историје, географије, етнологије, социологије села, антропологије, археологије, урбанизма, градитељства, културе становања, демографских промена, етничких и верских односа, обичаја и тардиције. Генерације људи са

овог простора, из протеклих векова и савременог доба, постале су познате науци и националној култури, кроз истраживање и писане радове са Симпозијума. У овом је изузетно велики допринос професора Петра и он је још за живота стекао углед и поштовање од свих људи који су га знали или су се упознали са његовим стваралаштвом. Ово његово место у Пријепољу не могу видети само они који имају сужене приоритете у друштвеним процесиима или сматрају да је прошлост небитна за актуелну стварност и будућност.

Професор је био изразит пример човека који је много урадио и створио, али је сопствене заслуге заобилазио. Такав је био човек, оплемењен врлинама, једноставан у комуницирању, скроман, искрен, поштен, дружељубив, марљив, креативан, препун знања и пребогат вредностима, академик, а личност из народа, спреман на разговор, савет, мишљење. Професор Влаховић је имао изузетно памћење и сећао се детаља из разних периода живота, а нарочито из детињства и ране младости, људи и догађаја у родном селу. Имао је упориште у истраженом, написаном, у књигама и архивима, али је био суптилни истраживач на терену. Бележио је сећања људи, зналаца, црпео сокове из народног живота, сазнавао о традицији, пореклу, миграцијима, начину живота у заједници и све то конкретизовао за одређено време и простор. Пленио је суптилношћу, непосредношћу и језичком дикцијом.

Незаборавни су сусрети људи у Слатини са Петром. Он је њих доживљавао као своју родбину, кумове, као драге особе, од којих је добијао сазна-

ња, а они су га једноставно ословљавали са „наш Перо“ или само „Перо.“ Остали су записи из тих сусрета, а његова сећања су била осмишљена, детаљна, поучна. Имао је конкретна сазнања о људима које је памтио, по имену и увек нешто особено за ту личност би казао. Тако је третирао Спасоја из Слатине, Алију из Брвине, Бејта из Оштре Стијене, неког из Страњани или Заступа.

Сав тај силан рад, знање и ауторитет који је изградио велико је богатство академика Влаховића. Али, је још веће богатство то што је био узоран брачни друг и оставио је потомство, две кћерке, од којих је Маја следила узорни пут свог родитеља и данас је професор на Филолошком факултету у Београду. Тиме је он остао доследан пореклу, роду и дому свом.

Закључујући промишљање о животу, раду и достигнућу професора Петра, не може се оспорити утицај више личних и душтвених фактора на његов животни пут и постигнуто остварење и дело које оставља. Могућа је и пристрасност, јер ме за овог човека веже више обзира, али сматрам да су два темељна извора његовог успешног похода кроз живот, а везана су за детињство и рану младост. Први се односи на породични амбијент, васпитање, утицај прогресивних ставова родитеља, народну усмену традицију и стасовање у таквом дому. Други, за доступност књига и знања из разних извора у раном периоду живота, што је касније надограђивао и усавршио до високог нивоа. Бројни његови радови су проткани писаним изворима и усменим, народним стварањем, предањем, поукама из живота.

Академик је и пример да пензионисање не мора да значи и крај радног века. Он је наставио да истражује и пише, да учествује на научним сусретима, да сарађује, са невероватном упорношћу и енергијом. ЦАНУ је издала Зборник радова посвећен његовом старалаштву, али је он и након тога продужио тај научни опус. Седео је за радним столом, трагао, читао, писао, скоро до последњих дана живота и ако нарушеног здравља. Прихватио је да прегледа текст једне књиге, али га је смрт предухитрила да напише рецензију. Такав је био својим уверењем и опредељењем. Само се преданим радом стичу плодови живота и човек никада не треба да је самозадовољан достигнућем.

Оставио је велико дело и часно име у наслеђе. То треба знати и поштовати.

IN MEMORIAM

СЛОВО О ЧОВЕКУ ОД КЊИГЕ

Вујица Бојовић (1942, Прибојска Голеша – 2016, Пријепоље)

З а разлику од претходних, последњи, 26. број *Савиндана* изашао је без ауторског потписа једног од његових најревноснијих сарадника и промотора Вујице Бојовића. Аутор бројних савинданских прилога огласио се само песмом *Анђео Ђирић Ђуца у шалас* објављеном под псеудонимом Винко Шелога. Прошлогодишњи *Савиндан* пренео је и рецензију књиге *Последња радост* која представља избор из прозног стваралаштва најпознатијег пријепољског књижевника Владислава Веселиновића Тмуше. Рецензија др Јована Љуштановића објављена је под насловом *Повраћајак скрајнутог људца*. Испоставило се да је „повратак скрајнутог писца“ најавио одлазак приређивача његове књижевне заоставштине, Вујице Бојовића. Вујица је умро 17. марта 2016, у 74. години.

Прва асоцијација на Вујицу Бојовића у једној речи била би реч – *Књига*. А када би његов целокупни ангажман сумирали у једној реченици, та реченица би са пуно аргумената могла да гласи: *Коректор културне сцене Пријепоља*.

Вујица је рођен у Прибојским Голешима. Завичај је носио собом. *Ал човек вуче свуда удес завичаја*, како је волео цитирати италијанског песника усамљености и пролазности, добитника Нобелове награде за књижевност 1959, Салватореа Квазимода (1901-1968). Али, Бојовићево исходиште и духовно средиште било је узводно, у Пријепољу. Пријепоље и Књига, можда не случајно, били су и тема његова два последња јавна наступа. У јануару 2016. је гостовао у емисији Телевизије „Форум“ посвећене Пријепољу – граду у коме би желели да живимо, а у фебруару је пријепољска библиотека, као издавач, приредила промоцију књиге *Последња радост*. На овој књизи Вујица је, најпре као иницијатор а потом као приређивач, радио скоро 30 година. Насловио ју је по једној од објављених Тмушиних прича *Последња радост*. Тај наслов рођен је личним осећањем да је то његова „последња радост“. Потврдило се врло брзо да га то осећање, нажалост, није преварило. Вујица је осветлио Тмушу и искључио светло у својој креативној радионици. А могао је Вујица књигу посвећу Тмуши да наслови и по његовој другој причи која се зове *Недовршена прича*. Јер, оставио нам је Вујица своју „недовршену причу“. Имао је још пуно тога да каже и напише, да објасни и поручи. Причу из које би се још пуно тога могло сазнати и научити.

Вујица је био скроз у култури. Био је и писац и песник; лектор и коректор; хроничар и аналитичар; читалац и критичар; слушалац и беседник; посматрач и актер; новинар и промотор; аутор и уредник; сакупљач и приређивач; професор и директор; књижник и библиотекар. Добијао је у многим пословима на културној сцени

главне улоге, али никада није био глумац у нашем свакодневном политичком „театру апсурда“.

Био је ренесансна појава у Константиновићевој паланци. Говорио је да је култура „и хлеб који једемо и ваздух који удишемо“. Говорио је и да је Пријепоље „мали град малих људи“, када многи нису разумели „шта је песник хтео да каже“. Вујица је говорио тихо, али његов глас далеко се чуо. Био је присутан на свим културним програмима, манифестацијама и друштвеним збивањима у граду. Када не би био „на месту догађаја“, знало се да није у Пријепољу или је, можда, прехлађен.

Вујицу су у Пријепољу, углавном, ослављавали са „професоре“. Мада се он најкомотније осећао у кожи библиотекар. Лично је то истицао као своју професионалну одредницу. Био је први мушкарац библиотекар у Златиборском округу. Као директор, поставио је темеље савременој библиотеци у Пријепољу с којом се, захваљујући и онима који су га на челу ове установе наследили, данас поноси цео град. У библиотеци је формирао Завичајни фонд који баштини непроцењиво вредну писану и документарну грађу о Пријепољу и околини.

Аутор је монографије *Век библиотеке у Пријепољу* која је објављена 2005. године. Годину касније са његовим потписом из штампе је изашла и монографија *Училићеска школа „Срећен Вукосављевић“ у Пријепољу (1961 – 1974)*. У тој школи Вујица је предавао Српски језик и књижевност.

Дуго се у професору и библиотекар Вујици Бојовићу крио песник Винко Шелога. Касно је Вујица почео да објављује песме. Само мали број њему блиских људи знао је чије су Шелогине песме. Служио се псеудонимом. У своје песничко име уде-

нуо је име својих родних Голеша. Објавио је четири књиге песама. Издавачка радионица *Свићак* из Пожеге издала је најпре, као песнички првенац, циклус његових песама *До Асџајова* (1994), а после деценију и по збирку песама *Смољ, кашаљ* (2009) и збирку хаику песама *Година сваког дана мења хаљину* (2011). У 2011. години београдски издавач *ТОРУ* објавио је и Шелогину збирку песама *Узводно*. Заступљен је у више зборника поезије и Антологији хаику песама *Љућро њријада љицицама* (2002). Песме је објављивао под различитим именима, па и због тога његова поезија није вредносно верификована колико по снази стиха заслужује.

Највеће, капитално богатство с којим је Вујица отишао у „службену“ пензију било је, како је често истицао, његово петоро унучади. Била су његова највећа радост, иако су са родитељима живели „тамо далеко“, у Француској и Новом Зеланду. Празником је проглашавао дане када су унуци и унук боравили у Пријепољу. Био им је и деда и учитељ и најбољи друг. Његова унучад постала су равноправни чланови друштва из његовог окружења.

Имао је Вујица и један „Кућерак на Лиму“. Ту је испијао подневни еспресо, читао новине и егленисао са бројним пријатељима различите генерацијске припадности и често различитих погледа на локалну и светску сцену. И културну и политичку. Волео је попипти и по чашу вина црвеног. Као да је и том чашом потврђивао свој животни кредо оличен и у изрци да „људи бој бију, а мудри вино пију“.

Вујица је био поштован и омиљен у граду. Да Пријепоље којим случајем има своје централно гробље и у њему Алеју заслужних грађана, Вујица би данас морао бити на тој парцели. Или, да којим чудом, Пријепоље има *Трџ књиже*, тај трг би са дебелим покрићем могао понети његово име.

Овако, пријепољским стазама којима је свакодневно ходио, лебеће шешир професора Вујице, шал песника Шелога, мисао и књиге библиотекар Бојовића. Због свега што је у културу Пријепоља уградио Човек од Књиге, Вујица Бојовић.

НЕКРОЛОГ

Вујици и Светлани

Куд то они грабе,
Моји другови песнички одлазе
прерано, пребрзо у небеске лазе

– Да јаде залазе...
Прескочили најзад земаљске богазе
Отишли су без поздрава
Усред марта кад варака

смрт и живот,
и запад и исток...

Довиђења Вујице,
Песничка врућице,
Довиђења Светлана,
Ватро песмана,

До неког благог дана.

Гордана Боранијашевић

Милан Р. Цмиљановић

Вујица Бојовић

(1942, Прибојска Голеша – 2016, Пријепоље)

Библиографија

Самосталне збирке песама:

1. Смог кашаљ. - 1. изд. - Пожега : Књижевно друштво «Развигор», Издавачка радионица «Свитака», 2009 (Пожега : Графос). - 118 стр. ; 21 cm. - (Библиотека Печат / [Књижевно друштво «Развигор», Издавачка радионица «Свитака»])
2. Узводно / Винко Шелога [Вујица Бојовић]. - Београд : Топу, 2011 (Београд : Хекторпринт). - 111 стр. ; 21 cm. - (Библиотека Савремена поезија / [Топи])
3. Година сваког дана мења хаљину : хаику / Винко Шелога. - 1. изд. - Пожега : Свитака, издавачка радионица Књижевног друштва «Развигор», 2011 (Пожега : Графос). - 98 стр. ; 21 cm

Монографија:

1. Век библиотеке у Пријепољу : 1904-2004. - Пријепоље : Матична библиотека «Вук Караџић», 2005 (Београд : Имаге). - 212 стр. : илустр. ; 21 cm

Приређивач:

1. Заједно 82. : Избор радова чланова Књижевног клуба / [изабрали] Ненад Пајић, Вујица Бојовић и Божидар Зејак. - Пријепоље : Књижевни клуб при Матичној библиотеци «Вук Караџић», 1982 (Пријепоље : Милешевце). - 61 стр. ; 20 cm
2. Учитељска школа «Сретен Вукосављевић» у Пријепољу : (1961-1974). - Пријепоље : Учитељско друштво, 2006 (Пријепоље : Либерти принт). - 91 стр. : илустр. ; 24 cm
3. Последња радост : избор из прозног стваралаштва Владислава Веселиновића Тмуше. - Пријепоље : Библиотека «Вук Караџић», 2015 (Пријепоље : Графика). - 257 стр. : илустр. ; 23 cm

Књижевни прикази, есеји:

1. Исаак Калпачина: Слововрат, Пљевља, 1991. - У: Мостови. - ISSN 0350-4263. - 26, 133-134, стр. 131-133.
2. Заборављени писац : Владислав Веселиновић Тмуша (1888-1954). - У: Мостови. - ISSN 0350-4263. - 23 (1991), стр. 141-146.
3. Слободан Селенић: Убиство с предумишљајем, Београд, 1993. - У: Мостови. - ISSN 0350-4263. - 26, 132, стр. 83-87.
4. Владимир Арсенијевић: У потпалу, Београд, 1994. - У: Мостови. - ISSN 0350-4263. - 26, 137-138, стр. 188-190.
5. Милијан Деспотовић: Јевремов штап, Београд, 1995. - У: Градина. - ISSN 0436-2616. - 32, 6 (1997), стр. 128-130.
6. Душан Ковачевић: Била једном једна земља, Београд, 1995. - У: Одзиви. - ISSN 0350-6584. - 24, 98/99 (1996), стр. 82-84.
7. Светлана Велмар-Јанковић: Бездно, Београд, 1995. - У: Мостови. - ISSN 0350-4263. - 27, 142-143, стр. 209-212.
8. Војо Терић: Сиве стене са лишажем, Београд, 1995. - У: Мостови. - ISSN

0350-4263. - 31, 163 (2000), стр. 114-117.

9. Слуђени свет или бајка о манипулисаним људима. - У: Одзиви. - ISSN 0350-6584. - (1996), 82-85 стр.
10. Гастарбајтерски роман за децу. О роману «Звездано ждријебе» Драгомира Ђулафића. - У: Стремљења. - ISSN 0585-4229. - 38, 3/4 (1998), стр. 117-118.
11. Приче о завичају и вејавици. О збирци песама «Причест» Драгомира Ђулафића. У: Стварање. - ISSN 0039-422X. - 53, 4/8 (1998), стр. 533-536.
12. Фајронт за једну генерацију. О роману «Фајронт у Грегетегу» Данила Николића. - У: Мостови. - ISSN 0350-4263. - 30, 159/161 (1999), стр. 174-176.
13. Пародија књижевног живота и мишљења. О роману «Света маст» Светислава Басаре. - У: Стварање. - ISSN 0039-422X. - 54, 6/8 (1999), стр. 641-645.
14. Успомене у кључу трансценденције. Приказ књиге: Никола Милошевић: Сенке минулих љубави, меланхолични запис о Страсбуру, Подгорица, 2005
15. Поздрав из Париза. - У: Међај. - ISSN 0351-5451. - 59 (2006), стр. 34-36.
16. Сто година са књигом : Библиотека у Пријепољу. - У: Панчевачко читалиште. - ISSN 1451-3048. - Год. 5, бр. 8 (мај 2006), стр. 56-58.
17. Бројанице против ђавола. - У: Међај. - ISSN 0351-5451. - 75 (2010), стр. 99-106.
18. Детињство моје златно, царско. Приказ књиге: Гордана Боранијашевић: Суво злато, дражевачко, Београд, 2011. - У: Међај. - ISSN 0351-5451. - Год. 32, бр. 85/86 (2012), стр. 73-78.

Песме објављивао у часописима:

1. «Траг». - ISSN 1451-9437
2. «Летонис Матице српске». - ISSN 0025-5939
3. «Златна греда». - ISSN 1451-0715
4. «Стварање». - ISSN 0039-422X
5. «Свитака». - ISSN 0354-7329
6. «Паун». - ISSN 0353-3239

Заступљен у заједничкој збирци:

1. ПЕСАК у шкољци : (десет песника) / Сретенковић...[и др.] ; [уредник Милијан Деспотовић]. - 1. изд. - Пожега : Издавачка радионица Свитака, при КД Развигор, 1994 (Пожега : Жиравац). - 160 стр. с раз. паг. ; 15 cm. - (Библиотека Клас. Коло 1 ; књ. 1-10)

Интервју објављен у монографији:

1. Мој свет : [интервју, разговор водила Индира Хацагић] / Индира Хацагић. - Ужиче : Слово, 2002 (Ужиче : Слово). - 222 стр. : фотогр. ; 21 cm

* Локални лист «Полимље» у својој деценијској традицији, често је објављивао Вујицине коментаре, колумне, приче и писане осврте на различите догађаје, појаве и људе Пријепоља.

Хагија Цигал Кријешићорац,
дипл. библиотекар саветник

ЛИМОПОЛИС

Сврачији рецитал

У рупи у коју често завирује сунце
Далеководи чешљају маглу и смог
С којих данима висе мокри сиви дрочици.
У престоници Жупи, Ивању, Селашници, Залугу
Држи се што мутне воде нису однеле
Нема живота али се живи олако
Једном ногом овде, другом тамо или горе.

Извори су пресушили или затрпани
Приче испричане, уз гусле и над шољницама
Престадоше мирисати сомуну из пекара
Помреше занати, повладише коцку
Наредаше пластична врата и прозоре
Али дух паланке, ојачан селачком политиком
Тешко се одриче устајалог вакта и обичаја
Помало сујеверно се плаши плана и реда.

Свашта се пробало, кроз чуда пролазило
Испод ока се погледивало
Покушавало се житом, виноградима
Рударством, фабрикама с димљацима.
Наступи општа забрана димљења
Бивши селаци и радници дигосе руке
По Коловрату и око Лима пластенике
Разапеше, шире стара и нова гробља.

Док стигне крај им срцу, до читуља
У папучама и траљама, авлијама и чаршијом
По сахранама, ценама, седељкама, кафићима
У шверцу радних и крађи Божјих дана
Пролете брзо годишња доба, и век цео.

Понекад на улици више паса но пролазника
Грађани натанена зрачени из кутија у колору
Боје се да пропусте дневник, серију, или мисле
Само на здравље па га закључавају у собу
Други су скокнули по срећу у кладоницу
Окорели риболовци хучу у прсте поред воде.
Понеко младунче охрабри се, љубе се на клупи
Наслућују на звезданом небу своју стазу
Месец им благослову дода позлату.

Дух чаршије из досаде, недостатка посла
Полугласно у наставцима пише усмени роман
Сви су сплетени, задужени, унети у списак.
Свако је некад некога заволоо, трен неки уживао
Пели би се на небо да није мученице и пива
(Које Зец, главни уређивач чаршије,
Зајазује, прави високе водоскоке).

Није лоше живети у Лимополису
Кад огреје сунце, а дугоноге краке растежу
Уз све друге дарове Лима, нарочито кафанске.
Виђени шетачи, божји људи Зифо, Генерал, Хоља,
Бахто и Бахтовица, Драго, Зина, Рере, Исмо, Каја,
Аскер, Тарзан, Ђаво, Веда, Вучко
Развеселавају ово речно међуножје.

Ни умрети није тешко кад је дан божје давање.
Нико се не гура нервозно, преко реда
Сви добијају верске пропуснице за тамо
Још и велике похвале, звучне опрштајне речи
Дигну се у поворку одрасли сваке вере
У оделима, тренеркама, разголићени
да испричају последња сећања и вицење.
(Субота није што је била, живахна позорница
на отвореном, на којој је свако улогу имао).

Није лоше живети и умрети у Лимополису
У међуножју Лима и Милешевке, као гнезду
У ком нас жубор успављује и буди.

Винко Шелога

IN MEMORIAM

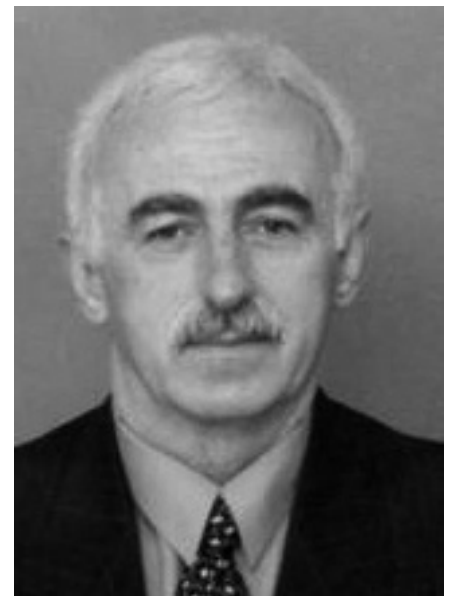
Мр СЛАВОЉУБ ВАСОЈЕВИЋ (1948-2016)

Славољуба Васојевића као посленика у култури и страственог истраживача свог завичаја сам упознао читајући његову сјајну монографију родног села Лопиже. Ако су очи огледало душе и та његова Монографија је одликала његову личност. Ту моју империсију сам потврдио када смо се и лично упознали у Пријеполу за време промоције „САВИНДАНА“. Мало је рећи да је био онај који се враћао и одуживао свом завичају којег је неизмерно волео. Али, Славољуб није био провинцијални дух. Био је велике интелектуалне висине и ширине душе. Креација и стваралачки дух су красили његову емотивну личност. Сигуран сам да никога није мрзео и да није имао личних непријатеља.

Славољуб Васојевић се родио 1948. године у Доњим Лопижама, засеок Криваја. Четири разреда основне школе завршава у родним Лопижама а осмогодишњу основну школу у суседним Аљиновићима. Гимназију је завршио у Сјеници, а Филозофски факултет у Сарајеву на студијској групи руски језик и књижевност. По завршетку студија 1974. године запошљава се као професор руског језика у Краљеву где је радио у више средњих школа. Постдипломске студије је наставио на Економском факултету у Крагујевцу где је и магистрирао. Дуго година је обављао дужност директора основне школе „Чибуковачки партизани“ у Краљеву.

Широк је дијапазон његовог стваралачког опуса. Објавио је низ радова из области руске књижевности од којих су посебно запажени текстови о Шолоховљевом роману „Тихи Дон“ као и о Чеховљевим причама. Писао је и радове из педагошке праксе у извођењу наставе страних језика. За време магистарских студија објавио је и неколико запажених радова из области економије.

Представићемо само део његовог опуса. Посебно вредан рад је његова обимна монографије родних Лопижа из 1996. године чиме се часно одужио свом завичају извлачећи га из једне летаргије и заборавља због којег се он осећао веома тужно, јер су Лопиже доживеле катастрофалну депопулацију. Своје Лопиже осветлио је онако како може само онај човек који је пун љубави, жеље и знања. Друга његова значајна књига је монографија основне школе „Живан Маричић“ у Жичи 2004. године са насловом „Од манастирског училишта до савремене основне школе 1775-2003. године“. Као публициста био је стални сарадник угледне ревије „САВИНДАН“ чији је издавач Милешевски културни клуб „Свети Сава“ у Пријеполу. Његови текстови су одисали великом хуманошћу, жељом за миром и заједничком животу на овом нашем суровом али срцу веома прираслом завичају. Из њега и његових текстова је избијала једна тиха, али стално

присутна брига за будућност свог народа и драгог завичаја. Славољуб Васојевић је волео свој народ, али и све часне људе и сматрао је да смо и по божијим законима, као и етнички и национално сви браћа.

Славољуб је преминуо у 68 години живота када је могао још доста да уради чему је стално и тежио.

За свој неуморан и стваралачки рад у области образовања награђен је престижном наградом „Васа Пелагић“ коју додељује Педагошки покрет Србије.

Салих Селимовић

Драга родбино, пријатељи, поштовани скупе*

У име породице, нашег пок. Славољуба у овом тужном тренутку, хоћу да Вам се обратим и захвалим на вашем присуству, данашњем његовом последњем испраћају.

Славољуб је рођен, пре 68 година као треће од петоро деце Десанке и Гојка у врлетима села Лопиже у засеоку Криваја између Голије и Јадовника.

После завршене осмогодишње школе и гимназије у Сјеници, уписује и завршава Филозофски факултет, на групи Руски језик и књижевност у Сарајеву. Због касније исказаног интереса за економију наше земље, наставља студије на Економском факултету и стиче звање Магистар економских наука.

Током радног века, обављао је послове професора руског језика и књижевности на територији Краљева, Косовске Митровице и Пожеге. У два мандата био је директор школе „Чибуковачки партизани“ у Краљеву. Деведесетих година био је на функцији потпредседника Регионалног одбора СПС у Краљеву. Неколико година провео је и у Русији на пословима, једног од руководилаца фирме, која је у то време изводила грађевинско-занатске радове у тој земљи.

Поред, овако богатог професионалног рада и друштвено политичких активности, од ране младости бавио се писањем чланака, есеја, репортажа, хроника и других књижевних облика.

Његово монументално дело је Хроника Лопижа из 96-е године, која је у издању Културне заједнице Србије и Академије наука, проглашена као једна од најбоље написаних хроника села.

У име мештана Лопижа и његових саплеменика, и овом приликом исказујемо му, велику захвалност на маестрално написаној хроници и родослову нашег племена Васојевића, који су се у време Карађорђевог устанка и касније, досељавали из црногорских брда у крајеве Пештера и села Лопижа.

Његова монографија „Од манастирског училиа, до савремене школе у Жичи“ из 2003. године је „монографија за понос, написана са мешавином више стилова наративног, уметничког-новинарског и стила стручне студије...“ како то написа, један од рецензена проф. др. Предраг Стојановић.

У време боравка у Русији, написао је Кратке приче у којима је исказао љубав и топлину, према братском народу али и незаменљиви осећај према крајевима и љепоти Србије.

Славољуб је био дугогодишњи сарадник часописа „Савиндан“ у издању Милешевског клуба „Свети Сава“ из Пријеполја. Први текст,

Између збиље и легенде - Црква у Лопижама, објављен је у 10-ом броју часописа. Након тога је пуних 17 година достављао чланке редакцији часописа, који су објављивани. Према оцени чланова и поштоваоца Клуба и Редакције часописа, представљање 21-ог броја Савиндана од стране Славољуба Васојевића у Музеју Пријеполја, 25. јануара 2011. године, била је једна од најквалитетнијих и најсадржајнијих промоција. Зато за све године сарадње у име чланова и поштовалаца Клуба Свети Сава и његовог председника, који присуствује данашњој сахрани, преносим саучешће његовој породици, због ненадодивог губитка.

Шта даље рећи, а да речи не умање све оно што се речима не може исказати.

У оваквим приликама се, када се опраштамо од оних, које смо тако ценили и волели, обично изговарају биране речи. Када је Славољуб у питању, то заиста није потребно. Био је човек у правом смислу речи, достојан свог и поштовања других, узоран супруг, добар отац и деда, какве породица само може пожелети. Памтим га још из ране младости, као најбољег од свих нас у спорту, учењу, упорности, маштовитости, а нарочито у пољским радовима у којима му, као косцу није било равног.

И поред огромног оптимизма, кога је поседовао, воље за животом и неизмерне љубави према људима, исконске снаге коју је поседовао, није успео да победи опаку болест. А тек какав је имао смисао за хумор. Здрав и резак смех, често и на свој рачун. То је била посебна особина његове личности. У тренутцима расположења из њега су извирали ликови Нушића, а посебно Њопића и редом наших српских класика, све до горостаса руске литературе.

Отишао је на Спасовдан, дан Христовог спасења, у којем по предању цркве душе директно одлазе у рај. Његова је то и заслужила.

И на крају о њему најбоље сведоче чувене речи Монаха Григора из 10. века које је он изговорио на промоцији 21. броја Савиндана у Пријеполу: И књига ова је уместо тела мојега и реч ова да буде уместо душе моје....

Ми твоји саплеменници, пријатељи поштоваоци, заједно са твојом породицом, чуваћемо успомену на тебе, ценећи оно што си дао за нас и радо се сећати и евоцирати успомену на тебе.

Нека ти је лака земља!!!

Јуна 2016.

* Опроштајни говор Драгана Васојевића, члана Управног одбора Милешевског клуба „Свети Сава“, на сахрани у Краљеву

Чедомир Павић: С Пацифика на Скадарско блато,

Издавачки центар Матице српске Друштва чланова у Црној Гори, Подгорица, 2016, стр.143.

У Сан Франциску је 1913. објављена данас готово непозната књига Чедомира Павића, рођеног Шавничанина који је почетком XX вијека емигрирао у Америку, С Пацифика на Скадарско блато.

Чедомир Павић (1882-1914) је као политички опозиционар књазу Николи и образован младић, одмах по доласку у Америку почео да се бави новинарским и уређивачким радом у листовима Американски Србобран, Српска стража, Српски амерички гласник, Србобран, Слобода, Српски гласник који су излазили у Питсбургу, Њујорку, Сан Франциску. Павић је у Америци прибежиште и мир коначно пронашао у Сан Франциску, гдје се с друге стране залива, у градићу Оукланду уписао на један од најбољих америчких универзитета Беркли. Павићев миран живот у Сан Франциску није потрајао, јер су га нарушиле вијести о мобилизацији 1912. године. Павић понешен родољубљем одлучује да одустане од студија и врати се у Црну Гору као добровољац, заједно са другим бројним црногорским исељеницима. Са огромним националним жаром они су притицали у помоћ својој браћи која су крвљу бранила слободу своје земље. Одзив је био велики и прагило га је велико одушевљење. Напуштали су свој посао и одлазили у рат. Тако настаје ова књига која је истовремено и врста путописа која описује путовање исељеничке добровољачке чете специјалним возом, бродом *Алиса*, аутомобилом, пјешнице, потом војничким маршом, затим прати мировање у војним логорима, војне операције. Његово приповједање богато је описима пејзажа и људи у њему.

Да би сачували своје национално обиљежје: језик, вјеру, писмо и обичаје, да би помагали једни другима, боље се снашли, добили бољи посао, стварали су своје насеобине и формирали исељеничке клубове и друштва. То су била добротворна пот-

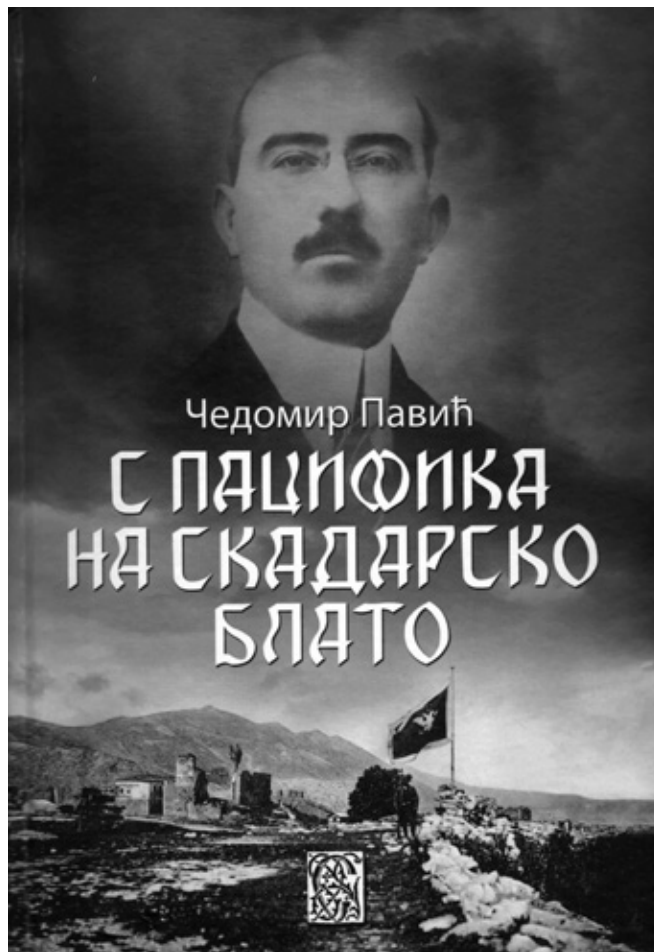
порна исељеничка друштва. Тако су радили и други Италијани, Шпанци, Грци. Отварали су школе, цркве, подизали штампарије, позоришта, књижаре, издавали часописе, листове, формирали културно умјетничка друштва, музичке клубове, спортска друштва. На тај начин су лакше савлађивали тешкоће, а живот и рад у туђини био им је колико-толико подношљивији. О томе колико су ова друштва и клубови помагали своје чланове и њихове породице постоји богата до-

што је тада износио државни буџет Црне Горе. Од 1906 до 1912. године исељеници су послали својим кућама у Црну Гору 16 милиона перпера. Попут Павића и остали Црногорци су се потуцали по Америци. Ишли су из Аризоне у Монтану, из Монтане у Луизијану, одатле у Пенсилванију, затим у Вирџинију, па у Детроит, Чикаго, Колорадо и тако редом. Већ крајем XIX вијека готово да није било краја у Америци гдје није стигао наш човек. Чедомир Павић је био један од више хиљада добровољаца, према неким ауторима 10.000, који су из Америке кренули у ратове 1912, 1913 и 1914. године.

Књига С Пацифика на Скадарско блато говори о мотивима добровољаца из Америке да крену у рат, о начину њиховог организовања, о путовању 120 добровољаца из Сан Франциска у Њујорк и потом из Њујорка до Бара, поновном сусрету с Црном Гором, о ратишту, војничком животу и освајању турског утврђења на врху Бардањолт поред Скадра. Временски распон догађаја описаних у овој књизи обухвата период од октобра 1912. закључно са јануаром 1913. Приповједање тече по хронолошком редоследу, осим малобројних историјских дигресија, као што је она која служи да се објасни смисао освајања Скадра. Павићеве описи дочаравају атмосферу гдје цијела Црна Гора ишчекује историјски дан када ће Скадар опет бити наш. Мада је током опсаде Скадра било више војних операција, је-

дина у којој је аутор непосредно учествовао био је тродневни јуриш на Бардањолт, описан у последњем поглављу.

Павићева књига састоји се од прилога које је заправо писао не за себе, него за читаоце Српског гласника, као ратни дописник који је извјештавао исељенике, али и америчког читаоца у далекој Калифорнији. Описујући догађаје и људе са прве линије фронта, он не помиње ни једно име

кументарна грађа с краја XIX и почетка XX вијека, када је само у Сјеверној Америци било преко 50 регистрованих црногорских исељеничких друштава. Према подацима Павла Ровинског Црногораца је у Америци 1907. године било 17.000. То су скоро све били млади људи који су увијек били спремни да се врате у отаџбину и да се боре за њену слободу. Забиљежено је да је управо 1907. године из Америке дошло више новца, него

бораца које тамо сријеће, очито не желећи да догађаје и људе персонализује и на тај начин одвуче пажњу америчког читаоца, коме је књига намијењена. Аутор нам говори и о вијестима које су стизале из домовине у САД уочи Балканског рата, о митинзима подршке српској ствари, о подршци коју су Срби добијали. Даје нам слику САД-а и њен однос према догађајима на Балкану. Говори нам о возу који је кроз цијелу Америку носио српску заставу и јечао од одушевљења добровољаца на глас да су се војске Србије и Црне Горе загрлиле у ослобођеној Старој Србији. Даје нам опис буре на океану, Гибралтара кроз који су прошли, Алжира, Сицилије, Грчке, Арбаније, Бара и околине Скадарског језера, Подгорице, живота у војничком логору.

Књига није историографско дјело које говори о оперативним дејствима на ратишту, него она говори о ономе што је Павић као обичан војник видио својим очима. Он, користећи приповедачки модел, описује сусрете, разговоре, даје нам своја запажања, лична размишљања и тумачења, дочарава страх и одушевљење, сумњу и вјеру, тихо и достојанствано суочавање са смрћу, бол. За њега је јунаштво снага која изненада избија из обичних и анонимних људи. Гдје није био сведок догађаја преноси према туђим причама или званичним саопштењима. Књига је сведочанство доживљено из прве руке и представља личну перспективу тумачења доживљеног. Она је ријетко, аутентично и драгоцјено сведочанство о српским добровољцима из Америке. И заиста, ова књига читаоцу продубљеније и јасније представља бројне ликове и збивања у другој половини ратне 1912. године, и истиче њихов значај у историји. Из свих његових текстова исијава родољубље. Они су сведочанство духа времена. Добровољци који

су из Америке дошли на позив отаџбине посебно су се истицали својим јунаштвом и Влада им је поклонила нужну пажњу да би се борили као војници на ратишту и да би попунили у борбама проријеђене војничке редове. Цјеловита слика о значају, учешћу и улози добровољаца из Америке у балканским ратовима постаје потпунија, упечатљивија и јаснија тек кад читалац прочита ово Павићево дјело, и на тај начин дође до бројних нових сазнања.

Књига се састоји из предговора др Кринке Видаковић-Петров, из пет поглавља и то: 1) На Пацифику пред полазак, 2) С Пацифика на Атлантук кроз Сједињене Државе 3) Од Њујорка до Бара океаном и Средоземним морем 4) Кроз Црну Гору од Бара до Груде 5) Код Скадра: Од доласка у логор до јуриша на Бардањол, у оквиру ког поглавља су обрађена и три Бардањолска дана. Поглавља су врсно везана једно за друго, тако да концепцијски и методолошки чине сасвим оригиналну историографску цјелину. На крају књиге је поговор Томаша Ћоровића. Фотографије, њих 27, и факсимили докумената својим квалитетом и садржајем знатно обогаћују ово дјело.

Приређивачи књиге су др Кринка Видаковић-Петров, др Ћорђе Н. Лопчић и Томаш Ћоровић. Рецензенти др Мило Ломпар, др Јован Делић, др Александар Петров и др Александар Животић. Циљ приређивача јесте покушај да данашњу генерацију упозна са овим књижевним ствараоцем, културним послеником, националним радником, ратником и јунаком који је свој живот дао за Србију. Приређивачи су се определијели да у највећој мјери поштују изворни текст Чедомира Павића, те су извршене само најнужније лекторско-коректорске интервенције и уједначавања, прије

свега имајући у виду услове у којима је Павић писао текст и журбу издавача да објави ову врло актуелну књигу за исељеничке читаоце у Америци. Аутор је писао лијепо, прегледно и документовано. Записивао је своје утиске непосредно након збивања. Отуда документарна вриједност књиге. Текст је литераран и разумљив не само истраживачима историјске баштине, него и свим љубитељима лијепе књиге.

Чедомир Павић у својој књизи описује збивања која се завршавају последњим данима јануара 1913. Даље није писао, а један од разлога сигурно је био разочарење међународним притисцима који су натјерали Црногорце да се повуку из Скадра, чије их је освајање тако скупо коштало. Након овог рата Павић се није врадио у Америку, него се 1914. поново пријавио као добровољац. Погинуо је на Мачковом камену 16. августа 1914. Погинуо је прерано, оставивши за собом пјесме (Прва књига пјесама, 1903) и неколико касније написаних објављених 1914. у Српском књижевном гласнику чији је уредник био Јован Скерлић, велики број новинских чланака расутих у српским исељеничким листовима, књигу С Пацифика на Скадарско благо (Сан Франциско, 1913) и брошуру Срби и српске организације у Америци (Чикаго, 1917). Потом је у Америци сасвим заборављен, док је у Србији остао потпуно непознат.

Књига о добровољцима из САД-а заиста је освежење у историографији и пољу истраживања предметне тематике, и представља користан помак ка обједињавању сазнања о балканским ратовима.

Др Жарко Лековић

УЧЕНИЦИМА И ПРОСВЕТНИМ РАДНИЦИМА ЧЕСТИТАМО САВИНДАН ШКОЛСКУ СЛАВУ

СТР „ЂАЧКА ЗАДРУГА“ ПРИЈЕПОЉЕ
Дом културе б.б., тел. 033/711-088, 064/3560781

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ СТАРЕ РАШКЕ

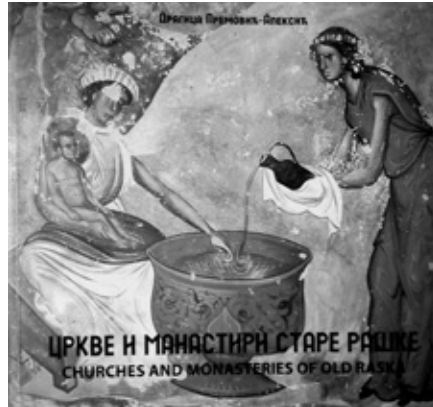
Драгица Премовић-Алексић, *Цркве и манастири Старе Рашке*,
Издавач Музеј „Рас“, Нови Пазар 2015.

Књига *Цркве и манастири Старе Рашке*, представља обиман и значајан подухват вредан пажње. Овај захтевни задатак, истовремено искрен и добронамеран, показао је спремност, археолога и музејског саветника, Драгице Премовић - Алексић да, након дугогодишњег теренског истраживања и прикупљених релевантних података, напише поуздан историјат споменика Старе Рашке, као јединственог културно-историјског простора. Степен проучености појединих споменика, или њихових целина, адекватан је обиљу споменичког фонда и разноврсности очуваних и мање очуваних објеката.

Књига је конципирана као двојезично издање (целокупни текст тече паралелно на српском и енглеском језику), штампана у меком повезу на квалитетном папиру, обима 269 страна формата 23 x 21 cm. Основну композициону структуру књиге чини укомпонована целина, подељена на више поглавља: Увод, Активне цркве и манастири, Цркве у рушевинама - истражене, Значајније - неистражене цркве и Новоподигнуте цркве.

У уводном делу књиге Драгица Премовић-Алексић је, поред кратког географског положаја обрађене територије, дала детаљнији историјски осврт на појаву хришћанства и црквеног градитељства на овом подручју. Обрађена је црквена организација простора, почев од рановизантијског периода, преко средњег века до османског периода. Посебно су драгоцени подаци, којих је у коришћеној литератури било највише, о положају српске цркве током османске власти. Наведене су и овлаш обрађене и најстарије цркве, почев од цркве из 5. века у Новопазарској Бањи, преко византијских базилика шестог века у Попама, Златном камену, Трговишту, Шарском кршу и Новопазарској Бањи до цркава 9-10. века на градинама у Постењу и Врсеницама.

У поглављу „Активне цркве и манастири,“ кроз богат преглед фотографија, архитектонских планова и цртежа, ауторка говори о манастирима и црквама на подручју Старе Рашке, смештајући их у историјски, архитектонски и уметнички оквир. Није ту само прича о владарским храмовима, чију су изградњу финансирали Немањићи, а градили их и украшавали најбољи уметници и архитекте, већ и мало позната прича о каменим црквицама које је народ сам зидао или обнављао за

време османске окупације. Немањићке задужбине Петрова црква, Ђурђеви Ступови и Сопоћани због своје историјске, уметничке и естетске вредности одлуком Унеска су 1979. године уврштене на Листу споменика културно - уметничке баштине човечанства.

Поред ових у поглављу о активним црквама и манастирима обрађени су и манастири Куманица и Црна Река и цркве: Св. Никола у Штитарима, Св. Петар и Павле у Попама, Лазарица у Пурћу, Св. Марина у Доиновићима, Св. Димитрије у Митровој Реци, Св. Богородица у Ковачеву, Св. Никола у Кузмичеву, Св. Тројица у Струмцима, Црквиште - Ђелије у Палеву, Св. Никола у Новом Пазару, Св. врачеве Козма и Дамјан у Свланову, Вазнесење Христово у Штављу, Св. Патар и Павле у Сјеници, Св. Ђорђе у Лопижама и Црквина у Захумском.

У поглављу „Цркве у рушевинама - истражене“ реч је о истраженим остацима цркава, насталих у широком временском распону од краја 11. до 17. века. Међу њима су најстарији пећински манастир Св. Михаила у Расу и Саборна црква у Дежеви. Манастирски комплекс са црквом Св. Варваре у Лукоцреву био је у време османске власти митрополитско седиште. Обрађено је и пет цркава средњовековног Трговишта, манастирски комплекс на локалитету Црквина у Тутину, цркве у Пожеги, Петрови, Напрелу, Латинска црква у Постењу, црква Стеве Васојевића на Радишића брду, Црква у Митрови и остаци цркава брвнара у Вапи и Врсеницама.

Поглавље „Значајне – неистражене цркве“ обухвата цркве из периода од 16. до 18. века. Неке од њих су очуване у знатној висини: Црквина у Црчеву, Св. Ђорђе у Дујкама, Микулина у Трнавцима, на сеоском гробљу у Одојевићу, Пископовцима, Грубетићу, Рибави-

рићу, Црквина у сјеничком Гошеву. Обрађене су и „цркве“ чије је зидове народ само маркирао већим надгробним споменицима, попут цркава у Тврђеви, Доњим Штитарима, Грацу и Бекви. Нису изостављени ни незнатни остаци цркава које се могу сместити у одређени историјски контекст и за које се претпоставља да припадају средњовековном градитељству. Цркве овог периода су ниске и мале, многе укопане у земљу, углавном их је подизао српски народ за време османлијске власти. Наслеђе из тог периода, показало се неуништивим и било је снажан ослонац српској цркви у време османлијске власти.

Поглавље „Новоподигнуте цркве“ обухвата цркве настале, углавном, током друге половине 20. века, најчешће поред старих српских гробаља а подигнуте су у селима: Копривници, Избицама, Дежеви, Шароњама, Тушимљи, Брњици, Врсеницама, Буђеви, Барама, Попама код Тутина. Новоподигнутих цркава је, на жалост, мало али и оне доприносе очувању и афирмацији националног идентитета српског народа на простору Рашке области.

Текст прати добар одабир литературе, а обогаћен је обиљем фотографија, планова, цртежа, а на крају књиге је карта са уцртаним положајем обрађених цркава и манастира.

Основно полазиште и идеја књиге је била да се на једном месту евидентирају, опишу, осветле и научно афирмишу репрезентативне културно - уметничке вредности, као и онај део културног наслеђа који није упадљив и не поседује изузетна уметничка својства али који је, током протеклог периода, остајао на периферији стручних и научних интересовања. Из тих разлога, објављивање ове књиге допринео је да читав низ споменика, насталих у времену турске окупације, постане доступан стручној, научној и културној јавности. На овај начин добар део овог наслеђа извучен је из анонимности и надамо се да ће постати предмет озбиљнијег научног проучавања. На подручју Старе Рашке, у овом случају подручја општина Нови Пазар, Тутин и Сјеница, поред обрађених, забележени су остаци још преко 200 цркава. На жалост, за њихово истраживање недостају средства.

ПРОМОЦИЈЕ 26. БРОЈА САВИНДАНА

Цитирајући великог српског песника, Јована Дучића: „Херојство не значи храброст тренутног прегнућа, него неограничена преданост идеји“ започела је Мирјана Тешевих, уредница ТВ Форум, промоцију 26. броја часописа *Савиндан* у Пријепољу.

О новом броју часописа говорио је Саво Дерикоњић, директор Завичајног музеја у Прибоју: „Суд о посебности овог часописа најлакше је извести упоређивањем, но *Савиндан* се не може поредити са периодичним издањима типа: Гласник, Зборник, Преглед и слично... које издају музеји и друге културне установе. Без обзира ко их издаје, типски и садржајно су слични, имају дугу традицију и чини ми се, у ово доба са моћним електронским медијима, помало конзервативни и превазиђени, што са *Савинданом* није случај. С друге стране, месечници, полугодишњаци и годишњаци типа Билтена који се односе на уже теме и

сарадник, и читалац овог часописа са «душом овог - нашег тла». На жалост на овој промоцији нећу физички бити присутан, али ћу духовно бити са Вама. Са жељом да годинама трајете, да не стајете, јер *Савиндан* је здање, понос ове Редакције, и свих оних што су његовој реализацији допринели, што обавезује оне што ће доћи да настава *савинданским* путем.“

И овога пута су, захваљујући дародавцима, приватним фирмама *Пројекат* – *изградња њлус*, Душана Плескоњића, Грађевинском предузећу *Кайунић* и предузетнику Данку Вујашевићу, награђени најбољи ученици средњих пријепољских школа: Јегда Радуловић, Ирфан Гојак и Ивона Дучић. Награде је уручио Љубомир Шуљгић, први председник Милешевског клуба „Свети Сава“.

По први пут промоција *Савиндана*, захваљујући труду нашег дугогодишњег члана и сарадника, Бошка Копуновића, напра-

њих, па нека ми не буде замерено што ћу, примера ради, навести само неколицину као што су: Петар Влаховић, Славенко Терзић, Дарко Танасковић и многи други. Богатство *Савиндана* чини мозаик тема које доносе прилози сарадника. Од савремених појава које су животни значајне за српски и балкански геополитички и геостратешки простор, друштвених и политичких на просторима Старе Рашке током прохујалих времена, сагледавања и истраживања живота и дела истакнутијих личности овога поднебља кроз повесницу српског народа, осветљавања грађевинских и уметничких, световних и верских подухвата, прегнућа и достигнућа на просторима Полимља, Старога Влаха, Сјеничко - пештерске висоравни, северне Црне Горе па и шире, плодова истраживања на овом археолошки и етнолошки веома богатом и захвалном простору, преко радова посвећених језикословљу, коренима и издацима писмености и књижевном стваралаштву кроз векове до савремених књижевних, новинарских, приповедачких и песничких прилога који једнако као ликовне вињете красе странице *Савиндана*. Теме никада нису биле ограничаване нити задаване већ је пуштано на вољу и избор самих сарадника јер се знало да ће сваки прилог бити драгоцен, користан и вредан труда и места у часопису. Ипак, у одређеним случајевима, многи радови су били посвећени значајнијим догађајима у свеколикој српској историји а посебно овога краја па су тако поједини бројеви *Савиндана* били посвећени обележавању: Бабинске буне 1875 године, Јаворског рата 1876 године, Првог и Другог српског устанка, Балканских и Првог светског рата. Тон који влада у текстовима *Савиндана* је тон патриотизма али није осветнички. То је тон љубави према часним и човека достојним поступцима предака, али и тон разума, пријатељства, љубави према ближњем без обзира које вере и народности био, тон превазилажења традиционалних несугласица, зађевица и зле крви а све ради зближавања, јединства и суживота, ради одржања пред налетима силних и обесних, напретка и боље заједничке будућности. То је тон завешта и поука Светога Саве. Наведени садржај, обогаћен изванредним ликовним решењима међу којима је лепота заглавља коју дугујемо сликару и дизајнеру Веселину - Вешу Нишавићу из Новог Пазара, *Савиндан* даје велики допринос богаћењу духовних вредности те се с тога сврстава у најбоље часописе и не чита се као новина, једном и на брзину, већ полако и као књига, (сетимо се наших старих који су свако писмено називали *књигом*), из које се може доста научити. С тога ја ово вече и назвах књижевним.“

Треба напоменути да се поред редовних промоција новог броја у Пријепољу, оне, скоро редовно, врше и у Новој Вароши у окриљу Библиотеке Основне школе „Живко Љујић“. Промоције, већ низ година, организује Гордана Боранијашевић, професорица књижевности и пре свега, песникиња.

Милева Малеших

Уручивање награда најбољим ђацима

регије, само визуелно имају сродности са *Савинданом* али не и суштински и концептуално се разликују. Све то чини посебност овог часописа. Једна кинеска пословица, коју ћу препричати, каже да се човек за вечни живот може изборити на три начина: ако прошири фамилију, ако засади дрво и ако напише књигу, а ја би додао: и ако напише рад за *Савиндан*.

Одломке из текстова у часопису читали су новинари ТВ Форума: Љубинка Љујић и Владимир Малеших, а своје песме, објављене у *Савиндану*, казивали су Гордана Боранијашевић и Радојица Перишић, песници из Нове Вароши.

У немогућности да присуствују промоцији, поздраве и честитке упутио је велики број пријатеља Клуба и сарадника *Савиндана*. Мирослав Тодоровић из Ниша, је - честитајући 26. број ревије поручио: „*Савиндан* је више од часописа, светионик, не само у овом времену већ и у временима будућим. Време ће потврдити колико је био значајан и потребан. Част ми је што сам

вљена је у Ужицу, у Читалишту Народне библиотеке. Започета је приказивањем филма *Само је записано њрајно* о досадашњим активностима Милешевског клуба Свети Сава. Присутне је поздравио Зоран Малеших, председник Клуба, напоменувши да је нови број *Савиндана* угледао светлост дана захваљујући, пре свега, својим сарадницима.

Садржај новог броја представио је Бошко Копуновић истичући: „Већ од самих почетака, *Савиндан* се почео сврставати у ред најбољих годишњака захваљујући окупљању око себе низа сарадника из света угледних личности: академика, историчара, историчара уметности, књижевника, социолога, етнолога, свештеника и теолога, новинара и публициста као и мање познатих истраживача оданих српској културној баштини чији ауторски радови дотичу многе занимљиве теме од велике важности за српски народ и његову културу. Велики је број сарадника био за протеклих двадесет шест година те је тешко поменути све

САВИНЕ СТОПЕ ОБЕЛЕЖЕНЕ КАМЕНОМ СТАЗОМ

До пре неколико деценија, када су вашари у манастиру Милешеви за Јовањдан и Малу Госпојину били масовни и у манастирској порти истовремено играло по десетак кола, једно је било скоро обавезно: отићи на Савину воду. Старији, поготово жене, само зато су и долазили на вашир. Народ је веровао у лековитост ове воде и није му било тешко да се после два километра обичног пута неких двеста метаре вере стазом скоро обешеном о вертикалне стене. Стрма стаза, уклесане пре много векова рукама монаха, представљала је једини прилаз до испосница у каменом масиву на чијем су врху рушевине средњовековног утврђења – Милешевац. И како обично бива, верујућем народу ништа није тешко. Веровало се да је вода добра за очи, а ко је веровао њему је и помагала.

Наука је утврдила, а народ никад није ни сумњао, да је овом стазом ходио Свети Сава. У кратком каменом тунелу се љуљао. Камени праг, где су везивали канап његове љуљашке је ту, а познаје се где је, у стени, додиривао петом и стопалом. У крилу је, знамо, била књига. У стени је уклесана столица где је тиховао, а познаје се где је клечао и Богу се молио. За нас. Место су милешевски монаси плочом обележили. Верујући ту пале свеће и остављају новчиће. Монаси су, пре пар деценија, на најкритичнија места стазе поставили ланце. За недај Боже.

У склопу обележавања 800 година манастира Милешеви недавно је завршена камена стаза до Савине воде под зидинама Милешевца. Осим пара, које је дало Министарство за трговину и туризам (хвала им, иако су то наше паре) у стазу је уложено много труда и љубави њених творца и неимара. Посебно истичемо Г. Сенада Јоновића који је, у екстремно отежаним условима, перфектно извео зидарске радова. На крају тако, како само могу верујући људи.

Оне, који одлучују и располажу са нашим парама, молимо да започете активности наставе даље и доведу до оног нивоа који ће им служити на част и бити, бар у некој, равни са Савином водом, Милешевцем и Милешевом и њених 800 година.

ОСВЕШТАН ХРАМ НА ЈАВОРУ

Његово Преосвештенство Епископ будимљанско - никшићки и администратор милешевски Г. Јоаникије освештао је, на Васкршњи уторак, 3. маја 2016. године новоподигнуту спомен - цркву Светих српских мученика и новомученика од Косова до данашњих дана на Јавору.

У архипастирској беседи Г. Јоаникије је истакао: „Знаменити јунак, велики српски витез мајор Михаило Илић овдје живот свој положи са јунацима 1876. и 1877. и показа јунаштво не мање од оног Карађорђевог, да га сва покољења помињу докле траје и једног Србина. А његов подвиг није мањи од подвига Стевана Синђелића. Ово мјесто заливано је крвљу наших најбољих јунака, бранитеља и ујединитеља наше отаџбине, а ја посебно желим да истакнем, пошто прослављамо стогодишњицу од чувене Мојковачке битке, да је црногорска војска под командом Јанка Вукотића, заједно са српском војском, својом крвљу залила све ове горе и висове од Пала до Јавора и до Мојковца и Чакора“.

Г. Јоаникије је подсетио да је спомен црква започета пре две године са благословом Преосвећеног владике милешевског Филарета и да се освештава у спомен светих српских мученика за веру православну и отачество.

У Првом јаворском рату, који је започео на Ивањдан 1876. године и трајао до потписивања примирја између Руса и Турака у новембру исте године, на овим просторима је пало око 7.000 српских бораца, међу којима и славни мајор Михаило Илић из Јагодине у својој 31. години живота.

Гробље на коме су сахрањени борци јаворског рата у почетку је било уређено и одржавано је све до Другог свјетског рата, да би касније било занемарено и запуштено. Делимично је обновљено у једној кампањској акцији 90-тих година 20. вијека. Ипак, тим славним борцима до данас није се одавала почаст коју заслужују, нити је служен парастос на овом страдалишту српском.

Намена новосаграђене спомен - цркве је да се у њеној крипти положе кости ратника које се и данас изоравају при обради земље или копању путева и канала у Калипољу и јаворским селима и висовима.

ГРЧКО ГРОБЉЕ У ХРТИМА на Листи светске баштине

После скоро седам година активности, 15. јула прошле године је Комитет за светско наслеђе УНЕСКО-а уписао стећке у светску културну баштину као културно добро: Стећци – Medieval Tombstones Graveyards. Ради се о међудржавном пројекту бивших југословенских република: Босне и Херцеговине, Србије, Хрватске и Црне Горе. Писмо о намери потписали су министри културе још 2009. године а циљ је био да се средњовековни надгробни споменици расејани у ове четири државе заштите и промовишу као заједничко културно наслеђе. Иако о пореклу ових споменика као и њиховом називу има много опречних ставова, најчешће инспирисаних дневнополитичким потребама, неспорно су „...херцеговачки *стећци* 15. века иконографичком обликом повезани са православљем Србије, а стилем са романиком и *тошником* католичкој Приморја.“ Под херцеговачким „мраморима“ бивали су сахрањивани верници српске, босанске и латинске цркве. Највеће уметничке домете достигли су у земљама Косача иако су многи споменици настали и пре и после њихове владавине. Чувене и најлепше некрополе су у Радимљу, Опличићима, Бољунима, у долини Неретве и Требишњице, у Љубомиру, околу Љубиња, у Поповом пољу, у околини Грахова, на Велимљу итд.

У пријепољском крају овом заштитом је обухваћен локалитет Грчко гробље у Хртима. Све активности у назначеном периоду организовала је Маја Ђорђевић, координаторка на изради номинационог досијеу из Републичког завода за заштиту споменика из Београда. За сваку похвалу је и однос месне заједнице према пројекту, пре свих Хитка Башовића и Санела Диздаревића из Хрта. Треба очекивати да ће значајнију подршку пружити и шира локална заједница (општина). Засад је било помоћи на делимичном асфалтирању приступног пута али много више ваља поради на самоодрживости пројекта како је назначено у номинационом досијеу.

Зоран Малешкић